

«GÜN GƏLƏCƏK AZƏRBAYCAN DÜNYAYA
GÜNƏŞ KİMİ DOĞACAQ».

HEYDƏR ƏLİYEV

HÜQUQI MÜSTƏVİ

ELMİ-NƏZƏRİ, TƏCRÜBİ JURNALI REDAKSIYA ŞURASININ TƏRKİBİ:

Aytən MUSTAFAZADƏ – *Redaksiya şurasının sədri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun direktoru, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Əli HÜSEYNLİ – *Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının sədri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Milli Məclisin Sədrinin birinci müavini;*

Fərhad ABDULLAYEV – *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin sədri, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Eminə YAZIÇIOĞLU – *İstanbul Universiteti Hüquq fakültəsinin professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

İrina SOPİLKO – *Ukrayna Milli Aviasiya Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Leonid TİMÇENKO – *Ukrayna Dövlət Vergi Xidməti Akademiyası Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin rəisi, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Revol VALEVEY – *Kazan Dövlət Universitetinin professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Əmir ƏLİYEV – *Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Lətif HÜSEYNOV – *İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hakimi, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Oktay ƏFƏNDİYEV – *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi” kafedrası, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

İsaxan VƏLİYEV – *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası “Hüquq” kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Arif QULİYEV – *Kiyev əqli mülkiyyət və hüquq institutu, akademik, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Yaroslav LAZUR – *Ujgorod Milli Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Yelena BAQREYEVA – *Rusiya Federasiyası Hökumətinin yanında Maliyyə Universiteti, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Yesberqen ALAUXANOV – *“Qazaxıstanın Elm və Həyatı” beynəlxalq elmi-kütləvi jurnalın baş redaktoru, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

Qulu NOVRUZOV – *Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının rəisi, gömrük xidməti general-mayoru, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;*

Etibar ƏLİYEV – *Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrası, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru.*

№2(10)

**2020-ci ilin yanvar
ayından çıxır.**

*Təsisçi və
baş redaktor:*

Əliyev Etibar Əli oğlu,
hüquq üzrə elmlər
doktoru.

Fəxri təsisçi təşkilat:

Azərbaycan
Hüquqşünasları
Konfederasiyası (AHK)

*Müəlliflə redaksiyanın
mövqeyi uyğun olmaya
bilər.*

**Göndərilən əlyazmalar,
fotolar geri qaytarılmır.**

Redaksiyanın ünvanı:

**AZ1070 Bakı şəhəri,
Yasamal rayonu,
Yeni Yasamal y/sahəsi,
Ş.Bünyadzadə küçəsi, 12.**

Tel.: +99412 533 97 90
mob.:+99450 220-24-42;
+99455 230-24-42

vebsayt: law-plane.az

Elektron poçt:
e-mail: a-etibar@rambler.ru

Nəşrin elektron variantının
internet saytı:
www.law-plane.az
URL: http://www.law-plane.az
http://www.hmj.az/index.php/hmj

REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ:

Elmi redaktor – MƏMMƏDOV R.F. – Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “Beynəlxalq ümumi hüquq” kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Elmi məsləhətçi – MƏMMƏDOV Ə.Q. – BDU Hüquq fakültəsi “Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ” kafedrasının müdiri, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

Məsul redaktor — HÜSEYNOVA F.E. – BDU Hüquq fakültəsinin “BXH və Avropa hüququ” kafedrası, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

Məsləhətçi redaktor — ADİLOV N.A. — Azərbaycan Respublikası Mediasiya Şurasının sədri, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

İnzibatçı redaktor — HƏSƏNZADƏ S.B. – AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, dosent, hüquq üzrə elmlər doktoru.

Böyük redaktor: — Zümrüd TURABXANQIZI.

Redaktorlar:

— **ABBASOV A.Q.** — BDU-nun «İngilis dili» kafedrasının müdiri, Əməkdar müəllim, professor, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

— **AĞAKİŞİYEV Ə.Y.** — BDU-nun dosenti, Əməkdar müəllim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

— **HÜSEYNOV M.H.** — Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, əməkdaş, hüquqşünas.

— **ƏLİYEV E.E.** — Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, əməkdaş, hüquqşünas.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Milli Gəlirlər Baş İdarəsinin Hüquqi Şəxslərin Dövlət Qeydiyyatı İdarəsində 06.11.2019-cu il tarixdə dövlət qeydiyyatına alınmışdır (dövlət qeydiyyat №-si 1306401681).

31 may 2022-ci il tarixdə 266
səhifə həcmində çap olunmuşdur.
Tirajı 300 ədəd.

2022

III RÜB

*Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümü***HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK SALNAMƏSİ
QARABAĞ ZƏFƏRİ İŞİĞINDA**

Mayın 10-da ölkə ictimaiyyəti xilaskarlıq missiyası ilə Tanrı və zaman tərəfindən Azərbaycan xalqının taleyinə yazılmış nadir şəxsiyyətlərdən biri olan Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünü böyük qürur və ruh yüksəkliyi ilə qeyd edir. Azərbaycançılıq ideologiyasının banisi olan Ümummilli Liderin doğum günü ərəfəsində xaricdə yaşayan soydaşlarımızın növbəti forumlarını keçirmək üçün ilk dəfə olaraq azad Şuşada möhtəşəm Zəfərin işığına toplaşması da bu baxımdan çox əlamətdardır və rəmzi mənə daşıyır. Çünki bu dahi insan təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütövlükdə dünya azərbaycanlılarının qan və qəlb yaddaşına qurucu və xilaskar dövlət xadimi, milli lider və xalq məhəbbətini qazanan öndər kimi həkk olunmuşdur.

**Dövlətçilik və müstəqillik
təfəkkürünün formalaşması**

Azərbaycanda dövlət quruculuğundan və dövlət müstəqilliyindən danışarkən, heç şübhəsiz, Heydər Əliyevin bu sahədəki danılmaz fəaliyyəti və əsasını qoyduğu siyasi xətt yada düşür. Müasir Azərbaycan tarixinin 20 ildən artıq bir dövründə respublikamıza rəhbərlik etmiş Heydər Əliyevin dövlətçilik və müstəqillik təfəkkürü elə bir tükənməz irs yaratmışdır ki, bununla bağlı onun strateji düşüncələrinin və fəaliyyətinin bütün tərəflərini əsrlər boyu öyrənməyə, təhlil və təbliğ etməyə ehtiyac olacaqdır.

Məhz 1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbər seçildikdən sonra respublikada şərait tədricən müsbət istiqamətdə dəyişməyə başladı. Artıq həmin dövrdən başlayaraq digər sahələrdə olduğu kimi, Azər-

baycanda dövlətçilik ənənələrinin inkişafına təkan verildi, dövlət idarəçiliyində yeni, mükəmməl və səmərəli metodlar tətbiq olunmağa başladı. Bu siyasi kursun əsas qayəsi ilk növbədə iqtisadi imkanların əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilməsi, onun elmi potensialının artırılması, Azərbaycanın inkişaf edən qabaqcıl respublika kimi tanınması idi. Bunun üçün Heydər Əliyev bütün çətinliklərə və maneələrə sinə gərərək şəxsi nüfuzundan və SSRİ rəhbərliyi

ilə münasibətlərindən məharətlə bəhrələnərək mərkəzin müttəfiq respublikalar üçün nəzərdə tutduğu bölgüdə Azərbaycanın payını artırmağa nail oldu. Beləliklə, 1969-1982-ci illər ərzində Heydər Əliyevin titanik söyləri nəticəsində Azərbaycan geridə qalmış aqrar respublikadan SSRİ məkanında özünü təmin edən iki respublikadan birinə çevrildi. "22 il bundan öncə biz bilmirdik ki, Azərbaycan müstəqil dövlət olacaqdır. Lakin mən o vaxt Azərbaycanın müstəqilliyi fikri ilə yaşayırdım", – deyən və bununla respublikamızın perspektiv müstəqilliyini proqnozlaşdıran Heydər Əliyev fitri istedadı, yüksək təşkilatçılıq bacarığı və siyasi uzaqgörənliyi hesabına iqtisadiyyatın inkişafına, yüksəksəviyyəli elmi biliklərə malik milli kadr potensialının formalaşmasına, rüsvət-xorluq kimi neqativ meyillərlə mübarizəyə

prioritet əhəmiyyət verməklə insanların əxlaqi keyfiyyətlərinin yüksəldilməsinə, sivil cəmiyyətin bərqərar olmasına böyük diqqət yetirirdi. Onun xüsusilə hərbi quruculuq məsələlərinə son dərəcə vacib yer verməsi də təsadüfi deyildi. O dövrdə milli hərbi kadrların hazırlanması sahəsində atılmış uzaqgörən addımların illər sonra 44 günlük Vətən müharibəsinə necə misilsiz töhfə verdiyinin bir daha şahidi olduq. Ötən əsrin 70-ci illərində böyük səylər nəticəsində yaradılmış Cəmişid Naxçıvanski adına məktəbin müdavimləri olan zabitlər artıq bu gün müstəqil Azərbaycanın Silahlı Qüvvələrinin komandirləri, generallarıdır.

Separatizm meyilləri qarşısına çəkilmiş aşılmaz sipər

Heydər Əliyev dünyanın müxtəlif dairələrinin himayə etdiyi qurama "erməni məsələsi"nin mahiyyətini, erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı davamlı xəyanət və cinayətlərinin tarixini dərinəndən bildiyinə görə respublikaya rəhbərliyinin birinci dövründən başlayaraq Ermənistanın Azərbaycana qarşı gizli formalarda təzahür edən ərazi iddialarının, Dağlıq Qarabağdakı erməni riyakarlıqlarının qarşısını qətiyyətlə kəsmişdi. Dərin zəkası, müstəsna liderlik bacarığı ilə respublikanı yumruq kimi birləşdirən Ulu Öndər daim məqam gözləyən erməni separatizminin baş qaldırmasına imkan verməmək üçün bütün zəruri mənəvi-siyasi, sosial-iqtisadi və inzibati tədbirləri məharətlə gerçəkləşdirmişdi.

Bütün bunların nəticəsi idi ki, tarixi Azərbaycan torpaqlarında bolşeviklərin himayəsi ilə özlərinə respublika qurmuş, sonrakı dövrdə də ərazilərimizi qoparmağa,

soydaşlarımızın tarixi vətənlərindən növbəti deportasiyasına nail olmuş ermənilərin Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndən sonra əli boşda, niyyətləri gözlərində qalmışdı. Ulu Öndərin Dağlıq Qarabağda erməni separatizminə qarşı mübarizəsi düşünülmüş, milli maraqları əks etdirən siyasətə əsaslanırdı. Heydər Əliyev hələ Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində işləyərkən ermənilərin keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində (DQMV) gizli fəaliyyətlərindən xəbərdar olmuş, onlara qarşı lazımi tədbirlər görülməsi üçün ciddi təşəbbüslər göstərmişdi. Təsadüfi deyil ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası məhz Ümummilli Lider ali sovet rəhbərliyindən uzaqlaşdırılıb ciddi nəzarət altında yaşamağa məhkum ediləndən sonra baş qaldırmışdı. Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi: "Heydər Əliyev vəzifədən uzaqlaşdırıldıqdan sonra bu meyillər daha da gücləndi və Azərbaycana qarşı açıq ərazi iddiası prosesi başladı. Əfsuslar olsun ki, bu prosese başçılıq edən ovaxtkı sovet rəhbərliyi idi. Əgər sovet rəhbərliyinin bu işlərdə əli olmasaydı, Cənubi Qafqazda heç vaxt münaqişə yaranmazdı".

Qarabağın işğalını şərtləndirən amillər

Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən getməsi məqamını gözləyən erməni millətçiləri, guya, sosial vəziyyətin pisləşməsinə və buna görə də Azərbaycan hökumətinin rəhbərliyi altında yaşamağın mümkünsüzlüyünü özlərinə şüar edib Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda ictimai fikri çəşdirərək açıq separatizmə başladılar. Respublika rəhbərləri isə muxtar vilayətdə sürətlə genişlənən anti-Azərbaycan hərəkatının qar-

şısını almaq üçün ciddi tədbirlər görə bilmədilər.

Böyük rəhbər Azərbaycandan gedəndən sonra respublikanın başında duran şəxslərin kölə psixologiyası, prinsipsizliyi, qətiyyətsizliyi və düşünülməmiş kor-koranə addımları Azərbaycanı getdikcə tənəzzülə doğru apardı. Dağlıq Qarabağda baş verən proseslərə seyrci münasibət bəsləyən bacarıqsız və iradəsiz yerli rəhbərlər keçmiş vilayətdə baş verən mərkəzdənqaçma meyllərinin qarşısını almaq əvəzinə fəaliyyətsizlik göstərdilər. Ardınca, daha dəqiq desək, 1988-ci ildə 300 mindən artıq soydaşımız Ermənistandan kütləvi şəkildə deportasiya olundu.

Həmin dövrdə Azərbaycanda dərinləşməkdə olan ictimai-siyasi böhran, hakimiyyətdə olan rəhbərliyin qorxaqlığı, həmçinin cəbhəçilərin təxribatçı davranışları Sovet qoşunlarının Bakıya yeridilməsi və 1990-cı il qanlı 20 Yanvar faciəsi ilə nəticələndi. Bu hadisəyə ilk olaraq kəskin etirazını bildiren və ən cəsarətli, dəqiq və obyektiv siyasi qiyməti verən də Heydər Əliyev oldu. Onun bəyanatından ruhlanan Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı geniş vüsət aldı. Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti birmənalı olaraq o fikirdədir ki, əgər həmin dövrdə Heydər Əliyev Azərbaycanın rəhbərliyində olsaydı, nə Dağlıq Qarabağ işğal olunardı, nə də ölkə müstəqilliyinin ilk illərində böhran yaşayardı. Təəssüf ki, biz bu tarixi şansıdan yararlanma bilmədik və bunun acı nəticələrini gördük.

Vətən çağırır: Heydər Əliyevin fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü

Bu nəticələrin mənbəyi isə ona bağlı idi ki, xilaskar kimi Ulu Öndəri hakimiyyətdə

görmək arzusu ilə yaşayan xalqın iradəsinə zidd olaraq hər vaxtlə Heydər Əliyevin Moskvadan Bakıya gəlməsinə mərkəzi hakimiyyət, Bakıda qalmasına isə milli xeyanətkarlar imkan vermirdilər. Amma Heydər Əliyev belə bir mürəkkəb şəraitdə dağılmaqda olan sovet imperiyasının mərkəzində ciddi nəzarət altında yaşamağa məhkum edilsə də, çətinliklə imkan tapıb Vətənin harayına yetişdi.

20 iyul 1990-cı ildə Bakıya gələn Heydər Əliyev burada da təhdidlərlə üzləşdiyinə görə iki gündən sonra Naxçıvana getdi. Həmin il noyabrın 17-də Muxtar Respublikanın Ali Məclisinin Sədri seçildikdən sonra siyasi fəaliyyətini orada davam etdirməyə, faktiki olaraq blokada vəziyyətinə düşmüş Naxçıvanın ağır problemləri ilə məşğul olmağa başladı. Heydər Əliyev fəaliyyətinin bu dönəmində ən çətin məqamlarda əsl liderlərə məxsus fəvqəladə və bənzərsiz üstün keyfiyyətlərini ortaya qoyaraq yüksək-səviyyəli dövlətçilik və idarəçilik nümunələri ilə böyük dövlətlərin diqqətini Naxçıvanın problemlərinə cəlb etməyə nail oldu.

Həmin ərəfədə Ermənistan silahlı qüvvələrinin Naxçıvan Muxtar Respublikasına qarşı irimiqyaslı təcavüzə başlaması daxili vəziyyəti olduqca gərginləşdirirdi. Bakıda siyasi qüvvələrin başının hakimiyyət uğrunda mübarizəyə qarışdığı bir vaxtda Naxçıvanın müdafiəsinin təşkili bütünlüklə Heydər Əliyevin üzərinə düşmüşdü. Çətin və mürəkkəb proseslərlə müşayiət olunan həmin məqamlarda Heydər Əliyevin Naxçıvanı işğal təhlükəsindən xilas etmək üçün atdığı təşkilati, siyasi və diplomatik addımların çox mühüm əhəmiyyəti olmuşdur.

1991-ci ilin oktyabrında SSRİ-nin dağılması ilə formal olaraq müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan bu tarixi nailiyyəti itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Belə ki, o dövrdə daxildəki vətəndaş müharibəsi dərəcəsinə yüksəlmiş qarşıdurmalar nəinki dövlət müstəqilliyimizi, hətta milli varlığımızı belə birbaşa hədəfə almışdı. Hadisələri düzgün qiymətləndirə bilməyən ovaxtkı iqtidar isə əhali arasında gündən-günə nüfuzunu itirir, baş vermiş proseslərdən düzgün nəticə çıxara bilmirdi.

Digər tərəfdən, təcavüzkar Ermənistanın ölkəmizə qarşı torpaq iddiaları ilə müşayiət olunan Dağlıq Qarabağ problemi ağır yük kimi Azərbaycanın başı üzərində dururdu. Hər kəsin var gücü ilə xarici düşməyə qarşı həmrəylik nümayiş etdirməli olduğu belə bir şəraitdə ayrı-ayrı mafioz qruplarda birləşmiş hakimiyyət hərisləri özlərinin şəxsi maraqlarına xidmət edən fəaliyyətlə məşğul idilər.

Bundan sonrakı mərhələdə - 1992-ci ilin yaz aylarından başlanan daxili hərəmərəlik, siyasi qüvvələrin çəkişməsi cəbhə bölgəsinin nəzarətdən kənar qalmasına və Qarabağ savaşında ermənilərin üstünlüyü ələ almasına gətirib çıxardı. Nəticədə AXC-Müsavat cütlüyü Qarabağ kartından istifadə etməklə meydan hərəkatının dalğası üzərində hakimiyyəti zəbt etdi.

Olduqca gərgin, bütün sahələrdə tənəzzül və böhranın hökm sürdüyü belə bir dövrdə – 1992-ci ilin oktyabrında bir qrup ziyalının müraciəti əsasında Yeni Azərbaycan Partiyası yaradıldı. Sonrakı hadisələr isə sübut etdi ki, Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan bu partiyanın yaradılması Ümummilli Liderin Azərbaycan xalqı qarşısındakı ən böyük xidmətlərindən biridir. Müxalifət partiyası

kimi siyasi səhnəyə çıxmış YAP qısa müddət ərzində ümumxalq partiyasına çevrilərək Azərbaycanın inkişafının ideoloji sütununa çevrildi və Azərbaycan xalqının iradəsi əsasında ölkəmizin həyatında tamamilə yeni mərhələnin başlanmasına ideoloji zəmin yaratdı.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi real təhlükə ilə üz-üzə

AXC-Müsavat siyasi tandeminin siması bir il ərzində hakimiyyətdə olduğu zaman bəlli oldu. Cəbhəçilər Heydər Əliyevin ötən əsrin 70-80-ci illəri ərzində yaratdığı fundamental nailiyyətləri qısa müddətdə məhv etdilər, sərvətlər talan edildi, işbazlar tərəfindən xaricə satıldı. Ölkənin maliyyə imkanları tamamilə tükəndi. 1992-1993-cü illərdə inflyasiya 1100-1200 faiz arasında dəyişirdi. Ümumiyyətlə, o dövrdə ölkə kriminal, mafioz qruplar, silahlı birləşmələr tərəfindən idarə olunurdu.

Qarabağ məsələsi isə milli maraqlar çərçivəsindən çıxaraq şəxsi mənafe predmetinə çevrildi. 1992-ci ilin mayında Şuşa, ardınca Laçın rayonu işğal olunduqdan sonra Dağlıq Qarabağ faktiki olaraq Ermənistanla birləşdi. Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev 2021-ci il yanvarın 15-də Şuşa şəhərində hərbiçilərlə görüşərkən etdiyi çıxışda AXC-Müsavat cütlüyünün xəyanətkar mahiyyətini bir daha ifşa edərək onu səciyyələndirən məqamlarla bağlı belə demişdir: "...Onlar bu xəyanəti törətdilər, ondan sonra da qorxaqcasına qaçıb gizləndilər, fərariyə etdilər, Şuşanı satdılar... Hər kəs bu tarixi görə bilər, bu, yaxın tarixdir. Xalq Cəbhəsi-Müsavat ancaq hakimiyyətə gəlmək üçün xəyanət, satqınlıq,

cinayət törədib. Sonra nə edib? Sonra da Azərbaycanda talançılığı dövlət siyasətinə çevirib, rüşvətxorluğu öz ideoloji prinsipi elan edib, satqınlığı, fərariliyi Azərbaycan xalqının tarixinə bir ləkə kimi yapışdırıb. Xalq Cəbhəsi-Müsavat satqınları xalqımızı dünyanın gözü qarşısında rəzil etmişlər, biabır etmişlər".

Hadisələrin bu yöndə inkişafı sonda öz məntiqi nəticəsini verdi. Gəncə şəhərində baş vermiş 1993-cü il 4 iyun hadisələri Azərbaycanı vətəndaş müharibəsinə sürüklədi. Bundan sonra xalq yeganə çıxış yolu kimi Heydər Əliyevin hakimiyyətə dəvət olunmasında gördü.

Milli qurtuluş günü dövlətçiliyimizin və xalqımızın nicat təqvimidir

Heydər Əliyev tarixi zərurəti düzgün dəyərləndirərək xalqın və respublikanın hakim dairələrinin təkidli dəvətini qəbul edib iyunun 9-da Bakıya gəldi. Bakıda hakimiyyət davasının getdiyi bir vaxtda o, həyatını təhlükə altında qoyaraq dərhal Gəncəyə yollandı.

Gəncə qiyamı ağıllı siyasi gedişlər və böyük şəxsi nüfuz hesabına sülh yolu ilə yatırıldıqdan sonra 1993-cü il iyunun 15-də Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçildiyi zaman problemlərin həlli üçün ilk növbədə ölkədə vətəndaş həmrəyliyinə, sabitliyinə son dərəcə vacib olduğu barədə qənaətini açıqladı: "Əgər respublikada ictimai-siyasi sabitlik olmasa, sağlam ictimai-siyasi mühit olmasa, heç bir sosial-iqtisadi proqramdan, yaxud problemlərin həll edilməsindən söhbət gedə bilməz", – söyləyərək xalqın qurtuluşu missiyasını cəsarətlə öz üzərinə götürdü.

Təəssüf ki, ən azından həyatda və siyasətdə qaldıqlarına görə Heydər Əliyevə borclu olan cəbhəçilər və müsavatçılar ümumxalq məqsədləri naminə legitim hakimiyyətə dəstək verməli olduqları halda öz nankor xislətlərini bu dəfə də ortaya qoydular. Onlar hər vəchlə, xüsusilə də yenə Qarabağ kartından istifadə etməklə Heydər Əliyevin müstəqilliyimizin qorunması və dövlət quruculuğu istiqamətində başladığı fəaliyyətə mane olmağa, onun gördüyü taleyüklü işləri gözdən salmağa cəhdlər etməyə başladılar.

Şuşanı və Laçını düşmənə təslim etməklə hakimiyyətə gəlmiş AXC-Müsavat cütünü bu dəfə digər rayonların işğalına şərait yaratmaqla hakimiyyətdə qalmaq kimi mənfur niyyətlərini həyata keçirmək istəyirdilər. Bu məqsədlə də faktiki olaraq cəbhəçilərin nəzarətində olan silahlı birləşmələr döyüş zonalarından uzaqlaşdırılır və orduda hərəmərclik yaradılırdı. Heydər Əliyevin güclü və müstəqil bir siyasətçi olduğunu bilən xarici qüvvələr də bu ərəfədə işğalçı Ermənistanə dəstək verirdilər. Nəticədə 1993-cü ilin iyul-avqust aylarında Ağdərə, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı rayonları işğal olundu.

Azərbaycanda dövlət orqanlarının fəaliyyətini və dövlətçiliyi bərpa etmək məqsədilə 1993-cü il oktyabr ayının 3-də keçirilən seçkilərdə xalqın böyük etimadı ilə Prezident seçilən Heydər Əliyev dövrün xüsusiyyətlərinə və zamanın tələblərinə müvafiq olaraq növbəti mərhələ üçün ölkəmizin inkişaf paradigmasını müəyyənləşdirdi. 10 oktyabr 1993-cü il tarixdə keçirilmiş andiçmə mərasimində o, həyatının qalan hissəsini də Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyi naminə sərf edəcəyini bəyan etdi:

"Azərbaycan xalqı öz tarixinin ən mürəkkəb, faciəli dövrünü yaşayır... Azərbaycan xalqının mənə bəslədiyi ümidlər məni bu vəzifəni üzərimə götürməyə məcbur edibdir. Əmin etmək istəyirəm ki, bu ümidləri doğrultmaq üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm".

Dahi siyasət qrosmeysterinin uğurlu gedişləri

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dönəmində çox önəmli bir istiqaməti keçmiş Dağlıq Qarabağda Azərbaycanın suverenliyinin təmin edilməsi təşkil etmişdir. İşğalın daha da genişlənməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə Ulu Öndər düşünülmiş və müsbət nəticəyə hesablanmış addımlar atmışdır.

Heydər Əliyev 1993-cü ilin dekabr ayında xalqa müraciət edərək bütün daxili çəkişmələri kənara qoyub torpaqları azad etmək naminə səfərbər olmağa çağırırdı. Məhz onun birbaşa rəhbərliyi altında Azərbaycan Ordusunun böyük uğurla yerinə yetirdiyi "Horadiz əməliyyatı" nəticəsində 1994-cü ilin fevralınadək Füzuli rayonunun böyük bir hissəsi - 23 yaşayış məntəqəsi işğaldan azad edildi. Öz havadarlarına arxayın olan və Azərbaycanı hərbi cəhətdən zəif və bacarıqsız hesab edən rəsmi Yerevanın bu məğlubiyyətdən sonra atəşkəs rejiminə imza atmaqdan başqa çıxış yolu qalmadı. Azərbaycan xalqının və əsgərinin isə öz Ali Baş Komandanına və ordunun gücünə inamı daha da artdı, insanlarda böyük ruh yüksəkliyi, vətənpərvərlik hissi daha yüksək səviyyədə formalaşmağa başladı.

Atəşkəs rejiminin yaratdığı imkanlardan məharətlə istifadə etməklə Heydər Əliyev

qısa zaman kəsiyində Azərbaycanın inkişafında, nizami milli ordunun formalaşmasında əhəmiyyətli dönüş yarada bildi, ölkənin bir sıra ciddi problemləri öz həllini tapdı. Bunlardan biri respublikamızda sabitlik və təhlükəsizlik mühitinin təmin olunmasıdır. Ona görə də 1994-cü ilin may ayının 5-də Bışkekdə imzalanmış protokola əsasən, Qarabağ cəbhəsində atəşkəs barədə razılığın əldə edilməsi də məhz Heydər Əliyevin uzağa tuşlanmış sərrast siyasi-taktiki gedişlərindən biri kimi dəyərləndirilməlidir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq müstəvidə

Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağ probleminin nizama salınması ilə bağlı proseslərin gedişində heç vaxt təşəbbüsü əldən verməmişdir. Ulu Öndər dünya dövlətləri, o cümlədən aparıcı ölkələrlə, habelə BMT, ATƏT və onun Minsk qrupu, digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində bu mövzuda danışıqlar apararaq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən və Ermənistanın işğalçılıq siyasətini pisləyən qətnamələrin və bəyanatların qəbul olunmasına nail olmuşdur.

Dağlıq Qarabağ məsələsinin müzakirə olunduğu 1996-cı il ATƏT-in Lissabon sammitində Heydər Əliyevin diplomatik gedişləri sayəsində Ermənistan pat vəziyyətinə düşdükdən sonra zaman Azərbaycanın xeyrinə işləməyə başladı. Münaqişənin dinc yolla həllinə çalışan Heydər Əliyev eyni zamanda vasitəçi rolunu oynayan ATƏT-in Minsk qrupunun və digər beynəlxalq təşkilatların ikili standartlarla müşayiət olunan fəaliyyətlərini hər zaman tənqid hədə-

fində saxlamağa başladı. Bununla belə, Ulu Öndər ərazi bütövlüyümüzün bərpa ediləcəyinə inamını gizlətmədi. "Biz Azərbaycan torpağının bir qarışını da heç kimə verməyəcəyik!", "Azərbaycanın ərazi bütövlüyü istənilən yolla mütləq bərpa ediləcəkdir!" deyərək bu məsələdə qətiyyətli mövqeyini və iradəsini hər zaman hər yerdə ortaya qoyaraq dünyaya ismarış verdi.

"Azərbaycançılıq" ideologiyasının müəllifi olan Heydər Əliyev bu istiqamətdə qarşıya qoyulan hədəflərə çatmaq üçün milli birliyin müstəsna əhəmiyyətə malik olduğunu hamıdan yaxşı bilirdi. Onun 10 noyabr 2001-ci il tarixdə Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında dediyi "Bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların birliyi, həmrəyliyi indi həm bizim üçün, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir" sözləri də məhz bu mövqeyin ifadəsidir.

Siyasi varisliyin uğuru xalqımıza Qarabağ Zəfərini yaşadır

Beləliklə, nəticə bundan ibarətdir ki, illər sonra qazandığımız böyük Qələbənin siyasi və beynəlxalq hüquqi əsaslarının formalaşması üçün sanballı zəmini də məhz Ulu Öndər yaratmışdır. Ulu Öndərin inamını və xalqın böyük etimadını hər zaman öz fəaliyyəti ilə doğruldan cənab İlham Əliyev 2003-cü ildə Prezident seçildikdən sonra respublikamızın inkişafında yeni bir mərhələnin əsası qoyuldu. Azərbaycan öz iqtisadi, siyasi gücü, hərbi qüdrəti ilə, xalqımızın mübarizə ruhu və əzmi ilə yeni zirvələri fəth etməyə doğru inamla irəliləməyə başladı.

Tarixi paralellər aparsaq, görərik ki, əgər Heydər Əliyev Azərbaycanı bir dövlət kimi müstəqilliyini itirmək təhlükəsindən xilas etmişdisə, İlham Əliyev ölkəni ərazi bütövlüyünün itirilməsi təhlükəsindən qurtardı. Bunların hər ikisi -müstəqillik və ərazi bütövlüyü tarixi xilaskarlıq missiyasının bir-birini tamamlayan qoşa qanadlarıdır. Çünki dövlətin mövcudluğu baxımından vəhdətdə olmalı bu iki şərtin birini digərsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu, siyasi varisliyin ən bariz nümunəsidir.

Möhtəşəm Qarabağ Zəfəri isə Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin Ulu Öndərin vəsiyyətinə əməl edərək və xalqımızın 30 illik torpaq nisgilinə son qoymaqla Azərbaycan dövləti və xalqı üçün yazdığı milli dövlətçilik tariximizin ən şərəfli qürur səhifəsidir. Artıq ölkəmiz üçün yeni reallıqlar, yeni quruculuq, azad edilmiş ərazilərimizin bərpası və inkişaf dövrüdür.

Şuşada keçirilmiş tarixi Zəfər qurultayındakı çıxışı zamanı dövlət başçısı bundan sonra alın-açıq, üzuağ və qürurlu xalq kimi gələcəyə doğru addımlayacağımıza inamını ifadə edərək demişdir: "...Mən tam əminəm ki, bundan sonra Azərbaycan xalqı müzəffər xalq kimi əbədi yaşayacaq, Azərbaycan dövləti qalib dövlət kimi əbədi yaşayacaq. Biz öz torpaqlarımızdayıq, bu torpaqda möhkəm dayanmışıq və heç kim heç vaxt bu torpaqlardan bizi tərpədə bilməz.

Yaşasın Şuşa! Yaşasın Qarabağ!"

**Əli HÜSEYNLİ,
Milli Məclisin Sədrinin birinci müavini, Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komitəsinin sədri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.**

AZƏRBAYCAN ELMİNİ VƏ TƏHSİLİNİ İNTİBAHA QOVUŞDURAN LİDER

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı, əziz və unudulmaz xatirəsi hər zaman bizimlə olan ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasından 99 il ötür. Ulu öndərimizin əbədiyaşar mənəvi ömrünün 99-cu zirvəsindən ötən illərə baxdıqca, bir daha şahid oluruq ki, XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq ölkəmizin əldə etdiyi bütün nailiyyətlərin təməlinə məhz Heydər Əliyev fenomeni, bu nadir şəxsiyyətin parlaq fəaliyyəti dayanır.

Ulu öndərin bütün nəsillərə örnək olan ömür yolunun hər bir səhifəsi, hər bir anı xalqımızın rifahına, dövlətimizin və dövlətçiliyimizin hərtərəfli inkişafına həsr olunub. Müdrik rəhbərimizin həyatının məqsədi, başlıca amalı doğma xalqın xoşbəxtliyi idi. Dahi şəxsiyyət heç bir ölçüyə sığmayan belə mənəvi keyfiyyətlərinə görə qədirbilən xalqımız tərəfindən, haqlı olaraq, ümummilli lider adlandırılır.

Dünya şöhrətli siyasət və dövlət xadimi Heydər Əliyev hələ ötən əsrin 70-ci illərindən təkcə gördüyü işlərlə deyil, tarixi yaradan şəxsiyyət kimi XX əsrin əvvəllərində dövlət müstəqilliyini itirmiş, ağır məhrumiyətlərə, ümitsizliyə düşər olmuş xalqımızın suverenlik arzularının yenidən boy atmasında nəhayətsiz xidmətlər göstərirdi. Sovet hakimiyyətinin ən kəskin dövrlərində ulu öndər Azərbaycanın həyatında yeni mərhələnin təməlini qoydu, müstəqil dövlət quruculuğuna gedən yolun strategiyasını müəyyənləşdirdi.

Sovet imperiyasının amansız təqib və təzyiqlərinə baxmayaraq, ötən əsrin 70–80-ci illərində ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın milli ruhunun dirçəlməsi, tarixi yaddaşımızın bərpası, soy-kökümüze qayıdıqla bağlı əvəzsiz xidmətlər göstərdi. Məhz həmin illərdə bu

dahi şəxsiyyətin səyləri nəticəsində Azərbaycan Sovet İttifaqının geridə qalmış kənd təsərrüfatı respublikasından sənayenin inkişaf etdiyi bir respublikaya çevrildi. Qısa zaman ərzində Azərbaycan iqtisadi artım sürətinə görə orta ittifaq səviyyəsini ötüb keçdi. 1969–1982-ci illərdə

respublikada milli gəlir 2,5 dəfə, sənaye məhsulları istehsalının real həcmi 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 2,3 dəfə artdı, 173-dən çox yeni sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verildi, mövcud müəssisələr yenidən qurularaq genişləndirildi və yeni istehsal sahələri istismara verildi.

Xalqımızın dahi oğlunun hərtərəfli diqqət və qayğısı ilə əhatə olunan sahələrdən biri də hər bir xalqın inkişafının məhək daşı hesab olunan elm və təhsil sahələri idi. Məhz ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq respublikada yüzlərlə yeni məktəb istifadəyə verildi, ali təhsil müəssisələrinin sayı və onların qəbul planları artırıldı, tələbə qəbulunda şəffaflıq və ədalətlik təmin olundu.

Ulu öndər ötən əsrin 70–80-ci illərində Azərbaycanda təhsilin məzmununun, keyfiyyətinin yüksəldilməsi, elm və təhsil mühtininin sağlamlaşdırılması ilə paralel olaraq bu sahənin öz dövrü üçün ən müasir maddi-texniki baza ilə təmin olunmasına da nail olmuşdu. Bunun nəticəsində elmi-tədqiqat institutlarında və ali təhsil müəssisələrində o dövrün müasir avadanlıqlarla, cihazlara təchiz edilmiş elmi-tədqiqat laboratoriyaları və mərkəzləri ölkədə fundamental elmi

istiqlamətlərin inkişafında müstəsna rol oynadılar.

Bütün bu islahatların məntiqi nəticəsi kimi cəmiyyətdə elm sahəsinə böyük maraq formalaşdı, istedadlı gənclərin elmə üz tutmasına stimül yarandı. Elmi-tədqiqat institutlarında və ali məktəblərdə elmlər namizədlərinin və elmlər doktorlarının sayında əhəmiyyətli artım müşahidə olunmağa başlandı. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 1969-cu ildə respublikada 329 elmlər doktoru, 3 min elmlər namizədi var idisə, 1980-ci illərin əvvəllərində müvafiq olaraq 900-dən çox elmlər doktoru və 8 mindən çox elmlər namizədi qeydə alınmışdı. Bu faktın özü elmi kadr hazırlığının ulu öndərimiz üçün nə dərəcədə prioritet istiqamət olduğunun bariz və parlaq nümunəsidir.

1970–1980-ci illərdə respublika rəhbərinin şəxsi nüfuzu və yüksək təşkilatçılıq məharəti hesabına yüzlərlə azərbaycanlı gənc keçmiş ittifaqın nümunəvi elm və təhsil ocaqlarına göndərildi. Statistika nəzər salsaq, görərik ki, həmin dövrdə keçmiş SSRİ-nin 50-dən çox böyük şəhərində yerləşən 170 qabaqcıl ali təhsil və elm müəssisəsinə 15 mindən artıq istedadlı gənc soydaşımız təhsil almağa göndərilmişdi. Bu, həmin dövrdə misli görünməmiş və digər ittifaq respublikaları ilə müqayisədə olduqca böyük göstərici idi. Məhz həmin gənclər ən müxtəlif, xüsusilə zəruri peşələrə yiyələnərək sonradan müstəqil Azərbaycanda elm və təhsilin, sənayenin inkişafına böyük töhfələr verdilər.

Ulu öndərin böyük səyləri nəticəsində çarizm dövründə hərbi xidmətə aparılmayan, sovet dövründə isə əsasən tikinti taborlarında xidmət keçməyə məhkum edilən və beləliklə, məqsədli şəkildə hərbi sənətindən uzaqlaşdırılan azərbaycanlı gənclərin hərbi sənətinə

iyiyələnməsi üçün, ən əsası – gələcəkdə müstəqil Azərbaycanın Ordusunu peşəkar, milli ruhlu, vətənpərvər zabitlərlə təmin etmək məqsədilə Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəb yaradıldı. Bu hərbi məktəbdə yetişən vətənpərvər zabitlərin müstəqil Azərbaycan Ordusunun zabit korpusunun formalaşmasındakı müstəsna rolunu, Qarabağ savaşındakı əvəzsiz xidmətlərini göz önünə gətirəndə onun böyük çətinliklərdən, maneələrdən keçərək yaradılması barədə müdrik qərarın tarixi əhəmiyyətini daha aydın təsəvvür etmək olur. Məhz həmin hərbi məktəbdə yetişmiş, formalaşmış zabitlər müstəqil Azərbaycan Ordusunun qurucuları oldular. Bu ixtisaslı hərbcilər nəslə Birinci Qarabağ müharibəsində və tarixi zəfərlə başa çatan Vətən müharibəsində öz peşəkarlıqlarını, vətənpərvərliklərini nümayiş etdirdilər, qəhrəmanlıqlar göstərdilər.

1982-ci ildə Sov. İKP MK Siyasi Bürosuna üzv seçilən, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin olunan Heydər Əliyev Sovet İttifaqında siyasi hakimiyyətin zirvəsinə yüksəlməklə, bütün imkanlardan yararlanaraq doğma xalqının tərəqqisinə çalışdı. Xalqımızın qeyrətli oğlu Azərbaycanın iqtisadi, sosial, mədəni inkişafı üçün misilsiz işlər gördü, ölkəmizdə elmin və təhsilin inkişafına böyük töhfələr verdi. Onu da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, ulu öndərin bütün sahələrdə olduğu kimi, elm və təhsil sahəsindəki yüksək idarəçilik məharətinə və müstəsna təşkilatçılığına görə ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində, keçmiş SSRİ-də təhsil islahatlarının həyata keçirilməsi Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi məhz ona tapşırılmışdı.

Hər zaman səmimiyyəti və eyni zamanda cəsarəti ilə seçilən nadir siyasətçi Heydər

Əliyev 1987-ci ildə Sovet İttifaqı rəhbərliyinin və şəxsən M.Qorbaçovun yanlış siyasətinə etiraz olaraq tutduğu bütün vəzifələrdən istefa verdi. Lakin xalqına güvənən böyük şəxsiyyət bir an belə xalqının taleyi ilə bağlı məsələlərdən kənar qalmadı. Doğma Vətəninə tükənməz sevgisi, ali ehtiramı onu daha inamla, əzmlə çalışmağa sövq etdi. Müdrik rəhbərin Moskvadan Azərbaycana qayıdaraq, doğulub-böyüdüğü Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri seçilməsi xalqımızın taleyində yeni mərhələnin başlanğıcı oldu.

Məhz bu dövrdə böyük rəhbərin məqsədyönlü və ardıcıl siyasəti nəticəsində blokada şəraitində yaşayan Naxçıvan sözün əsl mənasında xilas edildi. Ulu öndər Naxçıvana rəhbərlik etdiyi dövrdə – ölkəmiz hələ müstəqilliyini əldə etməmişdən əvvəl böyük cəsarət nümayiş etdirərək Xalq Cümhuriyyətinin dövlət atributlarını muxtar respublikanın rəsmi rəmzləri kimi təsdiq etdi. Bu cəsarətli addım müstəqilliyimizə gedən yolda dönüş nöqtəsi idi. 1992-ci ildə Naxçıvanda sonradan, bütünlüklə, regionun ən böyük və monolit siyasi partiyasına çevriləcək Yeni Azərbaycan Partiyasını yaratmaqla ümummillə lider Heydər Əliyev ölkəmizin o illərdəki hərc-mərclik, özbaşınalıq axınındakı səbatsız, dağınıq siyasi həyatına yeni siyasi sistem gətirdi.

1993-cü ildə xalqın çağırışına səs verən Heydər Əliyevin ölkəmizdə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtdığı 15 iyun tarixi Azərbaycanın müasir dövrünün dönüş nöqtəsi oldu. Məhz bu qayıdış Azərbaycanı bir dövlət kimi yox olmaq təhlükəsindən birdəfəlik xilas etdi. Bu mənada, qədirbilən xalqımız haqlı olaraq həmin tarixi hər il Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edir. Ümummillə lider

Heydər Əliyev Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkəmizdə iqtisadiyyatın və sənayenin bütün sahələri sürətlə inkişaf etdi, əhalinin rifahı yaxşılaşdı, ölkəmiz diplomatik cəbhədə böyük uğurlar qazandı.

Ulu öndərimizin rəhbərliyi ilə peşəkar ordunun formalaşdırılması, silahlı qüvvələrin vahid komandanlıq altında səfərbər olunması, cəbhədə uğurlu döyüş əməliyyatlarının aparılması düşməni atəşkəs sazişini imzalamağa məcbur etdi. Atəşkəs dövründə peşəkar ordu quruculuğu, diplomatik savaşa qazanılmış uğurlar və ölkəmizin iqtisadi cəhətdən inkişafı Azərbaycanın mövqelərini günbəgün möhkəmləndirdi. 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması və digər iqtisadi layihələrlə dövlətimizin rifah halı yüksəldi.

90-cı illərin gərgin ictimai-siyasi şəraitinə baxmayaraq, elm və təhsil sahəsi ulu öndər Heydər Əliyevin yüksək diqqət və qayğısı ilə əhatə olunurdu. “Təhsil millətin gələcəyidir” – şüarını irəli sürən dövlət başçısı yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra mütəmadi olaraq alimlərlə, pedaqoqlarla görüşür, ölkənin gələcək quruculuğu ilə bağlı səmərəli müzakirələr aparırdı. Bütün bunların nəticəsində elm və təhsil sahəsində əsaslı islahatlar həyata keçirildi, respublikamızın beynəlxalq nüfuzu yüksəldi, ölkənin elm və təhsil potensialı gücləndi.

Ölkə rəhbəri tərəfindən 1998-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında” Sərəncam imzalandı, bu sahənin hüquqi bazası yaradıldı, konseptual əsasları formalaşdırıldı. Ölkəmizdə akademik elmi mühitin, təhsil sferasının müasir dünyada təsdiqini tapmış beynəlxalq standartlara

uyğunlaşdırılması istiqamətində əməli addımlar atıldı.

Dünya şöhrətli ulu öndər Heydər Əliyev məzunu olduğu, qürurla “Mən fəxr edirəm ki, Bakı Dövlət Universitetinin məzunuyam” kəlamı ilə adını, şöhrətini zirvələrə ucaltdığı, “Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının milli sərvəti, milli iftixarı” adlandırıldığı, elmimizin və təhsilimizin flaqmanı olan Bakı Dövlət Universitetinə (BDU) hər zaman qayğı ilə yanaşmışdır. Universitetdə təhsilin inkişafı, elmi mühitin formalaşdırılması hər zaman ulu öndərin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan rəhbəri Heydər Əliyev istər sovet dövründə, istərsə də müstəqillik illərində universitetin kadr potensialının, maddi-texniki bazasının güclənməsinə əvəzsiz töhfələr vermişdir. Ümummillə liderin təhsil illəri və sonralar bu təhsil ocağı ilə sıx əlaqələri BDU-nun şanlı tarixinin bütöv bir mərhələsini təşkil edir. Bu tarixi mərhələnin hər bir anı universitetimizin qədirbilən kollektivi və milli ruhlu tələbələri üçün doğmadır, əzizdir. Bu gün fəxrlə söyləyirik ki, BDU-nun ən böyük, dünya şöhrətli məzunu ulu öndərimiz Heydər Əliyevdir.

Ulu öndərin ötən əsrin 70-ci illərindən müntəzəm qayğısı ilə əhatə olunan doğma universitetimiz son 19 ildə isə Prezident İlham Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Möhtərəm Prezidentimizin sərəncamı ilə Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyinin 2019-cu ildə təntənəli şəkildə qeyd edilməsi, alimlərimizin əməyinə yüksək qiymət verilməsi, onların ali dövlət mükafatları ilə təltif edilməsi universitetin 100 illik tarixinin səhifələrinə qızıl hərflərlə yazılmışdır.

Universitet kollektivi həmişə olduğu kimi, bu gün də ulu öndərin siyasətini, cənab Pre-

zidentimizin müəyyənləşdirdiyi prioritetləri rəhbər tutaraq öz fəaliyyətini davam etdirir və ölkəmizin inkişafı naminə əzmlə çalışır. Universitetin çoxminli kollektivi və tələbələri Vətən müharibəsində əldə etdiyimiz tarixi zəfərdən ilhamlanaraq Azərbaycanda elmin, təhsilin inkişafına, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna öz töhfələrini verməkdə davam edir.

Kollektivimiz, tələbələrimiz respublikamızda dövlətçiliyin daha da möhkəmləndirilməsində, ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi inkişaf doktrinasının parlaq şəkildə həyata keçirilməsində öz missiyasını yerinə yetirir, Prezident İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın diqqət və qayğısı ilə əhatə olunaraq elmimizə və təhsilimizə xidmət göstərməkdən şərəf duyur.

Bu gün ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin bütün arzuları, ideyaları Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilir. Əminliklə deyə bilərik ki, anadan olmasının 99-cu ildönümündə ulu öndərin ruhu şaddır. Çünki müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusunun ən böyük arzusu gerçəkləşib.

Müqəddəs ata vəsiyyətini şərəflə yerinə yetirən möhtərəm Prezidentimiz, müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev müzəffər ordusu, müzəffər xalqı ilə birlikdə 44 günlük Vətən müharibəsində tarixi qələbə qazanıb. Tarixi zəfərdən keçən qısa dövr ərzində azad Qarabağımızda misilsiz quruculuq işləri həyata keçirilir, düşmənin xarabaya çevirdiyi torpaqlarımıza yeni ruh, yeni nəfəs gəlir.

Elçin BABAYEV,
Bakı Dövlət Universitetinin rektoru.

HEYDƏR ƏLİYEV – MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN TARİXİMİZİN MEMARI

Heydər Əliyev Cənubi Qafqazda uzun müddət ərzində ən əsas şəxsiyyət olmuşdur. Bu günlərdə Amerika Birləşmiş Ştatları və Azərbaycanın bəhrələndiyi dostluq əlaqələrinin qurulmasında və Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunmasında onun şəxsi səyləri həyati əhəmiyyət daşımışdır. Məhz onun rəhbərliyi altında Amerika Birləşmiş Ştatları və Azərbaycan, Əfqanıstan və İraqdakı əməliyyatlar da daxil olmaqla, terrorizmə qarşı mübarizədə tərəfdaş olmuşlar. Dağlıq Qarabağ faciəsinin sülh danışıqları vasitəsilə ədalətli və uzunmüddətli həllinə nail olmaq sahəsində onun nümayiş etdirdiyi qətiyyət regionda sülh və sabitliyin saxlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Eyni zamanda, onun mövqeyi və göstərdiyi səylər Azərbaycanın iqtisadi inkişafını möhkəmləndirən böyük həcmli xarici sərmayələrin cəlb olunmasında əsas rol oynamışdır. Bu nailiyyətlər milyonlarla azərbaycanlının həyatını yaxşılaşdırmış və Azərbaycanın iyirmi birinci əsrə müasir dövlət kimi daxil olmasına imkan yaratmışdır.

Corec BUŞ,
Amerika Birləşmiş Ştatlarının keçmiş prezidenti

Hər bir xalq yaratdıqlarına görə tarixə düşür. Hər bir tarixi şəxsiyyət də xidmətlərinə görə tanınır və dillər əzbəri olur. Azərbaycan xalqı da tarix boyu ədalətlinə və tolerantlığına görə dünya xalqları içərisində seçilib və böyük nüfuz qazanıb.

Dünyanın qədim dövlətləri sırasında yer alan Manna, Albaniya, Atropatena öz müstəqilliklərini qorumaq üçün düşmənə hər cür müqavimət göstərmiş və bu gün xalqımızın öyünməsi üçün şərəfli bir tarix miras qoymuşlar. Orta əsrlərin Eldənizlər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və nəhayət, Sə-

fəvilər dövləti Şərqi ən qüdrətli dövlətləri sırasında sayılıb-seçilmişlər. Səfəvilər bir az da irəli gedərək, imperiya yaratmağa nail oldu. Azərbaycan xalqı bu dövlətin yaradıcısı Şah İsmayıl Xətəini min illərdir ki, tariximizin qəhrəmanı kimi anır və müstəqilliyimiz dövründə onun şərəfinə abidələr ucaldır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları olan milli-demokratik ziyalılarımız Müsəlman Şərqi qində ilk parlamentli respublikanın qurucuları kimi tarixə düşdülər. İyirmi üç ay yaşayan bu dövlət 350 ilk imza atmağa müvəffəq

oldu.

1920-ci ilin aprelindən sonra Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yox, müttəfiq respublika kimi fəaliyyət göstərdi. Hər bir müttəfiq respublika nəhəng Sovet İttifaqına yararlanmaq istəyirdi. Bu daha çox müttəfiq respublikanın rəhbərindən asılı idi. Heydər Əlirza oğlu Əliyev 1969-cu il iyulun 14-dən Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladı. Həmin ilin martında rəsmi Moskvanın tapşırığı ilə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti dörd min kvadrat kilometr Azərbaycan torpağının Ermənistanı ve-

rilməsi haqqında qərar çıxardı. Heydər Əliyev bütün hakimiyyəti dövründə bu qərarın icra olunmasına imkan vermədi.

1919-cu ildə əsası qoyulan Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyi 1969-cu ildə keçirildi. Yubiley toplantısına rəhbərlik edən Heydər Əliyev öz nitqinə Azərbaycan dilində başladı. Bu, o dövr üçün çox böyük siyasi hadisə idi. Azərbaycanı aqrar ölkədən sənaye-aqrar ölkəsinə çevirən respublika rəhbəri ölkədə hərbi məktəb yaratmaq üçün uzun illər mübarizə apardı və 1971-ci ildə Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəbin yaradılmasına nail oldu. Azərbaycanda keyfiyyətli ziyalı ordusu yaratmaq üçün hər il minlərlə Azərbaycan gəncini ölkənin ən nüfuzlu ali məktəblərinə göndərməyə nail oldu.

1977-ci ildə SSRİ-nin növbəti Konstitusiyası qəbul edildi. Məqsəd ondan ibarət idi ki, müttəfiq dövlətlər milli dil məsələsində israr etməsinlər. Heydər Əliyev Moskvanın bütün təzyiqlərinə baxmayaraq, 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit olunmasına nail oldu.

Ulu öndərə qədər Azərbaycan xalqının milli sərvəti olan neft və qaz qonşu respublikalara onların ata malı kimi verilirdi. Heydər Əliyev Mərkəzin bu siyasətini respublikanın xeyrinə dəyişməyə nail oldu.

Heydər Əliyevə qədər hərbi xidmətə çağırılan azərbaycanlı gənclərin, demək olar ki, əksəriyyəti tikinti batalyonlarına göndərilirdi. Heydər Əliyev bu sahədə də

dönüş yarada bildi. Azərbaycanlı gənclər də ali hərbi təhsil almağa, müasir silahlarla təchiz edilən hərbi hissələrdə xidmət etməyə başladılar. Azərbaycan neftinin gələcək taleyini uzaqgörən siyasəti ilə müəyyən edən Heydər Əliyev Dərin Özüllər Zavadunun tikilməsinə nail oldu. Azərbaycan yenidən öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Heydər Əliyevin bu sahədə uzaqgörən siyasətinə heyran olmamaq mümkün deyil.

Müdrək siyasəti ilə müttəfiq respublika liderləri arasında birincilərdən edən Heydər Əliyevin sovet dövlətinin idarəçiliyində də müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Heydər Əliyev yeganə müsəlman türkdür ki, 70 ildən çox fəaliyyət göstərən bu dövləti idarə edənlərdən biri olmuşdur. Əgər imkan versəydilər, bu dövləti idarə edən birinci şəxs də ola bilərdi.

Lakin Sovet İttifaqının süqutundan sonra Heydər Əliyev Moskvada yox, Azərbaycanda öz xalqının yanında olmaq istəyirdi. 1990-cı il 20 Yanvar qırğını göstərdi ki, Azərbaycan xalqı köməksiz vəziyyətdədir. Xalqın tələbi ilə hakimiyyətin istəyi üst-üstə düşmürdü. Düşmən tərəf öz havadarlarının gücündən istifadə edərək Azərbaycanın tarixi torpaqlarına sahib olmaq istəyirdi. Hakimiyyət bunları fikirləşə bilmir, Heydər Əliyevin Azərbaycana dönüşünü əngəlləmək üçün planlar qururdu.

Azərbaycandan uzaq düşən Naxçıvan ağır blokada həyatı yaşamaqda idi. Heydər

Əliyev Naxçıvanın harayına çatdı, bütün çətinliklərə baxmayaraq, əhalini ağır vəziyyətdən qurtara bildi. Qısa müddət ərzində qonşu dövlətlərlə səmimi münasibətlər qurmağa nail oldu. Muxtar respublikanın əhalisini inandıra bildi ki, Naxçıvanın bir qarış torpağını da düşməyə güzəştə getməyəcək. Bakıda hakimiyyət uğrunda mübarizə qızıışan vaxtda Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət rənzlərinin bərpası haqqında Naxçıvan Ali Məclisinin qərarını qəbul etdi.

1991-ci ilin oktyabrında Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktını qəbul edən Azərbaycan xalqı 1993-cü ilin yayınadək çətin günlərini yaşayırdı. Düşməni Şuşanı, Laçını, Kəlbəcəri işğal etdi, Qarabağ və ətraf rayonlar üçün böyük təhlükə yarandı. 20 Yanvar qırğını barədə həqiqətləri dünyaya çatdırmamış, Xocalı soyqırımını yaşamağa məcbur edildik. Vətəndaş müharibəsinin ilk şərtləri Azərbaycanı təhdid etməyə başladı. Hakimiyyət hərisləri ölkəni parçalanmaq və işğal təhlükəsi ilə üz-üzə qoydular. Hamı, hətta siyasi hakimiyyət də ümidini Naxçıvana bağlayır və nicat yolunu orada axtarırdı.

Heydər Əliyev xalqın təkidi ilə Azərbaycanı qurtarmaq üçün Bakıya gəldi. Azərbaycanın, onun bölgələrinin parçalanmaq təhlükəsindən qurtarmaq üçün Bakıya köməyə çağırıldı. Düşməni yeni torpaqlar işğal edə bilməsin deyər, güclü liderə, Ali Baş Komandana ehtiyac var idi. Cümhuriyyətin acı taleyini yaşamamaq üçün qüdrətli dövlət başçısına ehtiyac var idi.

Naxçıvanda yenidən qaldırılan və bütün Azərbaycanca şərəf gətirən üçrəngli bayrağı əbədi etmək üçün Heydər Əliyevə hava – su qədər ehtiyac var idi. Heydər Əliyev də gəldi. İllərlə rəhbərlik etdiyi xalqın ən çətin günlərində onun yanında oldu. Heç bir təhlükə və heç bir təhdid onu yolundan döndərə bilmədi.

Heydər Əliyev dağılmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalan dövlətimizin sükani arxasına keçdi və bu yolda əngəl olan bütün maneələri öz zəngin təcrübəsi və bacarığı ilə aradan qaldırdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu barədə yazırdı: “Əgər o vaxt, 1993-cü ildə Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə Azərbaycana hakimiyyətə qayıtmısaydı, ölkə parçalana bilərdi. Demək olar ki, ölkə dünyada gedən bütün proseslərdən təcrid olunmuş vəziyyətdə idi. O çətin dövrdə, çətin vəziyyətdə onun nə silahı, nə ordusu, nə də dəstəsi var idi. Yalnız siyasi iradəsi, bir də xalqın inamı, dəstəyi var idi. O, bu dəstəyə arxalanaraq, on il ərzində Azərbaycanı böhrandan tərəqqiyə gətirdi. Bu gün Azərbaycan inamla irəliləyir, Azərbaycanın bütün sahələri inkişaf edir.”

Heydər Əliyev 1993-cü ilin 15 iyununa gələn yolu qət etdiyi kimi, Qutuluş Günündən sonra da şərəfli bir tarixin əsasını qoydu. Ölkədə daxili sabitliyə nail oldu, dövlət çevrilişlərinə cəhdləri zərərsizləşdirdi, təcavüzkar Ermənistanla atəşkəsə, Bakı neftini dünya bazarına çıxarmaq üçün

“Əsrin müqaviləsi”ni imzalamağa nail oldu, Azərbaycanı müəyyən təhdidlərdən qorumaq üçün Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv qəbul etdirdi. 1990-cı il 20 Yanvar və Xocalı soyqırımına siyasi qiymət verilməsinə nail oldu. 31 Martın Azərbaycanlıların Soyqırım Günü kimi təsbit olunmasına, azərbaycanlıların Ermənistan SSR-dən deportasiya olunması haqqında fərmanların verilməsinə, Azərbaycanda ölüm hökmünün və senzuranın ləğv edilməsinə nail oldu. ATƏT-in Lissabon Sammitində bu beynəlxalq təşkilatın 54 üzvündən 53-nün (Ermənistandan başqa) Dağlıq Qarabağ probleminin həllində Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun prinsiplərin açıq şəkildə müdafiə olunmasını, Azərbaycanın Avropa Parlament Şurasına üzv qəbul edilməsini, müstəqil dövlətin ilk Konstitusiyasının yaradılmasını və ilk parlament seçkilərinin keçirilməsini reallaşdırdı.

Aqrar islahat həyata keçirməklə torpağın təmənnəsiz olaraq kəndlilərə verilməsinə, qonşu dövlətlər, o cümlədən dünyanın nüfuzlu dövlətləri ilə balanslaşdırılmış siyasətin həyata keçirilməsinə, dünyanın, o cümlədən BMT-nin ali tribunasında Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasətinin ifşa edilməsini, ordu quruculuğu sahəsində uğurlar qazanmaq və düşməni öz torpaqlarımızdan çıxarmaq üçün ali hərbi məktəblərin yaradılmasına, azərbaycançılıq ideologiyasının və “bir millət, iki dövlət” konsepsiyasının həyata vəsiqə almasına nail oldu. Azərbaycanın müstəqil-

liyini əbədi etmək üçün bütün gücünü və bacarığını bu işə səfərbər edə bildi.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünə qarşı mübarizə Heydər Əliyev siyasətinin ardıcıl davamçısı, Azərbaycanın dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin kəskin tənqidi, Azərbaycanın haqq işinin nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müdafiə olunması, güclü orduya və müasir silahlara malik olmağımız, xalq tərəfindən dövlətin siyasətinə hərtərəfli dəstək 2020-ci il sentyabrın sonlarında Azərbaycanı öz ərazi bütövlüyünün təminatı üçün Vətən müharibəsini başlamağa məcbur etdi. 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü təmin etdi. Müzəffər Azərbaycan Ordusu düşməni diz çökdürərək, onu qeyd-şərtsiz bəyanata imza atmağa məcbur etdi.

Bünövrəsi ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və dövlət başçımız İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə öz tarixi nəticəsini verdi.

Bu gün ümummillə lider Heydər Əliyevin böyük dövlətçilik siyasəti dövlətimizin başçısı İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Qarabağ Azərbaycandır!”

Anar İSGƏNDƏROV,
Milli Məclisin deputatı,
tarix elmləri doktoru, professor.

HEYDƏR ƏLİYEV – ƏFSANƏYƏ ÇEVRİLMİŞ BÖYÜK DÖVLƏT XADİMİ

Lider fenomeni

Millətin nümayəndələri öz-lərini o vaxt xoşbəxt hesab edə bilirlər ki, uca Allah onlara zamanında müqəddəratlarını düzgün müəyyənləşdirən müdrik lider əta edir. Tanrının Heydər Əliyev kimi nəhəng şəxsiyyət bəxş etdiyi azərbaycanlılar da xoşbəxtdirlər.

Tarixdən hər birimizə bəllidir ki, istənilən xalqın müəyyən əl-verişli məqamda milli-etnik soy-kökünə qayıdışı, tarix boyu əxz etdiyi milli-mənəvi dəyərlər və təfəkkür-tərzi sisteminə söykənən özünəməxsusluğunu bərpa və bəyan etməsi əsasən lider fenomeninin fəvqəladə missiyası ilə şərtlənir. Azərbaycan xalqı ilə bağlı bu şərəfli missiyanı məhz ümummilli lider Heydər Əliyev həyata keçirmişdir. Belə şəxslər tarixin ən çətin və keşməkeşli dövrlərində milli ruhun enerjisindən, xalqın tarixi-siyasi tələbatından və genetik potensialından püxtələşir. Azərbaycana günəş kimi doğaraq bənzərsiz dühası ilə xalqını və vətəni qaranlıqdan çıxarmaqla nura qərç edən uzaqgörən siyasi xadimin fəvqəlbəşərliyi, milləti və dövləti qarşısındakı müstəsna xidmətləri zaman keçdikcə daha aydın görünür.

Ali bəşəri xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən, vətəninə və millətinə ürəkdən bağlı olan, azərbaycançılıq ideyalarını və milli dövlətçiliyi hər şeydən üstün tutan müdrik liderin ən əsas istəyi xalqın birliyinə, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə nail olmaq və buna söykənən müstəqil, qüdrətli, müasir dövlət qurmaq olmuşdur. Buna görə də ulu

Mənim həyat amalım yalnız bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafına xidmət olub.

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

Xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim, Şuşanı azad etdik! Bu, böyük qələbədir! Bu gün şəhidlərimizin, ulu öndərin ruhu şaddır! Gözün aydın olsun, Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun, dünya azərbaycanlıları!

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,

öndər Heydər Əliyev səlahiyyət sahibi olduğu ilk günlərdən tarixi ənənə və soykökün təməl prinsipləri üzərində milli şüurun düzgün formalaşması, onun tərəqqisi naminə misilsiz xidmətlər göstərmiş, xalqa məxsus adət-ənənə və dəyərlər sistemini qloballaşmanın sərt təsirlərindən qorumağı bacarmış, nəticədə proseslərin düzgün məcrada inkişaf etməsinə, azərbaycançılığın milli ideologiyaya çevrilməsinə, millətin həmrəyliyinə və mənəvi bütövlüyünə nail olmuşdur. Bu isə millətin təkamülündə və monolitliyində aparıcı amil olmaqla yanaşı, həm də xalqın öz rəhbərinin ətrafında birləşməsinə, bununla da milli birliyin daha da möhkəmlənməsinə və əzəmətli dövlətin yaranmasına rəvac vermişdir.

Nadir şəxsiyyətlərdən olan Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə hər cür ideoloji-siyasi və digər maneələrə sinə gərərək, Azərbaycan xalqının milli özünüdərkini üçün zəruri tədbirləri həyata keçirmiş, cəmiyyəti bütün sahələr üzrə gələcək mənəvi

yüksəlişlərə ruhlandırmağa müvəffəq olmuşdur. Ulu öndər xalqın şanlı keçmişini, soykökünü qaytarmaq, habelə zəngin mədəniyyətini, incəsənətini, adət-ənənələrini yaşatmaq, eləcə də ana dilini inkişaf etdirmək üçün böyük işlər görmüşdür.

Ötən əsrin 60-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanın əksər göstəriciləri aşağı, həmçinin sənaye potensialı zəif olduğu üçün, ölkəmiz Sovet İttifaqında geridə qalmış kənd təsərrüfatı respublikası kimi tanınırdı. Ölkəni böhran vəziyyətdən çıxarmaq üçün liderə böyük ehtiyac duyulurdu. 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gələn dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev məqsədyönlü tədbirlər görərək, hərtərəfli islahatlar həyata keçirərək respublikamızı qısa müddətdə sürətlə inkişaf etdirdi və bütün bunların nəticəsində Azərbaycan geridə qalmış kənd təsərrüfatı ölkəsindən aqrar-sənaye respublikasına çevrilərək, bir çox cəhətdən özünü təmin edən və ümumittifaq büdcəsinə töhfələr verən iki respublikadan biri oldu.

1982-ci ildə ulu öndərimizin ittifaq rəhbərliyinin ən yüksək pillələrindən birinə – SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə irəli çəkilməsi və Mərkəzi Komitənin Siyasi Bürosuna üzv seçilməsi, eyni zamanda müxtəlif fəxri adlar alması ermənilərin ciddi narahatlığına səbəb oldu. Yeni vəzifənin öhdəsindən məharətlə gələn müdrik insanın uğurları bəzi rəhbər vəzifəli şəxslərdə də ona qarşı qısqanclıq hissləri yaradır və bu ermənipərəst Qorbaçovun hakimiyyətə gəlişindən sonra daha qabarıq nəzərə çarpırdı. Yaranmış fürsətdən istifadə edən ermənilər onun vəzifədən uzaqlaşdırılması planını işə salaraq, bu prosesə dünyada məşhur olan erməni lobbisini də cəlb edirdi. Heydər Əliyevin 1987-ci ilin oktyabrında vəzifədən istefa verməsindən sonra, vətənin və xalqın

məşəqqətli günləri başlayır. Əvvəlcə, Azərbaycanın tarixi ərazilərini Ermənistanla birləşdirmək ideyası meydana çıxır ki, bu da torpaqlarımızın işğal edilməsi ilə nəticələnir, bir müddət sonra isə “Qanlı yanvar” faciəsi törədilir. Sözsüz ki, o zaman Heydər Əliyev hakimiyyətdə olsaydı bu hadisələrin heç biri baş verməzdi.

Yenidən fəal siyasətlə məşğul olmaq niyyəti olmayan ümummilli lider, baş verənlərə biganə qala bilmədiyi üçün hər bir təhlükəni gözaltına almaqla, heç nədən və heç kəsdən çəkinmədən 1990-cı ilin sərt qış günlərinin birində oğlu İlham Əliyevlə birlikdə Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyinə gələrək, respublikada “20 Yanvar” qırğınına törətmiş Sovet İttifaqı rəhbərliyini kəskin şəkildə ittiham edən son dərəcə cəsarətli və qətiyyətli bəyanatla çıxış etməklə, hər zaman Azərbaycan xalqının yanında olduğunu bəyan edir. Bu, yeni tarixi epoxanın başlanğıcında Heydər Əliyevin müstəqillik uğrundakı mübarizəsinin şərəfli səhifəsi olmaqla çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bundan sonra ona qarşı təzyiqlər və təxribatlar kampaniyası geniş vüsət alır. Bütün bunlara baxmayaraq, doğma yurduna qayıdan və tənəpərvər insana Bakıda yaşamağa imkan verilmədiyi üçün doğulub boya-başa çatdığı Naxçıvana qayıdır və orada xalq onu, o, isə xalqını qoruyur.

Vurğulanmalıdır ki, həmin vaxt ermənilərin məkirli niyyəti, həmçinin Naxçıvanın da işğalına yönəlsə də, Heydər Əliyev buna imkan vermir və eyni zamanda müstəqilliyin əldə edilməsi üçün həlledici addımlar atmağa başlayır. Məhz onun təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı Naxçıvanda dövlət bayrağı elan edilir və Azərbaycanın Ali Məclisinə bu bayrağın dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi barədə

vəsətət göndərilir. Bununla yanaşı, Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adından “Sovet Sosialist” sözləri çıxarılır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə gedən yol böyük şəxsiyyətin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Naxçıvandan başlamışdır. 1992-ci ilin noyabrında bilavasitə onun liderliyi ilə siyasi platforması Azərbaycanın parlaq gələcəyindən xəbər verən Yeni Azərbaycan Partiyası yaradılır. Müxalifət partiyası kimi yaradılmış partiyanın siyasi arenaya gəlməsi bütün məsələlərin demokratik və sivil qaydada həll edilməsi üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olan çox mühüm bir hadisə idi. Hazırda nəinki Azərbaycanda, eləcə də cənubi Qafqazda ən böyük partiya olan Yeni Azərbaycan Partiyası bilavasitə xalqa və milli maraqlara xidməti sayəsində qısa zaman kəsiyində, 1993-cü ildə iqtidar partiyasına çevrilir və bununla da hər şey müsbətə doğru dəyişir.

Xalqın böyük etimadı

Müstəqilliyimizin ilk illərində bir tərəfdən ölkədə yaranmış özbaşınalıq, anarxiya, xaos, hakimiyyət zəifliyi, xalq ilə iqtidar arasında yaranmış uçurum, digər tərəfdən isə Ermənistanın Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddialarının reallaşdırılması ölkəmiz üçün ciddi çətinliklər yaradır. SSRİ-nin süqutu ilə əlaqədar yaranmış tarixi şəraiti düzgün qiymətləndirən müdrik və əzmkar xalqımız 1991-ci ildə ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini əldə etmiş olsa da, AXC-Müsavat iqtidarı təmsilçilərinin şəxsi ambisiyaları, eləcə də səriştəsizlikləri və torpaqlarımızın işğalı ilə müşayiət olunan müharibə çox qısa müddətdə istiqlalımızı uçurumun kənarına gətirib çıxarır. Nicatın yalnız Heydər Əliyevdə olduğuna əmin olan Azərbaycan xalqı doğru seçim edərək öz sınıanmış rəhbərinə üz tutur və

müdrük liderin hakimiyyətə gəlməsini israrla tələb edir.

Vətəninini və xalqını canından çox sevən ulu öndər heç bir təhlükəyə məhəl qoymadan xalqın çağırışını qəbul edərək Naxçıvandan Bakıya gəlir və 15 iyun 1993-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçilir. Böyük qayıdışından sonra ölkəni dərin böhrandan, əslində dövlətçiliyi süquta uğramaqdan və müstəqilliyi itirmək təhlükəsindən xilas etmək üçün qısa müddət ərzində Respublika ərazisinə səpələnmiş silahlı cinayətkar dəstələr zərərsizləşdirilir, vətəndaş müharibəsinin qarşısı alınır, separatçı meyllərə son qoyulur, ictimai-siyasi sabitlik bərqərar edilir ki, bütün bunlar hərtərəfli islahatların başlanmasına zəmin yaradır.

İndi sağlam düşüncəli hər bir Azərbaycan vətəndaşı çox yaxşı dərk edir ki, ölkəmizin müasir tarixinin həlledici dönüş nöqtəsi hesab edilən həmin zamanda Heydər Əliyev xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gəlməsaydı, nəinki bugünkü qüdrətli Azərbaycan olmazdı, ümumiyyətlə onun mövcudluğu şübhə altına düşə bilərdi. Yeri gəlmişkən, alman filosofu İmmanuel Kantın dediyi “sürətlə öz siyasi süqutuna yaxınlaşan xalqın taleyini yalnız dahi şəxs dəyişə bilər” fikri müstəqilliyin ilk illərində ulu öndərin timsalında bir daha öz təsdiqini tapdı.

Beləliklə də, ölkəsini olduqca ağır vəziyyətdən yüksək məharətlə çıxarmış ümum-milli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ölkədə hərtərəfli rişəli islahatlar həyata keçirilməyə başlandı. Dahi rəhbərin müəyyən etdiyi bütün sahələrdə islahatlar aparmaq yolu ilə ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək və mövcud iqtisadi potensialdan istifadənin səmərəsini artırmaqla onu xalqın bütün təbəqələrinin həyat tərzinin yaxşılaşdırılmasına yönəltmək kimi bir-birini

tamamlayan iki istiqamət ölkənin müasir inkişaf gerçəkliyinin obyektiv nəzəri-praktiki təməli olmaqla, Respublikamızın tərəqqisinə və xalqın rifahının yaxşılaşmasına böyük təkan verdi. İslahatların uğurla həyata keçirilməsi sözsüz ki, Heydər Əliyev dühasının bəhrəsi idi.

Heydər Əliyev yeni iqtisadi sistemə keçid prosesində iqtisadi potensialın ilk növbədə xalqın rifahına yönəldilməsini, əhalinin sosial maraqlarının təminatını, xüsusən aztəminatlı insanların sosial müdafiəsini dövlət qarşısında mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyən edirdi. Mövcud imkanlardan, o cümlədən təbii sərvətlərdən və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək üçün hər gün, hər ay, hər rüb və hər il yorulmadan çalışmağın zəruri olduğunu vurğulayan Heydər Əliyev, bunu iqtisadiyyatın inkişafının, nəticədə ölkəmizin qüdrətlənməsinin və vətəndaşlarımızın rifahının yüksəldilməsinin əsası kimi qiymətləndirirdi.

Dünya təcrübəsi təsdiq edir ki, islahatların müvəffəqiyyəti düşünülmüş, əsaslandırılmış strategiya və taktikadan başqa, bir çox sosial-siyasi və ideoloji amillərdən də asılıdır. Ümummilli liderin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olunması iqtisadi inkişafın davamlılığına və yeni hədəflərə rəvac verməklə yanaşı, tərəfdaşlar qazanılmasına da zəmin yaratdı. Ulu öndərin ikinci dəfə respublikamıza rəhbərliyinin ilk illərində ölkəmiz vətəndaş müharibəsindən yenicə qurtulduğu, atəşkəs rejimini təzəcə əldə etdiyi üçün, həmin dövrdə investorları Azərbaycana sərmayə qoymaq üçün həvəsləndirmək, onların etimadını qazanmaq həddindən artıq çətin, demək olar ki, mümkün olmayan bir məsələ idi. Bununla belə, ulu öndər 1994-cü ilin sentyabr ayında ölkəmizin qüdrətlənməsində mühüm

əhəmiyyəti olan, Azərbaycanın Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın 11 böyük neft şirkəti arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlarının istifadə edilməsi barədə "Əsrin müqaviləsi" kimi möhtəşəm bir müqavilənin bağlanılmasına nail oldu.

Sözsüz ki, Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxmasında müstəsna rolunu oynayan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin ərsəyə gəlməsi, Azərbaycanı dünyada böyük qaz potensialına malik olan bir dövlət kimi tanıdan "Şahdəniz" in reallaşması da bu böyük şəxsiyyətin misilsiz xidmətlərinin nəticəsi idi. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, türk dünyasının bir-biri ilə, eləcə də bütün dünya ilə birləşdirilməsinə xidmət edən tarixi "İpək Yolu" layihəsində də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə görülən işlər müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əsas məqsədi Orta Asiya və Qafqaz ölkələrinin dünya iqtisadiyyatına fəal qoşulmasını təmin etməkdən ibarət olan bu böyük layihənin reallaşdırılmasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin mühüm əhəmiyyətini nəzərə alan müdrik lider, bu səbəbdən əvvəlcə bütün qüvvəsini həmin xətt layihəsinə yönəltmişdir. Tarix onun növbəti uzaqgörənliyini təsdiq etdi və göstərdi ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru xəttinin, Şərqi-Qərbi nəqliyyat dəhlizinin, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun inşası və qədim "İpək Yolu" nun bərpaı Heydər Əliyevin Azərbaycan iqtisadiyyatının qüdrətlənməsinə yönələn müdrik siyasəti olmaqla bərabər, həm də türk dünyasının birləşdirilməsinə hesablanmışdır.

Sadalanırlar qəti əminliklə onu deməyə əsas verir ki, müasir şəraitdə dövlət müstəqilliyimiz üçün vacib olan iqtisadi potensialımızın əsası Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə qoyulmuşdur. Azər-

baycanın son inkişaf tarixi bariz şəkildə göstərdi ki, Heydər Əliyev məntiqindəki "müstəqillik-iqtisadiyyat" dialektikası öz dərinliyi, yeniliyi və konkretliyi ilə hər zaman aktualdır. Möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyev demişdir: "...1993-2003-cü illər sabitlik, inkişaf illəri olmuşdur. Heydər Əliyev bir daha göstərdi ki, ən ağır, böhranlı vəziyyətdən çıxış yolu var. O da düşünülmüş siyasətdir, cəsarətdir, müstəqil siyasət və addımlardır..."

Qüdrətlənən Azərbaycan

Ulu öndərin sürətli iqtisadi inkişaf konsepsiyasını uğurla davam etdirən möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda nəhəng transmilli energetika və nəqliyyat layihələri həyata keçirilir, həmçinin iqtisadiyyatımızın daha da güclənməsinə xidmət edən digər əhəmiyyətli işlər görülür, tərəqqinin davamlılığı təmin olunur. Belə ki, 2006-cı ildə Xəzər və Aralıq dənizlərini birləşdirən Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac neft kəməri, 2007-ci ildə Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəməri istifadəyə verilmişdir. Bundan başqa, 2018-ci ildə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin, həmçinin Azərbaycanın perspektiv inkişafının və iqtisadi maraqlarının təmin edilməsində mühüm rol oynayan Cənub Qaz Dəhlizinin və onun tərkib hissəsi olan TANAP boru kəmərinin Bakıda rəsmi açılış mərasimləri keçirilmişdir.

Bundan əlavə, 20 sentyabr 1994-cü il tarixində Bakıda imzalanmış "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq" yataqlarının və "Günəşli" yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Saziş" in müddəti 2017-ci ilin sentyabr ayının 14-də yeni, ölkəmiz üçün daha əlverişli şərtlərlə 2050-ci ilə qədər uzadılmış, bu isə Azərbaycanda bundan sonra da uzun illər neftin

hasilat səviyyəsinin sabit qalmasına, neft sektoruna xarici investisiya qoyuluşunun təmin olunmasına zəmin yaratmışdır. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, pragmatik lider cənab İlham Əliyevin yürütdüyü son dərəcə təmkinli, səbirli, balanslaşdırılmış siyasət sayəsində 12 avqust 2018-ci il tarixdə Qazaxıstanın Aktau şəhərində 5 Xəzəryanı dövlət başçılarının iştirakı ilə imzalanan tarixi Aktau Konvensiyası ilə 1996-cı ildən davam edən Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı 22 illik danışıqlar milli maraqlarımızı qane edən sonluqla bitmiş və Xəzərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi birdəfəlik öz həllini tapmışdır.

2018-ci ilin oktyabr ayının 19-da Azərbaycan–Türkiyə qardaşlığının təzahürü olaraq birgə söylərlə reallaşdırılan, hər iki ölkənin iqtisadi inkişafına, bütövlükdə regionun tərəqqisinə böyük töhfə olan «STAR» neft emalı zavodunun açılışı da neft strategiyasının uğurlarından olmuşdur. Azərbaycandan Avropa bazarlarına təbii qazı ixrac etmək üçün ən qısa və birbaşa yol kimi seçilmiş, Cənub Qaz Dəhlizinin sonuncu seqmenti olan TAP layihəsi də yekunlaşdırılmışdır. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Avropa və Asiyanı birləşdirən Şərq-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması istiqamətində də müstəsna əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Belə ki, təməli 2007-ci ildə qoyulmuş Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolunun 2017-ci il oktyabrın 30-da Bakıda rəsmi açılışı olmuşdur. 2018-ci il sentyabrın 18-də isə yeni Ələt-Astara–İran İslam Respublikası magistral avtomobil yolunun istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan ərazisində "Şimal-Cənub" nəqliyyat dəhlizi layihəsinin reallaşması üçün işlər başa çatdırılmışdır. Sözsüz ki, bu uğurları iqtisadi islahatların siyasi islahatlarla paralel şəkildə və yüksək peşəkarlıqla aparılması şərtləndirmişdir.

Fərəhləndirici və qürurverici haldır ki, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin müdrik və zamanı önləyən siyasətini dövrün tələblərinə uyğun uğurla davam etdirən dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin zəngin elmi bilikləri, mükəmməl siyasi strategiyası, sarsılmaz qətiyyəti, polad iradəsi, yorulmaz fəaliyyəti və xalqla iqtidar arasında olan sıx birliyin sayəsində planetimizin üzlaşdığı çoxsaylı global çətinliklərə, ümumbəşəri ciddi və mürəkkəb problemlərə, eləcə də Yer kürəsini bürüyən koronavirus (COVID-19) pandemiyasına, həmçinin müharibədən yeni çıxmış ölkə olmasına rəğmən, bu gün də respublikamızda iqtisadiyyat güclənir, bütün sahələrdə mütəmadi olaraq mütərəqqi islahatlar həyata keçirilir, regionların tarazlı inkişafının davamlılığı təmin olunur, hər bir istiqamət üzrə ardıcıl uğurlar əldə edilir ki, nəticədə dövlətimiz daha da qüdrətlənir və doğma Azərbaycanımız durmadan çiçəklənir. Möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə nəhəng layihələr reallaşdırılır, qeyri-neft məhsullarının istehsalının və ixracının artırılması üzrə kompleks stimullaşdırıcı tədbirlər görülür, dövlət-sahibkar münasibətlərinin və biznes-investisiya mühitinin daha da sağlamlaşdırılması, özəl sektorda təşviq alətlərinin tətbiqi, aqrar sektora, kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyi daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri, konsepsiyalar və digər dövlət proqramları çərçivəsində müəyyən olunmuş tədbirlərin icrası uğurla həyata keçirilir. Dünyada gedən neqativ proseslərlə əlaqədar olaraq yaranmış beynəlxalq iqtisadi böhran vəziyyətinin fəsadları Azərbaycan iqtisadiyyatına az da olsa sirayət etsə də, sevindirici haldır ki, dövlət başçısının operativ və səmərəli iqtisadi siyasəti, bilavasitə

onun tapşırığı ilə görülən qabaqlayıcı tədbirlər nəticəsində ciddi təsir göstərməmişdir. Reallaşdırılması nəzərdə tutulan tədbirlərdən və işlərdən heç birinin, o cümlədən hər hansı bir sosial layihənin icrasının təxirə salınmaması da bunun bariz təəcəssümüdür.

Dövlətlərarası münasibətlər sistemində bərabərhüquqlu əməkdaşlığı dəstəkləyən və təbliğ edən Azərbaycanın mövqeyi beynəlxalq arenada da möhkəmlənmişdir. Təsədüfi deyil ki, 120 üzvlə BMT-dən sonra ikinci ən böyük təsisat olan Qoşulmama hərəkətinə üzv dövlətlərin hamısı ötən il böyük etimad göstərərək ölkəmizin sədrlik müddətini yekdilliklə daha bir il uzatmışlar. Azərbaycan Türk Şurasına sədrliyini də uğurla başa vurmuşdur. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı ənənəvi olaraq ölkəmizin haqlı mövqeyini müdafiə edir. Dövlətimiz NATO tərəfindən də dəstəklənir. Digər dövlətlərlə, xüsusən də qonşu ölkələrlə qurulmuş mükəmməl əlaqələrin davamlılığı uğurla təmin olunur.

Xüsusi vurğulanmalıdır ki, Türkiyə ilə qardaşlıq münasibətləri, Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri 15 iyun 2021-ci il tarixdə "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi"nin imzalanması ilə keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoyaraq rəsmən müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlmişdir. Rusiya ilə olan əlaqələrin də uğurla davam etdirilməsi "Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında" 22 fevral 2022-ci il tarixli Bəyannamə ilə bir daha öz təsdiqini tapmışdır. İran və Gürcüstanla daim təmaslar və fikir mübadiləsi əsnasında dostluq və tərəfdaşlıq əlaqələri inkişaf etməkdədir. Bütün bunlar təbii ki, milli maraqlara uyğun həyata keçirilən müdrik xarici siyasətin nəticəsidir.

Göründüyü kimi, ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən uğurlu daxili və xarici siyasət nəticəsində respublikamızda ictimai-siyasi sabitlik hökm sürür, dövlətimiz yüksək tempə inkişaf edir, beynəlxalq əlaqələr genişlənir və vətənimiz Azərbaycan dünya ölkələri sırasında tutduğu layiqli mövqeyini daha da möhkəmləndirir.

Zəfərə doğru gedən yol

Ümummilli liderin zəngin və çoxşaxəli fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən birini də Azərbaycanın təhlükəsiz gələcəyinə, müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə zəmanət verən ordu quruculuğu təşkil edirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra ölkəmizdə bu sahədə yaranmış tənəzzülə ulu öndərin birinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra son qoyuldu. Azərbaycanda SSRİ müdafiə sənayesinin on bir böyük zavodunun tikilməsi, bu zavodlarda o dövrün ən müasir texnologiyalarının tətbiq olunması Azərbaycan Respublikasının müdafiə sənayesi istehsalında keyfiyyətli məhsulların həcmi dəfələrlə artırır ki, bu da müstəqilliyə doğru gedən yolda vacib amillərdən idi.

Bununla yanaşı, milli hərbi kadrların hazırlanması prosesi də vüsət aldı. Müxtəlif sahələrdə, o cümlədən hərbi sahədə ixtisaslı milli mütəxəssislərin yetişdirilməsi istiqamətində Heydər Əliyevin gördüyü böyük işlər bu müdrik şəxsiyyətin uzaqgörənliyinin parlaq sübutu idi. Ordu quruculuğunda keyfiyyətli hərbi təhsilin formalaşdırılmasının və ixtisaslı gənc hərbi kadrların püxtələşdirilməsinin son dərəcə strateji əhəmiyyətli məsələ olduğunu hər zaman qeyd edən ulu öndər, bu sahəni də daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. Bu məsələnin vacibliyini nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev hələ

Sovetlər dönməndə, SSRİ-nin iflas təhlükəsi heç kimin ağılına gəlmədiyi bir vaxtda milli kadrların, xüsusilə peşəkar hərbiçilərin hazırlanması istiqamətində misilsiz işlər görürdü. Belə ki, o, azərbaycanlı gənclərin hətərəfli formalaşması üçün onların ali təhsil, o cümlədən xaricdə təhsil almalarına xüsusi önəm verməklə yüzlərlə şəxsin müxtəlif dövlətlərin ali təhsil müəssisələrində, həmçinin ali hərbi məktəblərində təhsil almaları istiqamətində əməli tədbirlər həyata keçirirdi.

Ümummilli liderin şəxsi müdaxiləsi və qayğısı ilə ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq ali hərbi məktəblərə qəbul olunan gənclərin sırasında azərbaycanlıların sayı intensiv şəkildə artmağa başladı və bu sahədə də milliləşdirmə prosesi sürətləndi. Digər istiqamət isə ölkə daxilində milli təhsil müəssisələrinin təkmilləşdirilməsi və yeni təhsil ocaqlarının yaradılması idi. Bakıda hərbi məktəbin açılmasına mərkəzi hakimiyyətdən icazə almaq çox çətin olsa da, ulu öndər buna nail oldu və məhz onun əzmi sayəsində 19 iyul 1971-ci il tarixində silahlı qüvvələrin peşəkar milli hərbi heyəti ilə komplektləşdirilməsində müstəsna əhəmiyyəti olan Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Lisey yaradıldı. Sözügedən hərbi məktəbin fəaliyyətə başlaması Azərbaycanda hərbi sahəsinə marağın daha da güclənməsinə təkan verdi.

Böyük şəxsiyyət Heydər Əliyev növbəti dəfə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkəmizdə bütün sahələrdə olduğu kimi, ordu quruculuğunda da köklü islahatlar həyata keçirildi. Silahlı qüvvələrin beynəlxalq əlaqələrinin genişləndirilməsini də hər zaman diqqətində saxlayan Ali Baş Komandan Heydər Əliyev, onu müasirləşdirmək üçün sovet hərbi sistemini dəyişib, NATO standartlarını tətbiq etməyin zəruriliyini, Şimali Atlantika Alyansının isə beynəlxalq münasibətlər sis-

temində yeri və rolunu nəzərə alaraq, ölkəmizin NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına qoşulması barədə qətiyyətli qərar verdi və 4 may 1994-cü ildə Brüsseldə təşkilatın çərçivə sazişini imzaladı. Bundan sonra, digər ölkələrin qanunvericiliyindən və təcrübəsindən bəhrələnilməklə, eləcə də hərbi tariximizə əsaslanılmaqla mükəmməl hərbi qanunvericilik bazası yaradılması prosesi başladı, həyata keçirilən mühüm tədbirlər sayəsində çağırış və səfərbərlik işi də xeyli təkmilləşdirildi, həmçinin hərbi hissələrdə intizam möhkəmləndi və qanunun aliliyi prinsipi bərqərar oldu. Bununla da, görülən işlər qısa zamanda öz bəhrəsini verdi və Azərbaycanın güdrətli ordusu formalaşmağa başladı.

Əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və onun layiqli davamçısı möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi ordu quruculuğu sahəsində həyata keçirilən köklü islahatların və kompleks tədbirlərin nəticəsi olaraq silahlı qüvvələrimizin maddi-texniki bazası möhkəmləndirildi, arsenalı ən müasir silah-sursat və hərbi texnika ilə zənginləşdirildi, hərbi qulluqçuların nəzəri və peşə bilikləri, mənəvi-psixoloji hazırlığı artırıldı, bir sözlə müasir tələblərə tam cavab verən, istənilən döyüş tapşırığını ən yüksək səviyyədə yerinə yetirməyə qadir və işğal altındakı torpaqlarımızı azad etməyə hər an hazır olan Azərbaycan Silahlı Qüvvələri formalaşdı.

Təsadüfi deyildir ki, “Global Firepower” təşkilatının dünya ölkələri ordularının gücü ilə bağlı müxtəlif illərdə hazırladığı hesabatlarda da Azərbaycan Ordusunun Cənubi Qafqazın ən güclü ordusu olması qeyd edilirdi. Hərbi qulluqçuların xidmət şəraitinin müasirləşdirilməsi, əsgərlərin məişət işlərindən azad edilməsi, yüksək tələblərə cavab verən

əsgər yataqxanalarının istifadəyə verilməsi, hər cür infrastrukturu olan hərbi şəhərciklərin tikilməsi, hərbi qulluqçuların sosial məsələlərinin həlli, əmək haqlarının davamlı olaraq artırılması, verilən imtiyaz və güzəştlərin miqyasının genişləndirilməsi, həmçinin onların ailə üzvlərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, mənzil-məişət problemlərinin həlli də bir daha sübut edirdi ki, həyatını Vətəni müdafiə etmək kimi şərəfli peşəyə həsr edən hərbi qulluqçular hərtərəfli dövlət qayğısı ilə əhatə olunublar.

Bütün bunlar silahlı qüvvələrdə nizam-intizamı daha da möhkəmləndirir, hərbcilərin döyüş ruhunu və qabiliyyətini artırır, əzmini yüksəldirdi ki, bu da Vətən müharibəsindəki qələbəmizi şərtləndirdi.

Möhtəşəm qələbə

Məlum olduğu kimi, 27 sentyabr 2020-ci il tarixdə səhər saatlarında Ermənistan silahlı qüvvələrinin növbəti dəfə təxribat törədərək genişmiqyaslı şəkildə cəbhəboyu zonada yerləşən Azərbaycan Ordusunun mövqelərini və yaşayış məntəqələrini iriçaplı silahlar, minaatanlar və müxtəlif çaplı artilleriya qurğularından intensiv atəşə tutması ordumuzu mənfur düşmənin layiqli cavabını verməyə vadar etdiyindən Azərbaycan Silahlı Qüvvələri əks-hücum əməliyyatları həyata keçirdi və bununla da İkinci Qarabağ müharibəsi başladı. Böyükdən kiçiyə hər kəs Vətən müharibəsinin qələbə ilə başa çatmasını qarşıya məqsəd qoydu. Dövlət başçısı cənab İlham Əliyevə olan sonsuz inam xalqı öz liderinin ətrafında daha da sıx birləşdirdi. Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə silahlı qüvvələrimiz tərəfindən işğal altında olan ərazilərimizin bir birinin ardınca qısa zamanda erməni qəsbkarlarından təmizlənməsi düşmənin zəbt etdiyi tarixi torpaqlarımızın tez-

liklə tam azad ediləcəyindən və ərazi bütövlüyümüzün bərpa olunacağından xəbər verirdi ki, bu da xalqın mübarizə əzmini, o cümlədən orduda olan ruh yüksəkliyini daha da artırırdı.

Xalqımız tam əmin idi ki, möhtərəm Prezidentimizin rəhbərliyi ilə işğal altında olan tarixi torpaqlarımız tezliklə azad edilməklə, doğma yurdumuzun hər bir guşəsində Azərbaycan bayrağı dalğalanacaqdır və bu belə də oldu. Elə ilk günlərdən düşmənə sarsıdıcı zərbələr vuran qəhrəman övladların ardıcıl zəfərlər qazanmaqla kəndlərimizi, qəsəbələrimizi, yaşayış məntəqələrimizi, eləcə də şəhərlərimizi, o cümlədən 4 oktyabrda Cəbrayıl, 17 oktyabrda Füzuli, 20 oktyabrda Zəngilan, 25 oktyabrda Qubadlı və nəhayət 8 noyabrda Şuşa şəhərini işğaldan azad etməsi Ermənistanı sülhə sövq etdi və bu düşmənin kapitulyasiya aktını imzalaması ilə nəticələndi. Ardınca 20 noyabrda Ağdam, 25 noyabrda Kəlbəcər və 1 dekabrda Laçın işğaldan azad olundu.

Bununla da, haqq mübarizəsi hərbi-siyasi qələbəmizlə başa çatdı və ədalət bərpa edildi. Təbii ki, bütün bunlar müzəffər Ali Baş Komandanın mükəmməl siyasətinin və sarsılmaz qətiyyətinin, dövlətimizin qüdrətinin, silahlı qüvvələrimizin gücünün, hərbi qulluqçularımızın qəhrəmanlığının və xalqımızın mübarizliyinin sıx vəhdətinin nəticəsində mümkün olmuşdur. Qazandığımız tarixi zəfər millətimizin ruhunu dəyişdi, vüqarını və qürurunu daha da artırdı, alnını açıq, üzünü ağ, başını uca etdi, milli məğrurluğumuzu daha da möhkəmləndirdi. Fürsətdən istifadə edib, uca Allahdan bütün şəhidlərimizə rəhmət, yaralılarımıza isə şəfa diləyirəm.

Qürurvericidir ki, Ermənistanın növbəti təxribatlarının qarşısını almaq və düşməni sülhə məcbur etmək məqsədi ilə gedən 44

günlük müharibədə müdrik və qətiyyətli Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə qüdrətli Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin hərbiçilərinin şücaəti hər b tariximizin qəhrəmanlıq salnaməsini yaratmağa müvəffəq oldu. Təsadüfi deyil ki, NATO, eləcə də ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, Ukrayna və digər ölkələrin hərbiçiləri Azərbaycanın Vətən müharibəsi təcrübəsindən bəhrələnmək, bununla əlaqədar öz ordularında müəyyən dəyişikliklər aparmaq fikirlərində olduqlarını açıq etiraf etdilər.

Məsləkdaş dəstəyi

Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli siyasi varisi cənab İlham Əliyevin prezidentlik dövrü Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsi, xalqın rifahının hərtərəfli yaxşılaşdırılması, eləcə də ardıcıl uğurları ilə səciyyələnmiş və bu müsbət tendensiya yüksələn xətlə davam etməkdədir. Bütün bunları şərtləndirən isə ümummilli lider Heydər Əliyevin mükəmməl və uzaqgörən siyasəti, bu siyasəti dövrün tələbləri ilə uzlaşdıraraq yüksək məharətlə davam etdirən möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin dühası, onun etibarlı məsləkdaşı Mehriban xanım Əliyevanın dəstəyi və millətimizin müdrikliyi, eləcə də sarsılmaz xalq-iqtidar birliyidir.

Vurğulanmalıdır ki, ölkəmizin tərəqqisində və əldə olunan uğurlarda, eləcə də dövlətimizin beynəlxalq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində, milli-mənəvi dəyərlərimizin və mədəniyyətimizin bütün dünyaya tanıtılmasında yüksək erudisiyaya, dərin düşüncəyə və mükəmməl idarəçilik qabiliyyətinə malik nəcib insanın – Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın zəngin və yorulmaz fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Onun Respublikamızda təhsilin, elmin, səhiyyənin, mədəniyyətin, idmanın və digər sahələrin inki-

şafında xidmətləri, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və beynəlxalq səviyyədə geniş təbliği istiqamətində gördüyü böyük işlər dövlətimizin daha da güdrətlənməsinə və xalqın rifahının hərtərəfli yaxşılaşdırılmasına töhfələr verməkdədir.

Qeyd olunanlar, eləcə də sadəliyi, təvəzökarlığı, səmimiliyi, vətəninə və xalqına bağlılığı, bütün məsələlərə ədalətli yanaşması, cəmiyyətdə mənəvi aşınma yaradan, eləcə də saf və ali dəyərləri ucuzlaşdıran mənfi meyillərə qarşı barışmaz mövqə tutması, insanlığın təntənəsinə xidmət edən təşəbbüsləri və saysız-hesabsız xeyirxah əməlləri Mehriban xanıma sonsuz xalq məhəbbəti qazandırmışdır. Onun bəşər mədəniyyətinin inkişafı istiqamətindəki səriştəli fəaliyyəti, dövlətlərarası dialoq prosesinə verdiyi töhfələr və dünyanın müxtəlif yerlərində həyata keçirdiyi humanitar tədbirlər isə Birinci xanıma Azərbaycan xalqının sevgisi ilə bərabər, bir sıra xarici ölkə vətəndaşlarının da rəğbətini qazandırmışdır. Fərəhləndiricidir ki, Mehriban xanımın xüsusən də Şərqlə Qərb arasında mədəni dialoqa nail olmaq, fərqli sivilizasiyaları ümumbəşəri maraqlar naminə bir araya gətirmək, dini tolerantlığı, multikulturalizmi gücləndirmək, gender bərabərliyini təmin etmək istiqamətindəki fədakar fəaliyyəti beynəlxalq səviyyədə təqdir olunur. Təsadüfi deyil ki, şöhrəti respublikamızın hüdudlarından kənara çıxan Birinci vitse-prezidentin gördüyü böyük işlərin sədası dünyanın ən nüfuzlu kütləvi informasiya vasitələrindən gəlir və onun səmərəli fəaliyyəti digər ölkələr tərəfindən də ali dövlət mükafatları verilməklə yüksək qiymətləndirilir.

Xüsusi vurğulanmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevlə birlikdə Birinci vitse-prezident Mehriban xanıma Əliyevanın şəhid ailələri,

müharibə əlilləri və veteranları ilə mütəmadi olaraq görüşmələri, onların qayğıları ilə maraqlanmaları, problemlərini həll etmələri vətən uğrunda, xalq yolunda öz qanını və canını əsirgəməyən, bu yolda xidmətləri olan insanlara qarşı yüksək diqqətin təcəssümü olmaqla bərabər, həmçinin hərbi qulluqçularımızda ruh yüksəkliyi yaradaraq döyüş əzmini artırır ki, bu da haqq mübarizəsində qələbəmizə böyük töhfə oldu. Aprel döyüşlərində yaralanan və yüksək texnologiyalı protezlərlə təmin edilmiş hərbi qulluqçularla 03 aprel 2019-cu il tarixdə keçirilən görüşdə Mehriban xanıma Əliyeva onlara “qardaşlarım” deyərək müraciət etməklə söyləmişdir: “...Belə xalqla, belə əsgərlərlə biz Qarabağı mütləq qaytaracağıq...”. Bəli, bu, belə də oldu.

Qeyd etmək zəruridir ki, cənab Prezidentin ən sadıq silahdaşı Mehriban xanıma Əliyevanın yorulmaz fəaliyyəti Vətən müharibəsi zamanı da diqqəti cəlb etmişdir. Birinci vitse-prezident ölkəmizin ədalətli mübarizəsi barədə həqiqətlərin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması üçün vətənpərvər çağırışları ilə hər bir azərbaycanlıya informasiya platformalarında mübarizəyə səfərbər etməyi uğurla bacardı. Cəbhədə döyüşən qəhrəman hərbiçilərimizə, eləcə də yaralılarıımıza hərtərəfli dəstəyi və duaları ilə yardımçı olan, şəhidlərimizin əzizlərinin ağrı-acısına şərik çıxaraq bir ana, bir bacı, bir övlad kimi doğma və qaygılı münasibəti ilə onları ovunduran, hər bir məqamda dövlət başçısının yanında olan Mehriban xanıma xalqımıza və ölkə rəhbərinə böyük dəstək verdi.

Möhtəşəm tarixi qələbədən sonra müzəffər Ali Baş Komandanın və birinci xanımın işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda sevinc və qürur dolu davranışları, səmimi paylaşımları xalqımız tərəfindən böyük maraq və

fərəhlə qarşılanmaqla hər birimizdə sözlə ifadə oluna bilməyən iftixar hissləri yaradır.

Vətən müharibəsi zamanı Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşlərdə həlak olmuş hərbiçilərimizə, qətlə yetirilən mülki vətəndaşlarımıza və itkin düşmüş soydaşlarımıza ehtiram əlaməti olaraq möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın iştirakı ilə keçirilmiş yürüş hər kəsi duyğulandırmaqla bərabər qəlblərdə unudulmaz izlər buraxdı.

Mehriban xanım Əliyevanın Vətənin və xalqın taleyində bundan sonra da misilsiz rol oynayacağına, ölkənin sürətli və davamlı inkişafına, dövlət başçısının rəhbərliyi ilə respublikamızda həyata keçirilən hərtərəfli islahatlara, görülən nəhəng işlərə böyük dəstək verəcəyinə hər kəs əminidir. Bu əminliyi yaradan başlıca amil isə vətənpərvər insanın hər zaman azərbaycançılıq məfkurəsinin inkişaf etdirilməsi, ölkəmizin davamlı tərəqqisi üçün yeni yollar axtarışında olması, xalqa və dövlətçiliyə xidmətin onun həyat amalının qayəsini təşkil etməsidir.

Gülüstana çevrilən Vətən

Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətini yeni müstəvidə yüksək məharətlə davam etdirən möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi uğurlu 19 il hərtərəfli köklü islahatların həyata keçirilməsi, dövlətimiz üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən inkişaf proqramlarının hazırlanaraq işlək mexanizmlər əsasında müvəffəqiyyətlə icra edilməsi və bütün sahələrdə tərəqqi prosesinin vüsət alması ilə səciyyələnmişdir. Qeyd olunan dövr ərzində dərinləşən islahatlar fonunda Azərbaycan sürətli inkişaf tempini qoruyub saxlamış, iqtisadi

diyyatını uğurla şaxələndirmiş, regional və global məsələlərdə sabitləşdirici faktor kimi çıxış etmişdir. Neft strategiyasının milli mənafehlərə uyğun davam etdirilməsi, eyni zamanda qeyri-neft sektorunun ümumi daxili məhsuldakı çəkisinin artırılması, regionların davamlı inkişafı, yeni istehsal müəssisələrinin açılması, əhalinin sosial müdafiəsi tədbirlərinin gücləndirilməsi ötən müddətdə dövlət başçısının iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil etmişdir.

Müdrük liderin yürütdüyü siyasətin mü-kəmməlliyi, obyektiv gerçəkliyə adekvatlığı, milli maraqları əks etdirməsi, qayəsinin insan amili olması və nəticədə qazanılan hərtərəfli uğurlar hər bir Azərbaycan vətəndaşını fərəhləndirir, qürurlandırır, onda daha firavan gələcəyə böyük inam və əminlik yaradır ki, bununla da cənab Prezidentə olan sonsuz xalq sevgisi dərinləşir.

Bu gün respublikamızın digər bölgələri ilə bərabər, işğaldan azad edilmiş vaxtilə ermənilər tərəfindən viran qoyulmuş kənd və şəhərlərimizdə sürətli abadlıq-quruculuq işləri aparılır və həyata keçirilən siyasətin prioritet istiqamətlərindən olan bu proses dövlət başçısının şəxsi nəzarəti ilə uğurla reallaşdırılır ki, bunun da nəticəsində Vətənin hər bir guşəsi gülüstana çevrilir. Möhtərəm cənab Prezident artıq bir neçə dəfə Birinci vitse-prezidentlə birlikdə işğaldan azad olunmuş tarixi ərazilərimizə səfər edərək, yenedənqurma işləri ilə şəxsən tanış olmuş, bununla əlaqədar öz dəyərli məsləhətlərini vermiş və bir neçə müxtəlif infrastruktur layihələrinin təməlqoyma və açılış mərasimlərini keçirmişdir. Təkcə ötən il 7-si Şuşaya olmaqla, 32, o cümlədən dekabrın 24-də, məhz doğum günündə Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsinə və Şuşa şəhərinə olan səfər dövlət

başçısının, eləcə də birinci xanımın və onların övladlarının Vətənə, yurda, torpağa və xalqa bağlılığının təcəssümüdür.

Ölkə rəhbərinin Şuşaya növbəti səfəri zamanı, 22 aprel 2022-ci il tarixində Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtında keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının V Qurultayı – Zəfər Qurultayı isə hər bir azərbaycanlıyı sevindirməklə bərabər, millətin özünəgüvənliyini daha da artırdı. Yeri gəlmişkən, ulu öndər Heydər Əliyevin 23 may 2001-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, həmin ilin 9-10 noyabrında keçirilmiş Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında çıxış edən ulu öndər demişdir: “...İşğal olunmuş torpaqlar azad ediləcək və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunacaqdır...”.

Hazırda geniş tikinti-quruculuq meydanına çevrilən Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə dövlət başçısının tapşırıqları və tövsiyələri əsasında “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” konsepsiyalarının reallaşdırılması, bütün infrastrukturların yenidən qurulması, avtomobil və dəmir yollarının, elektrik, su və qaz xətlərinin çəkilməsi, hava limanlarının, tunellərin, körpülərin, müasir yaşayış komplekslərinin, məktəblərin, xəstəxanaların, su-elektrik stansiyalarının tikilməsi, eyni zamanda Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə rəhbəri olduğu və ulu öndərin xeyirxah ideyalarını layiqincə davam etdirən Heydər Əliyev Fondu tərəfindən tarixi-mədəni və dini abidələrimizin bərpa edilməsi prosesi uğurla davam etdirilir ki, bu da dünya iqtisadiyyatında böyük problemlərin yarandığı bir dövrdə respublikamızın qüdrətini və iqtisadi gücünü sübut edən növbəti bariz nümunədir. Bütün bunlar düşmən tapdağından azad edilmiş dədə-baba torpaqlarımızda yeni tarixi mərhələnin, mütərəqqi bir dövrün başlanmasını müjdələyərək, bölgə

üçün yeni imkanlar və perspektivlər vəd edir.

Bütün bunlardan görüldüyü kimi, hələ sağlığında canlı əfsanəyə çevrilmiş dünya şöhrətli siyasətçi, nəhəng dövlət xadimi Heydər Əliyevin mütərəqqi ideyaları onları hər zaman fəaliyyətində rəhbər tutan möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin yürütdüyü mükəmməl siyasətdə yaşayır və dövrün tələblərinə uyğun uğurla həyata keçirilir ki, bu da Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsini və xalqın rifahının hərtərəfli yaxşılaşmasını şərtləndirir.

Bu gün cənab Prezidentə ünvanlanan minnətdarlıq məktublarının ardı-arasının kəsilməməsi, Mehriban xanımın saysız-hesabsız xeyirxah təşəbbüslərinə görə insanların məmnunluq hissələri ilə dolu təşəkkürlərini ifadə edən müraciətlərinin səngiməməsi ölkədə zamanla uzlaşdırılaraq uğurla həyata keçirilən Heydər Əliyev siyasətinin qədirbilən xalq tərəfindən dəyərləndirilməsinin və dəstəklənməsinin təcəssümü, ulu öndərə, eləcə də dövlət başçısına və Birinci vitse-prezidentə olan misilsiz xalq məhəbbətinin təzahürüdür.

Bunlar isə qəti əminliklə onu deməyə əsas verir ki, nə qədər Azərbaycan dövləti və milləti varsa dünya miqyaslı böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin parlaq siması qədirbilən insanların qəlbində hər zaman yaşayacaq, onun əziz və unudulmaz xatirəsi həmişə yüksək ehtiramla anılacaqdır.

Xanlar VƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikası Baş
prokurorunun müavini – Azərbaycan
Respublikasının Hərbi prokuroru,
ədliyyə general-leytenantı,
respublikanın Əməkdar hüquqşünası,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

В ЗАВЕТОМ ГЕЙДАРА АЛИЕВА СОЛИДАРНОСТЯМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ – НАРОД, АРМИЯ, ПРЕЗИДЕНТ, МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА ВОЗНИКЛА НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ — ЮРИДИЧЕСКИЕ УРОКИ МЕЖДУНАРОДНОГО СООБЩЕСТВА

Ариф Джамиль оглу Гулиев,
доктор юридических наук, профессор, профес-
сор кафедры конституционного, международ-
ного права и публично-правовых дисциплин
Киевского института интеллектуальной собствен-
ности и права, Национального Университета
«Одесский юридический академии», Заслу-
женный работник образование Украины, ака-
демик Высший образование Национальный
Академия Наук Украины.

Для государственных деятелей и политиков слова, зажигающие и мудрые, абсолютно бесполезны, если за ними не следует действие. С именем Гейдара Алиева связано множество положительных событий в жизни азербайджанского народа. Трудно даже представить, как бы сложилась судьба молодого государства, если бы его не возглавил этот великий, мудрый и мужественный человек.

Богатая биография общенационального лидера Гейдара Алиева насыщена яркими и значимыми событиями, которые касались и его личной жизни, и вместе с тем, судьбы всего азербайджанского народа. Он занимал высокие государственные посты, был первым лицом в республике, а затем – в независимом Азербайджанском государстве.

Ключевые слова: общенациональный лидер, государственный деятель, великий вождь, мудрый человек.

Прежде всего следует отметить, что богатая биография общенационального лидера Гейдара Алиева насыщена яркими и значимыми событиями, которые касались и его личной жизни, и вместе с тем, судьбы всего азербайджанского народа. Он занимал высокие государственные посты, был первым лицом в республике, а затем – в независимом Азербайджанском государстве.

Он никогда не стоял над людьми, а находился рядом с ними, среди них. Гейдар Алиев всегда был чутким и отзывчивым человеком, внимательным к нуждам простого народа. Именно этим он и снискал к себе огромную всенародную любовь. Сам же Гейдар Алиев всегда верил в творческую, созидательную силу народа.

Его мудрая жизненная философия постоянно подтверждалась его великими делами. Проявляя заботу о будущем Азербайджана, Гейдар Алиев заложил фундамент такой бесценной традиции в области образования, как направление азербайджанских молодых людей на учебу в престижных высших учебных заведениях мира. «Будущий прогресс нашего общества, – говорил Гейдар Алиев, – во многом будет зависеть от того, чему и как мы учим молодежь сегодня».

Традиции и наследие

В центре особого внимания общенационального лидера находился азербайджанский язык. Он был твердо убежден в том, что только «родным языком создается каждый народ». Гейдар Алиев добился предоставления азербайджанскому языку статуса государственного языка, что было законодательно закреплено в Конституции 1978 года. В то время такой шаг равнялся как героизму.

Оценивая политическую деятельность Гейдара Алиева в этот период, следует отметить, что ему в довольно короткие сроки удалось превратить в то время отсталую аграрную Азербайджанскую Республику, производящую лишь сырье, в развитую промышленную страну, занявшую лидирующие позиции по производству нефти и хлопка. В те годы под руководством Гейдара Алиева удалось создать сильную экономическую базу, заложить основы будущей независимости Азербайджана. В итоге, за короткий исторический срок в республике произошли существенные изменения в лучшую сторону: построены новые заводы, фабрики, электростанции, нефтепромыслы, оросительные и транспортные системы.

Гейдар Алиев, благодаря своему бесстрашию, решительной и твердой воле, создал в Азербайджане такую обстановку, которая предоставляла творческим лицам возможность свободно мыслить, полностью реализовывать задуманное. Он всегда был уверен в том, что только «народ, обладающий высокой культурой, всегда будет идти вперед, будет жить и развиваться». В те годы в Баку были построены архитектурные комплексы, ин-

ституты, издательства, возведены памятники выдающимся людям, созданы дома-музеи великих исторических личностей.

Испытания судьбы и стезя к успеху

Последующие годы стали для Гейдара Алиева испытанием на прочность и преданность своему народу. В октябре 1987 года он был смещен с занимаемой должности. Осуществляемый под руководством Михаила Горбачева план по устранению Алиева, сопровождался гонениями и клеветой. Как вспоминал впоследствии сам Гейдар Алиев, самым ужасным для него в этот период было то, что «Комитет Государственной Безопасности, в котором он проработал тридцать лет, стал относиться к нему как к врагу советского строя».

Однако все эти гонения не смогли заставить стойкого и мужественного политического лидера пасть духом и отказаться от своих политических и моральных убеждений. Сохранение территориальной целостности Азербайджана превратилось для него в первоочередную жизненно важную задачу. Из опыта тех сложных лет он вынес как моральный принцип то, что «можно находиться в оппозиции к власти, но нельзя быть в оппозиции к Родине, народу, нравственности и высоким идеалам».

После известных кровавых январских событий в г. Баку, находившийся тогда в опале Гейдар Алиев, подвергая свою жизнь опасности, выступил в постоянном представительстве Азербайджана в Москве перед журналистами и общественностью с резким заявлением, осуждая и требуя наказать тех, кто учинил страшное

преступление против азербайджанского народа. Тем самым он проявил мужество, стойкость, преданность родному народу. Он был одним из первых, кто с высокой трибуны бесстрашно бросил справедливые обвинения в адрес руководителей бывшего советского государства, выступил на защиту территориальной целостности своей Родины.

Однако ситуация уже изменилась, азербайджанский народ верил в своего великого сына и настойчиво требовал его возвращения на родину. Гейдар Алиев на самолете прилетел в Баку, и это возвращение усилило веру народа в него, на центральной площади Нахичевани свыше 80 тысяч человек приветствовали своего великого лидера.

К началу 1993 года политическая ситуация в Азербайджане крайне обострилась, часть территории Азербайджана была без зазрения совести оккупирована армянскими вооруженными формированиями, тысячи азербайджанцев превратились в беженцев, страна находилась на грани гражданской войны, ее государственности угрожала опасность. В те страшные и тяжелые дни азербайджанцы начали терять веру в будущее. Они нуждались в сильном лидере, способном стабилизировать обстановку и защитить свой народ от нависшей беды. Таким лидером и стал Гейдар Алиев. В нем азербайджанский народ увидел свой путь к спасению и настойчиво потребовал смены существующей власти, желая доверить свою судьбу Гейдару Алиеву.

Видя страдания своего народа, Алиев вновь вернулся к руководству страной. В октябре 1993 года азербайджанский народ избрал его президентом Азербайджанской Республики.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев в очень короткие сроки вывел Азербайджан на путь развития и процветания. Подтвердив каждым своим шагом сказанные им 10 октября 1993 года на церемонии инаугурации слова: «Азербайджанский народ переживает самый сложный, трагический период своей истории. Я глубоко осознаю степень ответственности, которая возложена на меня в это сложное время, и хочу заверить, что всей своей деятельностью, всей своей жизнью постараюсь оправдать высокое доверие, надежды народа».

Нефтяные контракты и установление внутри страны стабильности и спокойствия, проведение экономических реформ и подъем культуры, наконец, прекращение огня в войне с Арменией и первые успехи азербайджанской дипломатии по урегулированию конфликта. Все это результат величия слова и дела Гейдара Алиева.

Корифей дипломатии

С возвращением к власти в 1993 году Гейдара Алиева произошел решительный поворот во всех сферах жизни Азербайджана. В республике установилось общественно-политическое спокойствие, исчезла угроза распада и государственного переворота, и, прежде всего, Гейдар Алиев добился национального согласия, он сумел сплотить свой родной народ, вселить в него чувство веры в завтрашний день.

В результате предпринятых Гейдаром Алиевым шагов на пути к построению независимого и стабильного государства была сформирована Национальная армия, способная стоять на страже национальных

интересов Азербайджана, лично обратил внимание создание монолитных диаспорских организации каждого страна.

Гейдар Алиев сделал все, чтобы сохранить независимость Азербайджана, а в мае 1994 года он добился прекращения огня, к мирному и справедливому урегулированию армяно-азербайджанского карабахского конфликта. «Дипломатия – не поле битвы, – говорил он, – здесь нужно проявлять не агрессивность, а доброжелательность и доверие к оппоненту, не отдаваться стихии страстей, а проявлять мудрость и терпение, не быть инструментом в руках политиков, а проявлять волю и стойкость в проведении самостоятельного политического курса».

Такие подходы к проблеме азербайджанского лидера, позволили выработать наиболее оптимальную модель развития процессов по урегулированию конфликта и, в конечном счете, приблизить перспективы мира во всех горячих точках Южного Кавказа.

Почетного гражданина города Киева

Во время пребывания Гейдара Алиева в высшем руководстве советского правительства он сделал очень многое и для Украины. В конце 80-х годов появился проект о соединении Дуная с Днестром, что могло привести к крупной экологической катастрофе. Гейдар Алиев сумел убедить авторов проекта отказаться от этой затеи. Кроме того, при его содействии был построен и сдан в эксплуатацию завод «Оболонь», фабрика детского питания, благоустроены культурные объекты

Украины, а также он оказал помощь в строительстве киевского метрополитена.

Гейдар Алиев удостоен звания Почетного гражданина города Киева, Почетного доктора Национального Академии государственного управления при Президенте Украины. Его именем назван новый парк в городе Киеве возле Посольства Азербайджанской Республики в Украине, а также Институт Межрегиональная Академия управления персоналом. Первый в мире памятник Гейдару Алиеву установлен тоже в городе Киеве. В честь 80 – летнего юбилея Гейдара Алиева нашими инициативами в Киеве переименовано улица «Азербайджан» и «Бакинский».

О жизни и деятельности Гейдара Алиева известно многим. Когда в какой-либо точке мира в т.ч. Украине о нем говорят, то тут же вспоминают Азербайджан, а если говорят об Азербайджане, то обязательно вспоминают Гейдара Алиева. Он не был просто героем своего времени, он стал человеком-эпохой. Изучение его жизненного пути, исполненного уроками исторического характера и имеющими большое воспитательное значение, наряду с оценкой нашего прошлого, определяет и наш путь в будущее, а именно: жить так, как жил Гейдар Алиев, любить родину так, как это делал он.

Такие ЛЮДИ рождаются раз в тысячу лет

Блестящий ораторский талант Гейдара Алиева сочетался с умением четко и твердо, шаг за шагом, следовать к намеченной цели. Руководитель государственного масштаба с высочайшим интеллектуальным

потенциалом, лидер с прекрасными человеческими качествами. Его принципиальность и самоотверженность, доброта и благородство проявлялись во всех жизненных ситуациях. Он всегда был уверен в том, что «в жизни каждый сам выбирает славу или бесславие, личное благополучие или общественный долг, корыстолюбие или совесть». Все мы помним всегдасодержательные, четкие, умные, отличающиеся железной логикой, решительностью публичные выступления нашего выдающегося лидера.

Есть известная притча, в которой говорится, что мужчина в своей жизни должен сделать три вещи: построить дом, посадить дерево, вырастить сына. Только тогда можно считать его жизнь состоявшейся. Гейдар Алиев построил страну – независимый Азербайджан, превратил его в цветущий сад, воспитал достойного преемника, который продолжил путь страны к прогрессу и счастью.

Ним всегда руководила безмерная любовь к Родине, к своему народу, стремление видеть его счастливым, живущим в мире и согласии, а также человечность и справедливость. Сегодня нет такой сферы, которой бы не коснулись преобразования, начатые Гейдаром Алиевым. Он оставил огромное политическое наследие и подготовил достойных продолжателей своего политического курса.

Выполняя заветы отца Президент Азербайджана Ильхам Алиев сам создал новую реальность в международно-правовой практике безопасности и сотрудничества в регионе для настоящего и будущего. Поэтому победа Азербайджана – это историческая Победа.

Каждая встреча с лидером — особенная (воспоминания автора)

Замечу не без гордости, что доводилось и мне много раз встречаться с этим великим человеком, и даже трижды выступать перед ним. Его, тогдашнего руководителя страны, отличали доступность и открытость для общения и в целом доброжелательное отношение к людям. Именно Гейдар Алиев утвердил мою кандидатуру и дал добро на учебу в Бакинской партшколе. После встречи с ним в Ялте он выдвинул мою кандидатуру на должность дипломата тогдашнего Министра иностранных дел. Я считаю себя его учеником.

Талант и воля — ключевые качества личности Алиева. Высочайшая организованность и требовательность — прежде всего к себе. Умение слушать и слышать одного человека и понимать устремления всех, кого объединяет емкое понятие — «народ», «нация». В нем сочетались пророческая дальновидность большого политика и отвага полководца. Глубокая образованность и дарованное природой тонкое эстетическое чувство.

Он сумел определить конкретные направления стратегического развития, четко указать перспективы дальнейшего развития Азербайджанской Республики и заложил фундамент будущих достижений страны. Одной из самых больших заслуг общенационального лидера является разработка новой нефтяной стратегии. Огромную роль в экономическом развитии Азербайджана сыграло подписание в сентябре 1994 года так называемого «Контракта века» – первого нефтяного договора и продление срока с крупнейшими нефтяными компаниями мира, стал законо-

мерным этапом развития Азербайджана, а легендарный нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан, железнодорожный путь Баку-Тбилиси - Карс ведущие мировые политологи и экономисты впоследствии назовут гарантией независимости Азербайджана.

В это же время широкий размах в стране приобрело создание независимых государственных институтов. Полным ходом шел процесс государственного строительства, в основе которого была принята независимым Азербайджаном первая Конституция. Дальнейшее укрепление государственности и установление демократических принципов, успешное построение правового, демократического государства неразрывно связано с именем Гейдара Алиева, который вел азербайджанский народ по этому пути, будучи твердо убежденным в том, что «демократия – это изменение в сознание людей. Это изменение происходит не революционным, а эволюционным путем, постепенно...». Общенациональный лидер заложил основу новой идеологии, которая выносит на первое место такие общечеловеческие ценности, как независимость, государственность, справедливость, демократия, национальный прогресс и светскость. Проводимая Гейдаром Алиевым внутренняя политика была направлена на обеспечение каждого гражданина Азербайджана правом на свободную жизнь и создание возможностей для улучшения собственного благосостояния.

Вопросам внешней политики Гейдар Алиев придавал особое значение: «Ни одна страна, даже самая большая, не сможет развивать свою экономику на должном уровне изолированно, оставаясь только в собственных рамках». Благодаря мудрой

дипломатии общенационального лидера, усилилось влияние Азербайджана на международной арене, он занял достойные позиции в мире, успешно развивая отношения со многими государствами.

Следует особо отметить заслугу Гейдара Алиева в реализации важного проекта «Восток–Запад». В 1998 году по его инициативе состоялся международный форум «Восстановление Шелкового пути» с участием лидеров восьми стран и делегаций более тридцати государств. Этот сыграло важную роль в упрочении международного имиджа Азербайджана, в интенсификации его сотрудничества как с западными, так и восточными странами.

Его главный приоритет – успех и развитие Азербайджана

Разговаривать с народом так, чтобы каждый гражданин твоей страны воспринимал сказанное как обращение лично к нему, – не каждому дано. Гейдару Алиеву дано. Равно как и потрясающая точность реагирования на мельчайшие нюансы настроения собеседника. Равно как и огромное чувство внутреннего такта, дарующее ему способность проникнуться болью и тревогой каждого.

За долгие годы, отделяющие нас от эпохи Гейдара Алиева, было много сказано о его глубоком интеллекте, феноменальной памяти, волевых качествах, но самым мощным «алиевским» оружием, было слово. Гейдар Алиев умел разговаривать с народом, представителем диаспорских организации Азербайджана так, что каждый гражданин воспринимал сказанное как обращение лично к нему. Тонкий психолог и дипломат, он умел улавливать

мельчайшие нюансы настроения собеседника. Гейдар Алиев был руководителем государственного масштаба с высочайшим интеллектуальным потенциалом и прекрасными человеческими качествами. Гейдар Алиев был уверен, что «в жизни каждый сам выбирает славу или бесславие, личное благополучие или общественный долг, корыстолюбие или совесть».

Свой выбор он тоже сделал

Нынешнее Азербайджанское государство продолжает реализовывать политику, основы которой были заложены Гейдаром Алиевым. Выработанный им стратегический курс дал мощный импульс развитию во всех областях политической, экономической, общественной и культурной жизни, а его богатый политический опыт стал подлинной школой государственного управления. Сегодня политико-экономический курс Гейдара Алиева, выражающий интересы всех слоев общества, защищающий права и свободу людей, интересы национально-государственной структуры и наивысшие ценности открытого общества, успешно продолжается нынешним Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым.

Политологи и журналисты иногда называли его "мастером власти". В ответ Алиев улыбался и говорил, что есть лишь один источник власти – это народ. Во всех сферах своей деятельности Гейдар Алиев опирался на принципы обеспечения защиты и укрепления государственной независимости Азербайджанской Республики, а в 1999 году Совет директоров Кембриджского международного биографического центра за проведение миро-

любивой политики и большой вклад в развитие демократии присвоил Гейдару Алиеву звание «Выдающийся деятель XX века».

Послесловие

Если взглянуть на многочисленные конфликты и войны в мире, можно увидеть, что последнюю точку всегда ставит сильная сторона. Самым свежим примером этому является 44-дневная Отечественная война азербайджанского народа за Карабах. Конец тридцатилетней оккупации, несправедливости был положен за 44 дня. Азербайджанские силы увидели не только врага; ее увидел весь мир. Безусловно, победитель – Азербайджан будет усиливаться с каждым днем, с каждым годом. Мудрый Президент, Победоносный Верховный главнокомандующий Ильхам Алиев уверенно поведет народ от победы к победе.

В солидарности Азербайджане Народ, Армия, Президент, Международного права возникла новая реальность Азербайджанские поучительные юридические уроки — международного сообщества. Высоко профессиональная разработка планов боевых операций, применение высоких технологий, эффективная координация действий различных видов войск, абсолютное превосходство в воздухе, маневренность и другие тактико-стратегические преимущества Азербайджанской армии существенно снизили потери в личном составе.

Эту реальность создал новый Азербайджан, который изгнали врага – агрессора с наших оккупированных 20 % земель, выполнили 4 резолюции Совета Безопасности ООН, которые на протяжении 30 лет эти резолюции для многих яв-

лялись просто клочком бумаги - не только для Армении, но и для других. Азербайджан говорила, что международное право на нашей стороне, что резолюции Совета Безопасности ООН требуют вывода оккупационных сил с наших земель. Однако это не имело результата.

Если говорить искренне, сожалению, высокопоставленные официальные лица стран Минский группы предоставленного им ОБСЕ мандата., течение 27-и лет использовали своими полномочиями не нашедшими свое подтверждение «информациями» и слухами. А работали как «туристы», не как дипломаты...

Ознакомление с мировым научным и практическим опытом правового регулирования в сфере борьбы с терроризмом, реализованных 44-дневная Отечественная война особенностями деятельности Президента Азербайджанской Республики в этом направлении может помочь и Украине в поиске эффективных путей развития ее системы национальной безопасности, в совершенствовании стратегии внешней политики в решении данной проблемы.

Заслуги Гейдара Алиева перед Азербайджаном и азербайджанским народом настолько велики, что, сколько бы поколений ни сменилось, благодарные потомки всегда будут говорить о нем как об отце нации, общенациональном лидере, выдающейся личности, великом азербайджанце. Его имя – бессмертно, оно уже стало историей, частью азербайджанского народа. Его великие дела, созданное им государство, светлые идеи будут жить вечно...

Источники

1. Əliyev Heydər Əlirza oğlu. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-46 kitab. Bakı, Azərneşr, 1997-2013.
2. Əliyev İlham Heydər oğlu. İnkişaf – məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublər, məruzələr, müraciətlər. 1-115 kitab. Bakı, Azərneşr, 2009-2021.
3. Гейдар Алиев Личность и эпоха / Эльмира Ахундова. Баку, Озан, 2007.
4. Heydər Əliyev: müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi. Məcmuələr toplusu / Müəllif-tərtibçilər: A.Ə.Əliyeva, F.Ə.Hüseynova. Bakı, SkyE nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2021, 558 s.
5. URL: Arif Guliyev [arifguliyev@ukr.net]

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN - XALQ, ORDU, PREZİDENT, BEYNƏLXALQ HÜQUQ HƏMRƏYLİYİNƏ DAİR VƏSİYYƏTİNDƏ YENİ REALLIQLAR - BEYNƏLXALQ İCTİMAİYYƏTİN HÜQUQİ DƏRSLƏRİ

Arif Cəmil oğlu Quliyev,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Ukraynanın əməkdar təhsil işçisi,
Ukrayna Ali Təhsil Milli Elmlər Akademiyasının akademiki.

Dövlət xadimləri və siyasətçilər üçün hərarətli və müdrik sözlər əməllə müşayiət olunmasa, tamamilə faydasızdır. Azərbaycan xalqının həyatında bir çox müsbət hadisələr Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Əgər bu böyük, müdrik və cəsur şəxsiyyət ölkəyə rəhbərlik etməsəydi, gənc dövlətin taleyinin necə inkişaf edəcəyini təsəvvür etmək belə çətinidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin tərcümeyi-halı həm onun şəxsi həyatı, həm də, eyni zamanda, bütün Azərbaycan xalqının taleyi ilə bağlı parlaq və əlamətdar hadisələrlə zəngindir. O, yüksək dövlət vəzifələrində çalışıb, respublikada, sonra isə müstəqil Azərbaycan dövlətində birinci şəxs olub.

Açar sözlər: ümummilli lider, dövlət xadimi, ulu öndər, müdrik insan.

NEW REALITIES IN HEYDAR ALIYEV'S WILL TO AZERBAIJAN - PEOPLE, ARMY, PRESIDENT, INTERNATIONAL LEGAL SOLIDARITY - LEGAL COURSES OF THE INTERNATIONAL SOCIETY

Arif Jamil oğlu Guliyev,

Doctor of Law, Professor, Honored Educator of Ukraine, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine.

Warm and wise words are completely useless for statesmen and politicians if they are not accompanied by action. All positive events in the life of the Azerbaijani people are connected with the name of Heydar Aliyev. It is difficult to imagine the fate of the young state if this great, wise and courageous person did not lead the country.

The rich biography of the national leader Heydar Aliyev is full of bright and significant events that concerned both his personal life and, at the same time, the fate of the entire Azerbaijani people. He held high government positions, was the first person in the republic, and then in the independent state of Azerbaijan.

Key words: national leader, statesman, great leader, wise man.

HEYDAR ALIYEV'İN AZERBAIJAN'A VASIYƏTİNDƏ YENİ GERÇEKLER - İNSANLAR, ORDU, CUMHURBAŞKANI, ULUSLARARASI HUKUKİ DAYANIŞMA - ULUSLARARASI TOPLUM HUKUK DERSLERİ

Arif Jamil oğlu Guliyev,

Hukuk Doktoru, Profesör, Ukrayna Onurlu Eğitimsi, Ukrayna Ulusal Bilimler Akademisi Akademisyeni.

Sıcak ve bilge sözler, eyleme eşlik etmedikçe devlet adamları ve politikacılar için tamamen yararsızdır. Azərbaycan halkının hayatındaki tüm olumlu olaylar Heydar Aliyev'in adıyla bağlantılıdır. Bu büyük, bilge ve cesur kişi ülkeyi yönetmediyse, genç devletin kaderini hayal etmek zor.

Ulusal lider Heydar Aliyev'in zengin biyografisi, hem kişisel hayatını hem de aynı zamanda tüm Azərbaycan halkının kaderini ilgilendiren parlak ve önemli olaylarla doludur. Yüksek devlet görevlerinde bulundu, önce cumhuriyette, sonra bağımsız Azərbaycan devletinde yer aldı.

Anahtar kelimeler: milli lider, devlet adamı, büyük lider, bilge adam.

HEYDƏR ƏLİYEV MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN QURUCUSUDUR

Onun adı və fəaliyyəti Azərbaycan etnocoğrafiyası ilə məhdudlaşmır

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Azərbaycan siyasi sisteminin yaradıcısı, azərbaycançılıq ideologiyasının banisi, Azərbaycanda milli özünüdərk prosesinin başladıcısı və idarəedicisi ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində o qədər böyük yeniliklərə, o qədər böyük işlərə imza atıb ki, yuxarıda sadaladığımız titulların heç biri onun titanik fəaliyyətini tam əhatə etmir. Biz bu gün Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev erasını yaratmış ulu öndər haqqında danışarkən, adətən, onu bir ümummilli lider kimi səciyyələndiririk. Əlbəttə, bu, mübahisəsiz olaraq belədir. Amma bu zaman bizə elə gəlir ki, Heydər Əliyevin fəaliyyətini bir qədər məhdudlaşdırmış oluruq. Onun fəaliyyətinə bir qədər sırf milli kontekstdə yanaşmış oluruq.

Lakin Heydər Əliyevin adı bir şəxsiyyət və dövlət xadimi kimi fəaliyyəti isə bir siyasətçi kimi, Azərbaycanın etnosiyasi coğrafiyası ilə məhdudlaşmır. O, istər sovet xalqları, istərsə də bütövlükdə türk xalqlarının tarixində mühüm rol oynamış bir siyasətçidir. Heydər Əliyevin tarixin müxtəlif mərhələlərində aldığı kritik qərarlar bu gün müasir Türk dünyası xalqlarının və daha geniş mənada Qrta Asiyadan Avropaya qədər uzanan böyük siyasi coğrafiyada yerləşən çoxsaylı xalqların müasir sosial-iqtisadi, mədəni-humanitar inteqrasiyası və birliyi kontekstində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buraya iqtisadi müstəvidə onun əsasını qoyduğu böyük regional enerji layihələri, mədəni humanitar müstəvidə isə yaratdığı, daima sülhü təşviq edən siyasi dəyər və ənənlər daxildir.

Azərbaycançılıq ümum- milli və universal dəyərlər sistemi kimi

Hazırkı tarixi prizmadan baxdıqda Heydər Əliyevin fəaliyyətinin bu vaxta qədər tədqiqatdan və ümumi kütləvi yanaşmadan kənar qalan bəzi aspektləri xüsusi maraq və əhəmiyyət kəsb edir. Ümumi yanaşma və ortaq ictimai qənaət Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasını Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra başladığı yönündədir. Ancaq əslində ulu öndər Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasının əsaslarını hələ sovet dövründə Azərbaycanın Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə rəhbərlik etdiyi zaman başlamışdır. Biz bilirik ki, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sovet dövrünün ideoloji və siyasi əsaslarını formalaşdıran, onu idarə edən və yönləndirən əsas orqan idi. Və təəssüf ki, sovet Azərbaycanı dövründə ulu öndər Heydər Əliyevə qədər Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə rəhbərlik edən azərbaycanlı olmamışdır. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan ziyalısının, Azərbaycan dövlətçiliyinin, Azərbaycanın düşünən beyinlərinin başına gələn faciələrin böyük bir qismi də vaxtilə bu sistemin xalqımıza qarşı yönələn antimilliyəti nəticəsində mümkün olmuşdur. Sovet quruculuğu prosesində, 1937-ci il repressiyasında, həmçinin, ondan sonrakı dövrlərdə Azərbaycan xalqının ziyalılarına qarşı törədilən

repressiyanın mərkəzlərindən biri də təhlükəsizlik orqanları idi. Bu orqanlar milli düşüncəyə qarşı sistemli və amansız bir mübarizə mexanizminə çevirilmişdi. Ulu öndər Heydər Əliyev milli təhlükəsizlik orqanlarına rəhbərlik edənə qədər həmin proses bu və ya digər dərəcədə davam edirdi. Heydər Əliyev bu vacib quruma rəhbər təyin edildikdən sonra isə yeni konsepsiya əsasında yeni kadr komplektləşməsi apardı. Gizli anti-Azərbaycan mərkəzləri ləğv edildi. Azərbaycançılıq ideologiyasının, milli özünüdərk prosesinin rüşeymi də elə oradan inkişaf etməyə başladı. Bundan sonrakı mərhələdə Heydər Əliyev siyasi səhnəyə gəldikdən, yəni, 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildikdən sonra artıq bu ideoloji ənənə daha münbit bir sferaya keçid etməklə kütləviləşməyə başladı. Beləliklə, artıq 1978-ci ildə ulu öndərin həyata keçirdiyi fəaliyyət nəticəsində Azərbaycan dili Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan Konstitusiyasında təsbit olundu.

İdeyanın ideologiyaya çevrilməsi və kütləvi mənimsənilməsi

Həmin dövrdə artıq azərbaycançılıq ideyası ideologiyaya çevrilməyə başladı. Təsadüfi deyil ki, ideologiyaya çevrilmə prosesi də, məhz, ideya müəllifi tərəfindən həyata keçirildi. Bundan sonrakı mərhələdə azərbaycançılıq ideologiyasının xalq tərəfindən mənimsənilməsi, dərk olunması prosesi başladı. Bu istiqamətdə atılan zəruri addımların nəticəsi isə, Bakı şəhərinin kosmopolit demografiyasının azərbaycanlılaşdırılması oldu. Çünki o dövrdə Bakının universal möhürü beynəlmiləl şəhər simvolu idi. Beynəlmiləl şəhər isə kosmopolit sosiologiyanın məntiqi ilə milliliyi arxa plana keçirirdi.

Sənayeləşmənin sosiologiyası və Bakı
1969-cu ildən başlayaraq 1970-80-ci illərdə Azərbaycanda sənayeləşmənin baş tutması dövrün iqtisadi trendini təşkil edirdi. Bu prosesdə sənaye müəssisələrinin böyük bir qismi Bakıda yaradılmağa başladı. Həmin tarixi mərhələdə Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanın regionlarından, rayonlarından, kəndlərindən azərbaycanlıların məhz Bakı şəhərində məskunlaşdırılması Bakıda yeni milli intibah yaratdı. Bu paytaxt əhalisinin sosiologiyasında da demografik balansı milli zəmində lehimizə dəyişdi. Və əlbəttə ki, bu proses həm iqtisadi, həm siyasi, həm milli intellektual müstəvidə baş verirdi. Regionlarımızdan gələn gənclər işlə, yaşayış yeri ilə təmin olunur, onların məskunlaşması üçün yeni mikrorayonlar inşa edilirdi. Həmin dövrdə Azərbaycanda həm çoxsaylı və çoxtəyinatlı sənaye müəssisələri tikildi, həm yataqxanalar, yeni qəsəbələr və mikrorayonlar salındı. Beləliklə, Bakı daha da böyüməyə və gözəlləşməyə başladı.

Heydər Əliyev erası müxtəlif sosial, iqtisadi və ideoloji qatlardan ibarətdir

Biz ulu öndərin fəaliyyətinə, Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətlərinə nəzər saldıqda görürük ki, Heydər Əliyev erası müxtəlif qatlardan və mərhələlərdən ibarətdir. Bu qatların və mərhələlərin hər biri Azərbaycan xalqının tarixində ayrıca səhifədir. Ən əsası odur ki, bu səhifələr Azərbaycan xalqının və dövlətinin inkişafını özündə ehtiva edən, onu stimullaşdıran səhifələrdir. Əlbəttə ki, ulu öndərin hakimiyyətinin xüsusi bir dövrü onun SSRİ rəhbərliyinə aparılması ilə bağlıdır. Bu dövrdə də yenə Azərbaycan daima ulu öndərin diqqətində olmaqla respublikamızın inkişafı başlıca məsələ kimi SSRİ rəhbərliyinin diqqət mərkəzində tutulurdu. Və nəhayət ulu öndərin sonrakı mərhələdəki fəaliyyəti

onu artıq müstəqil bir dövlətin, müstəqil bir xalqın lideri kimi səciyyələndirməyə imkan verir. Genetik olaraq, liderlik keyfiyyətlərinə və yüksək idarəetmə istedadına sahib olan Heydər Əliyev heç kəsin proqnozlaşdırma bil-məyəcəyi proseslər baş verərkən, XX əsrin sonlarında bunları proqnozlaşdırmağı, həmçinin, öz yeri və mövqeyini bu proseslərin içində müəyyənləşdirməyi dəqiqliklə bacarırdı. Eyni zamanda, onun qəbul etdiyi şəxsi qərarlar bir növ Azərbaycan xalqının siyasi qərarlarına çevrilirdi. Ən əsası isə bu qərarlar uzaqgörən və məqsədyönlü, konkret hədəfə doğru istiqamətlənmiş olduğu üçün bizim ümummilliyə yolumuzu işıqlandıran mayaka çevrildi.

Azərbaycanda milli özünüdərk prosesini və müstəqillik uğrunda mübarizə

20 Yanvar faciəsindən sonra Moskvada Azərbaycanın Daimi Nümayəndəliyinə gələrək, xalqın ağır günündə onun yanında olduğunu nümayiş etdirən ulu öndərin bu addımı bütün dünyaya səs saldı. Əslində bu, Azərbaycanın milli dövlətçilik prinsiplərinin elan olunması və hədəflərinin göstərilməsi idi. Əlbəttə ki, Azərbaycan xalqının milli özünüdərkinin bərpası və müstəqillik mübarizəmizin uğurla sona çatması üçün ulu öndər Heydər Əliyev böyük xidmətlər göstərdi. Baxmayaraq ki, o dövrdə, istər siyasi baxımdan, istər iqtisadi baxımdan, istərsə də mənəvi-psixoloji baxımdan daim məhdudiyyətlər və təzyiqlər altında fəaliyyət göstərirdi. Amma Naxçıvana gəldikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1918-20-ci illərdə dalğalanmış üçrəngli bayrağını xüsusi qərarla Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Sovetinin binası üzərində ucaldı. Bu addımın özü xalqın milli azadlıq hərəkatına yeni keyfiyyət, yeni ruh və optimizmi gətirdi. Eyni zamanda bu hadisə tariximizin

ən yaddaqalan səhifələrindən birinə çevirildi.

Naxçıvana rəhbərlik etdiyi illərdə ulu öndərin fəaliyyət sferası daha da genişlənməyə başladı. Azərbaycandan ilk dəfə olaraq imperiya əsgərlərinin çıxarılması və xarici dövlətlə sərhədlərin qorunmasını öz əlimizə almağımız da Heydər Əliyev erasında tariximizə yazılan qızıl səhifələrdəndir.

Müstəqil dövlətimizin tərəqqisi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır

Müstəqillik tariximizin ən krtik hadisələrindən biri Azərbaycanda vətəndaş müharibəsinin qarşısının alınması ilə bağlıdır. Bu, olduqca mürəkkəb və təzadlı bir dövr idi. Azərbaycan dövləti parçalanmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Həmin dövrə diqqətlə nəzər salsaq görərik ki, ulu öndər Heydər Əliyev dahi bir dövlət xadimi kimi Azərbaycan dövlətinin və dövlətçiliyinin mənərəsini çox aydın şəkildə görür və onun struktur formulasını müəyyənləşdirərək nəyin, necə olmasını dəqiq cizgilərlə qura bilirdi. Məhz bunun nəticəsi idi ki, müstəqil Azərbaycan dövləti quruldu. Məhz ulu öndərin həmin dövrdə həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində bu gün Azərbaycan müstəqil dövlət kimi tanınır, inkişaf edir və onun yaratdığı siyasi varislik əsasında Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında tarixi nailiyyətərə imza atır.

Heydər Əliyev böyük müəllim, mükəmməl natiq, dahi təbliğətçi idi

Ulu öndərin tarixi şəxsiyyət kimi əsas keyfiyyətlərindən biri də onun böyük müəllim, dahi təbliğətçi və mükəmməl natiq olması idi. Heydər Əliyev "ideya, ideologiya və təbliğət" universal üçlük formulasından çox məharətlə istifadə etməyi bacarırdı. O, ideyanı verir, onu ideologiyaya çevirir və həmin ideologiyanın toplum tərəfindən mənimsənilməsinə təmin edirdi. Elə Azərbaycanı birləşdirəcək universal formula olan azərbay-

cançılıq ideologiyasının da müəllifi, təbliğatçısı və icraedicisi, məhz, ulu öndərimiz olub. Əslində, bir xalqın vahid ideologiya ətrafında təşkilatlanması üçün illər keçir. Yəni, hər hansı bir ideologiyanın mənimsənilməsi, öyrənilməsi və xalqın həmin ideologiyanın daşıyıcısına çevrilmə prosesi uzun illər, bəlkə də qərinələr, yüzillər aparır. Amma ulu öndər özünəxas xüsusi çevik üsul və metodlarla bu prosesi elə həyata keçirdi ki, qısa müddətdə azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanın başlıca milli-siyasi ideologiyasına çevrildi. Bir qədər sonra isə bu, öz müsbət bəhrəsini verdi. Azərbaycanda bu ideologiyanın bərqərar olması və mənimsənilməsi ilə ölkəmizdə etnik separatçılığa son qoyuldu.

Heydər Əliyev dövlətin siyasi və ideoloji varisliyini təmin etdi

Ulu öndər elə böyük dövlət xadimlərindən və siyasətçilərindən idi ki, dövlətçiliyin siyasi-ideoloji əsaslarını yaratmaqla bərabər, eyni zamanda, onun varisliliyini də təmin etdi. Hər hansı bir dövlətin var olması üçün mütləq ideoloji-siyasi varislik lazımdır. Əgər bu olmasa, dövlət bir nüfuza, liderə bağlı olduqda, o şəxsin fiziki-bioloji mövcudluğu bitdikdən sonra dövlətin də ömrü bitir. Məhz bunu yaxşı bilən ulu öndər dövlətçiliyimizin siyasi-ideoloji varisliliyini də təmin etmiş oldu.

Heydər Əliyev üçün biz çoxlu titullar deyə bilərik. Ümummilli lider, ulu öndər, Azərbaycan Respublikasının siyasi rəhbəri, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və s. Bunlar əlbəttə ki, hamısı bir titul, bir vəzifədir. Amma Heydər Əliyev şəxsiyyəti bütün bunların hamısının fəvqündə duran bir nümunədir. Yəni, bu bir həqiqətdir ki,

bütün bu vəzifələrdən və titullardan Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli və dövlətçilik maraqlarının təmin olunması üçün istifadə etdi. O, bir millət mücahidi idi, Azərbaycan xalqının böyük mücahidi idi, Azərbaycan xalqını beynəlxalq münasibətlərdə böyük arenaya çıxarmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əbədi olmasını qarşısına məqsəd qoymuşdu. Prezidentlikdən tutmuş digər titul və vəzifələr isə onun üçün, məhz, bu məqsədləri həyata keçirmək üçün bir mexanizm və vasitə idi. Ona görə də, ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı tərəfindən daima hörmətlə anılacaq. Xalqımız var olduqca, o da yaşayacaqdır.

Əldə etdiyimiz tarixi zəfər, ərazi bütövlüyümüzün bərpa olunması, qalib xalqa çevirilməyimiz Heydər Əliyev ideyalarının təntənəsidir

Hazırda Azərbaycan xalqı təkcə öz müstəqillik dövrü tarixinin deyil, bütövlükdə dövlətçilik tarixinin ən əlamətdar bir mərhələsinə qədəm qoyub. Bu mərhələ torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi, xalqımızın ümummilli arzusunun reallığa çevirilməsi, inkişaf, tərəqqi, dirçəliş, intibah mərhələsidir. Ancaq müstəqillik tariximizin elə kritik səhifələri var ki, həmin mərhələdə Heydər Əliyevin qəbul etdiyi uzaqgörən strateji qərarlar olmasaydı milli dövlətçiliyimiz böhrandan xilas edilə, inkişaf edərək hazırkı mərhələyə çata bilməzdi. Bu gün Heydər Əliyevin yaratdığı milli dövlətçilik ənənələri üzrəndə inkişaf edən müstəqil Azərbaycan Respublikası bütün dövrlərin ən güclü Azərbaycandır.

Hikmət BABAOĞLU,
Milli Məclisin deputatı.

MÜASİR AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI - ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ŞAH ƏSƏRİDİR

Bəhram Zahidov,
Azərbaycan Respublikası Veteranlar
Təşkilatının hüquq və kadrlar şöbəsinin
müdiri, h.e.d., professor;
Üzeyir Həsənzadə,
hüquqşünas.
e-mail: bahram-zahidov@rambler.ru

və hətta başqa millətlər tərəfindən də daim minnətdarlıqla xatırlanmış, təqdir edilmiş və sevilmişlər. Əslində, onlar tarix yaratmış və bununla da, özləri də bir tarixə çevrilmişlər. Qürur hissi ilə qeyd edilməlidir ki, ulu öndər, görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının və müs-

Məqalədə ulu öndər, ictimai-siyasi və müasir dövlət xadimi Heydər Əliyevin dövlət və hüquq tariximizdəki böyük və əvəzsiz xidmətləri elmi-nəzəri baxımdan araşdırılır və təhlil edilir. Onun fəaliyyəti ilə yaxından tanış olduqdan sonra ömrünü millətə, xalqına həsr etmiş bir insanın imkanlarına, xronologiyasına, canlı salnaməsinə heyran olursan. Bu, yalnız onun xalqına sonsuz və böyük sevgisi sayəsində mümkün olmuşdur. O, görkəmli şəxsiyyət, ümummilli lider, dünya miqyaslı siyasətçi, alovlu vətənpərvər, yorulmaz və fədakar qəhrəman, dərin müdriklik və ləyaqət sahibi, yüksək intellektli ictimai-siyasi xadim idi. Bu, tariximizin qızıl hərflərlə yazılmış şanlı səhifəsinə çevrildi. Bu fəaliyyətin elmi-nəzəri araşdırmaları nümunə kimi diqqətlə öyrənilməli, bu günün və sabahın mənəvi əsasına çevrilməlidir.

təqil Azərbaycan dövlətinin tarixinə qızıl hərflərlə yazılmış belə xilas-karlardan birincisi olmaqla, o, tarixə çevrilmiş, əbədi olaraq seviləcək və əbədi olaraq da xatırlanacaqdır. O, eyni zamanda, müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaradıcısı və müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk milli Konstitusiyasının yaradıcısı və banisi kimi də tarixə düşmüşdür.

Tarixi faktlar birmənalı şəkildə təsdiq edir ki, ali hüquqi səciyyə daşıyan əsas qanun kimi konstitusiyalar cəmiyyətin müəyyən inkişafının və tərəqqisinin doğurduğu zərurətlərdən yaranır. Bu baxımdan, milli tariximizdə çoxsaylı dövlətlər, xanlıqlar, imperiyalar fəaliyyət göstərsə də, lakin ölkəmizin əsas qanunu

Açar sözlər: ümummilli lider, ulu öndər, dövlət xadimi, görkəmli şəxsiyyət, müdrik insan.

Bütün böyük və kiçik millətlərin və xalqların tarixində, ən çətin zamanlarda və ən çətin dövrlərdə xilaskarlıq missiyasını uğurla yerinə yetirməyi bacaran və bununla da tarixə düşən, görkəmli siyasi və dövlət xadimləri olmuşdur. Onlar tarixən həmişə nümunə göstərilmiş, nəinki öz milləti

kimi, Konstitusiyamız, ilk dəfə olaraq, 1921-ci ildə təşəkkül tapmışdır. Müstəqillik illərinin Konstitusiyası isə ulu öndər Heydər Əliyevin bilavasitə şəxsi fəaliyyətinin, iti zəkasının, müdrik siyasətinin, böyük dövlətçilik təcrübəsinin, nəzəri və təcrübi dühasının təcəssümü kimi tarixə düşmüşdür. Azərbaycan tarixində 1978 və 1995-ci illərdə qəbul edilmiş iki Konstitusiyanın hazırlanması və qəbuluda məhz onun misilsiz və dəyərli xidmətlərinin nəticəsi idi ki, bu da, hər siyasi xadimə qis-

mət olmayan bir fenomendir. Tariximizlə sıx bağlı olan ən mühüm məsələlər kimi milli Konstitusiyaya yaradıcılığı elminin əsası da, ən mühüm və məsuliyyətli bir təlim olaraq, məhz onun tərəfindən qoyulmuşdur. Bu, eyni zamanda, ölkəmizdə hüquqi dövlət quruculuğunun təməli kimi misilsiz dəyərlərə və əhəmiyyətə malik olması ilə də tarixə düşmüşdür. Konstitusiyaya yaradıcılığı milli tariximizin və müstəqilliyimizin intibah dövrü kimi qiymətləndirilə bilər ki, bu da ulu öndər Heydər Əliyevin müqəddəs adı ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, cəmiyyət üçün həmişə əlçatmaz olan «hüquqi dövlət» ideyası qədim tarixi köklərə malikdir. Falesin, Pittakin, Periantrin, Biantın, Solonun, Kleobulun, Xilonun, eləcə də Platonun, Aristotelin, Con Lokkun, Lilbernin, Monteskyenin, Russonun, Volterin və onlarla digər mütəfəkkirlərin hüquqi dövlət ideyaları ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən böyük yaradıcılıqla inkişaf etdirilmişdir. Nəzəri baxımdan, hüquqi dövlətdə ictimai həyat qanunlar, hüquqi prinsiplər və vasitələr əsasında qurulur, dövlət fəaliyyəti konstitusiyada təsbit olunmuş normalarla nizama salınır, qanun qarşısında hamının bərabərliyi və qanunun aliliyi təmin edilir. «Hakimiyyətlərin bölgüsü» prinsipinə əməl edilir, qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti müstəqil fəaliyyət göstərir, onların səlahiyyətlərinin həddi dəqiq müəyyən edilir. Effektiv və səmərəli hüquqi sistem yaradılır, dövlətin və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyəti qanunlarla tənzim olunur. Ədalət meyarı olan hüquq, siyasi həyatın nizamlayıcı norması hesab edilir. Seçkilərin şəffaflığı və azad seçkilərin keçirilməsi təmin edilir. Vətəndaş cəmiyyətinin müstəqilliyi və inkişafı aparıcı mahiyyət daşıyır. Hüquqi dövlətdə

demokratiyanın və insan hüquqlarının təmin olunması önə çəkilir, dövlət tərəfindən qorunur və dövlətin əsas vəzifələrindən biri hesab olunur; fikir müxtəlifliyi, söz azadlığı təmin olunur. Kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst fəaliyyəti təmin edilir. Formal bərabərlik prinsipinə əsaslanan azadlıq, hüquqi icazələr və hüquqi qadağalar üsulu ilə həyata keçirilir və s.

Bütün bu mürəkkəb, məsuliyyətli və son dərəcə dəyərli ideyaları və nəzəriyyələri dərinlən bilən böyük ictimai-siyasi və görkəmli dövlət xadimi, ulu öndər Heydər Əliyev, ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışının ilk günlərində bəyan edirdi ki, «mənim mövqeyim Azərbaycanda demokratik və hüquqi dövlət yaratmaqdır...» (1). «Mən buraya vəzifə üçün gəlməmişəm. Mən böyük yükü ancaq ona görə çiyinəmə götürmüşəm ki, xalqın həyatının ən çətin günündə ona ən böyük xidmətimi göstərim» (1). Ulu öndərin bu ideyaları Konstitusiyada özünün hüquqi təcəssümünü tapdı və təcrübi olaraq həyata keçirilməyə başlandı. Onun dövlət-hüquq quruculuğu sahəsində həyata keçirdiyi ən mühüm tədbirlərdən biri müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının yaradılması sahəsində gördüyü kompleks tədbirlər sistemi idi. Bununla əlaqədar olaraq, Heydər Əliyev hələ 1995-ci ildə deyirdi: «Ölkəmizdə konstitusiyaya quruculuğunun 80 illik tarixi olsa da, lakin biz elə konstitusiyaya qəbul etməliyik ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplər əsasında, uzun müddət sabit yaşamasını təmin edən əsas qanun, tarixi sənəd olsun... Biz, Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu ilə məşğuluq. Ona görə də konstitusiyamız Azərbaycanda məhz demokratik, hüquqi, dünyəvi, sivilizasiyalı bir dövlət qurmaq üçün əsas yaratmalı, onun əsas qanunu olmalı və hüquqi

dövlət quruculuğunun müvəffəqiyyətlə həyata keçməsinə təmin etməlidir» (2).

Ulu öndərin rəhbərliyi ilə hazırlanan və ən demokratik yolla – referendum yolu ilə qəbul edilən müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası hüquqi və elmi-nəzəri baxımdan, son dərəcə mükəmməl hazırlanmış Konstitusiyalardan biri kimi ölkədə dövlət quruculuğunun, hüquq sisteminin və qanunçuluğun əsaslı surətdə yenidən qurulmasının təməlini qoydu, Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş müddəalar təcrübi olaraq reallaşdırılmağa başlandı.

Müasir dövlətlərin ictimai-siyasi həyatında və idarə olunmasında Konstitusiyaların müstəsna yeri və rolu olduğu heç kimdə şübhə yaratmır. Konstitusiya cəmiyyətin və dövlətin hüquqi təfsiri olmaqla, onun əsas modelini təcəssüm etdirir. Sabitliyin və insan hüquqlarının bərqərar olmasının hüquqi bazası hesab edilir. Demokratik və hüquqi dövlətlərin Konstitusiyaları xalq suverenliyini, xalqı təmsil etmək hüququnu, xalqın vahidliyini və hakimiyyətin mənbəyi institutlarını özündə birləşdirən xalq hakimiyyətini, dövlətin ali məqsədini, dövlət başçısının statusunu, dövlətin ərazi quruluşunu, ordusunu, pul vahidini, dövlət dilini, rəmzlərini, iqtisadi, sosial və mülkiyyət münasibətlərini, beynəlxalq münasibətlərin əsas prinsiplərini, ailə, uşaq və dövlət kimi fundamental institutları, dövlət rəmzlərini özündə ehtiva edir, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətini özündə birləşdirən dövlət hakimiyyətinin əsaslarını, qanunvericilik sistemini, yerli özünüidarəetmə və digər vacib məsələləri tənzim edir, Konstitusiyaya əlavələr və dəyişikliklər edilməsinin qaydasını özündə əks etdirir, ali səciyyə daşıyan normativ hüquqi akt olmaqla etibarilə bu global məsələlərin

tənzimlənməsini yüksək səviyyədə təmin edir. Konstitusiya dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibətlərini, ölkədə dövlət hakimiyyətinin və yerli özünüidarəetmənin təşkilinin əsaslarını göstərir, qanunvericilik və hüquq sistemində yaranan ictimai münasibətləri tənzim edir. Bu sənəd insanın cəmiyyətin ən ali dəyəri kimi hüquq və azadlıqlarının sistemini və müdafiə mexanizmlərini müəyyən edir. Ölkədə ali hüquqi statusa malik olan normativ hüquqi akt kimi qanunvericilik piramidasının ən yuxarı iyerarxiyasında dayanır. Ölkədə bütün normativ hüquqi aktlar ona müvafiq olaraq hazırlanır, ali hüquqi qüvvəyə malik olan sənəd kimi cəmiyyətin həyatında aparıcı əhəmiyyət daşıyır. Ölkədə heç bir normativ hüquqi akt Konstitusiyanın müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edə bilməz. Onun aliliyi, öz tərkibində və strukturunda təcəssüm etdirilən normalarla müəyyən edilir. Bizim Konstitusiyamız hüquqi dövlət üçün zəruri olan bütün bu tələblərə tam cavab verir. Konstitusiyanın 147-ci maddəsində haqlı olaraq göstərilir ki, Konstitusiya ölkədə ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir və qanunvericilik sisteminin əsasında dayanır. Qeyd edilməsi zəruridir ki, Konstitusiya ölkəmizdə birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olmaqla, ölkə həyatında, bütün dövlət orqanlarının, o cümlədən məhkəmələrin və ayrı-ayrı şəxslərin rəhbər tutduğu birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olan və mühafizəsi qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ən səmərəli mexanizmlərlə təmin olunan sənəd hesab oluna bilər. Konstitusiya ölkə vətəndaşlarının iradəsinin ifadəsi olmaqla, siyasi qüvvələr arasında barışığın, sülhün və konsensusun əsasında dayanır, siyasi qüvvələrin maraqlarını bərabər surətdə təmsil edir. Buna görə də, o, öz mahiyyətinə görə siyasi sənəd kimi səciyyələndirilir.

Hər bir Konstitusiya öz xalqının və mil-lətinin, habelə ayrı-ayrı siyasi qüvvələrin və siyasi xadimlərin hüquqi görüşlərini, baxışlarını, hüquqi şüurunu və hüquq mədə-niyyətini özündə ifadə etməklə, ölkənin və xalqın həyatında ən mühüm və ali dəyərləri – dövləti, ailəni, dini, insan hüquqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyət azadlığını, konstitusiya quruluşunun əsaslarını, mənəvi, əxlaqi və mədəni dəyərləri, bu sahədə mövcud olan dünyəvi görüşlərin və baxışların ifadə forması olduğuna görə, o, həm də mühüm ideoloji səciyyə daşıyan ali hüquqi sənəd hesab edilir. Konstitusiyanın ən mühüm hü-quqi sənəd olması, onun cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatında hüquqi funksiyaları tənzim etməsi və onu həyata keçirməyin yollarını təcəssüm etdirməsi özlüyündə, həm də hüquqi və siyasi funksiyaları əks etdirir. Belə mühüm və əhəmiyyətli hüquqi, siyasi, sosial, ideoloji sənəd olmaq etibarilə, Azər-baycan Respublikasının Konstitusiyası ölkədə ictimai-siyasi münasibətlərin reallığına əsas-lanır, öz dəyəri, əhəmiyyəti və legitimliyi ilə yüksəkdə dayanır. Belə ki, bu sənəd ölkə əhalisinin seçkidə təmsil olunan 3.566.277 nəfər seçicisindən 3.267.538 nəfərinin və ya ümumi səs verənlərin 91.9%-nin, referen-dumun suallarına müsbət cavab verməsi nə-ticəsində qəbul edilmiş və xalqın iradə ifa-dəsini təcəssüm etdirən bir sənəd kimi ən yüksək legitimliyə malik olması ilə fərqlənir.

Dövlət müstəqilliyimizin bərpasından iyir-mi dörd ildən çox bir dövr keçir. Bu günlərdə ən böyük nailiyyətlərimiz sırasında, ölkədə hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində əldə edilmiş uğurlu nailiyyətlər, heç şübhəsiz, bu günlər minnətdarlıqla xatırlanır. Bu mə-nada, müstəqil Azərbaycanda ilk hüquqi dövlətin yaradıcısı olan ulu öndər Heydər Əliyevin ictimai-siyasi, hüquqi və dövlət

quruculuğu sahəsindəki misilsiz fəaliyyətinin elmi-nəzəri baxımdan, dərindən öyrənilməsinə bu gün böyük zərurət və ehtiyac duyulur. Çünki Azərbaycan xalqının əsirlər boyu arzu etdiyi müstəqil dövlətin yaranması və tə-şəkkülü məhz onun adı ilə bağlıdır və böyük tarixi dərsləri ilə olduqca ibrətamizdir. Əs-lində, bu mənada, müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsası, hələ keçmiş SSRİ dövründə 14 iyul 1969-cu ildən – Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinə birinci katib vəzifəsinə seçil-dikdən sonra qoyulmuşdur.

Heydər Əliyevin Azərbaycan hakimi-yətində olduğu birinci dövrün – 1969-1982-ci illərim siyasi-hüquqi proseslərin elmi-nəzəri təhlili göstərir ki, ulu öndərin dövlət quruculuğu və hüquq siyasəti, ordu qurucu-luğu və kadr siyasəti, iqtisadiyyat və mədə-niyyət, təsərrüfat və sənaye sahələrindəki ardıcıl və uzaqgörən siyasəti, mahiyyət etibar-ı ilə, Azərbaycan dövlətinin gələcək müstə-qilliyinin əsaslarının yaradılmasına və inki-şafına hesablanmışdır. İttifaq dövlətinin tər-kibində olmasına baxmayaraq, böyük və-tənpərvər – ulu öndər Heydər Əliyev Azər-baycanda müstəqil siyasət yeridərək, ölkənin maddi texniki imkanlarının gələcək müstə-qilliyi təmin edəcək səviyyəyə formalaşması üçün mümkün olan bütün tədbirləri görürdü. Ölkədə qayda-qanun yaradılmasına xüsusi diqqət yetirir, SSR İttifaqında dövlət həyatının və quruculuğunun bütün istiqamətlərində Azərbaycanın nümunəvi olmasına çalışırdı. Bu da, təsadüfi deyildi. Ulu öndər 1941-ci ildən başlayaraq hüquq mühafizə orqanlarında fəaliyyətə başlamış, xüsusi ali təhsil almışdı. Qanun, qanunçuluq, ədalət, prinsipiallıq və qətiyyət Heydər Əliyevin böyük fəaliyyətinin əsas xarakterizəedici xüsusiyyətləri idi. «Qoy

ədalət zəfər çalsın!» şüarı həmin illərdə böyük Sovetlər İttifaqında əsil devizə çevrilmişdi, qanunçuluğa, ədalətə çağırış idi. Bu illərdə böyük öndər dövlət hakimiyyətinə, ölkə həyatına, hüquq mühafizə və xidmət qurumlarının fəaliyyətinə, milli kadrların seçilib yerləşdirilməsinə və tərbiyə olunmasına, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin qorunmasına üstünlük verir, haqqın, ədalətin təntənəsinə, təhsilə, elmə böyük diqqət yetirirdi. Ölkənin prokurorluq və daxili işlər orqanlarında, məhkəmə sistemində, ticarət və sosial təminat sahəsində, elm və təhsildə, səhiyyədə, bir sözlə, ölkənin və dövlət quruculuğunun taleh yüklü məsələlərində Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi böyük islahatlar mahiyyət etibarilə müstəqilliyin əsaslarının yaradılmasına istiqamətlənmişdi. Quruculuq işləri ölkənin bütün iqtisadi həyatını əhatə etməklə yanaşı, hüquq sistemi, sözün əsil mənasında, yenidən qurulurdu. 1978-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Əsas Qanununun – Konstitusiyasının hazırlanması, müzakirəsi və qəbulunda müstəqil dövlət elementlərinin, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması kimi mühüm məsələlərin uğurlu həlli məhz onun böyük xidmətlərinin, uzaqgörən siyasətinin və qətiyyətinin nəticəsi idi. Heydər Əliyev hələ o dövrdə, kommunist ideologiyasının hökmran olduğu bir dövrdə milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına və inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi status qazanması da, məhz onun iradəsi, qətiyyəti və cəsarəti ilə mümkün oldu. Həmin dövrdə rəhbər şəxslərdən başqalarına əsil nümunə göstərmək tələb olunurdu. Bütün bunlar tarixin sonrakı mərhələsində, müstəqil və hüquqi dövlət quruculuğu siyasətinin çətinliklə olsa da, lakin, sona

qədər başa çatdırılması üçün möhkəm tarixi zəmin və əsas rolunu oynadı.

Kommunist partiyasının siyasi səhnədən getməsi vaxtının çatdığını, bəlkə də, hamıdan əvvəl böyük həssaslıqla dərk edən Heydər Əliyev onun sıralarını hələ Moskvada ikən ilk tərək edənlərdən biri oldu. Bakıda törədilən qanlı qırğınlara, ermənilərə göstərilən ədalətsiz himayədarlığa etiraz əlaməti olaraq bu addımın atılması öz dövrü üçün sadə məsələ deyildi. Uzun illər İttifaq miqyasında rəhbər partiya və dövlət işində ən qabaqcıl liderlərdən olan, öz dövründə dünyanın ən böyük imperiyalarından biri olan Sovetlər İttifaqında, hakim partiya kimi Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Siyasi Bürosunda təmsil olunan Heydər Əliyevin hadisələri, siyasi prosesləri dərindən təhlil etməsi, böyük uzaqgörənliyi, müdriqliyi, cəsarəti, qətiyyəti, əsil vətənpərvərliyi onu belə bir düzgün və vaxtı çatmış qərarı qəbul etməyə sövq etdi. Tarixin sonrakı inkişafı bu böyük şəxsiyyətin və siyasi liderin həmin çətin və ağır günlərdə ən düzgün addım atdığını tam təsdiq etdi.

SSRİ-nin içəridən dağılması prosesi başa çatdıqdan sonra, əslində, tarixi baxımdan, 18 oktyabr 1991-ci il müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaradılması tarixi kimi əbədiləşdi. Lakin keçmiş Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, ərəzilərin işğalı, formalaşmış idarəçilik strukturlarının iflic vəziyyətə düşməsi, iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi, xarici təsirlər, səriştəsizlik, qabiliyyətsizlik və qeyri-peşəkarlıq şəraitində ölkə böhran vəziyyətinə düşdü. Müstəqillik təhlükə altına alındı. Vətəndaş müharibəsi, qarşıdurmalar, siyasi qətiyyətsizlik ölkəni idarəedilməz bir vəziyyətə saldı. Çıxış yolu isə, ya görünmürdü, ya da yeganə ümid yolu kimi Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışında idi. Vəziyyət

də gündən-günə ağırlaşır və mürəkkəbləşirdi. Belə bir tarixi məqamda xalqın təkidli və ısrarlı tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin üzərinə çox ağır və məsuliyyətli vəzifələr düşürdü. Heydər Əliyev Parlamentin 15 iyun 1993-cü il tarixli iclasında – hakimiyyətə qayıdışının ilk günündə deyirdi: «Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti olan Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini qorumağı, möhkəmləndirməyi, inkişaf etdirməyi özümüm əsas vəzifəm hesab edirəm... Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi ən əsas məsələdir. Müstəqil Azərbaycanda demokratiya inkişaf etdirilməlidir. Siyasi plüarizm geniş yol verilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının, qanunların pozulmasına yol verilməməlidir. Dövlət quruluşu və cəmiyyətin formalaşması məhz demokratik prinsiplər əsasında aparılmalıdır. Siyasətdə və iqtisadiyyatda sərbəstlik, hüriyyət, insan azadlığı, insan haqlarının qorunması, bazar iqtisadiyyatı münasibətləri bərqərar olmalıdır... Azərbaycanda demokratik, müstəqil respublika qurularaq, sivilizasiyalı cəmiyyət uğrunda mübarizə aparılmalı, ümumi, dünyəvi, bəşəri dəyərlərin hamısından istifadə edilməlidir» (2).

Heydər Əliyev böhran vəziyyətində olan Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin qorunub saxlanması məsələsinin həllinə, hüquq mühafizə sisteminin əsaslı şəkildə yenidən qurulması və möhkəmləndirilməsi işinə xüsusi önəm verdi. Bu istiqamətdə onun ardıcıl, sistemli və qətiyyətli tədbirləri böyük maraq kəsb edir. Ulu öndər ölkədə ordu və dövlət quruculuğunun, hüquq mühafizə sisteminin, xarici siyasətin formalaşması və digər bu kimi tədbirlərlə bərabər, həm də qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi işini olduqca vacib hesab edir və onun real

surətdə həyata keçirilməsini təcrübi olaraq təmin edirdi (4).

Tədqiqatlar göstərir ki, Heydər Əliyev dövlət quruculuğu və hüquq sisteminin müasir tələblər baxımından, qurulmasında yorulmaz fəaliyyət və qətiyyət göstərmişdir. Ümumiyyətlə, onun apardığı islahatlar öz dünyəviliyi, mütərəqqiliyi, bəşəriyyəti, sistemliliyi və mükəmməlliyi ilə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi. Ulu öndər, əslində, öz zəngin dövlətçilik təcrübəsindən, yüksək elmi-nəzəri və müasir baxışlarından, informasiya məlumatlarının mükəmməlliyindən və etibarlılığından məcmu şəkildə böyük məharətlə istifadə edirdi. O, hər hansı bir sənədi, qanun layihəsini, normativ hüquqi aktı hazırlayarkən, nəzərdən keçirərkən, dünya təcrübəsini, tarixi ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri, mütərəqqililiyi dərinləndirən öyrənir, ən mükəmməl qanunlar hazırlanmasına böyük diqqət yetirirdi. Bu baxımdan, onun ilk milli konstitusiya layihəsinin müzakirəsi ilə bağlı keçirdiyi müzakirələr, məsləhətləşmələr, irad və tövsiyələr son dərəcə böyük maraq kəsb edir. Ulu öndər Konstitusiyanın bütün əsas məzmununu, bölmələri, fəsiləri və maddələri ilə bağlı olaraq, ciddi müzakirələr açmış, arqumentləri, iradları səbrlə dinləmiş, onları safçürük etmiş, fikir müxtəlifliyinə, milli dəyərlərə və dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, nəticədə ən obyektiv və ədalətli hesab edilən normaların Konstitusiyada əks olunmasını təmin etmişdir. O, Konstitusiyanın layihəsi ilə bağlı çoxsaylı təklifləri, o cümlədən müxalifət yönümlü siyasi qurumların təkliflərini diqqətlə araşdırır, gəldiyi nəticələri, referendumun müzakirəsinə çıxarılan prinsiplial müddəaları həm təhlil edir, həm də onlara aydınlıq gətirirdi. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanda elə bir əmək kollektivi, elə bir yaşayış yeri yox idi ki, Konstitusiyanın layihəsi

orada müzakirə edilməsin, təkliflər irəli sürülməsin və verilən təkliflər diqqətdən kənar qalmış olsun. Azərbaycanın dövlət quruculuğu, idarəçilik sistemi, mülkiyyət münasibətləri, konstitusiyanın qəbul qaydası, parlamentin səlahiyyəti, deputatların sayı, seçki sistemi, siyasi partiyaların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi və digər mübahisəli məqamlarla bağlı ulu öndərin fikir və mülahizələrinin əsaslı və uzaqgörən olduğu ötən tarixi dövr ərzində bir daha sınaqdan çıxdı, ədalətli və mötəbər olduğunu tam təsdiq etdi. Bütün bunlar Heydər Əliyev siyasətinin demokratikliyinə, ədalətliyinə, hüquq səvərliyinə bariz nümunələrdir (2). 1993-1995-ci illər müasir Azərbaycan tarixinə dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılması uğrunda mübarizə dövrü kimi yazılmışdır. İctimai-siyasi sabitliyin və qanunun aliliyinin bərqərar edilməsi bu dövrün ən mühüm nailiyyəti oldu və ümummillə liderimizə dövlət quruculuğunda, iqtisadi, sosial və mədəni həyatda böyük işlərə başlamaq, geniş miqyaslı və ardıcıl islahatlar aparmaq üçün əlverişli imkan yaratdı (3).

Hüquq sistemində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən ordu quruculuğu, hüquq mühafizə sisteminin təşkilati-hüquqi əsaslarının yaradılması, özəlləşdirmə siyasəti, azad sahibkarlığın hüquqi tənzimlənməsi, vergi və gömrük qanunvericiliyinin, prokurorluğun, polis, milli təhlükəsizlik orqanlarının yaradılması və inkişafında Heydər Əliyevin misilsiz tarixi xidmətləri olmuşdur. Ölkədə baş verən separatizm və dini təmayüllü kriminal proseslər, dövlət çevrilişinə cəhd hadisələri ulu öndərin «böyük hakimiyyət ustası» olduğunu, dövlətçilik təcrübəsinin və peşəkarlığının beynəlxalq səviyyəsi haqqında tam təsəvvür yaradaraq, verilən yüksək qiymətləri bir daha təsdiq etdi. O, ölkə həyatında

baş verən ictimai-siyasi prosesləri hüquq və qanunlar vasitəsilə tənzimlənməsinə böyük üstünlük verməklə yanaşı, öz çıxışları, iradələri və təklifləri ilə proseslərin uğurlu və qanuni məcraya yönəldilməsi yolu ilə həllinə üstünlük verirdi. Ölkənin ən çətin günlərində o, xalqla birlikdə idi. Böyük potensial imkanlara və müasir silahlara sahib olan və qanuni hakimiyyəti devirməyə çalışan qüvvələrlə Heydər Əliyev böyük cəsarətlə üz bəuz gəldi. Bu zaman o, həmişəki kimi, üzünü doğma xalqına tutaraq, «Ayağa qalxın! Azərbaycanı dağıtmaq, məhv etmək istəyirlər!» – çağırışı ilə müraciət etdi. Ulu öndərin bu çətin gündə etdiyi çağırışa on minlərlə həmvətənimiz qoşuldu və Azərbaycanı, sözün əsl mənasında, parçalanmaqdan xilas etdi. O, «xalqın və dövlətin xilaskarı» missiyasını fəth etdi və əsl qəhrəmanlıqla qalib gəlib tarixə çevrildi. «Mən ömrümün qalan hissəsini xalqıma bağışlamışam» – deyən ulu öndər öz müdrikliyi, fədakarlığı, cəsarəti və dəyanəti sayəsində son dərəcə fəlakətli vəziyyətdə olan Azərbaycan xalqını və müstəqil Azərbaycan Respublikasını xilas edə bildi (2).

Heydər Əliyevin qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi, hüquq pozuntuları və cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəli təşkilini təmin edən fərmanları, sərəncamları və qərarları ölkədə hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində mühüm əhəmiyyətə malik oldu. Belə ki, ulu öndərin ölkədə hüquq və dövlət idarəetmə sistemində islahatların aparılması haqqında sərəncamları buna misal ola bilər. O, hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına böyük qayğı və diqqət göstərməklə yanaşı, həm də ciddi tələbkarlıq göstərir və məsuliyyət tələb edirdi. Ulu öndərin hüquq islahatları sistemli və ardıcıl həyata keçirilirdi. Ölkə BMT-nin və digər beynəlxalq təşkilatların üzvlüyünə qəbul

edildi, həm də üzərinə götürdüyü öhdəliklərin həyata keçirilməsində etibarlı tərəfdaş olduğunu sübuta yetirdi. «Məhkəmələr və hakimlər haqqında», «Prokurorluq haqqında», «Polis haqqında», «Milli təhlükəsizlik haqqında», «Notariat haqqında», «Bələdiyyələr haqqında» normativ hüquqi sənədlərin qəbul edilməsi, Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsinin beynəlxalq səviyyədə təşkili ulu öndərin yorulmaz xidmətlərinin nəticəsi idi. Ölkədə üçpilləli məhkəmə sisteminin yaradılması, Azərbaycan Respublikasının Cinayət, Cinayət-Prosessual, Mülki, Mülki-Prosessual, İnzibati Xətalər məcəllələrinin hazırlanması və qəbulu, vəkillik institutunun təkmilləşdirilməsi, «Dövlət qulluğu haqqında» Qanunun qəbul edilməsi, «Sosial təminat hüququ haqqında», «Vidən azadlığı haqqında», «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında», «Özəlləşdirmə haqqında» və onlarla digər qanunların, Torpaq Məcəlləsinin, Əmək Məcəlləsinin, Gömrük Məcəlləsinin, Vergi Məcəlləsinin və başqa normativ hüquqi aktların hazırlanması məhz Heydər Əliyevin yorulmaz fəaliyyətinin, tələbkarlığının və qətiyyətinin nəticəsi idi.

Heydər Əliyevin insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində gördüyü ardıcıl və səmərəli tədbirlər xalqımızın tarixində misilsiz xidmətlər kimi yadda qalmışdır. Ulu öndərin «Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Şurasının əməkdaşlığının dərinləşdirilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» 20 yanvar 1998-ci il tarixli Sərəncamı, «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı, eləcə də ölüm hökmünün ləğv edilməsi haqqında qərarı xalqımızın tarixində yadda qalan hadisələrdəndir. Azərbaycan Respublikasının referendum yolu ilə qəbul edilmiş Konstitusiyasında

insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, hətta BMT-nin 10 dekabr 1948-ci il tarixli Bəyannaməsində nəzərdə tutulduğundan da daha mükəmməl və geniş formada təsbit edildi. Bu siyasətin ardıcıl və təcrübi olaraq, sistemli və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilməsi də məhz onun xidmətləri idi. 1993-cü ilin iyun ayından başlayaraq, ölüm cəzasının icrasına moratorium qoyulmuş, Şərqdə, eləcə də Azərbaycan tarixində, ilk dəfə olaraq, ən ağır cəza – ölüm cəzası 10 fevral 1998-ci ildə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edildi. Ulu öndərin bununla bağlı xalqa etdiyi müraciətində deyilirdi: «Mən cinayət-hüquq siyasətini hərtərəfli təhlil edərək ədalət, azadlıq, humanizm və insanpərvərlik kimi yüksək ideyalara sadıq qalaraq, ölkəmizdə ölüm cəzasının ləğv edilməsi qənaətinə gəlib bu tarixi bəyanatı verirəm» (2). İbtidai həbs yerləri və cəzaçəkmə müəssisələri mülki dövlət qurumu hesab edilən Ədliyyə Nazirliyinə tabe etdirildi, onun təşkilatı və hüquqi əsasları yenidən quruldu və maddi bazası möhkəmləndirildi. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun və Konstitusiyaya Məhkəməsinin yaradılması da məhz onun adı ilə bağlıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev son dərəcə ciddi, qanunsevər, ədalətli, qətiyyətli bir rəhbər olmaqla yanaşı, həm də insanpərvər və humanist bir dövlət xadimi idi. Ölkədə aztəminatlı ailələrin, veteranların, əlillərin sosial məişət şəraitini yaxşılaşdırmaq, sosial təminat hüququnun müasir tələblər səviyyəsində həyata keçirilməsi sahəsində ardıcıl və səmərəli tədbirlər xalqın böyük hörmətinə və məhəbbətinə layiq olan tədbirlər idi. O, hələ Sovet hakimiyyəti illərində Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində işlədiyi dövrdə, həmişə haqqın və ədalətin keşiyində ayıq-sayıq da-

yanmış, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərimizin, millətin ən dəyərli oğullarının əsassız repressiyalardan qorunmasına üstünlük vermiş, bir çox insanların ən yüksək adlarla – Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, SSRİ xalq artisti və s. bu kimi dünya şöhrətli adlarla təltifində əsl fədakarlıq göstərmişdir. Heydər Əliyevin 15 mart 1996-cı il tarixdə «Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında» Fərmanına müvafiq olaraq, görülmüş tədbirlər nəticəsində yalnız Azərbaycan Respublikasından repressiyaya məruz qalmış 79852 nəfərin 25524 nəfəri təmizə çıxarılmış və onlara bəraət verilmişdi (2). Ulu öndərin təşəbbüsü ilə hələ 1994-cü ildə «əfv institutu» yenidən bərpa edildi. Onun hakimiyyətdə olduğu dövrdə verilən əfv fərmanları əsasında minlərlə adam azad cəmiyyətə qayıtmış və onların dövlət quruculuğunda iştirak etməsinə şərait yaradılmışdır. Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illərdə qəbul etdiyi amnistiya aktları əsasında isə, yüz minə qədər adam cəzadan azad olunmuş, öz ailəsinə və doğma əmək kollektivinə qayıtmışdır. Bu ənənə, bu gün də, davam etməkdədir.

Ermənistanla münasibətlərdə atəşkəsin elan edilməsi və qorunub saxlanması öz dövrü üçün müdrik və optimal bir yol olmaqla, minlərlə həmvətənimizin həyatını mənasız ölümdən xilas etdi, ordu quruculuğu və iqtisadiyyatımız misilsiz dərəcədə möhkəmləndi və xalqın rifahı əsaslı surətdə yaxşılaşdırıldı. Belə tədbirlərin sayını artırmaq da olar. Heydər Əliyev xalqın sevimli rəhbəri və onun ulu öndəri kimi, cəmiyyətdə öz yolundan azmış yetkinlik yaşına çatmamışlara, qadınlara, ahıllara, xalq və dövlət qarşısında xidmətlər göstərmiş insanlara humanist bir yol tutaraq xüsusi qayğı və diqqət göstərmiş, onların cəmiyyətə yenidən qayıtmasına fürsət vermiş və şərait yaratmışdır. Bütün bunlar

ulu öndərin «Mənim üçün hər bir Azərbaycan vətəndaşının hüququnu qorumaq vacibdir» kəlamına münasibətinin bariz nümunəsidir.

Ulu öndərin bilavasitə xidməti nəticəsində Azərbaycan BMT-nin «İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqət alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı», «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında», «Uşaq hüquqları haqqında» və başqa beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş, bu sahədə zəruri olan normativ hüquqi aktların yaradılması, qəbulu və tətbiqi təmin edilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlətin qurulmasında mütərəqqi və müasir tələblərə cavab verən hüquq sisteminin yaradılmasında və möhkəmlənməsində Heydər Əliyevin xidmətləri misilsizdir. O, sözün əsl mənasında, müstəqil Azərbaycanın memarı və qurucusudur. Hüquq mühafizə sistemi kimi çətin və məsuliyyətli sahənin təşəkkülü, burada işin yüksək səviyyədə təhlilini təmin edən tədbirlər kompleksinin hazırlanması və həyata keçirilməsi də məhz onun adı ilə bağlıdır. Müasir dövrdə Azərbaycanda dinamik inkişaf, siyasi sabitlik və əmin-amanlıq ulu öndərin yorulmaz fəaliyyətinin təəcəssümüdür və bu böyük siyasət onun layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən bu gün də uğurla davam etdirilir (2).

Artıq nəinki ölkədə, hətta dünya miqyasında Heydər Əliyevin doğum gününün və hakimiyyətə gəlişinin təntənəli surətdə qeyd edilməsi bir ənənəyə, əsl xalq bayramına çevrilmişdir.

Bu gün ulu öndərin müstəqil Azərbaycanın hüquq sisteminin və hüquqi dövlət quruculuğunun təşəkkülündə misilsiz xidmətlərinin dərindən öyrənilməsinə, tədqiq edilməsinə və siyasi kurs kimi istifadə edilməsinə böyük zərurət yaranmışdır. Bu irs gənclərimizə bir

örnək olmalıdır. Bugünkü Azərbaycanda aparılan hüquqi dövlət quruculuğunda Heydər Əliyevin ictimai-siyasi və hüquqi dünyagörüşünün sanballı şəkildə tədqiqini zəruri edir. Çünki belə tədqiqatların aparılması ölkəmizin gələcək inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, azərbaycançılıq ideologiyasının, məfkurəsinin və milli birliyinin təşəkkül tapması üçün müstəsna rola malikdir. Bütün bunlar haqqında fikirləşərkən, müstəqillik illərində ulu öndər tərəfindən həyata keçirilən böyük dövlət quruculuğu və hüquq siyasəti sahəsindəki tədbirlər insanı heyrətə salır. Bu, son dərəcə vətənpərvər, fədakar, cəsarətli və qəhrəman bir rəhbərin yorulmaz xidmətlərinin, böyük zəhmətinin nəticəsi idi. Onun uzaqgörən və müdrik kəlamları, tövsiyə və məsləhətləri ən çətin günlərdə hər birimizə düz yol göstərən mayak, kompas kimidir. Hər il bütün Azərbaycan ictimaiyyətinin ulu öndərin doğum gününü bir el bayramı kimi yüksək səviyyədə qeyd etməsi, onun minnətdarlıqla xatırlanması xalqımıza böyük xidmətlər göstərmiş Heydər Əliyevin ümumxalq sevgisi qazanmasına bariz nümunədir. O, Azərbaycan dövləti yaşadığı və fəaliyyət göstərdikcə həmişə minnətdarlıqla xatırlanacaqdır.

İllər ötür, zaman keçir, bəşəriyyətin və insanlığın tarixinə yeni-yeni səhifələr yazılır. Azərbaycan xalqının və Azərbaycan dövlətinin yaşam tarixində və ömür kitabında Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış bu səhifələr qızıl həflərlə yazılmışdır. Bizi xoşbəxt sabaha aparan əbədi Azərbaycan, necə deyirlər, memarı və qurucusu olan Heydər Əliyevə ucaldılmış ən gözəl abidədir.

Azərbaycanın bugünkü və gələcək nəsilələrinin Heydər Əliyevin şərəfli adı və ölməz ruhu qarşısında müqəddəs borcu, onun

şah əsəri olan müstəqil Azərbaycan dövlətinin daha da çiçəklənməsi və güdrətlənməsi, xalqımızın rifahı naminə fədakarlıqla çalışmaq, milli birliyimizə sədaqətlə xidmət göstərməkdir. Bu gün xalqımız ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi varisi – pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar şəxsiyyət kimi dünya siyasətində özünəməxsus yer tutan Azərbaycan Respublikası Prezidenti, cənab İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşmişdir. Yaxın tariximizdə, otuz ilə yaxın müddətdə erməni faşistlərinin əsarətdə saxladığı tarixi torpaqlarımızın qətiyyətli və cəsarətli sərkərdə, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev tərəfindən və onun rəhbərliyi altında 44 günlük Vətən Müharibəsində qəhrəmanlıqla azad edilməsi, onun bir daha ulu öndər, böyük ictimai-siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin layiqli siyasi varisi olduğunu tam təsdiq etdi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev və qanunçuluq. Bakı, «Adiloğlu nəşriyyatı», 2008.
2. Heydər Əliyev dövlətçiliyi haqqında. Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2008.
3. Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür. Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2008.
4. Heydər Əliyev: müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi. Məcmuələr toplusu / Müəllif-tərtibçilər: A.Ə.Əliyeva, F.Ə.Hüseynova. Bakı, SkyE nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2021, 558 s.
5. Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan Komissiyanın ilk iclasında çıxışı. Bakı, «Qanunçuluq» jurnalı, 1996, № 1-2.
6. Azərbaycan Respublikası insan hüquqları. Bakı, 1998.
7. «Azərbaycan» qəzeti. Bakı, 4 fevral 1998-ci il.

8. «Azərbaycan» qəzeti. Bakı, 28 aprel 2011-ci il.
9. E.Əliyev. Azərbaycanca XXI əsrin siyasi repressiya qurbanları. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2003.
10. «Qanunçuluq» jurnalı. Bakı, 2008, № 11.
11. «Qanunçuluq» jurnalı. Bakı, 1996, № 1-2.
12. Azərbaycanca Demokratik Dövlət quruculuğu: intibah yoluna hüquqi baxış. Bakı, 2017.

**СОВРЕМЕННАЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА –
ЭТО ШЕДЕВР ВЕЛИКОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА**

**Бахрам Захидов,
заведующий юридического и кадрового отдела Организации Ветеранов
Азербайджанской Республики, доктор юридических наук, профессор;
Узеир Гасанзаде,
юрист.**

В статье рассматриваются и анализируются великие и неоценимые заслуги великого лидера, общественно-политического и современного государственного деятеля Гейдара Алиева в истории нашего государства и права с научно-теоретической точки зрения. Ознакомившись с его деятельностью, поражаешься возможностям, хронологией и живой летописью о личности, которого посвятил свою жизнь своей нации и народу. Это стало возможным только благодаря его бесконечной и большой любви к своему народу. Он был выдающейся личностью, национальным лидером, политиком мирового уровня, пламенным патриотом, неутомимым и самоотверженным героем, высоко-интеллектуально общественно-политическим деятелем, обладающим глубокой мудростью и достоинством. Это вошло в славную страницу нашей истории, написанную золотыми буквами. Научно-теоретические исследования этой деятельности должны быть тщательно изучены как пример и стать духовной основой сегодняшнего и завтрашнего дня.

Ключевые слова: общенациональный лидер, великий вождь, государственный деятель, выдающаяся личность, мудрец.

**THE MODERN REPUBLIC OF AZERBAIJAN IS A MASTERPIECE
OF THE GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV**

**Bahram Zahidov,
Doctor of Law, Professor, Head of the Law and Personnel Department
of the Veterans Organization of the Republic of Azerbaijan;
Uzeyir Hasanzadeh,
lawyer.**

The article researches and analyzes the great and invaluable services of the Great Leader, prominent socio-political and statesman HeydarAliyev in the history of our state

and law from the scientific and theoretical point of view. One is getting amazed while getting acquainted with his activity, by the possibility, chronology and living chronicle of the fact that human life can do such great things for his nation and people. Deep intellect, wise logic, pure dignity, national-moral and spiritual dignity of a great personality, a true national leader, a great world politician, an ardent patriot, an indefatigable and selfless hero, a socio-political and state figure and moral strength could have been possible as a result of his endless and great love for his people and his nation. All this has turned into a history of a prominent figure in the person of our Great Leader Heydar Aliyev, Hero of the Fatherland, spiritual and legal master who has written most glorious page of our history in golden letters. The scientific-theoretical research of this activity should be carefully studied as an example and become the sacred spiritual foundation of today and tomorrow.

Key words: national leader, great leader, statesman, prominent person, wise man.

MODERN AZERBAIJAN CUMHURİYETİ – BÜYÜK LİDER HAYDAR ALİYEV'İN ŞAH ESERİDİR

Bahram Zahidov,
Azərbaycan Cümhuriyeti Gaziler Təşkilatı hüquq və personal
dairesi başkanı, h.e.d., profesör;
Üzeyir Hasanzade,
avukat.

Makale, büyük lider, sosyo-politik ve modern devlet adamı Haydar Aliyev'in devlet ve hukuk tarihimizdeki büyük ve paha biçilmez erdemlerini bilimsel ve teorik bir bakış açısıyla incelemekte ve analiz etmektedir. Hayatını milletine ve milletine adayan bir insanın imkânları, kronolojisi ve yaşayan tarihçesi karşısında hayrete düşüyorsunuz. Bu, ancak halkına olan sonsuz ve büyük sevgisi sayesinde mümkün oldu. Olağanüstü bir şahsiyet, ulusal bir lider, dünya çapında bir politikacı, ateşli bir vatansever, yorulmak bilmeyen ve özverili bir kahraman, son derece entelektüel bir halk ve siyasi şahsiyet, derin bir bilgelik ve haysiyetle donatılmıştı. Bu, tarihimizde altın harflerle yazılmış şanlı bir sayfa haline geldi. Bu etkinliğin bilimsel ve teorik çalışmaları örnek olarak dikkatle incelenmeli ve bugünün ve yarının manevi temeli haline getirilmelidir.

Anahtar kelimeler: milli lider, büyük lider, devlet adamı, önde gelen kişi, bilge adam.

MİLLİ ŞÜURDA VƏ XALQIN İRADƏSİNDƏ BƏRQƏRAR OLAN İDEOLOGİYA

Məhz Heydər Əliyevin sayəsində müstəqillik ideyaları həqiqi gerçəklilyə çevrilib. Ümummilliy lider müstəqilliy, Azərbaycançılıq ideologiyasını milli şüurda və psixologiyada, xalqın iradəsində bərqərar etməyə nail oldu, insanlarda Vətən, dövlət, dövlətçilik, suverenlik hissiyyatları gücləndi, vətənpərvərlik ümummilliy ideologiyaya səviyyəsinə qaldırıldı. Azərbaycanda demokratiyə milli inkişafın vacib faktorunu kimi dövlət siyasətinin əsas istiqamətinə çevrildi.

Eramızdan əvvəl VI əsrdə yaşamış Yunan filosofu Pifaqorun irəli sürdüyü numeralogiyaya nəzəriyyəsinə rəqəmlərin insan taleyində (hətta bəzən xalqların taleyində) mühüm rol oynadığı iddia edilir. Bir nəzəriyyənin elmi əsası olmasa da, bəzən müəyyən qanunauyğunluqlar müşahidə edilir. Məsələn, 20 rəqəminin ölkəmizin tarixində müəyyən rol oynadığı müşahidə olunur: Azərbaycan XX əsrdə iki dəfə müstəqilliyə əldə edib, məhz 1920-ci ildə işğal olunub, 20 yanvar, 20 noyabr hadisələri olub, nəhayət 2020-ci ildə torpaqlarımız düşmən tapdağından azad edilib. Belə "qanunauyğunluqlardan" biri də 1990-cı illərə təsadüf edir. 1991-ci ilin oktyabrında ikinci dəfə müstəqilliyə əldə edən respublikamızın suverenlik taleyi düz 20 aydan sonra – 1993-cü ilin iyununda böyük sual altında idi. 1920-ci ildə baş vermiş hadisələr təkrarlanmağa doğru gedirdi – Heydər Əliyev bu böhranı qarşısını alıb Azərbaycanın taleyini dəyişdirə bildi.

O dövrdə ölkədə xaos və anarxiya hökm sürürdü. İqtisadiyyat tamamilə dağıdılmış, insanlar müxtəlif qanunsuz silahlı birləşmələrə cəlb edilərək üz-üzə qoyulmuşdu. Azərbaycanın ərazisi müxtəlif "xanlıq" və "nüfuz dairələri"yə parçalanmış, Dağlıq Qarabağda

isə torpaqlarımızın müdafiəsi taleyin ümidinə buraxılmışdı. Qanunsuz odlu silah gəzdirmək və tətbiq etmək adı məişət hadisəsinə çevrilmişdi. Ağır zirehli texnikaya və qanunsuz silahlı dəstələrə sahib olan siyasi partiyalar bir-birinə "əzələ" nümayiş etdirir və ölkədəki vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirirdi. Bəzi yüksək dövlət vəzifəsi

tutanlar məsuliyyətsiz siyasi bəyanatlar verməklə Azərbaycanı həm qonşu dövlətlərlə, həm də regionda geosiyasi maraqları olan dövlətlərlə, az qala, müharibə vəziyyətinə gətirmişdilər. 1993-cü ilin iyun ayında "milli qəhrəman" statusuna qaldırılmış Surət Hüseynovun Gəncədəki qanunsuz hərəkatları, mərkəzi hakimiyyətə tabe olmaması isə ölkədəki hərəc-mərəliyin və anarxiyanın xalqın o zamankı iqtidara qarşı inamsızlığının məntiqi sonluğu oldu. Faktiki olaraq müəyyən xarici qüvvələrin dəstəklədiyi bu itaətsizlik respublikamızın yeniyə nail olduğu dövlət müstəqilliyinə ciddi təhlükə olmaqla yanaşı, vətəndaş müharibəsinə, Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrə parçalanmasına zəmin yaratmışdı. Yaranmış münbit şəraitdən istifadə edən "Sadval" hərəkatı və həmin dövrdə mövcud olmuş digər etnik-hərbi qruplaşmalar dövlətçilik əleyhinə təxribatçı fəaliyyətlərini genişləndirirdilər. Cənubda qondarma "Talış-Muğan respublikası"nın elan olunması Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması, ölkədəki hakimiyyətsizliyin, xaos və anarxiyanın, qanunsuzluğun bariz təəcəssümü idi.

Belə bir böhranlı və ağır vəziyyət eynilə 1920-ci ilin yazını xatırladırdı. Azərbaycan xalqının qabaqcıl, mütəfəkkir insanların

xidmətləri sayəsində müsəlman Şərqi qurulmuş ilk Demokratik Cümhuriyyət 23 aylıq fəaliyyətdən sonra süqut ərəfəsində idi. Baxmayaraq ki, onların titanik fəaliyyəti nəticəsində dünyanın bir çox dövlətləri ilə əlaqələr qurulmuş, bir sıra dövlət quruculuğu tədbirləri həyata keçirilmiş, ilk dünyəvi universiteti yaradılmış, Azərbaycan dünyada müstəqil dövlət kimi tanınmışdı, ancaq daxili siyasi gərginlik, xarici qüvvələrə işləyən satqın mənəb sahibləri, parlamentdə kəskin fikir ayrılıqları, silahlanmış "qoçu dəstələri", ölkənin daxili problemlərinə xaricdən müdaxilə və digər amillər nəticədə çətinliklə əldə edilmiş milli müstəqilliyi iflasa uğratdı.

1993-cü ilin yayında da təxminən eyni ssenari hazırlanmışdı, gözlərimiz qarşısında tarixin təkrarlanması prosesi gedirdi. 73 illik fasilədən sonra baş verən bu olayların o zamankı hadisələrdən yalnız iki fərqi var idi, qalanları – tarixi şərait, adamlar, siyasi vəziyyətin adı dəyişikliyə uğramaqla demək olar ki, eyni idi: birincisi, bu hadisələr müstəqillik elan edildikdən 23 ay yox, 20 ay sonra baş verirdi, ikincisi tarixin səhnəsində çox müdrik, cəsarətli, hər şeyi dəqiq hesablaşmağı bacaran siyasətçi Heydər Əliyev var idi.

Tarix dünya təcrübəsində bir neçə dəfə, doğma Azərbaycanımızın timsalında da sübut etmişdir ki, müstəqilliyi əldə saxlamaq onu qazanmaqdan qat-qat çətindir. Azərbaycan qazanılmış müstəqilliyi geriyə dönməz milli sərvətə – müstəqil dövlətə çevirmək üçün Heydər Əliyevin qayıdışına möhtac idi. Xalqın inadlı tələbi ilə bu missiyanı boynuna götürən Heydər Əliyevin 1993-cü ilin həyəcanlı anlarında möhtəşəm qayıdışından başlanan xilaskarlıq missiyası qüdrətli, "müstəqilliyi əbədi, dönməz və sarsılmaz olan"

Azərbaycan dövlətinin qurulması ilə nəticələndi. Xalq yaxşı anlayırdı ki, müdrik, təcrübəli və qüdrətli şəxsiyyət olmadan ölkəni əhatə etmiş total böhran, ciddi təhlükələr mənəbəsi, son həddə çatmış siyasi qeyri-sabitlik, sürətli iqtisadi tənəzzül, erməni təcavüzünün coğrafiyasının genişlənməsi və digər bu kimi amillərdən qurtulmaq mümkün olmayacaqdır. Məhz Heydər Əliyevin sayəsində müstəqillik ideyaları həqiqi gerçəkliyə çevrilib. Ümummillə lider müstəqillik, Azərbaycançılıq ideologiyasını milli şüurda və psixologiyada, xalqın iradəsində bərqərar etməyə nail oldu, insanlarda Vətən, dövlət, dövlətçilik, suverenlik hissiyyətləri gücləndi, vətənpərvərlik ümummillə ideologiyaya səviyyəsinə qaldırıldı. Azərbaycanda demokratikləşmə milli inkişafın vacib faktoru kimi dövlət siyasətinin əsas istiqamətinə çevrildi.

Azərbaycanın XX əsr tarixinin ən möhtəşəm hadisələrindən biri olan məşhur tarixi qayıdış nəticəsində ölkəni bir neçə il ərzində təqətdən salan hərc-mərcliyə qətiyyətlə son qoyuldu, sabitlik və əmin-amanlıq təmin edildi, hərtərəfli böhran cilovlandı, erməni təcavüzünün Azərbaycanın dərinliklərinə irəliləməsinin qarşısı alındı. Əslində, Heydər Əliyev Azərbaycanın düçar olduğu vəziyyətdən xilasını geniş planda ölkədə nəinki yeni siyasi, həm də yeni iqtisadi və mənəvi situasiyanın yaradılmasında görürdü. Ulu öndər özünün xilaskarlıq missiyasını şəərəflə yerinə yetirərək Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədi, sarsılmaz və dönməzliyini təmin etdi, müstəqil dövlətçiliyi möhkəmləndirən əsasları yaratdı.

Yaradılan dayanıqlı siyasi sabitliyin ardınca iqtisadiyyatda tənəzzülün cilovlanması, maliyyə nizam-intizamının yaradılması, aqrar

islahatların həyata keçirilməsi, yeni iqtisadi sistemə keçidi təmin edən cəsarətli addımların atılması zəruri idi. Ölkəmizə yönəlmiş müxtəlif təzyiq və təhlükələrin dəf edilərək bərdəfəlik neytrallaşmasında Heydər Əliyev dühasının məhsulu olan neft strategiyasının müstəsna rol oynadığını xüsusi qeyd etməyə ehtiyac var. Məhz onun sayəsində Azərbaycan uğurlu tarazlaşmış xarici siyasət yeritmək manevri qazandı, iqtisadiyyatını dirçəltmək, genişmiqyaslı sosial layihələri həyata keçirmək üçün güclü dəstək əldə edə bildi. Heç şübhəsiz ki, ölkəmizin regionda lider dövlətə çevrilməsi, dünyanın ən dinamik iqtisadiyyatına malik olan ölkə adını şərəflə daşması, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə rolunun və əhəmiyyətinin hissə olunan dərəcədə artması və digər çoxsaylı uğurlarımız Heydər Əliyevin neft strategiyası ilə birbaşa bağlıdır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmlənməsində və xalqımızın taleyində neft strategiyasının nə qədər böyük əhəmiyyət daşıdığını Prezidenti İlham Əliyev belə ifadə etmişdir: "Heydər Əliyevin neft strategiyasının icrası nəticəsində ölkəmizə milyardlarla dollar xarici sərmayə gətirilibdir. Əgər 1994-cü ildə, o çətin şəraitdə "Əsrin müqaviləsi" imzalanmasaydı, ondan sonrakı dövr ərzində bütün infrastruktur layihələri həyata keçirilməsaydı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisinə başlanmasaydı, bu gün Azərbaycanda iqtisadi inkişafdan, ümumiyyətlə, söhbət gedə bilməzdi. Azərbaycanın bir çox sahəsi məhz "Əsrin müqaviləsi"ndən sonra inkişaf etməyə başladı. Bu müqavilə bir növ bütün iqtisadi inkişaf üçün möhkəm təkan verdi. Azərbaycanın qarşısında duran sosial məsələlər daha da uğurla həll olunmağa başladı". Heydər Əliyevin adı tarixə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi daxil

oldu, müstəqil Azərbaycan dövləti isə Heydər Əliyevin şah əsəri olaraq qəbul edildi.

Yaxşı xatırlayıram, Ankarada böyük Atatürkün Anıtqəbirdəki mavzoleyini ziyarət edirdik. Bizdən irəlidə xeyli məktəbli ziyarətə gəlmişdi. Bizə bələdçilik edən kompleksin yaşlı işçilərindən biri danışdı ki, 1953-cü ildən fəaliyyət göstərən bu muzeyi hər il milyonlarla adam ziyarət edir. Biz statistikasını aparırıq, məlum olub ki, ümumi ziyarətçilərin sayı ilə yanaşı, gənclərin, məktəblilərin sayı ildən-ilə artır. Səbəbini soruşanda belə izah etdi ki, dahilərin xoşbəxtliyi və digər adamlardan bir fərqi də odur ki, onlar zaman etibarilə uzaqlaşdıqca, daha çox sevilirlər, insanlar onları daha dərindən dərk edir, onların xidmətləri, gördükləri işlər daha aydın görünür. İndi o xatirəni yadıma salanda düşünürəm ki, bizim gənclərin də Heydər Əliyevə sevgisi, rəğbəti onu daha dərindən, daha böyük məsafədən, tarixin müqayisəli prizmasından görməsi ilə bağlıdır. Bizim yaşdılarımız o çətin günləri, hərc-mərcliyin, anarxiyanın hökm sürdüyü dövrləri, vətəndaş müharibəsinin xofunu, çörək növbələrinin faciəsini, tariximizin bəlkə də ən çətin mərhələsini addım-addım yaşamışıq deyər, bizim üçün o hadisələr adıləşib. Ancaq yeni nəsillər tarixin ayrı-ayrı dövrlərini müqayisə edib, son otuz ildə haradan haraya gəldiyimizi, necə bir inkişaf yolu keçdiyimizi, Asiyanın geri qalmış nizamsız ölkəsindən Avropanın mədəniyyət paytaxtlarından birinə çevrilmiş Azərbaycanın qazandıqı uğurların miqyasını daha aydın görə bilirlər. Bunun necə əldə edildiyini, hansı çətinliklərdən keçildiyini, burulğanların, tufanların hansı diplomatik üsullarla, siyasi manevrlərlə yatırıldığını oxuyaraq, öyrənərək bizdən də yaxşı bilirlər, bu inanılmaz qəhrəmanlıqların müəllifini yaxşı tanıyırlar.

Heydər Əliyev canlı məktəb, canlı klassika, tarixin canlı örnəyi idi. Dəmir məntiqi, parlaq zəkası, iti mühakimə qabiliyyəti, fitri istedad sayılacaq fenomenal yaddaşı, möhkəm xarakteri, ən çıxılmaz vəziyyətlərdən, mürəkkəb situasiyalardan çıxmaq bacarığı onu hamıdan fərqləndirirdi. O, anadangəlmə lider, misilsiz təşkilatçı, mükəmməl və universal şəxsiyyət idi. İctimai həyatın elə aparıcı sahəsi yox idi ki, Heydər Əliyev ona dair ən zəruri biliklərə malik olmasın. Böyük iqtisadçı kimi ölkənin sosial-iqtisadi həyatının bütün sahələri məhz onun kursu əsasında inkişaf edirdi... Hüquq nəzəriyyəçisi kimi dövlət quruculuğunun əsas yükü onun çiyinlərində idi... Usta diplomat kimi ölkəmizin dünya birliyində layiqli yer tutması onun müstəsna xidmətləri idi... Böyük sərkərdə kimi Azərbaycanın bu gün bizi doğma torpaqlarımıza qovuşdurən Milli Ordusunu o qurmuşdu... Milli mədəniyyətimizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin, dilimizin, dinimizin ən böyük bilicisi kimi bu dəyərlərin ən böyük hamisi o idi...

Bəzən təəccüblənməmək olmur: o, bütün bunları, kiçik bir insan ömrünə necə sığışdırı bilirdi? Amma bu suala cavab var. Bu cavab ulu öndərin "Xalqın, vətənin taleyi hər bir insanın öz taleyinə çevrilməlidir" kəlamında gizlənilir. Heydər Əliyev heç vaxt öz şəxsi həyatını yaşamadı. Azərbaycanın taleyini öz taleyinə çevirdi, həyatını bu xalqın, bu ölkənin yolunda şam kimi əritdi.

Heydər Əliyev Vətəni, milləti, dövləti sevməyin, ona təmənnəsiz xidmət etməyin canlı nümunəsi idi. Və elə bunlara görə də hər bir azərbaycanlının qəlbini, düşüncəsini fəth edə bildi. Onun milli qürur, fəxr-fəxarət ünvanına çevrildi. O, Azərbaycanın simvolu idi. Azərbaycanı əksər hallarda ona görə tanıyırdılar. "Heydər Əliyev" və "Azərbaycan"

– bu iki məfhum bir çox hallarda sinonim kimi işlədilirdi. Mən dəfələrlə xarici ölkələrdə bu fikrin səslənməsinin şahidi olmuşam. Açıq demək lazımdır ki, dünyanın böyük dövlətlərində bəzən kiçik ölkələrə Mayakovskinin "Pasport" şeirində olduğu kimi, bir növ, yuxarıdan aşağı, "əcəba, coğrafi yenilik?!" fəlsəfəsi ilə yanaşırlar. Ancaq bizim respublikamız təqdim olunanda ən tanınmış siyasi xadimlərin dilindən "oooo, Azərbaycan! Heydər Əliyev! Heydər Əliyev! Böyük şəxsiyyət!" sözlərini dəfələrlə eşitmişəm.

Ulu öndərin fəaliyyətinə sovet dövrü və müstəqillik illəri kimi iki fərqli tarixi şərait nöqtəyi-nəzərindən yanaşanda çox mühüm bir tarixi gerçəyi qətiyyənlə unutmaq və ya gözardı etmək olmaz. O da budur: Heydər Əliyev "Azərbaycan" və "azərbaycanlı" məfhumlarının sosial-siyasi statusunu dəyişdirdi. Bu məfhumların bəlli siyasi şərtlər üzündən çox vaxt alt qatlarda gizli qalan, təhrif edilən gerçək mahiyyətini üst qata çıxara, onları olduğu kimi təqdim, təmsil və tərənnüm edə bildi. Məsələn, bir faktı yaxşı xatırlayıram. SSRİ dönəmində Azərbaycana ittifaq miqyasında ögey münasibət vardı. Bu ayrı-seçkilik ustalıqla gizlədilsə də, hər halda sezilirdi. O da bu idi ki, SSRİ-nin ali dövlət mükafatlarına Azərbaycandan bir qayda olaraq sadə peşə adamlarını - pambıqçıları, barmaçıları, sağıcıları, çobanları, fəhlələri layiq görür, onları deputat seçirdilər. Bunun alt mənası da vardı. Mərkəzi hakimiyyət bununla göstərmək istəyirdi ki, azərbaycanlılar elə sadəcə təsərrüfat işlərində uğur qazanmaq gücünə malikdirlər, bundan artığına qadir deyillər. Heydər Əliyev isə Sov. İKP MK-nin Siyasi Bürosundakı mövqeyindən və şəxsi nüfuzundan istifadə edərək Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Rəşid Behbudov, Mirzə İbrahimov, Rəsul Rza, Süleyman

Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Mustafa Topçubaşov və başqalarına o dövrün ən yüksək titulu olan Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adının, Zeynəb Xanlarova, Lütfiyar İmanov, Rauf Hacıyev, Arif Məlikov, Mehdi Məmmədov, İsmayıl Dağıstanlı, Fidan Qasımova və başqalarına SSRİ Xalq artisti kimi yüksək adın verilməsinə nail olaraq Azərbaycan elminin, səhiyyəsinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının SSRİ səviyyəsində qəbul olunmasına və təsdiqinə nail oldu. O, kommunist rejimi dövründə doğma xalqına qarşı baş vermiş haqsızlıqlar əleyhinə özündən başqa heç kəsin apara bilməyəcəyi mübarizəni apardı, Kreml rejiminin ağır təqibləri şəraitində xalqının çəkdiyi əzablara cavab olaraq, Azərbaycanın gələcəyi naminə olduqca uzaqgörən və çox cəsarətli addımlar atdı.

Vətənin bütün guşələrində Azərbaycanın haqqı tapdalanmış böyük şəxsiyyətlərin – Nəriman Nərimanovların, Cəfər Cabbarlıların heykəllərini ucaltdırdı, repressiya qurbanı olmuş böyük Hüseyn Cavidin ölümündən illər keçdikdən sonra Vətənə qayıtdı, Kerçdə, Krimda həlak olmuş minlərlə azərbaycanlının şərəfinə Sapun Qora yaxınlığında əzəmətli abidə ucaltdırdı...

Heydər Əliyev görkəmli elm və ədəbiyyat xadimləri akademik Ziya Bünyadov, professor Abbas Zamanov, şair Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk kimi böyük vətəndaşlıq mövqeyinə və milli ideallara malik olan Azərbaycan ziyalılarını baş verə biləcək hər bir təhlükədən nəinki müdafiə etmiş, həm də onların elmi və bədii yaradıcılığının daha intensiv inkişaf etdirilməsinə hər cür şərait yaratmış, onlara fəxri adlar, Dövlət mükafatları verdirmişdi.

Bu gün dünyanın 5 min xalqının arasında sayı cəmi 200 olan o xoşbəxt xalqlardanıq ki, bizim müstəqil dövlətimiz var.

Həqiqətən, düşünəndə ki, dünyada hər 25 xalqdan yalnız birinin dövləti var, adam qürurlanır. Bu dövlətin hansı çətinliklərin, keşməkeşlərin hesabına başa gəldiyini düşünəndə isə onun hər qarışını sevmək, onu göz bəbəyi kimi qorumaq arzusu daha da artır.

Mən artıq yaşa dolmuş bir insanam. Azərbaycanın yaxın-uzaq tarixinə bələd olan təcürübəli bir insan kimi hər zaman tam məsuliyyətimlə deyirəm ki, Azərbaycanı ötən əsrin 90-cı illərinin burulğanlarından çıxarmağa qadir yeganə şəxsiyyət məhz Heydər Əliyev idi. O məqamlarda Heydər Əliyevdən başqa heç kim bu taleyüklü işin öhdəsindən belə məharətlə gələ bilməzdi.

Ulu öndər Azərbaycanı demək olar ki, təməldən başlayaraq yenidən qurdu. Ölkəni ayağa qaldırdı və ömrünün sonlarına doğru hakimiyyət sükanını layiqli davamçısına verdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan üçün çox işlər görüb. Onun bu xalqa, bu dövlətə ən böyük xidmətlərindən biri də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin timsalında ölkənin taleyini Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyan, onu tarixinin ən güdrətli mərhələsinə yetirən güclü liderə əmanət etməsidir.

Mən ulu öndərin dahiliyini, hərtərəfli şəxsiyyət, yüksək intellektli, parlaq zəkalı, unikal yaddaşlı, həm də çox həssas, humanist, vətənpərvər bir insan olduğunu əyani görmüş xoşbəxt adamlardanam. Ona görə də bu qeyri-adi şəxsiyyətlə bağlı bəzi xatirələrimi bölüşmək istəyirəm ki, bizdən sonra gələn nəsillər Heydər Əliyevi yalnız böyük siyasətçi, çətin vəziyyətlərin qrossmeysteri, xalqın xilaskarı kimi yox, həm də mənəvi cəhətdən zəngin, milli dəyərlərin daşıyıcısı olan böyük vətəndaş olduğuna bir daha əmin olsunlar.

1997-ci ilin yazı idi. O zaman Bakı Dövlət Universitetinin rektoru idim və universitet qəzetinin redaktoruna göstəriş vermişdim ki, bir il əvvəl dünyasını dəyişmiş Sabir Xəlilovun anım günü münasibətilə məqalə hazırlasın. Sabir Xəlilov aspirantura şöbəsinin rəhbəri idi. Vaxtilə Heydər Əliyevi dəstəkləyən məşhur "91-lər"dən olmuşdu. Məqalə qəzətdə dərc olunan gün Heydər Əliyev mənə zəng vurdu, ciddi tonda soruşdu:

– Sabir Xəlilovun vəfatını niyə mənə xəbər eləməmişən? Bu cür insanları sağlığında qiymətləndirmək, həyatdan köçəndə isə böyük ehtiramla yola salmaq lazımdır.

Bildirdim ki, o, rəhmətə gedəndə mən rektor deyildim. Bu zaman Prezident dedi:

– Bu xəbəri bu gün universitet qəzetindən oxumuşam. Gec də olsa, Sabir müəllimin ailəsinə mənim başsağlığını çatdır. Onun qəbri üstünə gedin və ailəsinə lazım olan köməyi göstərin.

Bu söhbətdən həm təəccübləndim, məəttəl qaldım ki, bu qədər işin arasında o boyda böyük bir şəxsiyyət vaxt tapıb bütün qəzetləri, o cümlədən bir universitet qəzetini də oxuyur, həm də çox təsirləndim ki, sırası bir müəllimə bu qədər diqqət göstərə bilər. Elə həmin gün Prezidentin sözlərini mərhumun ailəsinə, eləcə də universitetin Elmi Şura üzvlərinə çatdırdım. Yalnız Prezidentin tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra bir qədər rahatlıq tapdım.

1996-cı ildə universitetin qocaman müəllimi, professor Tofiq Bəktaşlı dünyasını dəyişdi. Tofiq müəllim bir müddət Naxçıvanda işləmişdi. Sonra uzun müddət Bakı Dövlət Universitetinin Nəzəri-mexanika kafedrasında çalışmışdı. 1965-ci ildə mən tələbə olanda bizə nəzəri mexanika fənnini tədris etmişdi. Heydər Əliyev Tofiq Bəktaşının vəfatı barədə

eşidən kimi o zaman BDU-nun rektoru Mur-tuz Ələsgərova zəng vurmuş və mərhumun dəfnini xüsusi ehtiramla təşkil etməyi tapşırılmışdı:

– Tofiq Bəktaşlı vaxtilə Naxçıvanda müəllimim olub. Onu son mənzilə ehtiramla yola salmaq lazımdır.

Ulu öndərin müəllimlərə həssas münasibətinin bir örnəyi də Naxçıvan Muxtar Respublikasının yubileyi münasibətilə bir saatlıq çıxışının əsas hissəsinin məhz təhsilə, məktəbə və müəllimlərə həsr olunması idi. Heydər Əliyev vaxtilə ona dərs demiş bütün müəllimlərin adlarını çıxışında böyük ehtiramla yada saldı. Onun unikal yaddaşına, müəllimlərinə olan sevgisinə elə heyran qalmışdım ki, mən də öz müəllimlərimin adlarını xatırlamağa başladım və bu adları heç vaxt unutmadım.

1999-cu ildə Heydər Əliyev Xətai rayonu ərazisində onun tapşırığı ilə yaradılmış SOS Uşaq Kəndinin açılışında iştirak edirdi. Azərbaycanla belə bir mərkəzin yaradılması yeni hadisə idi. Prezident xarici qonaqlarla mərkəzin otaqlarından birinə daxil oldu. Həmişəki kimi balacalarla söhbət etməyə başladı. Axırda uşaqlardan soruşdu ki, Azərbaycanın himni oxuya bilərsinizmi? Onlar səs-səsə verərək himni çox gözəl oxudular. Prezidentin hətta gözləri doldu və bizə - kənarda dayanıb bu mənzərəni seyr edən bir neçə nazirə mü-raciət etdi:

– Baxın, siz himni belə oxuya bilərsiniz? Bu uşaqlar Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyidirlər.

1998-ci il sentyabrın 25-də müstəqil Azərbaycan müəllimlərinin birinci qurultayı keçirildi. Heydər Əliyev onun üçün ayrılmış xüsusi lojada yox, gəlib ağsaqqal müəllimlər, ölkəmizin hörmətli ziyalılarının arasında əy-

ləşdi. Fasilədə foyədə qurulmuş sərgiyə tərəf getdik. Burada izdiham toplaşmışdı. Mühafizəçilər sədd yaratmışdılar ki, nümayəndələr Prezidentin eksponatlara baxmasına mane olmasın. Heydər Əliyev bunu görüb şəxsi mühafizə dəstəsinin rəisini yanına çağıraraq etiraz etdi:

– Sən niyə müəllimlərlə mənim aramda sədd yaradırsan? Adamlarını oradan yığışdır. Məni müəllimlərdən qorumaq lazım deyil.

Pedaqoqlar bir anda Heydər Əliyevi əhatəyə aldılar. Onlarla səmimi ünsiyyət həm müəllimlər üçün, həm də Heydər Əliyevə çox xoş oldu.

Həmin qurultayda müəllimlərin arzusu ilə ona "Azərbaycanın xalq müəllimi" fəxri adının verilməsini planlaşdırmışdıq. Ancaq bildirdik ki, ona bir neçə fəxri ad, o cümlədən Fəxri akademik, Fəxri doktor və digər bu kimi adlardan verilməsini təklif edəndə etiraz etmişdi. Bütün belə titullardan imtina edən ulu öndər "Azərbaycanın xalq müəllimi" fəxri adına etiraz etmədi. Fikrimcə, bu, ümummilli liderin şərəfli müəllim adına, ümumən təhsil işçilərinə olan böyük hörmət və ehtiramının təcəssümü və onun böyük məktəb olmasının ifadəsi idi.

Bəli, ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin ən böyük müəllimlərindən biri olmuşdur. Tarixi yarada-yarada onu öyrədən, onun mürəkkəbliyini və bu çətinlikləri necə şərəflə dəf etməyi tədris edən, dəyanətdən, ləyaqətdən, idarəçilikdən, iqtisadiyyatdan, cəsarətdən, mədəniyyətdən, həssaslıqdan və daha neçə-neçə müxtəlif fənlərdən dərs deyən, özü də sadə dərs yox – yüksək səviyyəli master klass dərs deyən müəllimə bənzəyirdi. Bu 10 milyonluq (bəlkə də daha çox) auditoriyada onun dərslərinin azad dinləyicilər, qiyabiçi tələbələr, fikri ayrılışlarda qalıb pis oxuyanlar da var idi,

onun hər kəlməsinə, hər hərəkətinə, jestinə diqqət kəsilib mənimsəməyə çalışan əlaçılar da. Ancaq heç şübhəsiz bu auditoriyanın ən diqqətli, ən çox öyrənməyə çalışan, ən əlaçi tələbəsi İlham Əliyev idi.

Prezident İlham Əliyev öz xatirələrində qeyd edir ki, "atam çox zəhmli, tələbkar, ciddi bir adam idi. Belə olması ilə yanaşı, uşaq yaşlarımdan onun evdə ailə üzvləri ilə qayğıkeş münasibətləri, anama və bizə həssaslığı mənim diqqətimi çəkirdi. O, bizə ailədə sağlam mühitin zəruriliyi haqda nəsihətlər vermirdi, bunu əyani göstərərək öyrədirdi. Mən həyatda ən çox ondan, onun şəxsi nümunədə göstərdiklərindən öyrənmişəm".

Sonralar Ulu Öndərin dəstəyi ilə böyük siyasət meydanı ilə tanışlığı onda ən mürəkkəb məqamlarda düzgün qərarlar vermək, ləyaqət və şərəfi hər şeydən uca tutmaq, fədakarlıq, milli maraqları müqəddəs hesab etmək, böyük amallara sədaqət kimi nəcib keyfiyyətləri daha da inkişaf etdirdi. Hələ sağlığında əfsanələşən, sarsılmaz iradəyə malik olan, bütün mənalarda zamanı qabaqlayan, xalqımızın yaddaşına Ulu Öndər kimi həkk olunan Heydər Əliyev fenomeni Azərbaycanın son 50 ildən çoxunun, xüsusilə müstəqillik dönməsinin tarixini yazarkən onunla çiyin-çiyinə addımlayan möhtərəm Prezidentimiz hər f-hər f nəqş edilən bu yazıların incəliklərini mənimsəmişdir. Dahi rəhbər xalqımızın ən çətin anında – sovet imperiyasının dağıldığı, ölkənin parçalandığı, xalqın ruhdan düşdüyü bir dövrdə siyasi meydana xalqın xilaskarı kimi daxil olarkən, torpaqların itirildiyi, qaçqın və köçkünlərin artdığı bir zamanda Azərbaycan xalqına ruh verərkən, XX əsrin 60-cı illərindən ömrünün sonuna qədər məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət göstərərək insanlarda azadlıq, müstəqillik ideyaları formalaşdırarkən, təhlükə qarşısında qalan müs-

təqilliyimizi qorumaq və möhkəmləndirmək üçün özünü qadir sərkərdəyə, xalqı isə cəsur əsgərə çevirərkən cənab İlham Əliyev onun həyat məktəbini ən yaxşı tələbəsi kimi öyrənirdi. Sonralar bu öyrəndikləri ona Azərbaycanı regionun aparıcı dövlətinə çevirməkdə, xalqın maddi rifah halının yüksəlməsində, 44 günlük müharibədə şanlı qələbənin əldə edilməsində çox yardımçı olacaqdı.

Heydər Əliyev Azərbaycana ölkənin dağılma təhlükəsi qarşısında olduğu zaman gəldi və Azərbaycanı nəinki xilas etdi, onu həm də yalnız regionun yox, bütün türk dünyasının qabaqcıl məmləkətlərindən birinə çevirdi. Ulu öndərin "Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürkün yalnız fəaliyyəti nəticəsində deyil, həm də qəhrəmanlığı nəticəsində yaranmışdır" sözləri eyni zamanda Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərini də ifadə edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev yalnız mənsub olduğu Azərbaycan xalqının deyil, bütün dünya xalqlarının təsəvvüründə özünün mükəmməl obrazını, aydın cizgiləri ilə seçilən möhtəşəm portretini yaratmış, hər dövrü, hər mərhələsi həqiqi məktəb olan qeyri-adi bir ömür yaşamışdır. Bu məktəbin ən qüdrətli məzunu olan cənab İlham Əliyev ötən illərdə xalqımızın inkişaf və tərəqqisində əvəzsiz xidmətlər göstərmiş, onun firavan gələcəyi üçün uğurlu təməl hazırlamış ulu öndər Heydər Əliyevin irəli sürdüyü ideyaları daha da inkişaf etdirmişdir. Bu gün müstəqil Azərbaycan qarşısında duran ümummilli məqsədləri dəqiq müəyyən edərək, onların gerçəkləşdirilməsi istiqamətində ardıcıl, sistemli fəaliyyət göstərən ölkə kimi dünyanın yeni iqtisadi fenomeninə çevrilmişdir. Çünki Prezident İlham Əliyev ulu öndərin məktəbinin yetirməsi, qurucu, birləşdirici, Azərbaycan xalqının bütün istək və arzularını həyata ke-

çirən, öz siyasətində Azərbaycan dövlətinin və xalqının maraqlarını ən ali məqsəd kimi görən və bütün qüvvəsini bu istiqamətdə səfərbər edən, xalqın birmənalı şəkildə dəstəklədiyi, etimad göstərdiyi və etibar etdiyi liderdir. Prezident İlham Əliyev həm də pragmatik siyasətçidir, hadisələri, prosesləri dəqiq qiymətləndirir, mühüm məsələlərin elmi cəhətdən əsaslandırılmış həlli yollarını təqdim edir, verdiyi bütün vədləri gerçəkləşdirir: "Biz 30 ilə yaxın idi ki, həmişə deyirdik ki, gün gələcək doğma ata-baba torpaqlarımıza qayıdacağıq." Ancaq indi Prezidentimizin uzaqgörən, qətiyyətli siyasəti nəticəsində biz bu gün həmin torpaqları erməni üzdəniraqlarından, faşistlərdən geri almışıq. Böyük qələbəni al qanı ilə yazan şəhidlərimizin intiqamının alınması ilə əldə edilən zəfəri, qalibyyəti Azərbaycan xalqına bəxş etməklə Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev həm də həyatını Azərbaycana həsr edən, "Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız Azərbaycan yoxdur" - deyən ulu öndərin arzusunu reallaşdırdı. Bununla da Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edən lider kimi adını əbədi olaraq tarixə yazdırdı, Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq salnaməsini yaratdı və 44 günlük Vətən müharibəsinin əsl qəhrəmanına çevrildi. Həmçinin, bütün dünya Azərbaycan dövlətinin ədalətli mübarizəsinin bir daha şahidi oldu.

Bu qələbə də indiyədək iqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət, elm, təhsil, idman, səhiyyə və digər sahələrdə qazanılmış uğurların əsası olan Heydər Əliyev məktəbinin daha bir qələbəsi kimi tarixə yazıldı.

**Misir MƏRDANOV,
AMEA-nın müxbir üzvü, professor.**

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN XALQININ ƏZƏMƏTİNİN SİMVOLUDUR

Bu, bir həqiqətdir ki, dövlətin beynəlxalq koordinatlar sistemində tutduğu mövqeni şərtləndirən parametrlər sırasında coğrafi şərait, əhalinin sayı, təbii ehtiyatlar, iqtisadi güc, müdafiə qüdrəti, milli əxlaq və diplomatiyanın rolu kifayət qədər böyükdür. Burada digər həqiqət ondan ibarətdir ki, bu parametrlər dövlətin statusunun təyinatında nə qədər əhəmiyyətli olsa da, heç də həlledici deyildir. Bu statusda məhz dövlətin şəxsiz lideri olan unikal şəxsiyyət fenomenini çıxış edir. Xarizmatik lider mövcudluğu təhlükə altında olan dövlətin xilaskarı funksiyasını yerinə yetirir, onun sonrakı inkişafının təminatçısı olur.

Azərbaycanın çağdaş tarixində bu fenomen Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyini permanent kaos və böhran mənəşindən çıxarmış, ümummilliyə fəlakətin – vətəndaş müharibəsinin qarşısını almış, döyüş cəbhəsində məğlubiyyətlər seriyasına son qoymuş və atəşkəs rejiminin tətbiqinə nail olmuş, bir sözlə, xalqımızın taleyində misilsiz xilaskar misiyasını şərəflə yerinə yetirmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Aforizmə çevrilmiş bu ifadə Heydər Əliyev şəxsiyyətinə verilmiş ən lakonik və düzgün qiyməti əks etdirir. O, xalqa və Vətənə sonsuz sevgisi, dövlətçiliyə hədsiz sədaqəti ilə indiki və gələcək nəsillərə örnək ola biləcək bir fəaliyyət nümunəsi, ölkəmizin davamlı inkişafının uzunömürlüyünü təmin edən təkmil irs, siyasi məktəb miras qoymuşdur.

O, ölkə həyatının bütün sahələrində quruculuğun, davamlı inkişafın və islahatların banisi olmuşdur. İqtisadiyyatın yenidən qurulması, kənd təsərrüfatının dirçəlişi, peşəkar

ordunun yaradılması, çevik və balanslaşdırılmış xarici siyasət kursunun həyata keçirilməsi, səhiyyə, elm, təhsil, mədəniyyət, incəsənət sahələrinin tərəqqisi, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu məhz onun adı ilə bağlıdır.

Fransa müqavimət hərəkatının lideri Şarl de Qoll faşistlərin viran qoyduğu

və xarəbazara çevirdiyi Paris şəhərinə 1944-cü ildə qədəm qoyarkən ürək ağrısı ilə bu sözləri söyləmişdi: “Fransada dövlətçilik yoxdur, deməli, heç nə yoxdur”. O, fransızların itirilmiş dövlətçiliyini bərpa etdi, “asayişə hə, xaosu yox dedi”. Fransızlar dövlətçilik qarşısında bu misilsiz xidmətinə görə əbədi olaraq Şarl de Qolla minnətdardılar.

Ümummilliyə lider Heydər Əliyev də 1993-cü ilin 9 iyununda Bakı şəhərinə qədəm qoyaraq, ilk növbədə, Azərbaycanı permanent kaos vəziyyətindən çıxardı, vətəndaş müharibəsinin qarşısını aldı, ölkədə milli barışıqna nail oldu, bütün sahələrdə dinamik inkişaf tendensiyalarının əsasını qoydu. Azərbaycanda siyasi sabitlik və inkişaf dövrü başlandı. Azərbaycan xalqı da dövlətçilik qarşısında müstəsna və misilsiz xidmətlərinə görə zamanəmizin dühası Heydər Əliyevə əbədi olaraq minnətdardır.

Təsadüfi deyildir ki, ümummilliyə lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi coşğun yüksəliş illəri “Milli intibah dövrü” kimi xarakterizə olunur. Bu dövrün

hər iki mərhələsi (1969-1982 və 1993-2003-cü illər) bir-birindən zaman və ictimai-siyasi formasiya baxımından fərqlənsə də, zəmanəmizin dühasının xalqa, Vətənə xidməti və hakimiyyətin hər iki mərhələsində qazandığı böyük uğurlar baxımından olduqca oxşardır. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, 1969-1982-ci illərdə respublika iqtisadiyyatına 32 milyard rubldan çox kapital qoyulmuşdu ki, bu göstərici 1920-ci ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılan investisiyadan 2,3 dəfə çox idi. Azərbaycan həmin illərdə 65 ölkəyə 350 adda məhsullar ixrac edən sənaye respublikası kimi özünü təsdiqləmişdi.

Heydər Əliyev 1982-1987-ci illərdə SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsini icra etdiyi müddətdə də öz doğma respublikasının vəziyyəti ilə daim maraqlanmış, ona xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir. Bu dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən irimiqyaslı sərmayələr, xüsusilə neft və neft-kimya sənayesi, kənd təsərrüfatı və emaledici sənaye sahələrinin sürətli inkişafı, tikilib istifadəyə verilən yüzlərcə istehsal müəssisələri, ictimai-mədəni və sosial obyektlər, hazırlanan yüksək ixtisaslı kadrlar, açılan yeni iş yerləri və s. bu münasibətin əyani sübutudur.

SSRİ-nin birinci və sonuncu prezidenti Mixail Qorbaçovun qatı ermənipərəst mövqedə dayanması və bu xüsusda Heydər Əliyev şəxsiyyətinə münasibətdə qərəzli və qısqanc davranışı 1987-ci il 21 oktyabr tarixində bu nadir şəxsiyyətin tutduğu vəzifədən istefa verməsinə səbəb oldu.

1990-cı ilin 20 iyul tarixində Moskvadan Bakıya, 2 gün sonra isə Naxçıvana qayıdan Heydər Əliyev, sözün həqiqi mənasında, bu qədim Azərbaycan torpağını erməni işğalından hifz edə bildi. Qədirbilən Naxçıvan əhalisi bir yumruq kimi ulu öndərin ətrafında birləşdi.

Bu birlik sayəsində Naxçıvan şəhəri Azərbaycanın qurtuluşuna gedən tarixi proseslərin mərkəzinə çevrildi. 1990-cı il 17 noyabr tarixində Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Naxçıvan parlamentinin sessiyasında Muxtar Respublikanın adından “Sovet Sosialist” sözləri götürüldü. “Ali Sovet” sözü “Ali Məclis” sözü ilə əvəz olundu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) üçrəngli bayrağı dövlət bayrağı kimi təsdiqləndi. Dövlət gerbi haqqında qərar qəbul edildi ki, məsələ araşdırılsın və konkret təkliflər Ali Məclisin müzakirəsinə verilsin. Eyni zamanda AXC-nin üçrəngli dövlət bayrağının bütövlükdə Azərbaycan SSR-in dövlət rəmzi kimi təsis edilməsi və digər dövlət atributlarının bərpası məsələsinin qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikası Ali Soveti qarşısında qaldırılması haqqında qərar qəbul edildi.

Nəticədə 1991-ci il fevralın 5-də ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi təşəbbüsü reallaşdı. Belə ki, həmin gün Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin sessiyası “Azərbaycan SSR” adının “Azərbaycan Respublikası” adlandırılması, AXC-nin bayrağının Dövlət Bayrağı kimi təsis edilməsi haqqında qərar verdi.

1991-ci il 17 mart tarixində SSRİ-nin saxlanılmasına dair Azərbaycanda referendum keçirilən zaman ümummili lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvanda ümumxalq səsverməsi keçirilmədi. Bu addımı ilə zəmanəmizin dühası olan Heydər Əliyev növbəti tarixi uzaqgörənliyə imza atdı, böyük qorxmazlıq və cəsarət nümunəsi sərgiləmiş oldu.

Eyni cəsarət, prinsiplilik və vətənsəverliyi ulu öndər Heydər Əliyev 1990-cı il 20 Yanvar faciəsinə münasibətdə bir daha nümayiş etdirdi. Faciənin səhərisi günü Heydər Əliyev

özünün və ailə üzvlərinin həyatını təhlükəyə qoyaraq Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə gəldi və 20 Yanvar faciəsini törədənələrə qarşı açıq ittihamlarla çıxış etdi. Qətlə gətirən birbaşa məsuliyyət daşıyan SSRİ və Azərbaycan rəhbərliyini ifşa etdi.

Beləliklə, 20 Yanvar faciəsində qanlı təcavüzə məruz qalmış Azərbaycan xalqının haqq səsinə dünya ictimaiyyətinə çatdıran yeganə şəxsiyyət ümummilli lider Heydər Əliyev oldu. Məhz xalqımıza qarşı bu amansız hərbi təcavüz cinayətinə cavab olaraq Heydər Əliyev Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını tərk etdi. 1991-ci il iyulun 19-da Heydər Əliyev partiya sıralarından çıxmaq barədə SSRİ Nazirlər Kabinetinin partiya təşkilatına müraciət etməklə bu addımı rəsmiləşdirdi.

Xüsusilə dövlətçilik tariximizdə müstəsna əhəmiyyətə malik olan ikinci mərhələnin ən başlıca nailiyyəti odur ki, ölkəmizin dövlət müstəqilliyi qorunub saxlanmış, daha da möhkəmləndirilmiş və inkişaf etdirilmişdir. Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu, demokratiyanın inkişafı, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması, işlək bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində mühüm uğurların əldə edilməsi bu çox mürəkkəb və son dərəcə məsuliyyətli dövrün xarakterik cəhətlərindəndir.

Ulu öndər Heydər Əliyev xalqın təkidli xahişi və tələbi ilə Bakıya gəldi və 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri vəzifəsinə seçildi. Beləliklə, 15 iyun tariximizə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil oldu. Xalqın tələbi ilə Milli Məclis 1997-ci ilin iyununda bu günü bayram elan etdi.

Bu dövr ulu öndərin təbircə desək, “müstəqilliyin əldə edilməsindən daha çətin olan onun qorunması və möhkəmləndirilməsi” ilə xarakterizə olunurdu. Həmin dövrdə Rusiyanın siyasi-hərbi elitasında formalaşmış mövqeyə görə, ərazisindən hərbi bazaları çıxarılan və birmənalı olaraq Qərbe inteqrasiya xəttini seçən Azərbaycan regionda Kremlin uzağadən planları üçün birbaşa təhlükə mənbəyi rolunu oynayırdı. Həmin mərhələdə hakimiyyətdə olan Müsavat–AXC cütliyünün həyata keçirdiyi səbatsız daxili və xarici siyasət kursu Rusiyanın Azərbaycana münasibətdə məlum sərt mövqeyinin formalaşmasında az rol oynamadı. Nəticədə məhz həmin illərdə Rusiyanın himayəsi ilə torpaqlarımızın Ermənistan tərəfindən işğalı həyata keçirildi. Yeri gəlmişkən, burada bir həqiqəti də xüsusi olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan xalqının ən ağır dərdi olan Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı ulu öndər Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə həyata keçirdiyi siyasətin nəticəsində bu dövrdə erməni millətçiləri bir dəfə də olsun ölkəmizə qarşı ərazi iddialarını açıq şəkildə dilə gətirməyə cəsarət etmədilər və buna imkan verilmədi.

Prezident İlham Əliyevin Sumqayıtın 70 illiyinə həsr olunmuş tədbirdə qeyd etdiyi kimi, “1987-ci ildə Heydər Əliyev vəzifədən gedəndən sonra iki həftə keçməmiş erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanı vermək haqqında beynəlxalq mətbuatda və sovet mətbuatında məsələ qaldırmışlar. Artıq Dağlıq Qarabağda separatçı meyillərə elə bil ki, yaşıl işıq yandırıldı. Heydər Əliyev vəzifədən gedəndən 3 ay sonra Sumqayıt hadisələri baş vermişdir. Sumqayıt hadisələri də məkrli planın tərkib hissəsi idi. Plan ondan ibarət idi ki, Heydər

Əliyev hakimiyyətdən getsin. Çünki onun Siyasi Büronun üzvü kimi fəaliyyəti erməni millətçilərə imkan vermirdi ki, məsələ qaldırınsınlar”.

Müsavət–AXC cütlüyünün mövcud şəraitə adekvat olmayan məqamda “Cənubi Azərbaycan” problemini qaldırması nəticəsində İranla da münasibətlər son dərəcə kəskinləşmişdi. Bu siyasətin nəticəsində faktiki olaraq Azərbaycan həm şimaldan, həm də cənubdan ağır təzyiqlə altına düşmüşdü. ABŞ Konqresi isə Azərbaycanı dövlət səviyyəsində hər cür yardımdan məhrum edən “907-ci əlavə”ni qəbul etmişdi.

Bu şəraitdə dövlətçiliyimiz üçün ən təhlükəli proses separatizm və onun nəticəsində ərazi bütövlüyümüzün növbəti dəfə pozulması idi. Erməni işğalçıların aramsız hücumları, Cənubda “Talış Muğan Respublikası”nın elan edilməsi, şimalda “Sadval” təşkilatının ərazi iddiaları və Gəncədə Surət Hüseynova məxsus hərbi hissənin dövlət çevrilişinə cəhd etməsi həmin dövrdə ölkəmizin dəhşətli siyasi kataklizmlər mərhələsində olduğunu bir daha təsdiqləyir. Əslində respublikamız real vətəndaş müharibəsi astanasına idi. Ölkədə hakimiyyətsizlik və xaos hökm sürürdü. İnfilyasiya 1992-ci ildə 1174 faiz, 1993-cü ildə isə 1080 faizə çatmışdı. 1993-cü ildə ÜDM 31,4 milyon manat, dövlət büdcəsi 10,7 milyon manat təşkil edirdi. Bu məqamda Prezident İlham Əliyevin həmin dövrü tam xarakterizə edən fikirlərinə diqqətli cəlb etmək yerinə düşər: “1991-ci ilin oktyabr ayından 1992-ci ilin yay aylarına qədər olan dövr itirilmiş imkanlar, itkilər dövrü idi... 1992-ci ilin yay aylarından 1993-cü ilin iyun ayına qədərki dövr biabırçılıq, rüsvayçılıq, fəlakət dövrü idi.”

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, yalnız ümummillə lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın tələbi və xahişi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra hədəfinə çevrildiyimiz bu ağır problemlər öz həllini tapmağa başladı. Lakin bu prosesin özü də hamar yol ilə getmədi. 1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart aylarında Azərbaycanın müstəqilliyini istəməyən xarici qüvvələrin himayəsi ilə respublikamızda dövlət çevrilişlərinə cəhdlər edildi. Prezident Heydər Əliyevlə xalqın sarsılmaz birliyi bu sınaqlardan da uğurlu çıxışı təmin etdi. Zəmanəmizin dühası olan Heydər Əliyev xalqımızın və dövlətçiliyimizin tarixində, əgər bir sözlə ifadə etmək mümkünsə, məhz Xilaskar missiyasını yerinə yetirdi.

Məlum olduğu kimi, 1997-ci ildə Prezident Heydər Əliyevin ABŞ-a ilk rəsmi səfəri zamanı ona bu dövlətin ən məşhur 4 prezidentindən biri olan (C.Vaşinqton, T.Cefferson F.D. Ruzveltlə birlikdə) Avraam Linkolnun büstü bağışlanmışdı. Bu, təsadüfi olmayıb, rəmzi mənası olan bir hadisə idi. Prezident A.Linkoln ABŞ-ın bütövlüyünün qorunması naminə separatçı Cənub ştatları ilə mübarizə aparmalı olmuş və nəticədə ölkə miqyasında 600 mindən artıq itkilərin verilməsinə baxmayaraq, dövlətçiliyin məhvinin qarşısını ala bilmişdi. Amerikalılar indiyədək seçdikləri bütün prezidentlər içərisində yalnız dördünə heykəl qoyublar. Həmin prezidentlərdən biri də məhz A.Linkolndur. Zənnimizcə, amerikalıların Heydər Əliyevlə Avraam Linkoln arasında paralel aparmalarının motivi gün kimi aydındır. Hər ikisi öz xalqları və dövlətlərinin xilaskarlarıdır.

Ümummillə lider Azərbaycanda demokratik inkişaf proseslərinin də əsasını qoydu.

Məhz onun təşəbbüsü və siyasi iradəsinin nəticəsi olaraq qəbul edilmiş 1995-ci il konstitusiyası və ona edilmiş əlavə və düzəlişlər ölkəmizdə hüquqi dövlət quruculuğu və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesində müstəsna rol oynadı. Ölkəmizdə şəxsiyyətin azadlığı və toxunulmazlığı, habelə hüquqi müdafiəsi təmin edildi, çoxpartiyalı sistem üçün əsaslar yaradıldı, siyasi plüralizm, vicdan və etiqad azadlığı, azlıqların hüquqları, qanun qarşısında bərabərlik təmin edildi. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında əks olunan, onun ayrılmaz komponenti olan təqsirsizlik prezumpsiyası təmin edildi. Bundan savayı, Konstitusiya Məhkəməsi, üçpilləli məhkəmə sistemi, yeni məhkəmə korpusu yaradıldı, məhkəmələrin müstəqilliyi və prosedur qaydalarının şəffaflaşması təmin edildi, on minlərlə insana amnistiya tətbiq edildi və böyük sayda məhkum əfv olundu, senzura ləğv edildi, KİV-in azadlığı və QHT-lərin sərbəst fəaliyyəti təmin edildi.

Bu prosesdə-demokratik dövlət quruculuğu istiqamətində ümummilli liderin miras qoyduğu irsin öyrənilməsi, təbliği və tətbiqində unikal genetik irsə, zəngin təcrübəyə, böyük intellektə və geniş təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, UNESCO və İCESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun xidmətləri müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə, ulu öndərin irsinin öyrənilməsi istiqamətində irimiqyaslı proqramların həyata keçirilməsini dəstəkləmək, Azərbaycan xalqının rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmiş təşəbbüsləri himayə etmək, ölkədə elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə

və idmanın inkişafını təmin edən layihələrə yardımçı olmaq, milli-mənəvi dəyərlərə sadıq gənclərin yetişdirilməsinə və digər mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nail olmaq ölkənin birinci xanımının rəhbərlik etdiyi təşkilatın genişmiqyaslı fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərini təşkil edir və geniş ictimaiyyət tərəfindən olduqca yüksək dəyərləndirilir. Hörmətli Mehriban xanımın qazandığı ümumxalq sevgisinin kökündə dayanan əsas amil insanların inamını qazanması ilə bağlıdır. Mehriban xanım Əliyeva Rusiyanın nüfuzlu “Rossiya-24” kanalına müsahibəsində bu xüsusda haqlı olaraq vurğulayır ki, “Üzərimə düşən məsuliyyət olduqca böyükdür. Mən Prezidentin etimadını doğrultmalıyam və ən başlıcası isə inamı, ümidi olan insanların etimadını doğrultmalıyam.”

1993-cü ildən etibarən ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində 1995-ci ildən başlayaraq ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlərə imza atıldı. Ən böyük nailiyyət isə ondan ibarətdir ki, bu dövrdə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarilə yeni bir modeli – Azərbaycan modeli yaradıldı.

Dayanıqlı və dinamik inkişaf tempinə əsaslanan bu modeli 3 mühüm parametrlə xarakterizə etmək olar: 1) sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünüinkişaf qabiliyyətinə malik olan sosialyönlü bütöv iqtisadi sistemin-müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması; 2) ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövryyəsinə cəlb olunması; 3) milli iqtisadi

diyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasının təmin olunması.

Məhz ulu öndərin siyasi iradəsi və səriştəli rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikasında qeyd edilən modelin gerçəkləşməsinin rəsmi bazası kimi bir çox irimiqyaslı konsepsiya və proqramlar- "Azərbaycanda Kiçik və Orta Sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı (1997-2000-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında aqrar bölmənin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2006-cı illər)", "Azərbaycan Respublikasının demoqrafik inkişaf konsepsiyası", "Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı" qəbul olunmuş və uğurla həyata keçirilmişdir.

Güclü dövlət ideyasına sadıq qalan Heydər Əliyev ilk öncə sosial problemlərin həlli sahəsində dövlətin aparıcı rolunun artırılmasına xüsusi diqqət yetirdi. Belə ki, 1994-cü il 15 iyun tarixli "Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və iqtisadiyyatın maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsi tədbirləri haqqında" və "Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 1994-cü il 24 oktyabr tarixli Fərmanları əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması üçün mühüm hüquqi-normativ baza yaratdı. Ayrı-ayrı kateqoriya üzrə şəxslərin sosial müdafiəsi istiqamətində müxtəlif qanunlar-"Şəhid adının əbədləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında", "Çernobil qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və

sosial müdafiəsi haqqında", "Veteranlar haqqında" və s. hüquqi sənədlər qəbul edildi. Nəticədə şəhid ailələrinin, müharibə və 20 Yanvar əlillərinin, qaçqın və məcburi köçkünlərin, veteranların sosial təminatı daha da gücləndirildi.

Daxili siyasi sabitlik və iqtisadi inkişafa nail olan Heydər Əliyev təkcə düzgün daxili siyasət kursunu deyil, həm də onun davamı və tamamlanması olan uğurlu xarici siyasət strategiyasını müəyyənləşdirdi. Balanslı və çoxvektorlu xarici siyasət kursu kimi xarakterizə olunan bu siyasətin prioritet istiqamətlərindən birini də "yeni neft diplomatiyası" təşkil edirdi.

Azərbaycanın yeni enerji strategiyasının memarı ümummilli lider Heydər Əliyevin otən əsrin 90-cı illərində müəllifi olduğu iki siyasi qərar ölkəmizin neft-qaz siyasətinin formalaşmasında həlledici əhəmiyyətə malik oldu, eyni zamanda respublikamızın Avropanın enerji təhlükəsizliyinə töhfə verməyə hazır olduğunu nümayiş etdirdi. Daha dəqiq desək, 1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın 8 ölkəsinin 12 şirkətinin iştirakı ilə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ölkəmizin yeni neft strategiyasının başlanğıcı oldu. 1996-cı il iyunun 6-da regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyində vacib rol oynayan "Şahdəniz" qaz yatağının işlənməsinə dair müqavilənin imzalanması ilə bu proses dönməz xarakter aldı.

Bu gün ölkənin təsdiq edilmiş enerji ehtiyatları 1,5-2 mlrd. tondan artıq neft və 2,6 trln. kubmetr qazdan ibarətdir və 7 kəmərlə Avropa və dünya bazarlarına çatdırılır. Bunlardan 3-ü neft (Rusiya, Gürcüstan və Türkiyə istiqamətləri) 4-ü isə qaz (Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya və İran istiqamətləri) kəmərləridir.

Bunların içərisində Heydər Əliyevin adını daşıyan Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ) qaz boru kəmərlərinin istifadəyə verilməsi həm regional, həm də Avropanın enerji təhlükəsizliyi baxımından xüsusi əhəmiyyəyyət kəsb etmişdir.

Təkcə “Şahdəniz” yatağında təsdiqlənmiş qaz ehtiyatı 1,2 trln. kubmetr təşkil edir. Təxminən, “Ümid” yatağında 200 milyard kubmetr, “Babək” yatağında 400 milyard kubmetr, “Abşeron” blokunda aşkar edilmiş yeni böyük qaz yatağında isə 350 milyard kubmetrə bərabər qaz ehtiyatı vardır. Bu reallıqlar fonunda Azərbaycan dövləti qarşısında ya yeni qaz bazarlarına çıxış yolları axtarmaq, ya da ənənəvi istiqamətlər üzrə ixracı artırmaq vəzifəsi dururdu. Elə bu vəzifədən irəli gələrək ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu neft diplomatiyasını uğurla davam etdirən cənab İlham Əliyev müxtəlif obyektiv və subyektiv çətinliklərin öhdəsindən gələrək 2006-cı ildə “Bakı-Tbilisi-Ceyhan, 2007-ci ildə “Bakı-Tbilisi-Ərzurum” kimi nəhəng neft və qaz marşrutlarının reallaşmasına nail oldu. Dövlət başçısının qeyd etdiyi kimi, “neft kəmərlərinin, xüsusilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisi tarixi hadisə idi. Təkcə ona görə yox ki, ilk dəfə olaraq Xəzər dənizinin nefti Aralıq dənizinin bazarlarına çıxarılırdı. Eyni zamanda, ona görə ki, bu kəmərlər yeni bir yol, yeni bir dəhliz açdı. Söhbət ilk növbədə “Cənub” qaz dəhlizindən gedir. Onun yaradılması istiqamətində ilk addım olaraq 2011-ci ildə Avropa Komissiyası ilə Azərbaycan arasında Strateji əməkdaşlıq və enerji sahəsində Anlaşma Memorandumu, növbəti ildə isə TANAP-ın çəkilişinə dair Azərbaycan və

Türkiyə arasında tarixi saziş imzalandı. Bu prosesdə ən əsas həlqələrdən biri sərmayə qoyuluşu ilə bağlı idi. 2013-cü ildə bu məsələ də öz müsbət həllini tapdı. “Şahdəniz-2” layihəsinə investisiya qoyuluşuna dair qərar qəbul edildi. 2014-cü ildə isə “Cənub” qaz dəhlizinin Bakıda təməlqoyma mərasimi keçirildi. 2015-ci ildə Qarsda TANAP-ın təməlqoyma mərasimi oldu. 2016-cı ildə analoji addım TAP layihəsi ilə bağlı atıldı. Nəhayət, 2018-ci il mayın 29-da “Cənub” qaz dəhlizinin, iyunun 12-də isə TANAP-ın rəsmi açılış mərasimləri oldu. 2019-cu ilin 30 noyabr tarixində isə TANAP-ın Avropa ilə birləşən hissəsinin açılışı oldu. Cənub Qaz Dəhlizinin son hissəsi olan TAP kəməri üzrə işlər 2020-ci ilin 15 noyabr tarixində tamamlandı. Həmin ilin 31 dekabr tarixində Azərbaycan qazının birbaşa olaraq Avropa bazarına çıxışı tam təmin olundu.

Prezident İlham Əliyev “Cənub” qaz dəhlizi layihəsinin uğurunu təmin edən səbəblərdən bəhs edərkən xüsusi olaraq aşağıdakı amilləri ön plana çəkmişdir: “Birincisi, bu layihə enerji təhlükəsizliyi, enerji saxələndirilməsi və azad rəqabəti özündə ehtiva edir. İkincisi, bu layihədə istehsalçı, istehlakçı və tranzit dövlətlər arasında balans yaratmağa nail olmuşuq. Yəni burada uduzan tərəf yoxdur. Üçüncüsü, siyasət və enerji bir-birindən ayrı olmalıdır. Enerji siyasi alət kimi istifadə edilməməlidir. Hesab edirəm ki, “Cənub” qaz dəhlizi sazişində göstərdiyimiz nümunə nümayiş etdirir ki, enerji ilə siyasət ayrılarda uğur əldə edilə bilər.”

2017-ci il sentyabrın 14-də beynəlxalq ictimaiyyət Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi sahəsində yeni və tarixi bir səhifə yazdığına şahidlik etdi. Həmin gün Azərbaycanın unikal

enerji strategiyasının memarı olan Heydər Əliyevin adını daşıyan mərkəzdə “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqları üzrə yeni sazişin imzalanması ilə bu yataqların işlənilməsi 2050-ci ilə qədər uzadıldı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu və cənab Prezident İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi “yeni neft diplomatiyası”nın möhtəşəm nailiyyətlərinin yuxarıdakı təqdimatı sübut edir ki, Azərbaycan bütün sferalarda, xüsusilə də enerji sahəsində regionun həlledici aktoruna çevrilmişdir.

Azərbaycan xalqı qəlbində əbədi heykəlini qoyduğu ulu öndərin doğum gününü onun siyasi xətti ətrafında daha sıx və monolit birlik nümayiş etdirərək qeyd edir. Bu gün ulu öndərin şah əsəri olan müstəqil Azərbaycan etibarlı əllərdədir, davamlı və dinamik inkişaf tempinə malikdir. Zəmanəmizin düşməsindən “Ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”, – qiymətini alan Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın bugünkü və gələcək inkişafının təminatçısıdır. O, Azərbaycanın çağdaş tarixinə yeni missiya ilə daxil olmuşdur. Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan son 19 il ərzində özünün milli dövlət quruculuğu və idarəçiliyinin növbəti şərəfli mərhələsini yaşayır. Bu mərhələ Azərbaycanın siyasi sabitliyində, iqtisadi gücündə, sosial rifahında, uğurlu xarici siyasətində, xüsusilə də tarix yazan güclü ordusunda öz təsdiqini tapır. Bu gün müzəffər Azərbaycan ordusu Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında torpaqlarımızı Ermənistanın işğalçı silahlı qüvvələrindən azad etmək kimi müqəddəs vəzifəni şərəflə yerinə yetirmişdir.

Məhz Ali Baş Komandanımızın böyük sərkərdəlik məharəti, güclü iradəsi və qə-

tiyyəti, müzəffər və yenilməz ordumuzun şücaəti, xalqın Prezidentinə olan birmənalı dəstəyi və onun ətrafında monolit birliyi, Türkiyə kimi güclü qardaş dövlətin Azərbaycanın yanında olması və onun atdığı istənilən addımı müdafiə etməsi, dost Pakistan dövlətinin ölkəmizə kömək etməyə hazır olduğunu bəyan etməsi və digər tərəfdaş dövlətlərin haqq işimizi müdafiə etməsi Vətən müharibəsində Azərbaycanın tam qələbəsini təmin edən həlledici amillərdir. O qələbə ki, şəhidlərimizin ruhunu şad etmişdir, o qələbə ki, Cəbrayılıımızı, Füzulimizi, Zəngilanımızı, Qubadlıımızı, Ağdamımızı, Kəlbəcərimizi, Laçınımızı, Hadrutumuzu, Suqovuşanımızı, Şuşamızı və bütövlükdə işğal altındakı bütün ərazilərimizi öz əbədi sahibinə – Azərbaycan xalqına qaytarmışdır.

Bu məqamda Rusiyanın tanınmış ictimai xadimi, Beynəlxalq Avrasiya Hərəkətinin rəhbəri Aleksandr Duqinin fikirlərinə istinad etmək yerinə düşər: “Düşünürəm, hal-hazırda İlham Əliyev dünyada bir nömrəli siyasətçidir. Son illər ərzində heç bir siyasi liderə İlham Əliyev qədər öz xalqı və dövlətinin milli maraqlarının müdafiəsi işinin öhdəsindən belə parlaq səviyyədə gəlmək nəsbilənməmişdir.” Əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

Yaşasın Heydər Əliyev siyasi kursu! Yaşasın xilaskar Ali Baş Komandanımız! Yaşasın müzəffər ordumuz! Yaşasın qalib xalqımız!

Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycanıdır!

Elman NƏSİROV,
Milli Məclisin deputatı, YAP Təftiş
Komissiyasının üzvü, Dövlət İdarəçilik
Akademiyası Siyasi Araşdırmalar
İnstitutunun direktoru, siyasi
elmlər doktoru, professor.

İNAMIN GÜCÜ

Hər əsrin ümumi tarixi mənzərəsini müəyyən edən xarakterik xüsusiyyətlər var. Artıq üçüncü onilliyinə doğru irəlilədiyimiz əsrimiz də böyük ehtimalla daha çox texnologiyaların inkişafı, kosmosun geniş miqyasda fəthi, kainatın sirlərinin insan üçün daha da aydınlaşması, rəqəmsallaşma prosesləri, innovasiyaların həyatın ən müxtəlif sahələrində geniş tətbiqi ilə yadda qalacaq. Bu baxımdan bizim – bu əsrin insanların gələcək nəsillər qarşısında öyünəsi çox nailiyyətlərimiz var.

Amma bütün bunlarla yanaşı, XXI əsr əfsuslar olsun ki, həm də global münaqişələr, böhranlar dövrü olması ilə xatırlanacaq. Həqiqətən, bu gün dünyada baş verənləri nəzərdən keçirəndə, ayrı-ayrı epizodları eyni zaman müstəvisində birləşdirəndə bizə elə gəlir ki, sanki dünya tarixinin heç bir dövründə indiki qədər savaqlar, təlatümlər, problemlər yaşanmayıb.

Bir tarixçi kimi həmişə sabaha məhz dünəninin və bugünün kontekstindən yanaşıram. Planetimiz genişmiqyaslı böhranlar mənə-nəsindədir. İqtisadi problemlər, sosial səfalət, insan sağlamlığına qarşı global təhdidlər Yer üzünü ağuşuna alıb. Bir tərəfdən də ekoloji kataklizmlər insan həyatı üçün böyük təhlükəyə çevrilib. Minilliklərlə yaşı olan dövlətlər süquta uğrayır, sivilizasiyalar tədricən aşınıb sıradan çıxır. Bir çox dəyərlər öz əhəmiyyətini itirməyə başlayır. Dünyanın ən möhtəşəm tarixini yaratmış xalqların təmsilçiləri indi miqrant statusu ilə Avropanın inkişaf etmiş şəhərlərinin küçələrində səfil həyatı keçirirlər. Humanizm, insana sevgi, gələcəyə inam öz yerini ksenofobiyaya, fərqli mədəniyyətlərə aid insanların bir-birinə qarşı qeyri-adekvat davranışlarına, dünyamızın sabahı ilə bağlı bədgüman suallara verib. Dünya sanki öz məhvərindən çıxıb.

Belə bir reallıq içində bizim xalq üçün sevinib qürur duyusu əsas məqam isə odur ki, bu parçalanan, iflasa sürüklənən, mənəvi ideallarından uzaq düşən dünyada Azərbaycan Respublikasına baxanda ölkəmizi həqiqətən sabitlik adası, inkişaf məkanı, rifah ünvanı kimi görə bilirik.

Coğrafiya taledir

Belə bir məşhur ifadə var ki, "coğrafiya taledir". Bəli, hər bir xalqın yaşadığı coğrafiya istər-istəməz onun taleyini də, bir çox arxetiplərini də müəyyənləşdirir. Keçmişində, bugününədə dərin izlər buraxır. Bu fikrin dəqiqliyini öz xalqımızın yaşadıklarında aydın görə bilirəm.

Biz strateji baxımdan son dərəcə əhəmiyyətli bir coğrafiyada yaşayırıq. Tarixən Şərqi qapısı sayılan Azərbaycanın - Odlar yurdunun təbii sərvətləri bu məkanın dünya üçün önəmini daha da artırır. Bu üstünlüklər, təbii ki, bu Vətənin hər bir övladı üçün böyük qürur mənbəyidir. Bununla belə bu cür strateji coğrafiyada yerləşməsi Azərbaycanı əsrlər boyu yadellilərin istilalarına, hərbi yürüşlərinə də məruz qoyub. Fövqəlmperiya-lar daim burada öz maraqlarını təmin etməyə çalışıblar. Eyni istəyi müasir dövrümüzün fəvqəldövlətlərinin davranışlarında da görmək çətin deyil. Bütün bunların nəticəsində xalqımız tarix boyu amansız tale yaşayıb, ağır sınaqlardan keçib, məşəqqətlərə qatlaşıb.

Bu bir reallıqdır ki, Azərbaycan kimi həssas coğrafiyalarda yaşayan toplumların

həyatında lider amili müstəsna rola malikdir. Xalqı müxtəlif dövənlərdə üzleşdiyi bələlardan qurtaran, coğrafiyanın cızdığı keşməkeşli taleyin sınaqlarından üzəağ çıxaran, xilas edən məhz liderlər olur. Belə bir həqiqət işığında – doğum gününü xalqımızın əlamətdar bayramı kimi qeyd etdiyimiz Heydər Əliyev dühası, son üç onillikdə isə Prezident cənab İlham Əliyev şəxsiyyəti ön plana çıxır.

Tarixinin ən qüdrətli dövrünü yaşayan Azərbaycan

Azərbaycan dövləti ərazicə o qədər geniş deyil. Dünyanın fiziki-coğrafi xəritəsində miqyası nə qədər böyüdürsən böyüt, yenə də Vətənimizə aid hissə nöqtədən bir qədər böyük görünəcək.

Amma dünya tarixi əsrlər boyu bunu da sübuta yetirib ki, dövlətlərin dünya düzəndəki rolu, əhəmiyyəti heç də onların coğrafi miqyasca böyük-kiçikliyinə bağlı deyil. Müasir dünya xəritəsində Azərbaycan coğrafi anlamda hər nə qədər kiçik görünsə də, ölkəmizin qlobal mahiyyəti, siyasi-iqtisadi, sosial-mədəni miqyası olduqca böyükdür, genişdir, qitələrə sığmayacaq bir şəkildədir.

Tarixinin ən qüdrətli dövrünü yaşayan Azərbaycan bu gün qitələrarası mühüm nəqliyyat-logistika marşrutlarının yaradıcısıdır. Özü də eyni zamanda bir deyil, bir neçə marşrutun yaradıcısıdır. Bu gün beynəlxalq iqtisadiyyat üçün qan damarı rolunu oynayan, ölkələri, mədəniyyətləri bir-birinə qovuşduran yollar, marşrutlar, kommunikasiya kanalları bizim məmləkətdə birləşir, burada uzlaşır, Azərbaycandan dünyanın fərqli məkanlarına doğru şaxələnir. Bu gün ölkələr, beynəlxalq aləm Azərbaycan vasitəsilə etibarlı kommunikasiya qurur.

Eyni mənzərə qlobal enerji kanallarına da aiddir. Tarixən enerji ölkəsi kimi tanınmış Azərbaycan artıq təkcə Avrasiya qitəsinin deyil, ümumən dünyanın enerji xəritəsini korrekte edən əsas aktorlardan birinə çevrilib. Bu da təbii ki, bir tərəfdən ölkəmizin zəngin təbii resursları, burada mövcud olan sabitlik və inkişaf mühiti hesabınadır. Digər tərəfdən isə Ulu Öndər Heydər Əliyevin gələcəyə aydın baxışla irəli sürdüyü və bu gün Prezident İlham Əliyevin yeni təşəbbüslərlə daha da genişləndirdiyi, möhkəmləndirdiyi qlobal infrastruktur layihələri sayəsindədir.

Azərbaycan bu gün dünyamız üçün böyük təhdidə çevrilmiş beynəlxalq terrorizmə qarşı prinsipial və davamlı şəkildə mübarizə aparan, belə bir bələnin aradan qaldırılmasına çalışsan və bu ümumbəşəri mübarizəyə ardıcıl töhfələr verən öncül dövlətlərdəndir.

Azərbaycan dünyada etibarlı partnyorluğun ən mükəmməl nümunələrindəndir. Tərəfdaşlıq etdiyi bütün platformalarda Azərbaycana inanır, güvənir və bu inamın verdiyi əminliklə də işbirliyindən çəkinmirlər. Bütün bu nailiyyətlər, heç şübhəsiz ki, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin zəmanəmizin ən parlaq liderlərindən biri kimi şəxsi keyfiyyətlərinin, yürütdüyü məqsədyönlü siyasətin möhtəşəm təcəssümüdür.

Tarixin ən qüdrətli Azərbaycanı – Heydər Əliyevin ideyalardan, şərəfli amallarından dünyaya gələn tarixi reallıqdır, dövlətçilik irsidir. Bu ilk növbədə Ulu Öndər Heydər Əliyevin şah əsəridir.

Eyni zamanda möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin dərin intellektinin, geniş vizyonunun nəticəsidir. Keçilməsi o qədər də asan olmayan, saysız çətinliklər hesabına başa gələn əzab-əziyyətli, amma həm də şərəfli uzun bir yolun gətirib çıxardığı milli-strateji hədəfidir, ali məqsəddir.

Xalqımızı bu yola doğru istiqamətləndirən, öz müdrik zəkası ilə yolumuza işıq salıb aydınlıdan, bugünün möhtəşəm Azərbaycanının ilk kərpicini qoyan isə doğum gününü qədirbilənləklə, minnətdarlıqla qeyd etdiyimiz Ulu Öndər Heydər Əliyevdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycanı

Müstəqil Azərbaycan dövlətini haqlı olaraq "Heydər Əliyevin Azərbaycanı" adlandırırlar. Bu bir danılmaz həqiqətdir. 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidlə tələbi ilə siyasi hakimiyyətə qayıdıb ölkəni və cəmiyyəti üzləşdiyi ağır çətinliklərdən xilas edən, yenidən qazandığı müstəqilliyini, dövlətçilik əsaslarını itirmək təhlükəsi ilə üzləşmiş Azərbaycanı dövlət kimi qurub inkişaf etdirən məhz Heydər Əliyevdir.

Eyni zamanda "Heydər Əliyevin Azərbaycanı" ifadəsi təkcə 1993-cü ildən sonrakı dövrü əhatə edən reallıq deyil. Tarixçi kimi yada salmağı özümə borc bilirəm ki, 1969-1982-ci illərin Azərbaycanı da keçmiş ittifaq miqyasında məhz "Heydər Əliyevin Azərbaycanı" kimi tanınırdı və bu, Ulu Öndərin o illərdə dövlət və xalq qarşısındakı xidmətlərinə verilən layiqli qiymət idi.

Biz Heydər Əliyevin müstəqillik mərhələsində siyasi hakimiyyətə qayıdışı dövrünü xatırlayarkən o illərin ağır böhranlarını, çətin günlərini, ölkə üçün də, xalq üçün də taleyüklü anlarını yaxşı xatırlayırıq. Qısa müddətdə vəziyyəti nizama salmaq, ölkəni çalxalanmalardan, təlatümlərdən xilas edib rəvan bir inkişaf yoluna çıxarmaqdan ötrü Ulu Öndərin fədakar fəaliyyətinin ayrı-ayrı epizodları ki-no lenti kimi gözlərimiz önündən keçir.

Bunu isə bəzən unuduruq ki, axı Heydər Əliyevin sovet Azərbaycanına rəhbər seçildiyi vaxtlar da ölkənin tarixi üçün bir o qədər

xoş dövr deyildi. Bir çox reallıqları nəzərə alaraq 60-cı illərin sonlarını da Azərbaycan həyatı üçün acınacaqlı mərhələ hesab edə bilərik. Heydər Əliyev o illərdə də ölkə rəhbərliyinə çox çətin və mürəkkəb şəraitdə gəlmişdi. Ulu Öndər faktiki olaraq onda da xilaskar, qurucu missiyasını üzərinə götürməli idi və götürmüşdü.

Ümummillə Lider respublika rəhbəri seçiləndə Azərbaycan keçmiş ittifaq miqyasında ən geridə qalmış ölkələrdən idi. 15 ölkə arasında faktiki 14-cü sayılırdı. Ölkə həyatının bütün əhəmiyyətli sahələrində durğunluq müşahidə olunurdu. Mənəvi böhran, aşınma, rüşvətxorluq, korrupsiya, haqsızlıq getdikcə güclənərək cəmiyyətin dayaqlarını sarsıdırdı. İnsanların rifahında, ölkənin ümumi sosial mənzərəsində ciddi bir dəyişiklik hiss olunmurdu. Böyük elmi-texniki tərəqqinin baş verdiyi dünyada, hətta keçmiş ittifaq ölkələrində də ciddi dəyişikliklərin özünü göstərdiyi zamanda Azərbaycan yenə 50-ci illərin inersiyası ilə öz ətalətli həyatını yaşayırdı.

Xüsusilə kənd yerlərində insanlar tarlalarda çəkdikləri ağır əziyyət müqabilində kasıb komalarda yarıac-yarıtox güzəran keçirirdilər. Yol, su, elektrik enerjisi, rabitə, şəhərlərdə mənzil təminatı, ümumilikdə həyat şəraiti, sosial infrastruktur əsrin əvvəllərində olduğundan az fərqlənirdi. Bu reallıqları dəyişə biləcək, ölkəni yaradıcı şəkildə yenidən qurmağa qabil bir rəhbərə ehtiyac vardı. Azərbaycan insanının gözlədiyi həmin o rəhbər məhz Heydər Əliyev oldu. Ulu Öndər 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbər gəlməklə vəziyyəti qısa müddətdə büsbütün dəyişdi.

Qurucu rəhbər

Heydər Əliyev cəmiyyət həyatının bütün sahələrində köklü islahatlara başladı. Ona

qədərki heç bir rəhbərin səsləndirməyə cəsarət etmədiyi "Qoy ədalət zəfər çalsın!" çağırışı ilə cəmiyyətə haqq-ədalət gətirdi. Ölkədə elə bir sahə qalmadı ki, orada mühüm yeniliklər özünü göstərməsin. Ən xırddan ən aliyə, ən yaxından ən ucqara qədər hər şey dəyişdi. Azərbaycanın şəhərlərinin, qəsəbələrinin, kəndlərinin siması yeniləndi. Ucqarlarımızı mədəni inkişaf axınına qovuşduran yollar abadlaşdı. Azərbaycan sanki o illərdə feodalizmdə qalmışdı və birdən-birə böyük intibah dövrünə keçid edirdi.

İnsan prosesin bilavasitə içində yaşayanda həyata keçirilən tədbirləri daha çox cari işlər kimi görür. Prosesdən kənara çıxıb ona tarix kimi baxmaq imkanları məhdud olur. Amma müəyyən zaman keçdikdən sonra artıq ümumən prosesin özü gözlərin önündə böyük bir tarix kimi canlanır. Onun mahiyyətini daha aydın, daha əhatəli görə bilərsiniz.

Heydər Əliyevin 1969-cu ildə Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişindən sonra başlanan dövr də sözün əsl mənasında intibah mərhələsi idi. Xalq illərdən bəri gözlədiyi, ideallarında yaşatdığı adil, haqqı-nahaqqı öz yerinə qoymağı bacaran qurucu rəhbərə, nəhayət ki, qovuşmuşdu və o, insanların dəstəyindən güc alaraq, onları səfərbər edərək Azərbaycanın mənəvi mühitini də, sosial-iqtisadi simasını da sürətlə dəyişirdi.

O dövrdə şəhər, eləcə də kənd quruculuğu sahəsində görülən işlər son 22 ildəki idarəçi fəaliyyətimdən irəli gələrək məndə xüsusilə maraq doğurur və daim də ən mükəmməl nümunə, örnəkdir. Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə gəlişinə qədər Bakının bir neçə məhəlləsində az-çox abadlıq vardı. Paytaxtın mərkəzdən azacıq kənar məhəllələri isə hələ də Orta əsrlər görkəmində qalırdı. Rayon mərkəzlərinin əsas gözdəyən hissələrində də nümayiş üçün müəyyən qədər abadlıq

yaradılmışdı. Amma ümumi mənzərə fonunda bütün bunların əhatəsi çox məhdud idi. Azərbaycanda müasir, modern şəhər quruculuğunun, kənd quruculuğunun əsasını məhz Heydər Əliyev qoydu.

Eyni zamanda Azərbaycan insanının zəhmətinə dövlət səviyyəsində dəyər verilməsinin nümunəsini də məhz Heydər Əliyev yaratdı. O illərdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan vətəndaşı əməyinin bəhrəsini görməyə başladı. Dövlət öz vətəndaşını səhərdən axşama qədər inzibati güc hesabına tarlalarda, zavod və fabriklərdə, digər təsərrüfat sahələrində qəpik-quruşa işlədib qarşılığında onun üçün ciddi bir dəyər yaratmayan zor aparatından insanların rifahını təmin edən, onun sosial ehtiyaclarını yerinə yetirən, həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına, arzularının yerinə yetməsinə kömək edən təsisata çevrildi.

Heydər Əliyev Azərbaycan insanlarını halal zəhmətə ruhlandırırdı. Zəhmətkeş əməyini böyük bir dəyəərə çevirdi. Azərbaycan insanı öz halal zəhməti hesabına ev-eşiyini də qurdu, maşın da aldı, layiqli istirahət hüquqlarını da təmin etdi, övladına yaxşı təhsil vermək imkanı da qazandı. Məhz o illərdə Azərbaycanın kəndlərində ikimərtəbə evlər, evlərin həyətlərində o dövrün həyat şərtlərinə uyğun minik avtomobilləri görünməyə başladı. Ölkənin ucqarlarında elektrik lampaları parladı, qaz, su, rabitə xətləri, abad yollar çəkildi, keçilməz yerlərdə körpülər quruldu. Vətəndaşların həyatı rahatlığa çıxdı.

Müdrək islahatçı

Heydər Əliyev müdrək islahatçı, böyük yenilikçi idi. O, Azərbaycanın aqrar sənaye əsnələrini qorudu, lakin bu sahəni də əsnəvi metodlardan uzaqlaşdırdı və müasirlik gətirdi. Aqrar sektoru modernləşdirdi.

Ümumiyyətlə, modernizm daha çox müasir inkişaf tendensiyalarını ifadə etməkdən ötrü istifadə olunan termindir. Amma Heydər Əliyevin ötən əsrin 70-ci illərindəki fəaliyyətinə nəzər salsaq, modernləşmənin xüsusiyyətlərini müşahidə edə bilərik. Quruculuq layihələrində, sənayeləşmədə, aqrar sektorda, insanların gündəlik həyat və məişətində, bir sözlə, həyatın hər bir sahəsində modernləşmə meyilləri nəzərə çarpırdı.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək ki, yenilikçi xarakterinə rəğmən Heydər Əliyev şəxsiyyətində müsbət mənada bir mühafizəkarlıq da vardı. O, milli-mənəvi dəyərlərə sadıq idi, gənc nəslin bu dəyərlər ruhunda yetişib tərbiyə olunmasına çalışırdı, kosmopolit düşüncə tərzinin milli kimliyimizi aşındırmasına yol vermirdi. Bunu da hər hansı inzibati-amirlik metodlarının köməyi ilə deyil, məhz özü şəxsi nümunə göstərməklə edirdi.

Ulu Öndər Azərbaycan insanını məhz azərbaycanlı ruhu ilə yetişdirirdi. Heydər Əliyev tarixən çoxmillətli, çoxmədəniyyətli ölkə olan Azərbaycandakı bütün xalqların nümayəndələrini vahid amal ətrafında, amma sovet xalqı kimi yox, güclü, qüdrətli Azərbaycan xalqının təmsilçiləri kimi formalaşdırırdı. Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların təmsilçiləri arasında multikulturalizm, tolerantlıq, fərqli mədəniyyətlərə hörmət və digər bu kimi dəyərləri Heydər Əliyev məhz o illərdə bərqərar etmişdi. Azərbaycan xalqı öz milli kimliyini anlayır və bu vahid xalqı təşkil edən bütün insanlar özünəməxsusluqlarını qorumaqla sülh içində yaşamağı, ölkənin zəngin mədəniyyətinə, tarixi nailiyyətlərinə töhfə verməyi vətəndaşlıq məsuliyyəti kimi əxz edirdilər. Azərbaycanlı olmaları ilə qürur duyurdular.

Belə bir ifadəni də çoxumuz eşitmişik ki, hər bir xalqın taleyini şəxsiyyətlər mü-

əyyənləşdirir. Ulu Öndərin müəyyənləşdirdiyi tarixi taleyimiz, Azərbaycan insanların rifahı, ölkənin bütün meyarlar üzrə müstəqil yaşamağa tam hazır vəziyyətə gətirilməsi ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında bizi istiqlal nemətinə qovuşdurdu.

Dövlət qurucusu

80-ci illərin sonlarında müstəqillik uğrunda mübarizənin başladığı dövrdə və müstəqilliyin ilk illərində Heydər Əliyevin, əfsus ki, məqsədli şəkildə siyasi hakimiyyətdən kənar saxlanması, meydanın siyasətdə, idarəetmədə naşı insanların ümidinə buraxılması xalq olaraq bizi ağır sınaqlarla üzləşdirdi. Böyük itkilər, faciələr yaşadıq. Hər günü Azərbaycanın gələcəyi üçün az qala əsrə bərabər o illərdə xeyli geri düşdük. Bu bir həqiqətdir ki, o illərdə Azərbaycanın rəhbəri təsadüfi insanlar yox, məhz Heydər Əliyev olsaydı, o sınaqların, faciələrin çoxu başımıza gəlməyəcəkdi. Ulu Öndər müdrik zəkasının gücü ilə onda da ən müşkül məsələlərə belə uyğun həll yolları tapacaqdı. Əfsus ki, tarixi geri çevirib, xalqların taleyində redaktələr etmək mümkün deyil.

O dövrdəki prosesləri bütün təfərrüatları ilə sadalamağa da bəlkə indi bir o qədər ehtiyac yoxdur. Çünki hər kəs o dövr haqqında ətraflı məlumatlıdır. Sadəcə məni tarixçi kimi narahat edən bir məqam var ki, gənc nəsil arasında o dövrdə baş verənlər barədə müasir üsullarla, modern kommunikasiya kanallarından istifadə etməklə onları maraqlandıracaq tərzdə maarifləndirmə işləri kifayət qədər aparılmır. Bunu isə mütləq etməliyik.

1988-ci ildən 1993-cü ilə qədər olan dövrün məziyyətlərini gənc nəsle aydın formada çatdırmalıyıq. O dövr daim ibrət götürüləsi, nəticə çıxarıləsi dərslərdir, tarixin ibrət dərsləridir.

Belə bir məşhur deyim var ki, "tarixini unudan xalq onu təkrar yaşamalı olur". Azərbaycanın bir daha 90-cı illərin əvvəllərindəki təlatümlərlə üzləşməməsi üçün biz o dövrün tarixi mənzərəsini, gerçəklərini gənc nəsillərə öyrətməliyik, həqiqətləri düzgün çatdırmalıyıq.

Həqiqət isə budur ki, Heydər Əliyev o illərdə torpaqları yağmalanan, soyqırımına məruz qalan, çörekə imtahana çəkilən, vətəndaş müharibəsi təhlükəsi ilə qarşılaşıb, nəinki müstəqilliyini, hətta dövlətçiliyini itirmək təhlükəsi ilə üzləşən xalqa yalnız qurtuluş bəxş etmədi. O, Azərbaycanda rəhbərin vəziyyət bir qədər çıxılmaz hal alan kimi öz postunu məsuliyyətsizcəsinə qoyub qaçmaq, vətəndaşları taleyin ümidinə buraxmaq, xalq qarşısında içdiyi anda, götürdüyü öhdəliklərə xilaf çıxmaq ənənəsinin də qarşısını aldı. Heydər Əliyevə qədərki rəhbərlər öz postlarını qoyub qaçmışdılar. Dar günlərdə, Vətənin taleyi üçün gərgin mübarizə məqamlarında, həlledici qərar anlarında fərarilik yolu tutub xalqa xəyanət etmişdilər.

Bəzən deyirlər, yazırlar ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyini sıfırdan qurdu. Əsla razı deyiləm. Bu fikir mövcud reallıqları tam əks etdirmir. Heydər Əliyev müstəqil dövlətimizi sıfırdan qurmadı. Ulu Öndər dövlət quruculuğu prosesini hətta mənfidən, geridən başlayaraq sıfır vəziyyətindən keçirdi və ondan sonra qurdu. Heydər Əliyev dövlətçiliyimizə qarşı ardıcıl qiyam cəhdlərinin qarşısını aldı. Bir dövlət xadiminin həyatında hər zaman qürurla, şərəflə xatırlanacaq cəsarəti dəfələrlə nümayiş etdirdi. Həyatını riskə qoydu, heç zaman meydandan qaçmadı, əksinə, Azərbaycanın xoşbəxtliyini istəyən insanları meydana öz ətrafına çağırırdı, əzəmətli duruşu, mətinliyi ilə başqalarına da cəsarət aşıladı.

1994-cü ilin məlum oktyabr günlərində Heydər Əliyev xalqı meydana çağıranda onun çağırışına səs verib bir anda meydana toplaşan, Ulu Öndərə dəstək verən, onun şəxsiyyəti ətrafında birləşdiyini göstərən vətəndaşlarımızdan başqa, ətrafda xeyli qanunsuz silahlı adamlar da vardı. Heydər Əliyev əliyalın xalqın arasında, onlarla çiyin-çiyinə, sadə insanların dəstəyini hiss edərək, öz şəxsiyyətinin, qətiyyətinin qüdrəti ilə Azərbaycanı qorudu. Milli dövlətçiliyimizi məhv olmaqdan xilas etdi. Bu təhlükəli dövəmlərin bir daha təkrarlanmaması üçün təminat yaratdı.

Ulu Öndər "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasına nail olmaqla Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün güclü təməl formalaşdırdı, təbii resursların ölkəmizin, xalqımızın rifahına yönəlməsinə nail oldu. Heydər Əliyev ölkənin demokratik inkişaf amalı, strateji hədəflərini təhdid edən qanunsuz silahlı birləşmələrin fəaliyyətinə son qoydu və nizami ordu quruculuğunu böyük uğurla həyata keçirdi. Cəbhə bölgəsində atəşkəsə nail olub sülh danışıqlarına başlamaqla həm Azərbaycanın sülh niyyətini bütün dünyaya nümayiş etdirdi, eyni zamanda müəyyən bir dövr üçün bütün imkanları, resursları ölkəmizin hərtərəfli inkişafına yönəltmək üçün zəruri vaxt qazandı.

Tarix bu vaxtın getdikcə Azərbaycanın xeyrinə işlədiyini göstərdi. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ordumuzun 44 günlük Vətən müharibəsində əldə etdiyi qələbə bu həqiqətin möhtəşəm sübutu oldu. Azərbaycan bütün cəbhələrdə – həm ordu quruculuğunda, həm diplomatik müstəvidə, həm sosial-iqtisadi sahədə, həm gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsində illərlə hazırlaşdığı bu haqq savaşını cəmi bir neçə günün içində qazandı. Dünyanı fakt qarşısında qoydu və qələbəmizi dünyaya qəbul etdirdi.

"Mən ona özüm qədər inanıram"

Bir məqamı da xüsusi qeyd edək: Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildən etibarən müstəqil Azərbaycan dövlətini qurarkən bu çətin və şərəfli missiyanın yerinə yetirilməsində Ulu Öndərin ən yaxın, ən sadıq və ən fədakar yardımçısı məhz İlham Əliyev idi.

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasında və uğurla icrasında, ölkədə yeni siyasi mədəniyyətin formalaşmasında, vətəndaş cəmiyyətinin möhkəmlənməsində, Azərbaycan diplomatiyasının uğurlarında, hətta idman və gənclər hərəkatının genişlənməsində və bununla gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsində – bir sözlə, bütün sahələrdə Heydər Əliyev siyasətinin ən öncül icraçısı məhz İlham Əliyev cənabları idi.

Təsadüfi deyil ki, 2003-cü ilin prezident seçkisi ərəfəsində Ulu Öndər "Mən ona özüm qədər inanıram" deyərək cənab İlham Əliyevi xalqa təqdim edəndə əslində xalq da artıq o şəxsiyyətə Heydər Əliyevin inandığı qədər inanırdı. Birmənalı şəkildə inanırdı və sonrakı dövrlərdə də biz bu inamın gücünü gördük.

Prezident İlham Əliyevin qurduğu tarixin ən qüdrətli Azərbaycanı Heydər Əliyev irsinə, Ulu Öndərin tarixi missiyasına verilən ən möhtəşəm dəyərdir. Prezident İlham Əliyevin qurduğu bu Azərbaycan hər cəhətdən dünyada bir nümunədir. Vaxtilə Ümummillî Liderin söylədiyi məşhur kəlam ki, vardı – "Azərbaycan dünyaya Günəş kimi doğacaq", – bu gün Azərbaycanın həqiqətən dünyanın siyasi, iqtisadi, mədəni üfüqlərində Günəş kimi parladığını görürük. Bu gün Avropanın enerji təhlükəsizliyində müstəsna rol oynayan Azərbaycan Qafqazda sülh, sabitlik və inkişaf mühitinin də əsas təminatçılarından biridir.

Bu gün yaxın-uzaq ölkələrdə hərbi münaqişələr, o cümlədən Rusiya və Ukrayna arasında baş verən hadisələr, ortada olan həqiqətlər İlham Əliyev müdrikliyini bir daha dərk etməyimizə kömək göstərir. Böyük Vətən müharibəsinin tam mahiyyətini hər birimiz üçün aydınlaşdırır. Yada salaq: dünyanın aparıcı dövlətlərinin əksəriyyəti, fəvqəlgüclər ənənəvi ikili standartlar prinsipinə sadıq qalaraq bu münaqişədə Ermənistanın tərəfini tutmağa cəhd göstərirdilər. Açıq-aşkar işğalçı tərəfi müdafiə edirdilər. Qeyri-obyektiv iddialarla üzərimizə gəlməyə çalışırdılar, Azərbaycanı məğlub görmək istəyirdilər.

Amma Azərbaycan Prezidenti 44 günlük münaqişənin mürəkkəb gərginliyini o qədər həssaslıqla, incəliklə idarə etdi ki, müharibə Azərbaycan xalqının, haqqın-ədalətin zəfəri ilə başa çatdı. Əsrlərdən sonra ilk dəfə torpağımızı geri aldıq. İkiəsrlik münaqişəyə, 30 illik müharibəyə Prezident İlham Əliyev son qoydu. Heydər Əliyevin ən böyük vəsiyyətini, arzusunu, amalını yerinə yetirdi. Bu həm də Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsi idi. Bu siyasət yenə də davam edir və Azərbaycana böyük nailiyyətlər qazandırır.

Milli birliyimizin təntənəsi

İnsanı mütəəssir edən ən mühüm məqamlardan biri də bu idi ki, Vətən müharibəsində Azərbaycandakı bütün xalqların təmsilçiləri vahid orqanizm kimi, mütəşəkkil qüvvə kimi döyüşdülər, şəhid, qazi oldular və Heydər Əliyevin bizlərə aşladığı dəyərlər işığında hamımızın ümumi vətənimiz olan Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etdilər. Etnik mənsubiyyət, dil, din, mədəniyyət fərqlərindən asılı olmayaraq bütün dünya

azərbaycanlıları "dəmir yumruq" kimi bir-ləşdilər. Hər kəs Azərbaycan xalqının sar-sılmazlığını, mətinliyini, milli birlik ruhunu gördü. Bu da Heydər Əliyevin Azərbaycana bəxş etdiyi çox yüksək dəyərdir.

Ötən əsrin 60-cı illərinin sonlarından başlayaraq Azərbaycanın yaşadığı, yaratdığı tarixin hansı səmtinə baxsaq, orada Heydər Əliyevin nəcib izlərini görürük. Bu, əsl dövlət qurucusunun, dövlət adamının tarixin daş yaddaşına həkk olunmuş nişanələridir və milli yaddaş bunları heç zaman unutmayacaq. Daim böyük rəğbət hissi ilə xatırlayacaq.

Tarixi zəfərimizdən sonra bu gün Qara-bağda, Şərqi Zəngəzurdə aparılan genişmiq-yaslı quruculuq-bərpa işlərində də yenə Heydər Əliyevin izini, ruhunu görürük. Heydər Əliyev bizlərə Vətən sevgisini onu qorumaqla yanaşı, Vətəni hər imkanda gö-zəlləşdirməklə, quruculuqla, Vətənin abad-lığına töhfələr verməklə ifadə etməyi öyrədid. Bu gün Heydər Əliyev irsi bu torpaqlarda aparılan quruculuq işlərində yaşadıdır.

Ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti, UN-ESCO və ICESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva və onun rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu Qarabağın, Şər-qi Zəngəzurun dirçəlişində fəal iştirak edir, müxtəlif layihələri ilə azad torpaqlarımıza abadlıq, həyat, ümid gətirir.

Dünya azərbaycanlılarının lideri

Vətən müharibəsindəki qələbəsi ilə re-gionda yeni reallıqlar yaratmış Azərbaycan yeni bir tarixi dönmənin qapılarını açır. Bu mərhələ Azərbaycan hüdudlarından çox geniş miqyası əhatə edir. Bu gün Azərbaycan Pre-zidenti İlham Əliyev yalnız ölkəmizdə ya-sayan on milyondan çox insanı arxasınca aparmır. O təkcə on milyonluq Azərbaycan

vətəndaşlarının yox, dünyanın dörd bir qüt-bündə yaşayan və azərbaycanlı ruhunu özündə yaşadan 50 milyonluq azərbaycanlının lide-ridir.

Bir mühüm məqam da var: İsraildən Amerikaya, Yaponiyadan Braziliyaya, Afri-kadan Vladivostokadək geniş bir coğrafiyada yaşayan, vaxtilə ölkəmizdə doğulub-böyümüş, özünü azərbaycanlı sayan yəhudilər də, ruslar da, ukraynalılar da, hətta başı daşa dəyərək ağillanıb haqq yoluna gəlmək istəyən ermə-nilər də Prezident İlham Əliyevi liderləri kimi qəbul edirlər.

Prezident İlham Əliyev bu gün ona inanıb güvənən insanları yalnız liderlik qabiliyyəti, dərin istedadı, parlaq intellekti ilə arxasınca aparmır, o həm də ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən insanların gözləri qabağında olan ömrü ilə, şəxsi nümunəsi ilə inam qa-zanır. Öz şəxsi nümunəsi ilə hər birimizə ən layiqli vətəndaş, ən məsuliyyətli vətənpərvər olmağı öyrədir.

Cənab İlham Əliyevin liderlik keyfiyyətləri politologiya elmində izah olunan ən üst sə-viyyələri, ən yüksək məqamları hər nə qədər ehtiva edirsə, eyni zamanda Azərbaycan Prezidenti öz şəxsi keyfiyyətləri ilə də in-sanlığın, vətəndaşlığın ən ali məqamlarında təmsil olunur. Bu da Heydər Əliyev məktə-binin təntənəsidir.

Prezident İlham Əliyevin tarixinin ən möhtəşəm çağlarına gətirdiyi Azərbaycan bir zamanlar Heydər Əliyevin arzularında görünən Azərbaycandır və tarixin ən qüdrətli Azərbaycanı bundan sonra da yeni naili-yətləri ilə bu adı, bu statusu qoruyacaq.

Eldar ƏZİZOV,
Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin
bəşçisi, YAP İdarə Heyətinin üzvü.

HEYDƏR ƏLİYEVİN ELMİN İNKİŞAFINA DİQQƏT VƏ QAYĞISI

Bütün dövrlərdə – 70-ci illərdə, ondan sonra, 90-cı illərdə Heydər Əliyevin elmə diqqəti və qayğısı çox yüksək səviyyədə idi. O, çox gözəl bilirdi ki, hər bir ölkənin, hər bir xalqın tərəqqisində elmin inkişafı müstəsna rol oynayır.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda elmin inkişafına hər zaman prioritet istiqamət kimi yanaşır, bu sahəyə xüsusi diqqət yetirir, çağdaş elmin tərəqqisini yüksək dəyərləndirir: “Çoxəsrlik tariximizdə böyük elmimiz olubdur. Ancaq Azərbaycan elmi heç vaxt bu qədər mütəşəkkil və bu qədər qüvvətli, güclü, çoxsahəli olmayıb. Müstəqil Azərbaycanın Elmlər Akademiyası bütün elmi potensialı özündə cəmləyərək, xalqımızın yaradıcılıq sahəsində nəyə qadir olduğunu dünyaya göstəribdir”.

Dahi şəxsiyyətin bu fikrinin təsdiqi olaraq, tarixin bəzi məqamlarını xatırlatmaq istərdim. Qeyd edim ki, hələ Azıx mağarasından tapılan əşyalar elm tariximizi xeyli qədimlərə aparır. Həmin nümunələr arasında üzərində xüsusi işarələr həkk edilən mağara aylarının kəllələri də var. Alimlərin qənaətinə görə, bunlar çox güman ki, göy cisimlərinin hərəkətini izləmək və günləri, ayları saymaq məqsədi daşıyan say işarələridir.

E.ə. 2-ci minilliyin sonu, 1-ci minilliyin əvvəllərində isə Azərbaycan ərazisində ilk dövlət qurumları meydana gəlib. Onların

ən güclüsü Manna dövləti olub.

Mannada elmi inkişafın ən vacib şərti sayılan yazı mədəniyyəti xüsusi diqqət çəkib. Tibb, astronomiya və həndəsəyə aid biliklər gil lövhəciklərə mixi yazı ilə (xüsusi he-roqliflərə) həkk edilib. Qədim Assur mənbələrində belə ya-

zıların mövcudluğundan bəhs olunub və “mannalı katib yazacaq...” ifadəsi də işlədilib. Manna hökmdarları İranzu və Ahşeri tərəfindən ölkədə elm və mədəniyyətin inkişafına böyük diqqət verilib.

Sonrakı ictimai-siyasi formasiyalar zamanı Azərbaycan ərazilərində elmin təşəkkülü və inkişafına dair bir çox dəyərli əsərlər yazılıb. Oğuz tayfalarının tibb sahəsində olan səriştəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” əsərində öz ifadəsini tapıb. Elxanilər dövlətinin zamanında Təbriz, Marağa, Urmiya, Xoy, Ərdəbil, Şamaxı, Beyləqan və Gəncə şəhərlərində neçə-neçə görkəmli alim fəaliyyət göstərib. Bundan başqa, 1259-cu ildə Marağa şəhəri yaxınlığında məşhur Marağa rəsədxanası işə başlayıb.

Rusiya imperiyası XIX əsrdə Şimali Azərbaycan xanlıqlarını işğal edəndən sonra burada Qərb elminin təsiri və nüfuzu artmağa başlayıb. Ölkədə Qərb təhsil sistemi əsasında fəaliyyət göstərən məktəblər açılıb, azərbaycanlıların isə Rusiya və Avropa ölkələrində təhsil almaq marağı güclənib. Azərbaycan alimləri tərəfindən çoxəsrlik Şərqi elminin ənənələrinin inkişaf etdirilməsi ilə bərabər, müasir Avropa el-

minin nailiyyət və metodlarından da bəhrələnilib. Məşhur “Qarabağnamə”lərdə isə tarix elminə, elmi və mədəni əlaqələrə dair dəyərli faktlar qələmə alınıb.

Həmin əsrdə tarixçi-şərqşünas alim Mirzə Kazım bəy, daha sonralar kimya doktoru Mövsüm bəy Xanlarov, biolog alimlər Həsən bəy Zərdabi və Nəcəf bəy Vəzirovun adları ehtiramla xatırlanır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə və sovet zamanında ölkəmizdə elm daha sürətlə inkişaf edir. 1919-cu ildə milli kadrları hazırlayan ilk ali təhsil müəssisəsi – Bakı Dövlət Universiteti təsis olunur. Sovet dövrü Azərbaycan elminin bütün sahələrinin çoxşaxəli tərəqqisi ilə müşayiət olunur. 1945-ci ildə Elmlər Akademiyasının təsis edilməsi isə xalqımızın böyük tarixi nailiyyəti sayılır.

Elmin daha sonrakı inkişafı ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olub. Dahi şəxsiyyət fəaliyyətinin bütün mərhələlərində Azərbaycan elminin inkişafına misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Ümummillə lider elm sahəsində qazanılan nailiyyətləri daim dövlət quruculuğu prosesinin mühüm şərti kimi nəzərdən keçirib, milli elmimizin qüdrətli hamisi olub, bununla da hazırkı müstəqil Azərbaycanın möhkəm bünövrəsini qoyub. Ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycan Elmlər Akademiyası dahi şəxsiyyətin böyük təşkilatçılıq bacarığı nəticəsində dünyada tanınıb, bu elm ocağı özünün kadr potensialını yaradıb, maddi-texniki bazasını möhkəmləndirib.

Heydər Əliyevin vurğuladığı kimi, akademiyanın 50 ilinin yarısından çoxu onun həyatı, rəhbərliyi ilə bağlı idi. Ulu öndər öz fəaliyyəti və siyasi təcrübəsində hər

zaman elmi fikrin ən yeni uğurlarından faydalanırdı. O, cəmiyyətin, xalqın inkişafını elmdə, intellektdə görürdü.

Azərbaycan aliminə və elminə ilk gündən yüksək qayğı göstərən Heydər Əliyev bu sahədəki fəaliyyətini ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirirdi. Onun diqqəti nəticəsində elmi-tədqiqat institutlarının və elmi işçilərin sayı artır, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının maddi-texniki bazası möhkəmlənir, elmi-tədqiqat institutları üçün yeni korpuslar tikilir, xüsusi təyinatlı layihə-konstruktor büroları yaradılırdı.

O zaman Azərbaycan elminin SSRİ-də və dünyada tanınmasına ciddi səy göstərilir, elmi-tədqiqat işlərinin səviyyəsi yüksəlir, elmin tətbiq sahələri genişlənir, görkəmli alimlərin fəaliyyətləri təqdir olunur, onlar mükafatlandırılırdı.

Əgər 1969-cu ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 89 elmi-tədqiqat institutunda, digər layihə müəssisələri və problem laboratoriyalarında 12 min 850 elmi işçi, o cümlədən 55 akademik və müxbir üzv, 329 elmlər doktoru və 3 min elmlər namizədi var idisə, cəmi 10 ilə bu rəqəmlər iki-üç dəfə artmışdı. Uzaqgörən siyasətçinin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə kimya, neft emalı və neft-kimya sənayesinə kapital qoyuluşunun həcmi yüksəlmiş, bu sahədə ən qabaqcıl texnologiya tətbiq olunmuşdu. Neft-kimya sənayesi modernləşdirilmiş və yenidən qurulmuşdu. Astronomiya, kosmik tədqiqatlar, biokimya, molekulyar biologiya, biofizika, biotexnologiya kimi sahələr inkişaf etdirilmişdi. Azərbaycanda onlarla nəhəng sənaye kompleksi – neft emalı, neft-kimya, maşınqayırma, cihazqayırma

müəssisələri yaradılmışdı ki, bunlar da elmin sürətlə inkişafını şərtləndirmişdi.

Çoxəsrlik tariximizdə ilk universal-millili, on cildlik Azərbaycan Ensiklopediyasının meydana gəlməsi də ümummilli liderin adı ilə sıx bağlıdır. Bu ensiklopediya Heydər Əliyev dövrünün təkzibedilməz mənəvi abidəsidir.

O da qeyd edilməlidir ki, ulu öndərin hakimiyyəti illərində Azərbaycan dilinə, tarixinə, mədəniyyətinə dair elmi tədqiqatların aparılması və monoqrafiyaların nəşri xeyli artırılıb. Yeni-yeni əsərlər yazılaraq çap edilib, Azərbaycan tarixi və dilçilik sahələrində qələmə alınan bir sıra əsərlərə dövlət mükafatları verilib.

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərinin əvvəlləri respublikamız üçün ən çətin sınaqlar dövrü olub, Azərbaycan elminə ciddi zərbələr vurulub, durğunluq hökm sürüb. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə bu sahədə də əsaslı dönüş başlanıb.

Dahi şəxsiyyət hələ Azərbaycan Prezidenti seçilməzdən əvvəl ziyalılarla ilk görüşlərindən birini Elmlər Akademiyasında keçirib ki, bunu da haqlı olaraq ölkə rəhbərinin alimlərə bəslədiyi böyük ehtiram, Azərbaycan elminin gələcəyinə göstərdiyi hədsiz qayğı və diqqətlə izah etmək olar. Ulu öndərin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsi xalqın qurtuluşu olmaqla bərabər, milli elmin xilasını kimi də səciyyələyir.

Elmi və elm məbədlərini məhv etmək tendensiyasına birdəfəlik son qoyan ümummilli liderin müdriyyəti sayəsində bu sahənin yenidən dirçəldilməsi sürətlə aparılıb. Heydər Əliyev 1995-ci ilin oktyabrında ana dilimizlə bağlı ümumrespublika mü-

zakirəsini də akademiya keçirib, orada etdiyi tarixi çıxış unudulmaz hadisəyə çevrilib.

Prezident Heydər Əliyev 1997-ci il yanvarın 31-də respublika Elmlər Akademiyası rəhbərliyini və aparıcı alimlərin bir qrupunu qəbul edərək, elm sahəsində islahatların aparılmasının vacibliyini təsdiqləyib, Azərbaycanda elmi inkişaf strategiyasının əsas müddəalarını qəti olaraq müəyyənləşdirib.

Beləliklə, Heydər Əliyevin sayəsində elmimizin nüfuzu yenidən artıb, onun cəmiyyətdəki rolu və mövqeyi möhkəmlənib. Ulu öndər akademiyanın cəmiyyətdə yeri və rolunu bütün dəqiqliyi ilə dəyərləndirib: “Elmlər Akademiyasına keçmiş illərdə də və son illərdə də mənim hörmətim və diqqətim, qayğım olmuşdur. Ancaq hesab edirəm ki, bizim elmimizə, xüsusən Elmlər Akademiyasına qayğı, diqqət daha da artıq olmalıdır. XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri ölkəmizdə elmin, təhsilin sürətlə inkişaf etməsidir. Biz bununla fəxr edirik. Bir şeyi bilməlisiniz ki, bu mənim fikrimdir – Azərbaycan Elmlər Akademiyası respublikamızın ən yüksək elmi müəssisəsidir. Azərbaycan dövlətinin ən yüksək elmi müəssisəsi Elmlər Akademiyasıdır. Bu akademiyanın işi və orada işləyənlərin səviyyəsi, şübhəsiz ki, başqalarından yüksəkdir, yüksək də olacaq. Biz akademiyanın hörmətini həmişə qoruyub saxlamalıyıq, heç vaxt imkan vermək olmaz ki, akademiya, yüksək səviyyəli elmi-tədqiqat institutlarımız cürbəcür özəl elmi müəssisələr arasında ərisin, itsin. Buna yol vermək olmaz. Azərbaycan Elmlər Akademiyası dövlətin akademiyasıdır. Pre-

zidentin birbaşa himayəsi altındadır, tabeliyindədir və Prezidentin qarşısında cavabdehdir. Bir daha bunu deməyə məcburam ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqil Elmlər Akademiyası Azərbaycanın ən yüksək elmi müəssisəsi, elmi təşkilatıdır...”.

Ümummillil lider o zaman bu nitqi ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasına ikinci bir həyat vermişdir. Həmin tarixi görüşdən başlayaraq, Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti ulu öndərin tövsiyələrini rəhbər tutaraq, bu elm ocağında islahatların aparılması, elmi-tədqiqat istiqamətlərinin dəqiqləşdirilməsi, elmi-təşkilati bazanın hazırlanması sahələrinə dair qərarlar qəbul edib və tədbirlər həyata keçirib. Eyni zamanda, “Elmin strateji inkişafı və Azərbaycanın Milli Elmlər Akademiyasında islahatlar” konsepsiyası hazırlanıb.

Müstəqillik illərində ölkəmizdə elm sahəsini böyük uzaqgörənliklə nəzərə alan ulu öndərin 2001-ci il 15 may tarixli fərmanı ilə Elmlər Akademiyasına Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) adı verilib. Bununla da akademiyanın elmimizin inkişafındakı rolu və nailiyyətləri yenidən rəsmən təsdiqlənib. Dahi rəhbərin milli elmin inkişafı naminə atdığı mühüm addımlardan biri də 2002-ci ildə AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin yaradılması haqqında tarixi sərəncam imzalaması olub. Ümummillil lider Naxçıvan Muxtar Respublikasının geosiyasi vəziyyətinin nəzərə alınaraq, regional elm mərkəzinin akademiya bölməsi statusuna yüksəldilməsinə həsr olunan müşavirədə blokada şəraitində yaşayan qədim Azərbaycan diyarının hərtərəfli öyrənilməsinə böyük ehtiyac duyulduğunu vurğulayıb, bu sahədə genişmiqyaslı tədqiqatların aparılması üçün müəyyən göstərişlər verib.

qatların aparılması üçün müəyyən göstərişlər verib.

Azərbaycan Prezidentinin 2003-cü il yanvarın 4-də imzaladığı fərmanla isə Milli Elmlər Akademiyasının statusu, nizamnaməsi, prezidentinin vəzifəsi, səlahiyyətləri müəyyənləşdirilib. Beləliklə, elmin inkişafını təşkil və təmin edən, dövlətin elmi və elmi-texniki siyasətini həyata keçirən, elmi müəssisə və ali məktəblərin elmi fəaliyyətini əlaqələndirən və istiqamətləndirən, respublikamızı beynəlxalq aləmdə elmi və elmi-texniki fəaliyyət sahəsində təmsil edən AMEA-nın xüsusi önəmi nəzərə alınmış və dəqiqləşdirilib. Ulu öndər bu məsələyə münasibətini aydın ifadə edərək deyib: “Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir”.

Göründüyü kimi, dahi rəhbər bütün həyatı boyu xeyirxah əməlləri, ədalətli mövqeyi, uzaqgörən müdriqliyi ilə xalqımızın güvənc yerinə çevrilib. Müasir, modern idarəetmə metodlarına, elmi-texniki tərəqqi meyillərinə uyğun elmi kadrların hazırlanmasında, ölkəmizin beynəlxalq aləmə və global iqtisadi mühitə sürətlə inteqrasiya etməsində ciddi uğurlar qazanmasında ulu öndərin rəhbərliyi ilə reallaşan tədbirlərin və islahatların rolu danılmaz olub.

Artıq 19 ildir ki, Prezident İlham Əliyev ümummillil lider Heydər Əliyevin siyasi xəttini layiqincə davam etdirir və xalqın gələcəyinin məhz elm və təhsillə bağlı olduğunu hər zaman diqqətdə saxlayır. Dövlət başçısının elmə dair fikirləri bu sahənin inkişafının zəruriliyini şərtləndirir: “Mən çox istəyirəm ki, Azərbaycan alimləri gələcəkdə də ölkəmizin hərtərəfli inkişafında

daha fəal rol oynasınlar. Çünki ölkəmizin gələcəyi elmi potensialın səviyyəsi ilə bilavasitə bağlıdır. Hər bir ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda inkişaf elmin səviyyəsi ilə bağlıdır. Bu gün yeni texnologiyalar əsridir. O ölkələr ki, bu texnologiyaların sahibidir, əlbəttə, onlar dünya miqyasında öz maraqlarını daha böyük dərəcədə müdafiə edə bilirlər”.

Yeri gəlmişkən, 2014-cü ildə ölkəmizin tarixində ilk dəfə olaraq akademiya Azərbaycan alimlərinin I Qurultayı keçirilib və Prezident İlham Əliyevin qurultay iştirakçılarına müraciəti oxunub. Bundan bir il sonra, 2015-ci il noyabrın 9-da AMEA-nın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumi yığıncaqda dövlətimizin başçısı iştirak edib və parlaq nitq söyləyib.

Azərbaycan Respublikasının “Elm haqqında” Qanununun 2016-cı ildə qəbul edilməsi isə ölkəmizdə müstəqil elm siyasətinin aparılmasına tam hüquqi-siyasi təminat verir. Elmin İnkişafı Fondunun yaradılması da bu istiqamətdə atılan çox önəmli addımdır. Bu fond həm elmi araşdırmaların genişləndirilməsinə vəsile olur, həm də gənc alimlərə qrantlar verilməsini gerçəkləşdirir, elmin sanballı inkişafını şərtləndirir.

Prezident İlham Əliyev cəmiyyətin inkişafında elmin şəxsiz əhəmiyyətini bir daha lazımınca dəyərləndirərək, “Azərbaycanda Respublikasında Elm Gününün təsis edilməsi haqqında” 9 aprel 2018-ci il tarixli sərəncam imzalayıb.

Beynəlxalq aləmdə Elm Günü 10 noyabr tarixində qeyd edilsə də, ölkəmizdə martın 27-də keçirilir, çünki bu tarix AMEA-nın yaradıldığı günə təsadüf edir.

Azərbaycanda elmin inkişafı prioritet istiqamət kimi qəbul edilir və həyata keçirilən bütün islahatlar elmi cəhətdən əsaslandırılır. Hazırda müasir telekommunikasiya, sensor, “Böyük həcmli verilənlər” (Big Data) və digər rəqəmsal və süni intellekt texnologiyalarının, həmçinin innovasiya və biliklərin istifadə edilməsi sosial-iqtisadi münasibətləri daha məhsuldar və səmərəli edir, iqtisadiyyatın ümumi dəyər zəncirində yeni gəlir imkanları yaradır. Qeyd edilən texnologiyaların bir-birilə inteqrasiya olunmuş formada istifadəsi ilə rəqəmsal məlumatların formalaşdırılması, yığılması, saxlanması, işlənməsi və analitik təhlillər əsasında qərarvermə və idarəetmənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi səmərəli, eləcə də keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsi üçün geniş üfüqlər açır. Bu imkanlar erməni işğalından azad olunmuş Qarabağ ərazilərində funksional, genişmiqyaslı “Ağıllı şəhər” (Smart City) və “Ağıllı kənd” (Smart Village) xidmətlərinə keçid üçün zəmin yaradır. Budur, məsələlərə elmi yanaşmanın əməli təzahürləri, budur, problemlərin kompleks elmi əsaslarla çözülməsi!

Bəli, varislik ənənəsinin yaşadılması və yaradıcı şəkildə inkişaf etdirilməsi nəticə etibarilə ölkəmizin daha da güclənməsinə, sözümlərin dünya miqyasında keçərliliyinə, xalqın daha xoş gələcəyinə və yeni-yeni zirvələrin fəth olunmasına xidmət edir.

Amin İSMAYILOV,
AMEA-nın müxbir üzvü, professor,
YAP İdarə Heyətinin üzvü.

DÜNYANIN ƏN BÖYÜK AZƏRBAYCANLISI

Bu gün Azərbaycan xalqı haqlı olaraq qalib, güclü və nüfuzlu dövləti ilə fəxr edir. Çünki hazırda Azərbaycan çoxəsrlik dövlətçilik tarixinin ən qüdrətli dövrünü yaşayır, ardıcıl və möhtəşəm nailiyyətlər qazanaraq yeni zirvələr fəth edir.

Cəmiyyətdə mühüm siyasi prosesləri istiqamətləndirən, hadisələrin fəvqündə dayanmaqla tarixi inkişafın gedişini əvvəlcədən müəyyənləşdirən böyük siyasi liderlər ölkəsinin ən böhranlı, dönüş anında məsuliyyəti çiyinlərinə götürərək bütöv bir xalqın, millətin xilaskarına çevrilirlər. Müəyyən zaman kəsiyində tarixi inkişafın diktə etdiyi ictimai-siyasi şərait bu şəxsiyyətlərin nəyə qadir olduğunu üzə çıxarır. Belə taleyüklü məqamlarda bir daha təsdiqlənir ki, əsl siyasi lider daim öz cəsarəti, çevik və prinsipial qərarları, ən çətin vəziyyətlərdən optimal çıxış yolu tapmaq məharəti ilə seçilən parlaq şəxsiyyətdir. Dünya tarixini, bəşər sivilizasiyasını yaradan ən mühüm amil də qədim dövrlərdən bəri öz xalqına, millətinə, ümumiyyətlə, bəşəriyyətə xidmət edən dahilərin ideyaları və əməlləri ilə bağlı olmuşdur. Çoxəsrlik dövlətçilik tarixinə malik olan Azərbaycan xalqının təcrübəsi də bu nəzəri fikri və praktik reallığı birmənalı şəkildə təsdiqləyir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev məhz belə liderlərdən biri kimi daim ehtiramla anılır. Xalqımız minilliklər boyu qazandığı möhtəşəm nailiyyətləri, tarixi dövlətçilik ənənələrini məhz Ümummilli Liderin hakimiyyəti dövründə təkmilləşdirərək sistem halına salmış, millət kimi mövcudluğunu, dövlət qurmaq haqqını və özünü idarə etmək bacarığını yüksək səviyyədə nümayiş etdirmişdir.

Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanı qurtuluşdan tərəqqiyə, tərəqqidən zəfərə aparan

yol kimi möhtəşəm nailiyyətlərimizin əsasını təşkil edir. Ümummilli Liderin ideyaları və zəngin dövlətçilik irsi əsasında inkişaf yolunda inamla və qətiyyətlə addımlayan müasir Azərbaycan dövləti tarixinin ən qüdrətli dövrünü yaşayır, ölkəmizin müasir mənzərəsi, dünyanın siyasi sistemində yeri və rolu xalqımızda böyük ruh yüksəkliyi, gələcəyə böyük inam yaradır.

Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə milli mənafelərə xidmət edən çoxşaxəli addımları ilə xalqın istiqlal və azadlıq duyğularının gerçəkləşməsinə real siyasi-hüquqi və iqtisadi zəmin hazırlamış Ümummilli Lider respublikamızı müstəqilliyə qovuşduran mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin də mərkəzində olmuşdur. 1990-cı illərin əvvəlində milli müstəqilliyimizin itirilməsi və dövlətçilik ənənələrinin milli yaddaşdan silinməsi təhlükəsi ilə üzləşdiyimiz vaxtda müdrik dövlət xadimi, dünyaşöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin xalqın tələbi və dəstəyi sayəsində xilaskarlıq missiyasını öz üzərinə götürməsi Azərbaycanı uçurumdan xilas edərək zirvəyə yüksəltmişdir. O, böyük öndər kimi xalqımızın milli sərvəti olan müstəqilliyin qorunmasını təmin etmiş, Azərbaycanı tənəzzüldən xilas edərək tərəqqi yoluna çıxarmışdır.

Bu gün Ulu Öndərin xalqımız qarşısındakı əvəzolunmaz xidmətlərindən bəhs edərkən onun xilaskarlıq missiyasının tarixi əhəmiyyətinə və siyasi-fəlsəfi məzmununa xüsusi diqqət yetirilir. Daha dəqiq desək, bir çox tədqiqat əsərlərində, fundamental elmi-konseptual mənbələrdə Heydər Əliyevin liderlik fenomenindən bəhs edərkən xilaskarlıq missiyası xüsusi araşdırma predmetinə çevrilir. Çünki Heydər Əliyev respublikamızın ziddiyyətlər və qarşılıqlı məkənaına çevrildi,

mürəkkəb regional və beynəlxalq proseslərin cərəyan etdiyi bir şəraitdə Azərbaycan xalqını böyük fəlakətlərdən xilas etmiş, ölkəmizin formal deyil, gerçək müstəqilliyini təmin etmişdir. Tarixə xronoloji ardıcılıqla yanaşsaq görürük ki, xalqın Ulu Öndərə olan inam və etimadı onun respublikamızın qurtuluşu naminə siyasi məsuliyyəti öz üzərinə götürməsinə zərurət yaratmışdı. Azərbaycan xalqı Ulu Öndərə ölkəmizin xilasını və tərəqqisini naminə respublikamıza rəhbərlik etməsi barədə qətiyyətli çağırış etmişdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev bunu nəzərə alaraq Bakıya qayıtmış, Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyimizin xilasını, dövlətçilik ənənələrimizin, milli qürur və ləyaqətin bərpasını naminə tarixi missiyasını yerinə yetirməyə başlamışdı.

1993-cü il oktyabr ayının 3-də Heydər Əliyevin Azərbaycan Prezidenti seçilməsi ilə ölkəmizin həyatında yeni dövrün əsası qoyulmuşdur. Ümummilli Lider ölkəmizin inkişaf istiqamətlərini dövrün xüsusiyyətlərinə və zamanın tələblərinə müvafiq olaraq dəqiq müəyyənləşdirmiş və Azərbaycanın təhlükəsizlik və inkişaf məkanına çevrilməsini təmin etmişdir.

Heydər Əliyevin prezident seçilməsindən sonra müstəqil Azərbaycan dövlətinin hüquqi və siyasi-iqtisadi suverenliyinin təmin olunması prosesi sürətlənmişdir. Ulu Öndər ilk növbədə ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərpasını istiqamətində gərgin iş aparmalı olmuşdur. Qanunsuz silahlı dəstələr zərərsizləşdirilmiş, Azərbaycanın sosial-iqtisadi yüksəlişinə yol açan ən mühüm amil kimi cəmiyyətdə ictimai-siyasi sabitlik bərqərar edilmişdir.

Milli inkişaf strategiyasının nəzəri-praktik əsaslarının formalaşdırılması və praktik şəkildə tətbiqi də məhz Ulu Öndərin 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli istəyi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra mümkün olmuşdur. Ümummilli Lider mərkəzi planlaşdırma və bölgü

prinsiplərinin hakim olduğu bir ictimai-iqtisadi formasiyadan azad bazar iqtisadiyyatına optimal keçid modelini irəli sürərək onun həyata keçirilməsinə nail olmuşdur. 1994-cü ildə dünyanın iri neft şirkətləri ilə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanı bütün dünya üçün önəmli mərkəzə çevirmişdir. Bu hadisə Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin qorunmasına, müstəqilliyimizin əbədliliyinə, respublikamızda demokratik proseslərin inkişafına əsas yaradan amilləri daha da möhkəmləndirmişdir.

Ulu Öndər uzunmüddətli hədəflər müəyyənləşdirmişdir. Bütövlükdə regionun geosiyasi xəritəsini yenidən cızmış, bura çox güclü iqtisadi amillər əlavə etmişdir. Cənubi Qafqazın Böyük İpək yolunda çox mühüm strateji məntəqə olmaq imkanını, nəinki təkcə Azərbaycanın, həm də bütövlükdə Orta Asiyanın təbii sərvətlərinin daşınmasında nəqliyyat dəhlizi rolunu oynamaq şansını reallığa çevirmişdir. Bütün bunlar öz-özünə və qısa bir zamanda baş verməmişdir. Azərbaycanın son onilliklərdə əldə etdiyi nailiyyətlərin hər biri strateji baxımdan bir-birini tamamlayır. Onların hərəsinin tarixi zəfərimizdə böyük payı var. "Əsrin müqaviləsi" də, Böyük İpək yolunun bərpası strategiyası da, Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi də, bir-birini əvəz edən neçə-neçə beynəlxalq neft-qaz müqavilələri də böyük müdrikliklə düşünülmüş və bu gün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin əzmlə, qətiyyətlə yerinə yetirdiyi vahid strateji planın ayrı-ayrı hissələridir.

Çox mühüm məqamlardan biri də budur ki, Ümummilli Lider daim milli həmrəyliyin qorunmasına və dövlətçilik ənənələrinin yaşadılmasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Həm SSRİ dövründə, həm də müstəqillik dönəmində Azərbaycana rəhbərlik etdiyi zaman millimənəvi dəyərlərin yaşadılması, qorunması, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi,

milli-strateji hədəflərə çatmaq üçün kadr potensialının formalaşdırılması və digər istiqamətlərdə Ulu Öndər tərəfindən mühüm addımlar atılmışdır. Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən milli siyasət xalqımızın həmrəyliyi təmin etmiş və gücləndirmiş, istər ölkəmizdə, istərsə də respublikamızın hüduklarından kənarında yaşayan soydaşlarımız vahid milli məfkurə olan azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında sıx birləşmişdir. Özündə Vətənə sevgi, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət, gənc nəslin vətənpərvərlik ideyası əsasında və milli ruhda yetişməsi kimi prinsipləri ehtiva edən azərbaycançılıq milli həmrəyliyimizin ideoloji əsasına çevrilmişdir. Bu ideologiyanın milli və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkəmizdə yaşayan bütün xalqların mənafeinin və hüquqlarının qorunması onun milli həmrəylik mənbəyinə çevrilməsini şərtləndirmişdir.

Heydər Əliyev qətiyyət və böyük şəxsiyyət deməkdir. O, Azərbaycan xalqını syasi, iqtisadi, mədəni və mənəvi cəhətdən daha yüksəkliyə qaldırdı. Ulu Öndərin müstəqillik dönmündə ölkəmizə rəhbərlik etdiyi dövr eyni zamanda Azərbaycanı böyük zəfərə aparan yolun başlanğıcı olmuşdur. Müdrək dövlət xadimi Heydər Əliyev o zaman işğal altında olan torpaqlarımızın azad olunması istiqamətində sistemli və məqsədyönlü fəaliyyətin əsasını qoymuş, həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda ardıcıl işlərə başlanılmışdır. Böyük siyasətin sirlərinə dərinədən bələd olan Ümummilli Lider bildirdi ki, torpaqların işğaldan azad olunması – tarixi ədalətin və ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi üçün güclü dövlət konsepsiyasını reallaşdırmaq lazımdır. Bunun üçün isə strateji hədəfləri dəqiq müəyyənləşdirmək, xüsusi olaraq bir neçə istiqamətdə milli məqsədləri gerçəkləşdirmək gərəkdir.

Bunlardan biri və birincisi ilk növbədə ölkə daxilində sabitlik və təhlükəsizlik mühtininin təmin olunması idi. Ümummilli Lider həm daxili siyasətdə mühüm tədbirlər həyata keçirməklə, həm də Azərbaycanın dövlətçilik mənafeini beynəlxalq miqyasda strateji maraqlarla dəqiq uzlaşdırmaqla buna nail oldu. Paralel olaraq mütərəqqi iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması və uğurla tətbiq edilməsi də Azərbaycanın milli gücünün artırılmasında və hədəfə doğru inamla irəliləməsində mühüm rol oynadı. Bu kontekstdə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması, beynəlxalq əməkdaşlıq platformasının yaradılması, xarici tərəfdaşlarla iqtisadi münasibətlərin təməlinin atılması və digər addımlar da xüsusi vurğulanmalıdır. Uğurlu ordu quruculuğunun həyata keçirilməsi də böyük zəfərə gedən yolda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən işlərdən biridir. Digər tərəfdən, Ümummilli Liderin beynəlxalq tədbirlərdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən və Ermənistanın işğalçılıq siyasətini pisləyən qətnamələrin və bəyanatların qəbul edilməsinə nail olması da ölkəmizin beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsinə, diplomatik müstəvidə üstünlük qazanmasına xidmət göstərdi.

Nəticə etibarilə Ulu Öndərin əsl müstəqillik qazanmaq, dövlətçilik ənənələrini bərpa etmək və milli inkişafa nail olaraq sabaha inamla addımlamaq missiyasını öz üzərinə götürməsi ilə qurtuluşdan tərəqqiyə, tərəqqidən zəfərə aparan yolun əsası qoyulmuşdur. Müstəqillik dövrünün sabitlik və inkişaf mərhələsi kimi səciyyələndirilən 1993-2003-cü illərdə Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə görülmə işlər yeni Azərbaycanın parlaq gələcəyini inşa etmişdir.

Bunlarla yanaşı, siyasi varisliyin təmin olunması Heydər Əliyev irsinin parlaq təzahürü – Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin müstəsna siyasi hadisələrindəndir. Ulu Öndər

özündən sonra Azərbaycan dövlətini müstəqil, milli maraqlara və milli-mənəvi dəyərlərə, xalqın ali iradəsinə əsaslanan siyasət həyata keçirməklə, zirvələrə daşyacaq lider yetişdirməklə, dövlətçilik tariximizdə ən böyük xidmətlərindən birini göstərmişdir.

2003-cü il oktyabrın 1-də Azərbaycan xalqına müraciət edən Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: "İnanıram ki, mənim axıra çatdırı bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdırı biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm".

Heydər Əliyev müdrik şəxsiyyət idi və dediyi sözlərdə nə qədər böyük həqiqətin və hikmətin olduğu 2003-cü ildən sonra Azərbaycanda gedən inkişaf proseslərində özünü göstərdi. Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi siyasi kursu və inkişaf strategiyasını inamla, layiqincə davam etdirdi, onları dövrün çağırışlarına uyğun olaraq daha da zənginləşdirdi.

Ulu Öndərin inamı, xalqın böyük etimadı özünü tam doğrultmuşdur. Onun layiqli davamçısı olan İlham Əliyev xalqın iradəsi əsasında Prezident seçildikdən sonra ölkəmizin inkişafında yeni bir mərhələnin əsası qoyulmuşdur. Azərbaycan öz iqtisadi, siyasi gücü, hərbi qüdrəti ilə, xalqımızın mübarizə ruhu və əzmi ilə yeni zirvələri fəth etməyə doğru inamla irəliləməyə başlamışdır.

Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasətin Prezident İlham Əliyev tərəfindən zamanın tələblərinə, dövrün ictimai və siyasi qanunauyğunluqlarına müvafiq surətdə davam etdirilməsi nəticəsində milli tərəqqinin Azərbaycan nümunəsi adlı fenomen yaranıb. Bu nümunə öz cəlbediciliyinə görə bütün dünyada maraqla öyrənilən, yüksək dəyərləndirilən strateji model kimi xarakterizə olunur. Prezident İlham Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi son 19 il

ərzində bütün sahələrdə möhtəşəm və tarixi əhəmiyyətə malik nailiyyətlər əldə olunmuş, respublikamızın sosial-iqtisadi göstəriciləri mütəmadi olaraq yüksəlmiş, beynəlxalq nüfuzu artmışdır. Dövlət başçısının müəllifi olduğu milli inkişaf modelinin uğurla tətbiq olunması nəticəsində Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadi sistem formalaşmış, bölgələrin davamlı və tarazlı sosial-iqtisadi inkişafı təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə siyasi sistemin və ictimai-siyasi münasibətlərin inkişafına xidmət edən kompleks xarakterli islahatlar kursuna start verilmişdir. Yeni siyasi konfigurasiyanın formalaşdırılması, siyasi dialoq prosesinin dərinləşdirilməsi, vətəndaş cəmiyyəti təsisatının inkişafına xidmət edən addımların atılması həm Azərbaycanın demokratik inkişaf yolunda inamla irəliləməsinə, həm də milli həmrəyliyin gücləndirilməsinə təkan vermişdir.

Digər tərəfdən, Prezident İlham Əliyevin milli maraqlara əsaslanan çoxvektorlu xarici siyasət kursu və Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanın dünya miqyasında nüfuzu güclənmişdir. Ölkəmiz beynəlxalq dialoq və əməkdaşlıq, multikulturalizm və tolerantlıq məkanı kimi tanınmışdır. Respublikamız ötən müddət ərzində bəşəriyyət üçün taleyüklü məsələlərin həllində mühüm rol oynamış, bu istiqamətdə əhəmiyyətli təşəbbüslər irəli sürmüş və sistemli fəaliyyət göstərmiş, regional və beynəlxalq təhlükəsizliyə mühüm töhfələr vermişdir. Bununla yanaşı, bir zamanlar xəyal kimi görünən nəhəng enerji-nəqliyyat və infrastruktur layihələri dövlətimizin təşəbbüsü və liderliyi ilə reallaşdırılmış, Azərbaycan regional güc mərkəzinə və Cənubi Qafqaz bölgəsinin aparıcı dövlətinə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan dünyada tək-cə davamlı və dayanıqlı inkişaf yolu tutan

müasir, demokratik ölkə kimi, tolerantlıq nümunəsi və multikulturalizm diyarı olaraq tanınır. Ötən əsrin sonunda müstəqilliyini bərpa etmiş respublikamız, eyni zamanda öz ərazi bütövlüyünü, tarixi ədaləti bərpa etmiş, müsbət beynəlxalq imicə sahib və müasir dünya siyasətinin nüfuz iyerarxiyasında müəmmadi yüksəlişə malik nümunəvi dövlət olaraq səciyyələndirilir.

Mehriban xanım Əliyevanın müxtəlif sahələri əhatə edən çoxşaxəli, səmərəli, ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti ölkəmizin dayanıqlı inkişafına, xalqımızın rifahının daha da yaxşılaşmasına, Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına, respublikamızın müsbət beynəlxalq imicinin möhkəmlənməsinə və müxtəlif sahələrdə davamlı strateji nailiyyətlərin əldə olunmasına müstəsna töhfədir. Xüsusilə Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu Ümummillə Liderin zəngin irsinin araşdırılmasında və bu irsin xalqımızın mənəvi sərvəti kimi gələcək nəsillərə çatdırılmasında müstəsna rol oynayır. Bu, həm Heydər Əliyev fenomeninin Azərbaycanın çoxəsrlik dövlətçilik tarixində əvəz olunmaz yerinin və rolunun daha dərinədən öyrənilməsi, həm də müstəqil Azərbaycan dövlətinin keçdiyi inkişaf yolunun siyasi, iqtisadi, mədəni, humanitar, tarixi aspektlərinin fundamental səviyyədə tədqiq olunması baxımından xüsusi önəm daşıyır. Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti olduqca genişmiqyaslı və dərinməzmunludur, ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edir, eyni zamanda Azərbaycanın inzibati-coğrafi sərhədləri ilə məhdudlaşmır. Bütövlükdə, Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi ilə həyata keçirilən layihələr milli məqsədlərin və strateji hədəflərin gerçəkləşdirilməsini təmin edir.

Prezident İlham Əliyev yürütdüyü siyasətlə, Azərbaycanı inkişaf yoluna çıxarmaqla həm də Heydər Əliyevin ən böyük arzusunun real-

laşması üçün tarixi şərait formalaşdırdı. Heydər Əliyevin ən böyük arzusu isə torpaqlarımızı azad görmək, məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qayıtması idi.

30 ilə yaxın müddət ərzində işğal altında saxlanılmış torpaqlarımızın şərafli milli mübarizə, haqq-ədalət mücadiləsi nəticəsində əsarətdən xilas edilməsi, tarixi ədalətin bərpası və ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması Heydər Əliyev siyasətinin tənənəsidir. Şübhəsiz ki, 44 günlük Vətən müharibəsi bizim şanlı tariximizdir. Vətən müharibəsində Azərbaycan xalqı Prezident, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə öz gücünü səfərbər edərək milli qürur və ləyaqətin bərpasına, tarixi ədalətsizliyin aradan qaldırılmasına nail olmuşdur.

Əlbəttə, bu zəfər salnaməsinin yaradılması, mürəkkəb geosiyasi şəraitdə, dünya siyasətində toqquşan və kəşişən strateji maraqların fonunda çox böyük hadisədir. Biz qürur duyuruq ki, torpaqlarımız döyüş meydanında Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qüdrətli Azərbaycan Ordusunun işğalçıları darmadağın edərək layiqincə cəzalandırması nəticəsində azad olunmuşdur. Bu, XXI əsrin müharibəsini aparən Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin gücünü, əzmini və peşəkarlığını göstərən çox mühüm faktdır. Eyni zamanda xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi müstəqillik illərində həyata keçirilən uğurlu, milli maraqlara əsaslanan və müasir qlobal çağırışlara müvafiq strateji kursun məntiqi nəticəsidir. Ümummillə Lider Heydər Əliyevin siyasətini dövrün tələblərinə uyğun keyfiyyətə yeni müstəvidə uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə atılan addımlar, həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanın milli gücünün artmasını, hədəflərə və qələbəyə doğru əmin addımlarla irəliləməsini təmin etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin inkişafa, intibaha, tərəqqiyə və qələbəyə hədəflənən siyasəti sayəsində Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyi tam təmin edilmiş, ölkənin maliyyə imkanları genişlənməmişdir. Yəni güclü iqtisadiyyat quruculuğu, iqtisadi inkişaf Azərbaycanı tarixi zəfərə aparan çox mühüm və həlledici amillərdən biri olmuşdur. İqtisadi müstəqilliyin və milli inkişafın təmin olunmasına paralel olaraq ordu quruculuğu strategiyasının müvəffəqiyyətlə icra olunması, müasir standartlar və yeni yanaşmalar əsasında Silahlı Qüvvələrin döyüş qabiliyyətinin, hərbi hazırlıq səviyyəsinin artırılması, maddi-texniki təchizatının gücləndirilməsi Azərbaycanın öz milli maraqlarını, suverenliyini döyüş meydanında-hərb səhnəsində təmin etməsini mümkünləşdirmişdir.

Nəticə etibarilə, milli maraqlara əsaslanan xarici siyasət kursunun, güclü iqtisadiyyat və ordu quruculuğunun həyata keçirilməsi, həmrəyliyin, xalq-lider birliyinin təmin olunması və Azərbaycanın imkanlarının milli hədəflər uğrunda məqsədyönlü şəkildə səfərbər olunması nəticəsində qazanılan böyük qələbə ölkəmizi yeni strateji nailiyyətlərə və zirvələrə aparır.

Bu gün Azərbaycan Vətən müharibəsindəki tarixi qələbəsi ilə regionda yeni reallıqlar yaradıb. Geniş kommunikasiya imkanları, hər kəsin faydasına olan əməkdaşlıq şəraiti bu reallıqların mühüm məqamlarıdır. Azərbaycan sülh, əməkdaşlıq prinsiplərinə sadıqlıq göstərir. Bütün bunlar regionda özünü gələcəkdə əsl müstəqil dövlət kimi görmək istəyən, öz taleyinə qərar vermək barədə düşünməli olan istənilən ölkə üçün çox mühüm çağırışlardır. Azərbaycanın bu çağırışları Ulu Öndər Heydər Əliyevin ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq həyata keçirdiyi dövlət quruculuğu təcrübəsinə əsaslanır. Ümummilli Liderin beynəlxalq siyasət müs-

təvisində atdığı bütün addımlar təkcə münafiqənin ədalətli həllinə, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunmasına deyil, ümumiyyətlə, Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, onun dönməzliyinin bütün dövrlər üçün təmin olunmasına yönəldilmişdi.

Bir dövlətin müstəqilliyi təbii ki, siyasi müstəqillikdən, sərhədlərin toxunulmazlığından daha geniş məfhumdur. Azərbaycan qısa bir zamanda siyasi müstəqilliyini təmin etmiş və bunu iqtisadi müstəqilliyi ilə daha da möhkəmləndirmişdir. Bütün bunlar isə Azərbaycanın milli tərəqqisində yeni mərhələnin başlanmasınıdır. Ölkəmiz öz inkişaf yoluna əzmlə davam edir, müstəqil inkişaf tarixinin yeni mərhələlərini yaradır.

Bu gün Azərbaycan Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda geniş quruculuq-bərpa işləri aparır. Bu prosesdə Ulu Öndərin adını daşıyan, böyük dövlət adamının mənəvi irsini yaşadan Heydər Əliyev Fondu da yaxından iştirak edir. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi ilə fond işğaldan azad olan yurdlarımızdakı tarixi abidələrimizi həyata qaytarır, mədəniyyət incilərimizi yenidən bəşəriyyətə bəxş edir. Heydər Əliyev ideyaları yaşayır və xalqımıza gələcəyə doğru aydın yol göstərir.

Prezident İlham Əliyev bütün bu məsələlərin həll olunmasında güclü iradə nümayiş etdirir, qətiyyətli mövqe sərgiləyir. Reallıqlar və proseslər isə Azərbaycanın öz strateji hədəflərini addım-addım gerçəkləşdirir. Bir sözlə, Ulu Öndərin görmək istədiyi bugünkü güclü, qüdrətli, nüfuzlu və qalib Azərbaycan inkişaf yolunda möhkəm addımlarla, inamla, əzmlə və qətiyyətlə irəliləyir.

**Asif ƏSGƏROV,
Nəsimi Rayon İcra
Hakimiyyətinin başçısı.**

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏT QURUCULUĞU STRATEGİYASI VƏ İQTİSADİ İSLAHATLAR

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ilin yayında Vətəni sevən hər bir azərbaycanlının ürəyində ümid çırağı yandıran “Biz Azərbaycanı bu vəziyyətdən çıxarmağa qadirik” sözlərini bütün xalq bir çağırış kimi qəbul etdi.

Dahi şəxsiyyətin dövlət quruculuğu strategiyasının ana xəttini təşkil edən cəmiyyətin demokratiqləşdirilməsi prinsipi artıq müstəqil Azərbaycan Respublikasını bütün dünyada tanıtmış və ölkəmizin dünya birliyində öz layiqli yerini tutması üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

Hələ 1994-cü il iyunun 21-də Prezident sarayında respublika iqtisadiyyatının və həyatının müxtəlif sahələrinin cari məsələlərinə həsr olunmuş müşavirədəki yekun nitqində ulu öndər demişdi: “Biz respublikamızda hüquqi-demokratik dövlət qurmaq yolu ilə gedirik. Bu, dövlət quruculuğunda, siyasi sahədə strateji yolumuzdur. Bununla çox sıx əlaqədə ikinci sahə iqtisadiyyatın demokratik yollarla idarə edilməsidir, yəni iqtisadiyyatda demokratik islahatlar aparılması, bazar iqtisadiyyatı yoludur. Bütün bunlar kompleks şəkildə respublikamızı gələcəyə aparacaq yollar, istiqamətlərdir”.

Qısa bir müddət ərzində Azərbaycanda demokratik prinsiplərin bərqərar olması, qayda-qanunun daha etibarlı qorunması təmin edilməklə hərc-mərcliyə və özbaşnalığa son qoyuldu. Belə bir məqam xüsusi qeyd olunmalıdır ki, dövlət quruculuğu prosesində demokratik prinsiplərin yer alması nəinki ictimai-siyasi mühiti saflaşdırmış, eləcə də iqtisadi sabitliyi təmin edən köklü faktora çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının Heydər Əliyev tərə-

findən düzgün seçildiyini artıq 1996-cı ildə müşahidə olunan iqtisadi sabitlik və 1997-ci ildən başlayan sosial-iqtisadi inkişaf xətti daha bariz şəkildə nümayiş etdirir.

Azərbaycanın sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan liberal iqtisadiyyat xəttini dəstəklədiyini dünyaya bəyan edən ulu öndərin böyüklüyü onda idi ki, o, həqiqi müstəqilliyin, siyasi azadlığın iqtisadi qüdrət və inkişafdan keçdiyini bilir və ölkənin məhz belə bir yolla irəliləməsini təqdir edirdi.

Heydər Əliyevin iqtisadi platformasında iqtisadi islahatlar dedikdə, Azərbaycan iqtisadiyyatını bazar iqtisadiyyatı yolu ilə aparmaq, özəl bölmənin fəaliyyətini genişləndirmək və özəlləşdirməni həyata keçirmək, sahibkarlığa, təşəbbüskarlığa geniş imkanlar yaratmaq, ölkə iqtisadiyyatını dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadi sistemi əsasında qurmaq və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmək nəzərdə tutulurdu.

Ümummillə lider idarəetmənin sosialist inzibati-amirlik sistemindən, sosialist iqtisadiyyatından bazar münasibətlərinə, inkişafın bazar qanunlarına, azad sahibkarlığa əsaslanan iqtisadiyyata keçirilməsinin nə demək olduğunu aydın dərk edirdi. Yəni müstəqil dövlət kimi, Azərbaycan gələcəkdə də bərabərhuquqlu, qarşılıqlı surətdə faydalı iqtisadi və siyasi münasibətlər əsasında dünya birliyinin fəal iştirakçısına çevrilməyi nəzərdə tutaraq, öz müstəqilliyini daha da möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək yolu ilə getdi. Eyni zamanda, xarici investorların, dünya maliyyə institutlarının, transmilli korporasiyaların, xarici şirkətlərin imkanlarından istifadə edil-

məklə iqtisadiyyatı bazar prinsipləri zəminində yenidən quraraq, iqtisadi yüksəlişə böyük təkan vermək üçün məqsədyönlü tədbirlər gerçəkləşdirildi.

Keçirdiyi müşavirələrdən birində ulu öndər bazar iqtisadiyyatının fəlsəfəsi barədə demişdir: “Bazar iqtisadiyyatı nədir? Məsələn, indi deyirlər ki, Azərbaycanda firmalar, assosiasiyalar, banklar, daha nə bilim nələr var. Bəli, var. Amma bunların əksəriyyəti, təkrar edirəm, əksəriyyəti Azərbaycanın iqtisadiyyatına heç bir xeyir verməyibdir. Mən bunu tam cəsarətlə deyirəm. Bunların əksəriyyəti ayrı-ayrı adamların varlanmasına gətirib çıxarmışdır. Əgər onların iqtisadiyyata xeyri dəysəydi, bu müddətdə yeni-yeni müəssisələr tikilərdi. Bəlkə də bir neçəsi olub. Amma bazar iqtisadiyyatı yolu ilə son illərdə Azərbaycanda kapital qoyuluşu olmayıb, olubsa da, təəssüf ki, çox az miqdarda olub”.

Ulu öndər həmişə nominal islahatların, yəni islahat xətirinə islahatların aparılmasının əleyhinə olub. İslahatların keçirildiyi bir dövrdə mövcud iqtisadi strukturların və inzibati-amirlik metodlarının olduğu kimi saxlanması onun iqtisadi baxışlar sistemində yolverilməz hesab edilirdi. Əksinə, iqtisadi islahatlar həyata keçirilərkən iqtisadi qanunların və dünya təcrübəsinin əsas götürülməsini, islahatların sistemli, kompleks aparılmasını və sosial yönümlü olmasının zərurliyini vurğulayırdı.

Heydər Əliyevin konkret situasiyaya və ölkənin iqtisadi “landşaftına” hesablanmış iqtisadi konsepsiyasına əsasən islahatların üç mərhələdə həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilmişdi: birinci mərhələdə güclü dövlət tənzimlənməsi ilə böhrandan çıxmaq, ikinci mərhələdə iqtisadiyyatın sabitliyini təmin etmək, üçüncü mərhələdə isə iqtisadiyyatın dirçəlişinə və yüksək xətlə inkişafına nail olmaq lazımdır.

Hər bir mərhələyə uyğun olaraq, həmin illərdə məqsədli kompleks proqramlar işlənib hazırlanmış, onların həyata keçirilmə müddətləri müəyyən edilmişdi. Kompleks proqramların məqsədi minimum itkilərlə və sosial çaxnaşmalarsız böhrandan çıxmaq, cari tədbirlərdən perspektiv tədbirlərə keçmək idi. Birinci mərhələni xalq üçün ağır olduğuna görə, mümkün qədər sürətlə həyata keçirmək nəzərdə tutulurdu. Bu dövrdə reallaşdırılan sosial təmayüllü bazar iqtisadiyyatına keçid konsepsiyası dövlətin optimal tənzimləmə roluna əsaslanırdı.

Ulu öndərin iqtisadi siyasət proqramında neft amilinin aparıcı rolu təmin olunmaqla, digər təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi bir daha göstərdi ki, ölkənin inkişafı üçün sistemli bir proqram mövcuddur. Buna görə neftlə birlikdə ölkənin digər təbii ehtiyatlarının iqtisadi inkişafa xidməti strategiyası həyata keçirildi: ölkənin qızıl, mis və gümüş ehtiyatlarının xarici investorlarla birlikdə istismarı haqqında qərar verildi. Beləliklə, makroiqtisadi sabitliyin dayanıqlığı üçün neftdən başqa, ölkənin digər qiymətli təbii sərvətlərindən səmərəli istifadə olunması zərurəti meydana gəldi.

Azərbaycanda aparılan investisiya siyasəti spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xarici investisiyaların cəlb olunmasında səmərəli iqtisadi mühitin yaradılmasından başqa, həm də Heydər Əliyevin dünya şöhrətinin yüksək rolu olmuşdur. Belə yanaşma investisiyaların təkanverici qüvvəsini artırmaqla, onlardan iqtisadi səmərənin əldə olunması müddətini yaxınlaşdırmışdır.

Beləliklə, Heydər Əliyev islahatları dünya təcrübəsində müşahidə etdiyimiz bütün proqramlardan əsas bir əlaməti ilə fərqlənir: onun islahatlar keçirdiyi ölkə dörd bir tərəfdən blokada, müharibə və sosial sarsıntılar (qaç-

qınlar problemi) içərisində olmasına baxmayaraq, Azərbaycanı 1993-cü ildən 1997-ci ilin iqtisadi artımına ardıcıl siyasi və iqtisadi tədbirlər həyata keçirməklə gətirmişdir. Belə ki, 1993-cü ildə respublikada sosial-siyasi vəziyyətin ağır olmasına baxmayaraq, ölkə Prezidenti tərəfindən nəticəsi sonralar bilinəcək tədbirlər görülməyə başlandı. Həmin il iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun azalma sürətində dəyişikliklər yarandı.

Tənəzzülün sürətini aşağı salmaq üçün Heydər Əliyev böyük səy göstərmiş və nəticədə ölkə iqtisadiyyatına 1994-cü ildə əvvəlki ildəkinə nisbətən 1,89 dəfə çox investisiya cəlb edilmişdi ki, bunun da 48 faizi xarici investisiyalar olmuşdur.

İqtisadi islahatların son nəticədə nəyə xidmət etməsi məsələsi barədə Heydər Əliyevin çoxsaylı dərin fikirlərini ümumiləşdirərkən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, islahatların nəticələri özünü daha çox respublikanın mövcud iri istehsal müəssisələrində zəruri struktur-profil dəyişiklikləri aparılmasında, daxili bazarın ən zəruri məhsullarla doldurulmasında və ixracat potensialının artırılmasına xidmət edən yeni istehsalatların yaradılmasında, müəssisələrin modernləşdirilməsində və yenidən qurulmasında bürüzə verməli idi.

Dahi şəxsiyyətin iqtisadi baxışlarında struktur siyasətinin aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu:

- maddi və maliyyə ehtiyatlarının yığılması və yenidən bölgüsü ilə “inzibati” və “bazar” üsulları arasında dəqiq hədlərin, şərtlərin qoyulması;

- ölkənin strateji mənafeələrini nəzərə almaqla idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi;

- xarici investisiyaların struktur islahatlarında səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması.

Azərbaycan iqtisadiyyatının son onillik-

lərdəki inkişaf tarixi bariz şəkildə göstərir ki, Heydər Əliyev məntiqindəki “müstəqillik – iqtisadiyyat” dialektikası öz dərinliyi, yeniliyi və konkretliyi ilə həmişə aktual olmuş və ölkənin müasir inkişaf gerçəkliyinin obyektiv nəzəri-praktiki təməli kimi çıxış etmişdir.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin iqtisadi baxışlarında bir-birini tamamlayan iki məqam nəzərə çarpır: Birinci, iqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatlar aparmaq və bu islahatlar vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, ikincisi isə mövcud iqtisadi potensialdan istifadənin səmərəsini təxirə salmadan yüksəltmək, onun dağılmasına yol verməmək və bu potensialı bütün Azərbaycan xalqının sərvəti kimi respublikamızın vətəndaşlarının, əhalinin bütün təbəqələrinin həyat tərzinin yaxşılaşdırılmasına yönəltməkdir.

Belə ki, müstəqillik şəraitində heç kimə ümid olmadan iqtisadiyyatımızı düzgün inkişaf etdirməyi, öz sərvətlərimizdən səmərəli istifadə etməklə dövlətçiliyimizi möhkəmləndirməyi, özü də təkcə siyasi-mənəvi deyil, həm də maddi nəticələr əldə etməklə insanların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağı əsas şərt sayan Heydər Əliyev deyirdi: “Müstəqillik ona görədir ki, biz öz taleyimizin sahibi olaq, öz sərvətlərimizin sahibi olaq və bu sərvətlərdən istifadə edərək xalqımız daha yaxşı yaşasın”.

Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşaması və inkişaf etməsi üçün respublikanın iqtisadi potensialı əsas şərt sayılsa da (hətta Sovetlər İttifaqının dağılması prosesi zamanı dövrünün böyük iqtisadçıları dəfələrlə belə fikir söyləyirdilər ki, SSRİ kimi nəhəng dövlətin daxilində olan yalnız Rusiya və Azərbaycan iqtisadi cəhətdən müstəqil yaşamaq imkanına malikdir) bu potensialdan səmərəli istifadənin çox mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi, bunun isə öz növbəsində, ancaq

çox düşünülmüş, cəsarətli islahatlar yolu ilə reallaşdırılma imkanı ölkə başçısı tərəfindən dəfələrlə vurğulanmışdır.

Mövcud iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək üçün hər gün, hər ay, hər rüb və hər il yorulmadan çalışmaq tövsiyə edən Heydər Əliyev bunu iqtisadiyyatın inkişafı, adamların işlə təmin edilməsi və nəticədə maliyyə vəziyyətimizin yaxşılaşdırılması, vətəndaşlarımızın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və bütövlükdə, iqtisadi böhrandan çıxış üçün əsas kimi qiymətləndirirdi.

İslahatlar aparılarkən xarici ölkələrin təcrübəsindən yaradıcılıqla bəhrələnməyi daim tövsiyə etməklə yanaşı, həmin işdə kor-koranə ehkamçılığa və tələskənliyə qarşı çıxan Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, bu iş Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, ənənələrinə uyğun olaraq təşkil edilmişdir və yerli şərait, milli xüsusiyyətlər, milli ənənələr nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Keçid dövrünün Azərbaycan üçün xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla iqtisadi islahatların aparılması onun müvəffəqiyyətini təmin etmişdir və burada Heydər Əliyev dühasının əvəzolunmaz rolu vardır. Belə ki, ilk növbədə, onun fəvqəladə zəhməti sayəsində bağlanan neft sazişləri iqtisadiyyatın bütün sahələrinin dirçəlməsində əhəmiyyətli rol oynadı.

Respublikamızda iqtisadi islahatlar ardıcıl surətdə həyata keçirilməklə öz müsbət nəticələrini verdi. İslahatların hüquqi bazasını təşkil edən “Müəssisələr haqqında”, “Səhmdar cəmiyyəti haqqında”, “Torpaq islahatı haqqında”, “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında”, “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında”, “Müflisləşmə və iflas haqqında” və bir sıra digər qanunlar qəbul edilmiş, vergi qanunvericiliyinin beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması istiqamətində mühüm dəyi-

şikliklər edilmiş, “Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı” təsdiq olunmuşdur. Ümummilli liderin bir-başına göstərişi ilə müvafiq dövlət orqanları tərəfindən təcili olaraq hökumətin iqtisadi proqramı işlənilib hazırlanmış və həyata keçirilməyə başlanmışdı. 1995-1996-cı illər ərzində makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması və iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin aparılması tədbirlərini nəzərdə tutan iki hökumət proqramı müvəffəqiyyətlə reallaşdırılmışdır.

Çox böyük əhəmiyyəti olan beynəlxalq kontraktların bağlanması, dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, Azərbaycana investisiya axınının güclənməsi, iqtisadi inqerasiyanın dərinləşməsi və s. məhz Heydər Əliyevin müdrik daxili və xarici siyasətinin məntiqi nəticəsi kimi mümkün olmuşdur. Bütün bunlar Azərbaycanın sabahına inam yaratmış, respublikamızın ümdə problemlərinin həllinə, əhalinin rifahının yüksələcəyinə böyük ümidlər doğurmuş, xalqın iqtisadi fəallığının artmasına təsir etmişdir.

Qeyd edilənlərə yekun vuraraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə ümummilli liderin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra müstəqil Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisinin dayaq sütunlarını müəyyən edən milli inkişaf doktrinası hazırlandı. Heydər Əliyev ölkənin yeni makroiqtisadi siyasətinin şaxələrini dərinliklərinə qədər məharətlə tədqiq edərək, fundamental iqtisadi model hazırladı. Bu model çoxistiqamətli və uzunmüddətli dinamik inkişafın sütunlarını təşkil edən zəngin bir konsepsiya idi. Bu mükəmməl inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi dövlət suverenliyini bərpa edən Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğu və azad bazar

münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına, yeni iqtisadi dövrün tələblərinə uyğun təsərrüfat sisteminin yaradılmasına və sıçrayışlı inkişafın təmin olunmasına, kompleks islahatların reallaşmasına möhkəm əsas yaratdı.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu və sosial yönümlü bazar prinsiplərinə əsaslanan sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti artıq on doqquz ilə yaxındır ki, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla davam etdirilir. Bu siyasət Azərbaycanın bölgədə iqtisadi cəhətdən lider dövlətə çevrilməsi və dünya iqtisadi sisteminə uğurla inteqrasiya etməsi, ölkədə sosial problemlərin həlli və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, yoxsulluğun sürətlə azaldılması, işsizlik problemlərinin həlli və infrastrukturun yenidən qurulması istiqamətində mühüm dövlət proqramlarının ardıcıl həyata keçirilməsi üçün möhkəm təməl yaratmışdır.

Ulu öndərin əsasını qoyduğu inkişaf strategiyasını uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin söyi ilə tarixən qısa müddət ərzində Azərbaycanın keçid iqtisadiyyatını arxada qoymasına nail olunmuşdur. Ölkədə həyata keçirilən mükəmməl islahatlar konsepsiyasının müəllifi kimi, Prezident İlham Əliyev iqtisadi inkişafın müasir Azərbaycan modelini yaratmışdır. Bu, ölkəmizin ümumi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisinə, hərbi qüdrətimizin gücləndirilməsinə, dünya birliyində köklü mövqeyinin möhkəmlənməsinə, inkişaf etmiş güclü dövlətlər sırasında yer almasına xidmət edir.

Bu gün ölkəmizin tərəqqisinin əsasında ulu öndər Heydər Əliyevin ideyaları dayanır. Azərbaycanın indiki zənginliyi, intibahı

Heydər Əliyev ideyalarının öz real təsdiqini tapması sayəsində mümkün olmuşdur. Bu gün ölkə əhalisinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin getdikcə artması və yoxsulluğun əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, 30 il işğal altında olan torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi dövlət başçısı İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin nəticəsidir. Yürüdümlən uğurlu, qətiyyətli siyasət, həyata keçirilən makroiqtisadi layihələr Azərbaycan iqtisadiyyatının daha da yüksələcəyindən xəbər verir. Ayrı-ayrı dövlət proqramlarında, Böyük Qayıdış strategiyasında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında vacib mərhələ olmaqla, ölkənin iqtisadi inkişafında və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında getdikcə mühüm rol oynayır.

Əlbəttə, bir məqalə çərçivəsində Heydər Əliyevin Azərbaycanın dövlət quruculuğunda, iqtisadiyyatın idarə olunmasında, təsərrüfatçılıqda məqsədyönlü, zəngin, çoxcəhətli əməli iş təcrübəsini ümumiləşdirərək şərh etmək mümkünsüzdür. Bu baxımdan, ulu öndər haqda ən obyektiv və dərin mənalı fikirlərdən biri kimi dəyərləndirilən Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın bu sözləri yerinə düşər: “Böyük siyasət xadimi, müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyev hər bir azərbaycanlının qəlbində qoyub getdiyi azərbaycançılıq fəlsəfəsi, dövlətçilik irsi və görüldüyü nəhəng işlərlə yaşayacaqdır!”

Vahid NOVRUZOV,
YAP Veteranlar Şurasının üzvü, Respublika Ağsaqqallar Şurasının sədr müavini, Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının sədri, iqtisad elmləri doktoru, professor.

ZAMANA SIĞMAYAN LİDER

Müasir Azərbaycanın dövlətçilik tarixi xalqımızın böyük oğlu, bütün həyatını xalqının və dövlətinin inkişafına həsr etmiş Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev hər zaman fəxr edəcəyimiz, qürur hissi ilə xatırlayacağımız dahi şəxsiyyətdir, onun ictimai-siyasi həyatdakı bənzərsiz siyasi maneələri, müdrikliyi, filosofluğu və təşkilatçılığını sistemli bir məktəb yaratmışdır.

Heydər Əliyev şəxsiyyəti və onun yaratdığı siyasət məktəbi idarəçilik sahəsində çalışan hər bir şəxs üçün yüksək ictimai tərbiyə və siyasi kamillik məktəbi nümunəsidir, eyni zamanda bu siyasi məktəb özündən sonra gələn siyasətçilər üçün ali tərbiyə məktəbi, real həyatı əks etdirən, yüksək əxlaqi və humanist keyfiyyətlərə malik bir tərbiyə ocağıdır. Bu siyasət məktəbini insan və cəmiyyətin formalaşmasında siyasi mədəniyyət və ya siyasi tərbiyə institutu kimi də dəyərləndirə bilərik. Heydər Əliyevin siyasi fəlsəfəsində siyasətə kompleks yanaşma, milli dövlətçilik və milli ideologiya konsepsiyası siyasət və iqtisadiyyatın vəhdəti, mədəni irs və milli-mənəvi dəyərlər, demokratik dəyərlər, bir sözlə, Azərbaycanın dirçəlişinin nəzəriyyə və praktikasına bu dahi şəxsiyyətin verdiyi töhfələrin öyrənilməsi olduqca zəruri, vacib siyasi-fəlsəfi və mənəvi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycançılıq ideologiyası tarixi və fəlsəfi kontekstdə

Azərbaycançılıq xalqın milli-mənəvi varlığının ilkin əlamətlərini, onun kimliyini

əks etdirən, milli təfəkkürünü birləşdirən dəyərlər sistemidir, eyni zamanda bu ideologiya tarixi şüura əsaslanan, lakin demokratik prinsipləri əsas götürən bir konsepsiyadır və mahiyyəti mühüm funksional elementlərlə zənginliyi ilə ölkəni mənəvi və fiziki baxımdan zəiflətmək cəhdlərindən qorumaqdır.

Bu ideologiya inzibati-ərazi quruluşuna görə unitar, siyasi quruluş və dövlət idarəçiliyinə görə hüquqi və demokratik dövlət kimi Azərbaycanın möhkəmlənməsinə və inkişafına yönəldilmişdir.

Azərbaycançılığın bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən ideologiya halına gəlməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrilməsi Ümummilli Lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. Bu ideologiyanın əsas mühüm mahiyyəti unitar, hüquqi və demokratik Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsinə və inkişafına xidmət etməkdən ibarətdir. Azərbaycançılıq xalqımızın çox çətinliklərlə nail olduğu tarixi sərvətidir. O, gerçək müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Bu gün azərbaycançılıq milli həyatın, konfessiyaların harmoniyasının çoxəsrlik ənənəsi, ölkədə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qardaşlığı, qarşılıqlı əlaqə və təsirinin tarixi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda birgə mübarizəsinin tarixi təcrübəsidir. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq konsepsiyası müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosioloji

doktrinasının sosial-mədəni və etnocoğrafi-siyasi cəhətlərini özündə ehtiva edir. Qarşılıqlı yardım, əməkdaşlıq və bərabərlik prinsiplərinə əsaslanan azərbaycançılıq və neokonservativizm ideologiyası nəzəri və siyasi baxımdan bir-biri ilə sıx əlaqədə olub, daxilən harmoniya təşkil edir. Azərbaycan xalqının intellektual təfəkkürünü, tarixi-mədəni irsini özündə cəmləşdirən, millətin birliyinə çalışan azərbaycançılıq dövlətçiliyin inkişafı və tərəqqisi, dövlətin təhlükəsizliyi və ərazi bütövlüyünü təmin edən əsas amillərdəndir. Milli ideologiyamızın milli düşüncəmizin sərvəti olduğunu müəyyən çağlarda şərh etməyə çalışmışlar. Heydər Əliyev iş təcrübəsinə əsaslanaraq bu yönümdə də kompleks tədbirlərdən istifadə etmişdir.

Heydər Əliyev azərbaycançılığın reallaşması üçün vətənpərvərlik tərbiyəsini mühüm amil hesab edirdi. Çünki vətənpərvərlik hər bir insanı ölkəsinin həqiqi vətəndaşına çevirir.

“Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam”

Milli maraqları ifadə edən güclü dövlət hakimiyyətin və yüksək milli intizamın, formalaşmış milli özünüdərkən olmasını tələb edir. Heydər Əliyevin sayəsində Azərbaycanda dövlətçilik özünü təkcə siyasi-hüquqi amil kimi deyil, həm də konkret milli-mənəvi gerçəklik kimi göstərmişdir. Azərbaycançılıq bu gerçəkliyin milli ideologiya səviyyəsində təzahürüdür. Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideoloji konsepsiyası bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların milli-mənəvi maraqlarını ifadə edir.

Azərbaycançılıq Azərbaycanda vahid birlik formalaşdırır, cəmiyyətin normativ dəyərlərinin vəhdətinə yönəlir. Bu dəyərləri cəmləşdirən dil, ərazi, vətəndaşlıq, adət-ənənə və ideoloji birlik bütövlükdə bu ideologiyanın əhatə dairəsinə sığmır, soydaşlarımızla yanaşı, milliyyətindən asılı olmaya-raq Azərbaycanın müstəqilliyini, birliyini və hüquqi, demokratik dövlət kimi inkişafını arzulayan hər bir kəsi əhatə edir.

Ulu Öndərin azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafı, dünya azərbaycanlılarının Vətənimizlə bağlarının qurulması istiqamətindəki fəaliyyətini vurğulayarkən onu da qeyd etmək vacibdir ki, 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi qeyd edilməsi məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. 1991-ci il dekabrın 16-da Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi "Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik günü haqqında" qərar qəbul etdi və bu hadisə ölkəmizdə azərbaycanlıların mənəvi birliyinin rəmzinə çevrilərək əlamətdar bayram kimi geniş qeyd olunur.

Azərbaycançılıq ideologiyasından danışıarkən xüsusi olaraq diaspor problemini də xüsusi vurğulamaq yerinə düşər. SSRİ zamanında – sovet ideologiyasının hakim olduğu dövrdə milli-ideoloji zəmində açıq və sistemli şəkildə məşğul olmağa imkan verilməsə də, mədəniyyət, incəsənət, elm sahəsində ciddi iş aparılır, respublikamızın nailiyyətləri təbliğ edilir, dünya azərbaycanlılarının tarixi vətənlə əlaqəsinə xidmət edəcək hər bir imkandan səmərəli şəkildə istifadə olunurdu. Eyni zamanda azərbay-

cançılıq ideyasının, milli birliyin və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi üçün, həmçinin dünyaya səpələnmiş soydaşlarımızın vətənlə əlaqələrinin, xüsusilə ölkəmizin bütün məsələlərdə milli maraqlarının və tarixən formalaşmış mənəvi dəyərlərinin qorunması məqsədilə diaspor quruculuğu sahəsində bir sıra mühüm addımlar atıldı. Müxtəlif ölkələrlə mədəni əlaqələrin güclənməsi, xaricdə yaşayan həmvətənlərlə Azərbaycan Mədəni Əlaqələr Cəmiyyətinin yaradılması həmvətənlərimizin birliyinə və vətənlə əlaqəsinə xidmət edən mühüm addımlardan idi.

Azərbaycançılıq ideologiyasının əsas vacib komponentlərindən biri də dini dəyərlərimizdir. Heydər Əliyev islam dəyərləri və milli-mənəvi dəyərləri vəhdətdə görərək onlara tərbiyə, əxlaq, mənəviyyatı, iradəni gücləndirən siyasi və ideoloji işin birliyi kimi baxırdı. Azərbaycançılıqda dini amil, ilk növbədə islam dini xüsusi əhəmiyyət kəsb etsə də, azərbaycanlılar dini fanatizm və dini ekstremizmdən uzaq olub, başqa dinlərə dözümlülük (tolerantlıq) nümayiş etdirirlər. Azərbaycan dövlətçiliyinin ideoloji əsasının – azərbaycançılığın müəllifi və yaradıcısı böyük öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda açıq vətəndaş cəmiyyətini bütün dinlərin, təriqətlərin, etiqadların, Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin, digər mənəvi və bəşəri dəyərlərin sintezindən ibarət bir yeni dünya yaratdı. İslam dini hər bir insanın düzgün mənəvi-əxlaqi meyarlar seçmə bilməsində, onun yüksək mənəvi prinsiplərə malik olmasında mühüm rol oynayır. İslam dini Azərbaycan xalqının mənəvi dünyasında, milli şüurunda və sosial psixologi-

yasında mühüm yer tutur. Həm də nəzərə alsaq ki, islam bizim üçün əsrlər boyu tək-cə əqidə deyil, həm də əxlaq, adət-ənənə, hətta düşüncə tərzinin formalaşmasının mühüm mənbələrindən biri olub, ona qayıtmağın bizim üçün necə dəyərli bir hadisə olduğunu təsəvvür etmək çətin deyildir.

Azərbaycan xalqının öz milli-mənəvi, dini dəyərləri ilə, adət-ənənələri ilə daim fəxr etdiyini göstərən Heydər Əliyev islam dininin mənəviyyatda rolunun artdığını, bu mənəvi mənbələrdən istifadə etməyi Azərbaycanın strateji inkişaf xəttinin əsas istiqamətlərindən biri hesab edirdi. Ulu Öndər çıxışlarının birində demişdir: "Biz öz milli köklərimizi, dini mənsubiyyətimizi qorumuşuq, qoruyacağıq. Mənəvi ənənələrimizi, adətimizi qoruyub inkişaf etdirəcəyik. Ancaq bununla bərabər, biz ümumbəşəri dəyərlərdən də bəhrələnirik. Hesab edirik ki, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin ümumbəşəri dəyərlərlə birgə inkişaf etməsi, onların sintezi xalqımızın gələcəyi üçün, inkişafı üçün daha da əhəmiyyətli olacaqdır".

Azərbaycançılıq ideologiyası ilə bağlı sonda nəticəyə gəlirik ki, bu ideologiya xalqımıza Ulu Öndər tərəfindən bəxş edilmiş güclü və sağlam dəyərdir. Bu dəyərin mahiyyəti 44 günlük Vətən müharibəsində bir daha sübut olundu. Hər kəs mənsubiyyətindən asılı olmayaraq yumruq kimi Prezidentin ətrafında birləşdi və 30 ilə yaxın Ermənistanın işğalında olan torpaqlarımız düşmən tapdağından azad edildi.

44 günlük Vətən müharibəsi göstərdi ki, ölkədə xalq-iqtidar, xalq-ordu birliyinin kökündə də məhz elə azərbaycançılıq ideologiyası dayanır.

Böyük dövlət xadiminin yüksək manevr qabiliyyəti

Heydər Əliyevi rəhbər kimi başqalarından fərqləndirən mühüm bir keyfiyyət ondan ibarətdir ki, onun dövlətçilik və siyasi fəaliyyəti bir-birinə zidd olan iki müxtəlif ictimai-siyasi sistemin qovuşduğundan keçmiş və onların imkanlarından bacarıqla istifadə edib hər bir dövrün ictimai-siyasi tələblərinə uyğun özünün bütün varlığını Azərbaycanın yüksəlişinə, xalqın mənəvi-mədəni inkişafına həsr etmiş və ölkəmizin hərtərəfli tərəqqisini təmin etmişdir.

70-ci illərdən başlayaraq Heydər Əliyevin əməli işləri Azərbaycan xalqının zaman-zaman inkişafı üçün fədakar əməyi kimi qəbul edilməlidir. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövrləri arasında sıx məntiqi əlaqə, dialektik vəhdət var. Heydər Əliyevin bir siyasətçi kimi unikallığı, özünəməxsusluğu, fenomenliyi ondadır ki, o, hər zaman dünya təcrübəsində mövcud olan sivil üsullara əsaslanaraq Azərbaycanda demokratik prinsiplərin inkişafına iqtisadi sistemin transformasiyasının milli xüsusiyyətlərin imkan verdiyi səviyyədə şərait yaratmağı bacarmışdır.

Heydər Əliyevin dövlət ideyaları, dövlət idarəçiliyi və dövlətçilik fəaliyyəti Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirən nəzəriyyə, əməli-təcrübi məktəbdir. Azərbaycan xalqının yaddaşında müqəddəs sayılan zirvəyə gedən yol Heydər Əliyev yoludur, Azərbaycanın milli-azadlıq hərəkatı və milli-mənəviyyət tarixində xüsusi səhifə yaradan dühəlik məktəbidir. Heydər Əliyev siyasi məsuliyyətdə, idarəçilikdə, daha doğrusu,

dövlət idarəçiliyində heç bir əqidə səhvinə yol verməyib. Bu, Heydər Əliyevin siyasi məsuliyyətini təsdiqləyən, şəxsiyyətini səciyyələndirən xarakterik xüsusiyyətlərdir.

Heydər Əliyevin zəkasının gücü ilə təhlükələri sovuşdurması Vətənin bütövlüyünə xidmət edən vətəndaşlıq borcu idi. Bunu Heydər Əliyevin siyasi əqidə bütövlüyü, vətən qarşısında siyasi məsuliyyəti kimi də göstərmək olar. Heydər Əliyev vətənin dar günündə özünün siyasi məsuliyyətini dərk edərək, ləyaqətli şəxsiyyət kimi vətəndaşlıq borcunu ödəmək üçün odun-alovun içərisinə atılmaqdan da çəkinmirdi. Vətənə, ana torpağa bağlılıq, övladı olduğu xalqına dərin məhəbbəti və xalqın ona olan böyük inamı Heydər Əliyevi Azərbaycanın müstəqilliyini və azadlığını qorumaq üçün müqəddəs vəzifəni öz üzərinə götürməyə vadar etdi.

O vaxt Heydər Əliyevin atdığı addımlar o dərəcədə dəqiq idi ki, sanki görücü nəzərləri ilə yaxın gələcəkdə Azərbaycanın müstəqil olacağını bilirdi və həyata keçirdiyi bütün quruculuq işləri planlı surətdə müstəqil Azərbaycan üçün görülürdü. Hər halda məhz 70-ci illərdə toplanmış iqtisadi və mədəni-mənəvi potensial müasir dövrdə Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi özünü təsdiq etməsi işində mühüm rol oynayır.

Heydər Əliyev ilk siyasi hakimiyyət illərində siyasi rəhbərlik daxilində yekdillik, azərbaycanlılar arasında milli birlik, xalq-hakimiyyət arasında vəhdət yaratdı. Təsadüfi deyil ki, ABŞ tarixçiləri Kollinz və Svyatovskiyə Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində azərbaycanlılardan ibarət siyasi elitanı birləşdirdiyini qeyd edirlər.

Xarici və daxili siyasətin harmoniyası

Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən birqütüblü xarici siyasətə son qoyaraq balanslaşdırılmış xarici siyasət kursu həyata keçirməyə başladı. Bu isə öz faydasını verməyə bilməzdi. Professor Sahibə Qafarova Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun Azərbaycanın inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoyduğunu belə bildirir: "1993-cü ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, xarici siyasətdə də böhran dayandı və Azərbaycan üçün sözün həqiqi mənasında yeni mərhələ başladı. Ümummilli Lider Heydər Əliyev əslində ölkənin çox güclü potensiala sahib olduğunu yaxşı bilirdi. Məhz bu potensialı yönləndirib dövlətin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, onu tətbiq etmək lazım idi. Bunun üçün cəsarət, sonra isə siyasi bacarıq, diplomatik səriştə gərəkli idi ki, hər halda Heydər Əliyev kimi zəngin dövlətçilik təcrübəsinə və siyasi bacarığa sahib olan bir lider üçün bu, heç də çətin olmadı. Heydər Əliyev Azərbaycana "poliqon" kimi baxanları yanıltı. Ölkə daxilindəki vətəndaş müharibəsini dayandırdı, beynəlxalq güclərin təzyiqlərinin qarşısını aldı, heç kəsdən asılı olmayan, sözün həqiqi mənasında müstəqil xarici siyasət kursunun əsasını qoydu".

Heydər Əliyevin mükəmməl siyasət yürütməsi təsadüfi deyildi. Ulu Öndər erkən və Orta əsr türk dünyasında ömür yaşamış sərkərdələrimizin siyasi baxışlarından xüsusi məharətlə bəhrələnmişdir.

VI əsrdə Göytürk xaqanı olmuş Qara İssıq xanın oğlu Şetunun Çin xaqanının məktubuna cavabına diqqət yetirək: "Sizə

hər il vergi göndərəcəyəm, bütün vaxtımı sizə sərf edəcəyəm, sözünüzü dinləyəcəm. Ancaq paltarlarımızın ətəklərini kəsməyə, çiyinlərimizdə dalğalanan saçlarımızı kəsməyə, dilimizi dəyişdirməyə və sizin qanunlarınızı mənimsəməyə gəlincə isə bizim ənənələrimiz, qədimdən qalma adətlərimiz çox uzaq keçmişlərdən gəlir, mən özüm də indiyə qədər bunlardan tək bircəsini belə dəyişdirməyə cürət etməmişəm. Ona görə ki, bütövlükdə türk xalqı eyni qəlbin yiyəsidir!"

Heydər Əliyev tarixi hadisələrə elmi-nəzəri konsepsiya kimi baxmaqla onu siyasi reallıqlar kontekstində ümumiləşdirməyə və həyata tətbiq etməyə üstünlük verirdi. Məhz bunun nəticəsidir ki, Ulu Öndər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra siyasi realıqdan çıxıb ideya formasında yalnız insanlarımızın istiqlal duyğularında qılgıncım kimi közərən milli dövlətçilik düşüncəsini məhz ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlamaqla əsrin sonlarına doğru müstəqil Azərbaycan dövləti kimi əzəmətli bir reallığa qovuşdurmağı bacardı.

Siyasi varislik uğur strategiyası

Nəhəng siyasi xadimlərə özlərindən sonra uğurlu siyasi varis yetişdirmək hər zaman nəsisib olmur. Heydər Əliyev xoşbəxt siyasətçilərdəndir ki, o, özündən sonra İlham Əliyev kimi varis yetişdirib. Tarixi Zəfər müharibəsindən sonra artıq Azərbaycan xalqı dünya xalqları sırasına yeni keyfiyyətdə daxil olub. Zəfər müharibəsi dönəmində siyasi varisliyin mənəvi bağlılığın üzvi vəhdətinin şahidi olduq.

Qalib sərkərdə Prezident İlham Əliyev Zəfər müharibəsinin kulminasiyası sayılan Şuşa şəhərinin azad edilməsindən sonra Fəxri xiyabanda Ümummilli Liderin məzarını ziyarət edərkən çox duyğulanmış və ata vəsiyyətini xatırlamışdır: "Mən bu gün Ulu Öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük qələbədir! Bu gün şəhidlərimizin, Ulu Öndərin ruhu şaddır! Gözün aydın olsun, Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun, dünya azərbaycanlıları!"

Heydər Əliyev və varisi İlham Əliyev arasında mənəvi-siyasi bağlılıq bu münasibətlərin ən yüksək zirvəsidir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev çıxışlarının birində əbədiyaşar lider Heydər Əliyevin ideyalarının daim yaşadığını göstərərək belə qeyd edir: "Bu gün Heydər Əliyev bizimlə deyil, amma onun fiziki yoxluğu bizi ruhdan salmamalıdır. Onun ideyaları yaşayır, onun siyasəti yaşayır, onun fəlsəfəsi, azərbaycançılıq fəlsəfəsi, ideologiyası yaşayır və onun qurduğu, yaratdığı müasir Azərbaycan yaşayır, onun yolu ilə inkişaf edir. Hamımızın borcudur ki, biz doğma Vətənimizi onun yolu ilə irəliyə aparmalıyıq. Hamımızın borcudur ki, onun siyasətini yaşadaq, Azərbaycanı gücləndirək və onun istədiyi kimi, onun yolu ilə gələcəyə aparaq". Başqa bir çıxışda azərbaycançılıq məfkurəsini dövlətçiliyimizin ideoloji əsası kimi xarakterizə edərək demişdir: "Bizi əsrlər boyu bir millət, bir xalq kimi qoruyan, saxlayan dəyərlərimiz olmuşdur. Bu gün bu məsələyə çox böyük diqqət göstərilir. Bu gün qloballaşan, çətinliklərlə üzləşən dünyada milli dəyərlərimiz bizim dövlətçiliyimizin təməlini

təşkil edir. Bizim dövlətçiliyimizin çox möhkəm ideoloji əsasları vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsi bizim əsas ideoloji dəyərimizdir".

Şuşa şəhərində həyata keçirilən "Xarıbülbul" Musiqi Festivalında Heydər Əliyevin dilindən səsləndirilən "Arzu edirəm ki, sizinlə birlikdə Şuşaya gedək! İnanın ki, gedəcəyik! Şuşa Azərbaycanın gözüdür! Hər bir azərbaycanlı üçün iftixar nöqtəsidir! Şuşa bizim mədəniyyətimizin, tariximizin rəmzidir! Şuşa hamı üçün əzizdir! Təkcə Şuşa yox, Laçın da bizim üçün əzizdir, biz heç vaxt Laçın dağlarısız yaşaya bilmərik! Ağdam kimi gözəl bir şəhər, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Kəlbəcərin o bu laqları, İstisuyu, biz onlarsız yaşaya bilmərik, təsəvvür edə bilmərik!" sözləri dinləyən cənab İlham Əliyevin kövrələrək göz yaşlarını saxlaya bilməməsi məhz mənəvi bağlılığın təzahürüdür.

Heydər Əliyev şəxsiyyətini Birinci vitseprezident Mehriban Əliyeva da yüksək qiymətləndirmişdir: "Heydər Əliyev 30 ildən artıq Azərbaycanın məsuliyyətini öz çiyinlərində daşıyan, onu bir dövlət və millət kimi tarixin sınaqlarından çıxaran vətəndaş, şəxsiyyət, liderdir".

Heydər Əliyevin ideyaları və böyük siyasəti xalqımızın gələcəyinin təməlidir! İnanırıq ki, Heydər Əliyevin ruhu şaddır! Ona görə ki, onun yarımçıq qalmış arzularını gerçəkləşdirən Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan uğurlu gələcəyə doğru inamla addımlayır.

Sadiq QURBANOV,

Milli Məclisin Təbi ihtiyatlar, energetika və ekologiya komitəsinin sədri.

SOSIAL İNKİŞAF STRATEGİYASININ MÜƏLLİFİ

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin bütün həyat və fəaliyyəti Azərbaycanın inkişaf və tərəqqisinə həsr olunub. Ulu Öndər Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə sosial inkişafı, xalqın rifah səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını, etibarlı sosial müdafiə sisteminin qurulmasını dövlətin ən vacib vəzifələrindən biri kimi müəyyən edərək bu istiqamətdə ardıcıl olaraq mühüm addımların atılmasını, ölkəmizin vətəndaş rifahına təminat yaradan sosial inkişaf strategiyasını formalaşdırıb.

Hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində Ulu Öndər Azərbaycanın ozamankı ittifaq məkanında geridə qalan aqrar respublikadan qabaqcıl ölkələr sırasına çıxmasını təmin etdi. Respublikada iqtisadiyyatın dinamik iqtisadi inkişafına nail olunmaqla, böyük sayda işçi tutumuna malik yüzlərlə müəssisə yaradılmaqla, xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin güclü inkişafı təmin edilməklə əhalinin məşğulluq imkanları genişləndirildi, sosial sahənin davamlı inkişafına imkan yaradıldı. Orta ixtisas və ali təhsil məktəbləri şəbəkəsi dəfələrlə genişləndirilərək yeni ali təhsil müəssisələri açılmaqla yanaşı, hər il respublikamızdan xeyli sayda gənc keçmiş ittifaqın aparıcı elm-təhsil ocaqlarına göndərildi.

Azərbaycanda Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin yaradılması nəticəsində isə Azərbaycanın peşəkar hərbi kadrları hazırlandı. Bu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi sayəsində gələcəkdə müstəqil Azərbaycanın Milli Ordusunun formalaşması üçün peşəkar milli zabit heyətinin yaradılması yolunda olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən tarixi bir addım idi.

1993-cü ilin iyun ayında dünya şöhrətli siyasi şəxsiyyət, görkəmli dövlət xadimi

Heydər Əliyev xalqın çağırışı ilə Azərbaycana rəhbərliyə qayıdışı ilə ölkəmizi dövlət müstəqilliyinin itirilməsi təhlükəsindən, vətəndaş qarşıdurmasından, dərin siyasi, iqtisadi və sosial böhrandan xilas etdi, respublikanı bürüyən xaos və anarxiyanın, mənəvi-psixoloji gərginliyin qarşısını aldı.

Sosial tənəzzül də aradan qalxmağa başladı. O zaman dövlətin maliyyə məhdudluğuna baxmayaraq, Heydər Əliyev ilk növbədə maliyyə imkanlarının daha çox sosial sahəyə, əhalinin həssas qruplarının rifahına yönəldilməsini, aztəminatlı vətəndaşların bazar iqtisadiyyatına keçidin çətinliklərindən müdafiəsini bir prioritet kimi müəyyən etdi ki, bu da onun xalqa bağlılığının daha bir təzahürü idi. Bu istiqamətdə həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər yeni iqtisadi münasibətlərə keçidlə bağlı islahatlar, xüsusilə bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı sərbəst qiymətlərin tətbiqi prosesində sosial müdafiə sisteminin də güclənməsinə, pensiya-müavinət, təqaüd təminatının yaxşılaşdırılmasına imkan yaratdı.

"Biz sosial cəhətdən köməyə ehtiyacı olan insanların sosial təminatını gündəngünə yaxşılaşdırmağa çalışmalıyıq", - deyən Ulu Öndərin imzaladığı sənədlər sosial təminat sisteminin mütəmadi güclənməsini, əhalinin rifahının qorunması üçün mühüm addımların atılmasını təmin etdi. İşləməyən pensiyaçılara kompensasiya verilməsi, çörəyin və çörək məmulatlarının qiymətlərinin

tənzimlənməsi, əməkhaqlarının, müavinət və pensiyaların artırılması, aztəminatlı əhali qruplarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində ciddi irəliləyişlər əldə edildi. Ölkəmizdə sosial dövlət modelinin əsaslarını yaradan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin göstərişləri əsasında sosial müdafiə tədbirlərinin, sosial ödənişlərin əhatə dairəsi də əhəmiyyətli dərəcədə genişləndi.

Ümumilikdə 1995-2003-cü illər ərzində ölkədə pensiya və müavinətlərin orta aylıq məbləği 8 dəfə, muzzla işləyənlərin orta aylıq əməkhaqqı 6 dəfədən çox artmışdır. Sosial sahəyə xüsusi qayğıkeşliyin göstəricisi kimi Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən 1993-2003-cü illərdə sosial inkişafın təmin olunması, əhalinin rifah halının yüksəldilməsi üçün 60-dan artıq sənəd imzalanmışdır.

Eyni zamanda, 1999-cu ildə MDB məkanında ilk dəfə Azərbaycanda yeni sosial-iqtisadi münasibətlər dövrünə uyğun Əmək Məcəlləsi qəbul edilmiş, az sonra məşğulluq sahəsində milli qanunvericilik formalaşdırılmışdır. Həmçinin ötən əsrin 90-cı illərində Heydər Əliyevin tapşırığı ilə sosial təminat və rehabilitasiya məqsədli bir çox yeni mühüm proqramlara, o cümlədən şəhid ailələri və müharibə əlillərinin mənzillərlə və fərdi evlərlə, müharibə əlillərinin avtomobillərlə təminatına başlanmışdır. Azərbaycanda yeni sosial obyektlər açılmış, rehabilitasiya infrastrukturunu təkmilləşdirilməklə şəbəkəsinin genişləndirilməsi, əlilliyi olan şəxslərin qabiliyyət və istedadlarının dəstəklənməsi və cəmiyyətə tanındılması üçün ümumrespublika tədbirlərinin təşkilinə başlanmışdır.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasətinin, müdirək və uzaqgörən

sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının, mü-kəmməl islahatlar proqramının Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə yüksək səviyyədə davam və inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın öz tarixində görünməmiş tərəqqi yoluna çıxmasını təmin etdi. "Azərbaycan xalqı ildən-ilə daha yaxşı yaşamalıdır. Bizim artan iqtisadi gücümüz ölkəmizin güclənməsinə, ilk növbədə, xalqımızın rifah halının yaxşılaşmasına yönəlməlidir və biz bunu edirik", – deyər bəyan edən Prezident İlham Əliyevin bu sözləri ölkə əhalisinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasına xidmət edən güclü sosial siyasətdə, çevik və genişmiqyaslı sosial müdafiə tədbirlərində öz əməli təsdiqini tapır.

2003-cü ildən ötən dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının dünyada rekord göstərici olaraq 3,4 dəfə artması şəraitində mühüm sosial proqramlar geniş vüsət aldı. Ən başlıcası isə, Prezident, Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusu 2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsində şanlı qəhrəmanlıq tarixi yazaraq möhtəşəm zəfər əldə etdi, Azərbaycan çağdaş dünya hərbi tarixinə misilsiz döyüş peşəkərlığı nümunəsi yazdı, 30 ilə yaxın Ermənistanın işğalı altında qalmış doğma torpaqlarımız azad edildi. Prezident İlham Əliyevin vurğuladığı kimi: "Bizim tarixi Qələbəmiz bizim qürur mənbəyimizdir. Bundan sonra əsrlər boyu Azərbaycan xalqı bu Qələbəni öz ürəyində, qəlbində yaşadacaq. Çoxəsrlik Azərbaycan tarixində buna oxşar parlaq Qələbə və müt-ləq Qələbə olmamışdır".

Müharibədən sonra isə dövlət başçısının göstərişi ilə şəhid ailələri, müharibə iştirakçıları, erməni terrorundan zərər çəkənlər

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən genişmiqyaslı sosial dəstək paketi ilə əhatə olunublar. Postmüharibə dövründə icra olunan bu sosial dəstək paketi artıq 100 min şəxsi əhatə edib, onlara 166 min xidmət göstərilib. O cümlədən Vətən müharibəsi şəhidlərinin ailə üzvləri və müharibə iştirakçılarından ibarət 93 min şəxsə 103 min sosial ödəniş təyin olunub. Bu ödənişlərin vətəndaşların müraciətinə və sənəd təqdim etmələrinə ehtiyac olmadan elektron sistem üzərindən proaktiv qaydada təyinatı həyata keçirilib.

Qeyd olunan sosial paket üzrə Vətən müharibəsinin 200 hərbiçisi, ümumilikdə 300 müharibə əlili yüksək texnologiyalı son nəsil protezlərlə, 1400 müharibə əlili 17 min reabilitasiya vasitəsi, 5 min ailə sosial-psixoloji, 1500 şəxs reabilitasiya xidmətləri ilə təmin edilib, 11 min şəxs aktiv məşğulluq proqramlarına, o cümlədən özünüməşğulluq proqramına cəlb edilib. Vahid əlaqələndirmə mərkəzləri tərəfindən isə şəhid ailələrinin üzvləri və müharibə iştirakçılarından ibarət 30 mindən çox şəxsə xidmətlər göstərilib.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin hələ ötən əsrin 90-cı illərində əsasını qoyduğu mühüm sosial müdafiə proqramlarından biri - şəhid ailələri və müharibə əlillərinin mənzillə və fərdi evlə təminatı proqramı Prezident İlham Əliyevin bu kateqoriyadan olan insanlara xüsusi qayğıkeşliyi nəticəsində davam etdirilərək ildən-ilə genişlənilir. Dövlət başçısının tapşırığı ilə postmüharibə dövründə şəhid ailələri və müharibə əlillərinin mənzillə və fərdi evlə təminatı proqramı 5 dəfə genişləndirilib.

Ötən ildən etibarən Bakının Ramana və Xocasən qəsəbələrində, Abşeron rayonunda, "Ümid" qəsəbəsində, Lənkəranda, Samuxda yeni yaşayış kompleksləri şəhid ailələri və müharibə əlillərinə təqdim edilib. Bu il mayın 2-də isə Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın iştirakı ilə Bakının Sabunçu rayonunda şəhid ailələri və müharibə əlilləri üçün nəzərdə tutulan doqquzmərtəbəli 12 binadan və 576 mənzildən ibarət daha bir yeni yaşayış kompleksinin açılışı oldu. Bu da şəhid ailələri və müharibə əlillərinə böyük qayğının daha bir ifadəsidir.

Prezident İlham Əliyev birinci xanım Mehriban Əliyeva ilə həmin kompleksdə mənzillə təmin olunan şəhid ailəsi ilə görüşərkən demişdir: "Biz bütün şəhidlərimizin ailələrinin məişət problemlərini həll etməyə çalışırıq və çalışacağıq. Bu, bizim borcumuzdur. Prezident kimi mənim və dövlətimizin borcudur. Birinci və İkinci Qarabağ müharibələrinin şəhidlərinin ailələrinə bu günə qədər 12 mindən çox mənzil verilib" deyə qeyd edərək, şəhid ailələrinin problemlərinin həlli üçün dövlətin əlindən gələni etdiyini və bundan sonra da edəcəyini bir daha bəyan etdi: "Bütün məsələlərdə, məşğulluq, məişət problemləri, ondan sonra istənilən problem ola bilər insanın həyatında, - bütün dövlət məmuruları, mərkəzi, yerli icra orqanları daim şəhid ailələri ilə bir yerdə olmalıdırlar, kömək göstərməlidirlər. Bu, bizim borcumuzdur".

Ümumilikdə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən şəhid ailələri və müharibə əlillərinə 2018-ci ildə 626, 2019-cu ildə bundan 50 faiz çox olmaqla 934, 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 70

faiz çox – 1572 mənzil və fərdi ev verilibsə, 2021-ci ildə bu proqram 3 il əvvələ nisbətən 5 dəfə genişlənilib, ötən il 3 min mənzil və fərdi evin verilməsi proqramı icra olunub. Beləliklə, postmüharibə dövründə 3500, ümumilikdə ötən dövrdə 12500 şəhid ailəsi və müharibə əlili mənzil və fərdi evlə təmin edilib. Dövlət başçısının tapşırığı ilə müharibə əlillərinin avtomobillə təminatı tədbirləri də uğurla davam edir. Son 4 ildə də 1450-dək, ümumilikdə ötən dövrdə 7400 müharibə əilininə minik avtomobili verilib.

Onu da qeyd edək ki, şəhid ailələri və müharibə əlillərini xüsusi qayğıkeşliklə əhatə edən dövlət başçısının fərman və sərəncamları ilə həmin kateqoriyadan olanların sosial təminatı mütəmadi gücləndirilir. Buna misal olaraq, onlara yönələn sosial ödənişlərin də son 4 ildə ardıcıl şəkildə artırılması təmin edilib. Şəhid ailələri üçün Prezidentin aylıq təqaüdlərinin məbləği də 2018-ci ilin əvvəlinə nisbətən 2,3 dəfə artırılaraq 220 manatdan 500 manata çatdırılıb. Müharibə əlilləri və onlara bərabər tutulanlara Prezidentin aylıq təqaüdü isə 2018-ci ilin əvvəlinə nisbətən I dərəcə üzrə 2,4 dəfə artaraq 165 manatdan 400, II dərəcə üzrə 2,4 dəfə artırılaraq 143 manatdan 350, III dərəcə üzrə 2,7 dəfə artırılaraq 110 manatdan 300 manata çatdırılıb. Onlara həmçinin sığorta stajına müvafiq olaraq aylıq əsasda pensiya və sosial müavinət, I qrup əlilliyi olanlara isə əlavə olaraq təqaüd də ödənilir.

Prezident İlham Əliyevin müvafiq fərmanları ilə 2019-2020-ci illərdə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi 1997-ci il avqustun 2-dək Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olmuş hərbi qulluqçuların və daxili işlər orqanları əmək-

daşlarının və rəsələrinə 11 min manat məbləğində birdəfəlik ödəmə verilməsi proqramını icra edib. 29 dekabr 2021-ci il tarixli sərəncamla isə nazirlik 44 günlük Vətən müharibəsinin iştirakçısı olan və aidiyyəti qurumlar tərəfindən "Müharibə veteranı" adı verilmiş, adları "Zəfər" altsisteminə daxil edilmiş, habelə kağız daşıyıcılarda təqdim edilmiş veteranlara Prezidentin aylıq təqaüdünün təyinatı prosesini e-sistem üzərindən proaktiv qaydada həyata keçirərək yekunlaşdırıb.

Dövlət başçısının ötən ilin dekabr ayında imzaladığı fərmana əsasən isə yaxın günlərdə 1997-ci il avqustun 2-dək olan xidmət dövründə ölkəmizin ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi və konstitusiyaya quruluşunun müdafiəsi ilə əlaqədar, hərbi xidmət vəzifələrini yerinə yetirərkən və ya hərbi xidmət dövründə xəsarət alması və ya xəstələnməsi nəticəsində əlilliyi müəyyən edilmiş hərbi qulluqçular və daxili işlər orqanları əməkdaşları, vəfat etmiş şəxslərin ailə üzvləri də birdəfəlik ödəmə ilə təmin olunacaq.

Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan tədbirlərin uğurla davam etdirilməsi ötən dövrdə əməkhaqqı, pensiya və digər sosial ödənişlərin dəfələrlə artırılmasına imkan verib. Xüsusilə 2018-ci ildən başlanan yeni köklü sosial islahatlar nəticəsində bu istiqamətdə inqilabi irəliləyişlərə nail olunub. Belə ki, 2019-cu ildən ötən dövrdə minimum əməkhaqqı 2,3 dəfə artaraq 130 manatdan 300 manata çatdırılıb. Ölkəmiz minimum əməkhaqqının həm nominal, həm də alıcılıq qabiliyyəti indeksinə görə MDB üzrə ikinci yerə yüksəlib. Orta

aylıq əməkhaqqı 41, median əməkhaqqı 85 faiz artıb.

Son 4 ildə minimum pensiya isə 2,2 dəfə artırılaraq 240 manata çatdırılıb. Bu gün Azərbaycan minimum pensiyasının həm nominal, həm də alıcılıq qabiliyyəti indeksinə görə MDB üzrə birinci yerə yüksəlib. Orta aylıq pensiya isə 75 faiz artaraq 363, yaşa görə orta aylıq pensiya 70 faiz artaraq 394 manata çatıb. Son 4 ildə müavinət və təqaüd ödənişləri müvafiq olaraq 3 və 5 dəfə artıb. Ümumilikdə 2018-2022-ci illərdə sosial təminat növləri, yəni pensiya, müavinət, təqaüd, ünvanlı dövlət sosial yardımı üzrə illik xərclərdə də 70 faiz artım olub.

Prezident İlham Əliyevin tapşırıqlarına uyğun olaraq, məşğulluq imkanlarının artırılması və qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınması, formal məşğulluğa keçidin stimullaşdırılması istiqamətində görülən kompleks tədbirlər əmək müqavilələrinin sayında da ardıcıl artımı təmin edir. Buna misal olaraq, 2018-2022-ci illərdə əmək müqavilələrinin sayında 30 faiz və ya 400 minə yaxın artım qeydə alınıb. İllik əməkhaqqı fondunda isə həmin dövrdə 2,2 dəfə artım olub.

Ölkədə aktiv məşğulluq proqramları da ildən-ildə genişləndirilir. Özünüməşğulluq proqramı işsiz və işaxtaran şəxslərin məşğulluğunun təminatında, onların kiçik sahibkarlığa çıxışına imkan yaradılmasında mühüm dəstəkdir. 2021-ci ildə 16232 şəxs özünüməşğulluq proqramına cəlb olunub ki, bu da proqramın icrasına başlanıldığı 2017-ci illə müqayisədə 14 dəfə çoxdur. Ümumilikdə son 4 ildə 49 min ailə özünüməşğulluq proqramına cəlb edilərək öz ki-

çik ailə təsərrüfatlarını və kiçik müəssisələrini yaradıb.

Prezident İlham Əliyevin 9 avqust 2018-ci il tarixli fərmanı ilə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində yaradılaraq 2019-cu ilin may ayında açılışı olan DOST Agentliyi və Agentliyin DOST mərkəzləri sosial sahədə vətəndaş məmnunluğuna yönəlik köklü islahatların ən mühüm nailiyyətlərindən biridir. Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü olan DOST konsepsiyası dövlət sosial xidmətlərinin (154 növdə xidmət) "bir pəncərə"dən, innovativ yanaşmalar əsasında modern və çevik, tam şəffaf mexanizmlər üzərində qurulması ilə ölkəmizin bu sahədə yeni brendini formalaşdırıb.

Prezident İlham Əliyevin uğurlu sosial islahatlar proqramının nailiyyətləri, həmçinin DOST konsepsiyası beynəlxalq səviyyədə də böyük maraq kəsb edərək yüksək dəyərləndirilir. 2022-ci ilin ötən dövründə DOST Agentliyi Avropa Sosial Şəbəkəsinin Avropa Sosial Xidmətlər mükafatına, Beynəlxalq Pensiya və Sosial Fondlar Assosiasiyasının mükafatına layiq görülüb. Həmçinin DOST Agentliyinin Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiasiyasının (BSTA) "Avropa üzrə Yaxşı Təcrübə Mükafatı - 2022" müsabiqəsinə təqdim etdiyi üç layihənin hər biri müsabiqənin qalibi olub. Agentliyin "Vətəndaş məmnunluğu monitorinq sistemi", "DOST Agentliyi ləyaqət və bərabər hüquqlar naminə" və "DOST: 65 yaşdan yuxarı şəxslərin sosial müdafiəsi" adlı layihələri müsabiqənin Müstəqil Beynəlxalq Münsiflər Heyətinin qərarı ilə mükafatlara layiq görülüb. Beləliklə, Azərbaycanın DOST la-

yihəsi bu ilin ötən dövründə 5 nüfuzlu beynəlxalq mükafatla təltif olunub.

Qeyd edək ki, ötən dövrdə 850 minədək vətəndaş DOST xidmətlərindən faydalanıb. Bu xidmətlərdən vətəndaşların məmnunluq səviyyəsi 98 faiz üzərindədir. Eyni zamanda, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda aparılan, fondun fəaliyyətinin "inzibati yanaşma" modelindən "vətəndaşlara xidmət" modelinə keçidini, şəffaf, əhali üçün daha rahat, əlverişli xidmətlərin göstərilməsini, xidmətlərin rəqəmsal və proaktiv təqdim olunmasını təmin edən islahatlar da beynəlxalq səviyədə yüksək dəyərləndirilir.

Fond bu il ərzində Böyük Britaniyanın "iESE – The Public Sector Transformation" Təşkilatının təşkil etdiyi "Dövlət sektorunda transformasiyaya görə beynəlxalq mükafat" müsabiqəsində iştirak edərək "2022-ci ilin Beynəlxalq Dövlət Qurumu" ali mükafatına, sosial təminat və innovasiyalar sahəsində səmərəli fəaliyyəti, dayanıqlı inkişaf sahəsində qabaqcıl metod və həll yollarına görə Beynəlxalq Pensiya və Sosial Fondlar Assosiasiyasının mükafatına layiq görülüb. Bu günlərdə isə Beynəlxalq Pensiya və Sosial Fondlar Assosiasiyasının daha bir müsabiqəsində qalib gələrək "Ən yaxşı mütərəqqi təcrübə" mükafatı ilə təltif edilib.

Ümumilikdə Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın yüksək humanizmin təəcəssümü olan təşəbbüs və layihələri ölkəmizdə sosial inkişafın təmin edilməsində, sosial cəhətdən həssas qruplardan olan vətəndaşların, xüsusi qayğıya ehtiyac duyan şəxslərin etibarlı sosial müdafiə sistemi ilə əhatə olunmasında mühüm töhfələr verir. DOST layihəsi ilə yanaşı, mühüm sosial əhəmiyyət

kəsb edən belə layihələr sırasında dövlət uşaq müəssisələrinin məzunlarının mənzillərlə təmin edilməsini və Abşeron rayonunda "Məzun evi" sosial müəssisəsinin, habelə Bakının Suraxanı rayonunda uşaq reabilitasiya müəssisəsinin, əlilliyi olan şəxslər üçün regional informasiya mərkəzlərinin yaradılmasını, "2016-cı ilin Aprel döyüşlərində yaralanmış əsgər və zabitlərin yüksək texnologiyalı protezlərlə təmin edilməsi" layihəsini və s. qeyd edə bilərik.

Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Cənubi Qafqazda kifayət qədər əhatəli, çoxşaxəli fəaliyyət istiqamətlərini özündə birləşdirən ilk ən böyük inklüziv yaradıcılıq və inkişaf məkanının – DOST Inklüziv İnkişaf və Yaradıcılıq Mərkəzinin Azərbaycanda yaradılması isə əlilliyi olan şəxslərin və digər həssas əhali qruplarının yaradıcı potensialının inkişafına dəstək verilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən fəal və məqsədyönlü siyasətin aparıldığını bir daha təsdiq edir.

Prezident İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva və qızları Leyla Əliyevanın iştirakı ilə 22 oktyabr 2021-ci ildə açılışı olan mərkəz 121 nəfərlik auditoriumdan, 9 müxtəlif peşə-yaradıcılıq otağı və studiyasından, kitabxanadan, inzibati otaqlardan, yeməxanadan ibarət olmaqla, əlilliyi olan şəxslərin, şəhid ailəsi üzvlərinin, digər sosial cəhətdən həssas qrupların yaradıcı potensialını ortaya çıxararaq cəmiyyətə təqdim edilməsinə əhəmiyyətli dəstək verir.

Dövlət başçısının uğurlu sosial siyasəti ölkədə sosial infrastrukturun, o cümlədən sosial xidmət və reabilitasiya sisteminin davamlı inkişafına imkan yaradıb. 2018-ci

ildən sonrakı dövrdə nazirliyin 12 reabilitasiya və sosial xidmət müəssisəsi əsaslı təmir və yenidənqurmada sonra, ən müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş şəkildə istifadəyə verilib, Qəbələdə də Uşaq Reabilitasiya Mərkəzi açılıb. Yaxın aylarda Şamaxı Psixonevroloji Sosial Xidmət Müəssisəsi, Şəmkir Uşaq Reabilitasiya Mərkəzi də açılacaq.

Yeni reabilitasiya mərkəzlərinin açılması və bərpa sisteminin müasirləşdirilməklə imkanlarının artırılması reabilitasiya xidmətləri göstərilən şəxslərin illik sayının 3 dəfə artırılaraq 30 minə çatdırılmasına imkan verir. Həmçinin son 4 ildə sosial xidmətlər, günərzi və icma əsaslı reabilitasiya mərkəzləri şəbəkəsi xeyli genişlənilib. Sosial xidmət sahələrində daimi təkmilləşdirmələr də aparılıb və davam edir.

Azərbaycanda aparılan sosial islahatların mühüm bir istiqaməti dövlət sosial xidmətləri sahəsində e-texnologiyaların geniş tətbiqi, rəqəmsal müstəvidə əhali üçün proaktiv xidmətlər şəbəkəsinin, avtomatlaşdırılmış sistemlərə əsaslanan müasir, çevik və şəffaf, optimal idarəçiliyin yaradılmasıdır. Xüsusən son 4 ildə ölkədə əmək, məşğulluq, sosial təminat, sosial xidmət, əlillik, reabilitasiya, övladlığagötürmə və s. sahələrdə e-texnologiyaların geniş tətbiqi təmin edilib.

Mühüm innovativ uğurlardan biri olan, dövlət başçısının 5 sentyabr 2018-ci il tarixli fərmanı ilə yaradılan "e-sosial.az" portalı ölkənin sosial reyestri olmaqla, vətəndaşlara onlar barədə toplanmış bütün sosial məlumatlara çıxış və 100-dən çox sosial xidmət növündən çevik rejimdə yararlanmaq imkanını verir. Hazırda Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi üzrə 175 xid-

mətdən 110-u e-platforma üzərindən, o cümlədən 46-sı proaktiv qaydada göstərilir. Bu il isə nazirlik daha 50-dən çox e-xidməti istifadəyə verəcək.

"Əmək və Məşğulluq" altsisteminin (ƏMAS) istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycanda əmək və məşğulluq sahəsində islahatların yeni və mühüm bir mərhələsinə keçirilir. Əmək münasibətlərində köklü dəyişiklikləri nəzərdə tutan ƏMAS ölkə üzrə kifayət qədər əhatəli olan, bütün işəgötürənlər və işə qəbul olunanlar üçün vahid əmək münasibətləri platformasını və əmək bazarının bütün iştirakçılarına yeni ciddi dəstək mexanizmini formalaşdırır. ƏMAS ölkənin Məşğulluq xəritəsini və reyestri, mərkəzləşdirilmiş Karyera Portalını, iş düzəlmədə vasitəçilik üzrə vahid reyestri əhatə edəcək. Bu altsistem əmək müqavilələrinin e-qaydada bağlanması, rəqəmsal kadr uçotuna keçirilməsi, işəgötürənlərin kadr məsələləri ilə bağlı işlərinin daha çevik və rahat, şəffaf yerinə yetirmələri, dəstəklənməsi və s. imkanını yaradır.

Bütün qeyd edilən sosial uğurlar Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu və Prezident İlham Əliyev tərəfindən yüksək səviyyədə davam və inkişaf etdirilən sosial inkişaf strategiyasının nailiyyətləridir və bu siyasət bundan sonra da ölkəmizdə əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, sosial sahədə vətəndaş rifahının və məmnunluğunun təminatı istiqamətində yeni irəliləyişlərə imkan yaradacaq.

Sahil BABAYEV,
Azərbaycan Respublikasının əmək
və əhalinin sosial müdafiəsi naziri.

QURTULUŞDAN ZƏFƏRƏ

Tarixi təcrübələrə görə, müdrik liderlər göstərdikləri xidmətlərin miqyasına və əhəmiyyətinə görə dünyada fərqli səviyyədə qəbul olunurlar. Onlardan bəzilərinin fəaliyyəti mənsub olduqları dövlətin hüduqları ilə məhdudlaşır və yalnız öz doğma Vətəninə hörmətlə yad edilir.

Elə tarixi şəxsiyyətlər də vardır ki, onlar zaman və məkan anlayışına, milli ölçülərə sığmayaraq dünya miqyasında tanınır və global səviyyədə başqaları üçün örnəyə çevrilirlər. Bu baxımdan Ulu Öndər Heydər Əliyev müdrik siyasəti ilə ümumdünya tarixində özünə dərin iz qoymuş dahi liderdir. Azərbaycanın tərəqqisi naminə yorulmaz fəaliyyət göstərməsi, regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində məqsədyönlü və uzaqgörən siyasət aparması, bu sahədə böyük uğurlar əldə etməsi Heydər Əliyevin liderliyini səciyyələndirən vacib xüsusiyyətlərdir.

Liderlik keyfiyyətləri və inkişaf

Qeyd edək ki, hələ sovet dövründə Heydər Əliyev respublikamıza rəhbərlik etdiyi illərdə böyük uzaqgörənliklə Azərbaycanın gələcəkdə müstəqil dövlət kimi yaşamasını təmin edəcək sosial-iqtisadi və milli-mənəvi bünövrənin yaradılması üçün mühüm işlər görmüşdür. Bunun nəticəsində respublikamızda genişmiqyaslı quruculuq işləri aparılmış, çoxsaylı iri sənaye müəssisələri, o cümlədən ittifaq əhəmiyyətli strateji obyektlər yaradılmışdır. Aqrar respublika olan Azərbaycan aqrar-sənaye respublikasına çevrilmişdir. Respublikada xeyli sayda yeni ali və orta ümumtəhsil məktəbləri fəaliyyətə başlamış, kadr potensialının gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan gəncləri SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərinə oxumağa göndərilmişdir. Milli hərbi kadrların yetişdirilməsi və Sovet İttifaqının hərbi ali məktəblərinə azərbaycanlı

gənclərin daxil olmasını təmin etmək üçün 1971-ci ildə Cəmişid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəb yaradılmışdır. Sovet dövrünün siyasi-ideoloji qadağalarına baxmayaraq, xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri qorunaraq zənginləşdirilmişdir. Azərbaycançılıq məfkurəsinin ictimai fikirdə aparıcı yer tutması məqsədilə əlverişli ictimai-siyasi, elmi-mənəvi mühit formalaşdırılmışdır. Xalqımızın mədəniyyəti, incəsənəti və ana dilinin inkişafı üçün yeni mərhələnin əsası qoyulmuşdur. Milli özünüdərk hissi güclənmiş, milli mənlük şüuru inkişaf etmişdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanda demokratik siyasi sistemə və bazar iqtisadiyyatına keçidi təmin etmək məqsədilə islahatların aparılmasına başlandı. Heydər Əliyev cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edən islahatların konseptual əsaslarını, başlıca hədəflərini müəyyən etdi və bununla bağlı məqsədyönlü siyasət apardı. Məlumdur ki, həmin dövrdə respublikamızda islahatların həyata keçirilməsinə maneçilik törədən faktorlar mövcud idi. Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonların işğal olunması, sosial-iqtisadi böhranla, daxili və xarici dairələrin antimilli fəaliyyəti ilə üzlaşması kimi səbəblər Azərbaycanın inkişafı üçün ciddi problemlər yaradırdı. Heydər Əliyev bu cür mürəkkəb və gərgin şəraitdə müdrik liderə məxsus uzaqgörən siyasət aparmaqla respublikamızda ictimai-siyasi sabitliyin yaradılmasına nail

oldu və geniş islahatların həyata keçirilməsinə başlandı. Bunun nəticəsində sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatı münasibətləri inkişaf etdi, ölkədə mövcud olan iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensial təsərrüfat döviyyəsinə cəlb olundu, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası təmin edildi. Davamlı və dinamik xarakter daşıyan islahatlar mahiyyət etibarilə inkişafın yeni - Azərbaycan modelini yaratdı.

Heydər Əliyev Azərbaycanın iqtisadi inkişafı naminə respublikanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından səmərəli istifadəni vəcib hesab edirdi. Ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı məqsədilə neft amilindən məharətlə istifadə etməsi, böyük təzyiqlərə baxmayaraq 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasına nail olması Heydər Əliyevin yüksək siyasi iradəsinin və qətiyyətinin təntənəsi idi. Bu sənəd Azərbaycanın qapılarını bütün dünyanın üzünə açdı, yeni müqavilələrin imzalanmasına və ölkəyə investisiya qoyuluşuna münbit şərait yaratdı. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması və onun reallaşdırılması Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu neft strategiyasının möhtəşəm uğuru idi. Ümumiyyətlə, dahi şəxsiyyətin 1993-2003-cü illərdə Azərbaycana rəhbərliyi dövründə respublikamızın keçdiyi inkişaf yoluna, qazanılan nailiyyətlərə nəzər saldıqda görürük ki, ölkəmiz sözün əsl mənasında böyük zirvələr fəth etmiş, beynəlxalq münasibətlər sistemində söz və nüfuz sahibinə çevrilmişdir.

Dövlətçilik prinsipinin aparıcı xətti – azərbaycançılıq ideologiyası

Hər bir dövlətin uzunömürlülüyünü təmin edən, cəmiyyəti öz ətrafında birləşdirən və

xalqın milli maraqlarına söykənən ideologiyaya ehtiyacı vardır. Çoxmillətli və çoxkonfessiyalı ölkələrdə ideologiyanın mövcudluğu daha aktual əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi dövlətçilik prinsipləri içərisində azərbaycançılıq ideologiyası mühüm əhəmiyyət daşıyır. Respublikamızın müstəqillik yolunda kövrək addımlarla irəlilədiyi ilk illərdə Heydər Əliyevin azərbaycançılıq məfkurəsini milli ideologiya səviyyəsinə qaldırması xalqımızın dövlətçilik tarixində mühüm hadisələrdən biridir. Bu məfkurə milli-dini kimliyi ehtiva edən tarixi dəyər olmaqla yanaşı, həm də Azərbaycan dövlətinin tərəqqisini şərtləndirən bitkin ideoloji konsepsiyadır. Azərbaycançılıq milli və dini münasibətlərin harmonik inkişafını, dini-etnik qruplar arasında birgəyaşayışı, ən başlıcası, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini özündə təcəssüm etdirir. Heydər Əliyevin müstəqil dövlət quruculuğunu uğurla həyata keçirməsi nəticəsində milliliklə dövlətçilik arasında sarsılmaz vəhdət təmin edildi.

Azərbaycançılıq dövlət siyasətinin əsaslarından birini təşkil edərək özündə milli inkişafın ideoloji tərəflərini birləşdirir. Bu məfkurə milli ideologiyanın bünövrəsi kimi müxtəlif mədəniyyətlər, adət-ənənələr və dini konfessiyalar arasında həmrəylik yaradır. O, birlik və həmrəyliyin simvolu kimi milli maraqlardan çıxış edən güclü dövlət hakimiyyətinə, yüksək milli intizama və özünüdərkə əsaslanır.

Azərbaycançılıq milli və dini konfessional zənginliyi özündə ehtiva edən ideoloji baxışlar sistemi kimi müstəqil dövlətçiliyin möhkəmlənməsində xüsusi yer tutur. Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyev bu məfkurəni dövlət idarəçiliyi fəlsəfəsinin əsas tezislərindən biri

kimi irəli sürərək bildirmişdir: "Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər bir vətəndaş milliyyətindən, dinindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, eyni hüquqa malik olmalıdır. Əgər biz bu məfhumları rəhbər tuta bilsək və bunu əməli surətdə həyata keçirə bilsək, biz Azərbaycan Respublikasında olan bütün xalqların, bütün millətlərin tam birləşməsini təmin edə bilərik. Bu, bizim əsas vəzifələrimizdən biridir".

Azərbaycanda dini-mədəni müxtəlifliyin qorunması istiqamətində ardıcıl dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi multikultural və tolerant dəyərlərin inkişafına böyük təkan verir.

Nümunəvi dövlət-din modeli

Ölkəmiz tarixən dünyada dini dözümlülük ənənələri ilə fərqlənsə də, Azərbaycanın müasir beynəlxalq standartlara cavab verən dünyəvi dövlət-din modeli Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində bərqərar olmuşdur. 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə cəmiyyətin bütün sahələrinin, o cümlədən dini münasibətlərin inkişafı üçün demokratik hüquqi normalar yaradıldı. Ölkəmizdə insan hüquqlarının qorunmasına dair qanunvericilik bazası beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırıldı, dünyəvi dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi prinsipləri təsbit olundu, dini etiqad azadlığı ilə bağlı normativ hüquqi aktlara riayət edilməsinə nəzarət gücləndirildi. Dini konfessiyalar arasında tolerantlıq təmin edildi, eləcə də tarixi-dini abidələrimizin tikintisi, bərpası və qorunması istiqamətində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı.

Azərbaycanda dini təhlükəsizliyin təmin olunması üçün əlverişli mühit yaradıldı. So-

vet dövründə ibadət ocaqlarının fəaliyyətinə, dini ayinlərin icrasına qoyulmuş qadağalar aradan qaldırıldı, yeni ibadət evlərinin əsası qoyuldu. Dövlətin dini sahədə siyasəti milli maraqları ifadə edərək dini sabitliyin qorunmasında vacib rol oynadı. Azərbaycan dünyada dünyəvi, demokratik və hüquqi dövlət olmaqla yanaşı, həm də özünün milli-mənəvi dəyərlərinə söykənən ölkə kimi böyük nüfuz qazanmağa başladı.

Azərbaycan dövləti vicdan və dini etiqad azadlığının qorunması istiqamətində məqsədyönlü siyasət həyata keçirdi, milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında əhəmiyyətli yer tutan bu sahəyə daim xüsusi həssaslıqla yanaşıldı. Dini qurumların qanunla müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyəti üçün lazımi imkanlar yaradıldı. Heydər Əliyev milliyyətindən, irqindən, dinindən asılı olmayaraq, Azərbaycanda yaşayan hər kəsin bütün sahələrdə hüquq bərabərliyinin dövlət tərəfindən təmin edilməsini prinsiplərin məsələ kimi bəyan etmişdir: "Ölkəmizin vətəndaşları dini, irqi mənsubiyyətindən, siyasi baxışlarından asılı olmayaraq eyni hüquqlara malikdirlər və onların hüquqları Azərbaycan dövləti tərəfindən qorunur. Əmin ola bilərsiniz ki, biz bu prinsiplərimizə daim sadıq qalacağıq və Azərbaycan vətəndaşlarının din, dil mənsubiyyətindən və siyasi baxışlarından asılı olaraq bir-biri ilə münafişəyə girməsinə gələcəkdə də yol verməyəcəyik".

Siyasi kursda varislik

Ümumdünya tarixindən məlumdur ki, yaşadığı coğrafi ərazidən asılı olmayaraq, xalqların dünyada nüfuzunu artıran yalnız onların maddi-mədəni sərvətləri deyil, həm də mütərəqqi ideyaları ilə tarixi proseslərə ciddi təsir göstərən siyasi liderləridir. Onlar

mənsub olduqları xalqın maraqlarını ifadə edərək dünyada uzaqgörən siyasətləri ilə tanınırlar. Belə şəxsiyyətlərdən biri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyevin siyasi kursunu layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyevdir. Onun məqsədyönlü və qətiyyətli siyasəti nəticəsində ölkəmizin bütün sahələrində əldə olunan uğurlar "Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm" deyən Heydər Əliyev dühasının müdriqliyini və uzaqgörənliyini bir daha sübut edir. Prezident İlham Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik fəaliyyətini təhlil etdikdə onun güclü siyasi iradəyə və idarəetmə bacarığına malik, xalqına və dövlətinə bağlı lider olduğunu görürük. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan davamlı inkişaf edən, dünya siyasətində öz yeri, rolu olan dövlət kimi tanınır, xarici ölkələr ona hörmət və ehtiramla yanaşırlar.

Heydər Əliyev irsinə sadıqlıq, Ulu Öndərin ölkəmizin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən siyasi kursunun zənginləşdirilməsi və müasir dövrün çağırışlarının obyektiv qiymətləndirilməsi Azərbaycanın tərəqqisini şərtləndirən mühüm faktorlardır. Yeni tipli siyasətçi və dövlət rəhbəri kimi dünyada diqqət mərkəzində olan Prezident İlham Əliyev inamla xalqımızı Heydər Əliyevin ideyaları ətrafında birləşdirir. Heydər Əliyevin siyasi kursunu zamanın tələbinə uyğun şəkildə, məharətlə davam etdirən Prezident İlham Əliyevin apardığı siyasət özündə xalqımızın milli maraqlarını əks etdirir. Davamlı iqtisadi inkişafa malik olması, sosial, humanitar və digər sahələrdə böyük nailiyyətlər əldə etməsi Azərbaycanın dünya birliyində mövqeyini gücləndirir. Milliyyətindən və dini baxışlarından asılı olmayaraq hər kəsin hüquqlarının qorunması, müxtəlif millətlərin

mədəniyyətlərinin və adət-ənənələrinin inkişafına şərait yaradılması vətəndaş həmrəyliyini möhkəmləndirir. Azərbaycan fərqli sivilizasiyaların qovuşduğu tolerant məkan kimi ümumbəşəri dəyərlərin inkişafına mühüm töhfələr verir. Prezident İlham Əliyevin siyasətində xalqımızın sosial rifahının yaxşılaşdırılması, neft strategiyasının uğurla davam etdirilməsi, Azərbaycanın maddi resurslarından əldə edilən gəlirlərin ölkənin inkişafına yönəldilməsi, xalqımızın milli-mənəvi, tolerant dəyərlərinin təbliği mühüm yer tutur.

Dövlət-din münasibətlərinin inkişafı məqsədilə həyata keçirilən siyasət Azərbaycanın multikultural və tolerant dəyərlərin inkişaf etdiyi dünyəvi dövlət kimi dünyada nüfuzunu artırır. Ölkəmizdə yalnız əksəriyyət təşkil edən müsəlmanlara deyil, eləcə də digər dinlərin nümayəndələrinə bərabər münasibət göstərilir ki, bu da milli-dini kimliyi qoruyan vacib şərtlərdən biridir. Azərbaycan dövləti qloballaşmanın milli-dini kimliyə təsirini daim diqqətdə saxlayır. Bununla bağlı olaraq Prezident İlham Əliyev demişdir: "Müasir dövrdə qloballaşma şəraitində ayrı-ayrı ölkələrin, regionların və bütövlükdə dünyanın təhlükəsizliyinə təhdidlər artmaqda davam edir, bu təhdidlərin həyata keçirilmə forma və üsulları isə daha da mürəkkəb və təhlükəli xarakter alır".

Prezident İlham Əliyevin siyasətində qloballaşma dövrünün çağırışları ilə xalqımızın milli-dini kimliyinin mahiyyətindən irəli gələn tələblərin uzlaşdırılması xüsusi yer tutur. Bu sahədə siyasət aparılarkən nəzərə alınır ki, qloballaşma ilə milli-dini kimlik arasındakı qarşılıqlı təsirə və onun nəticələrinə xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir. Belə ki, milli-dini kimlik ölkəmizin davamlı inkişafında

və onun dünya birliyində böyük nüfuz qazanmasında əhəmiyyətli rol oynamaqla yanaşı, həm də milli mənlilik şüurunun inkişafına ciddi təsir göstərir.

Sözügedən istiqamətdə dövlət səviyyəsində görülən işlərin davamı kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin tabeliyində Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondunun yaradılması haqqında imzaladığı fərmanla milli-mənəvi dəyərlərimizə və mütərəqqi tarixi ənənələrimizə verdiyi yüksək qiyməti və dəstəyi bir daha nümayiş etdirdi. Prezidentin bu addımı xalqımızın tarixi yaddaşının, milli-mənəvi dəyərlərinin gələcək nəsillərə ötürülməsinə, gənclərin milli ruhda tərbiyə edilməsinə növbəti töhfəsidir. Fondun təsis edilməsi dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ölkədə fəaliyyət göstərən konfessiyalara dəstəyi, mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişafını, habelə bu sahəyə dövlət qayğısını daha da gücləndirib. Eyni zamanda ölkə başçısının sərəncamı əsasında Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun yaradılması xalqın tarixi ənənələrinə söykənən dini-mənəvi mühitin qorunub saxlanması, inkişafı və dini fəaliyyətin təşkili sahəsində yüksəkixtisaslı milli kadrların hazırlanması baxımından səmərəli addımlardan biridir. Bu sərəncam Azərbaycanın xarici dini təhsildən asılılığını azaltmaq, yerli ilahiyyatçı kadr ehtiyacını təmin etmək baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun yeni binasının açılışında iştirakı ölkəmizdə vətəndaşların dini etiqad, vicdan və təhsil hüquqlarının səmərəli realizəsinin ölkə rəhbərliyinin diqqət mərkəzində olmasının bariz göstəricisi olmaqla yanaşı, bu sahənin milli təhlükəsizliyin vacib elementi kimi nəzərdən keçirildiyini nümayiş etdirir.

Əminliklə deyə bilərik ki, milli birliyin və həmrəyliyin təmin olunması Heydər Əliyevin siyasətində əsas məqsədlərindən biri olub və bu sahədə görülmüş işlərin hazırdakı uğurla davam etdirilməsi ölkəmizin tərəqqisində mühüm rol oynayır. Ulu Öndərin azərbaycançılıq məfkurəsinə əsaslanan milli ideologiya ilə bağlı siyasi kursunun həyata keçirilməsi vətəndaş həmrəyliyinə daha da möhkəmləndirir. Dövlət-xalq birliyi ictimai həyatın bütün sahələrində böyük nailiyyətlərin əldə edilməsinin təməlinə dayanır.

Azərbaycançılıq məfkurəsinin və xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin təbliğində Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətini xüsusi qeyd etməliyik. Heydər Əliyev kimi tarixi şəxsiyyətin siyasi irsini təbliğ etmək fondun fəaliyyət istiqamətləri içərisində xüsusi yer tutur. Bu məqsədlə fond tərəfindən müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Bütün bunlar sübut edir ki, Heydər Əliyev irsini təbliğ etmək həm də xalqımızın Ümummilli Liderinə olan rəğbət və ehtiramından bəhrələnməklə ölkəmizin dünya birliyində mövqeyinin möhkəmləndirilməsi və Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması baxımından əhəmiyyətlidir.

Yeni tarixi şərait

2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi tərribatı nəticəsində başlayan müharibədə xalqımız Prezident İlham Əliyevin hərbi sərkərdəlik keyfiyyətlərinin, prinsiplial və qətiyyətli mövqeyinin, ən ekstremal şəraitdə belə uğurlu diplomatiya yürütdüyünün şahidi oldu. Azərbaycanın işğal olunmuş əraziləri Vətən müharibəsində cənab İlham Əliyevin Ali Baş Komandanlığı

ilə erməni qəsbkarlarından azad edildi. Xalqımızın tarixinin parlaq və unudulmaz səhifələrindən birini təşkil edən bu şanlı qələbənin əsasında Prezident İlham Əliyevin liderlik keyfiyyətləri, Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni, hərbi sahələrdə uğurları və xarici siyasətdə nailiyyətləri dayanır.

Milli həmrəyliyin və vətəndaş birliyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində aparılan dövlət siyasəti özünün uğurlu nəticəsini Vətən müharibəsi dövründə bir daha sübut etdi. Xalqımız, o cümlədən ölkəmizdə fəaliyyət göstərən dini konfessiyaların nümayəndələri Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin siyasəti ətrafında sıx birləşib, ölkəmizin ərəzi bütövlüyünün bərpa olunması yolunda həmrəylik nümayiş etdirdilər. Dini konfessiyalar Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi təxribatlara dəfələrlə kəskin şəkildə etirazlarını bildirmiş, din xadimləri Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin qələbəsi üçün daim dualar edərək ayinlər həyata keçirmişlər.

Vətən müharibəsində möhtəşəm qələbə regionda Azərbaycan üçün əlverişli sosial-iqtisadi və geosiyasi vəziyyət yaratmışdır. Prezident İlham Əliyevin 2022-ci il aprelin 22-də Şuşa şəhərində keçirilmiş Dünya Azərbaycanlılarının V Qurultayındakı çıxışında dediyi kimi: "Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi Prezident kimi mənim üçün başlıca vəzifə idi. Vəzifəyə seçildiyim ilk gündən bu günə qədər bu məsələnin həlli və post-münaqişə dövrünün Azərbaycanın xeyrinə inkişaf etməsi mənim üçün başlıca vəzifədir və bütün güclər səfərbər edilmişdir. Biz hamımız – həm Azərbaycanda yaşayan Azərbaycan vətəndaşları, dünya azərbaycanlıları bir nöqtəyə vururduq, bir hədəfə çatmaq üçün çalışırıdıq".

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən siyasi partiyaların əksəriyyəti və vətəndaş cəmiyyəti institutları Vətən müharibəsi dövründə həmrəylik nümayiş etdirərək Prezident İlham Əliyevin siyasətini və "Dəmir yumruq" əməliyyatını fəal şəkildə dəstəklədilər. Bununla da bir daha sübut olundu ki, ölkəmizdə vətəndaş həmrəyliyi sağlam təməllər üzərində qurulub və yeni siyasi konfigurasiya, ictimai-siyasi mühit onu daha da möhkəmləndirir.

Yuxarıda göstərilənlərin ümumiləşdirilməsi sübut edir ki, Azərbaycanın davamlı inkişafı və dünyada böyük nüfuz qazanması Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi kursu ilə sıx şəkildə bağlıdır. Çünki Ulu Öndərin müəyyənləşdirdiyi siyasət özündə siyasi müdrikliyi, illərlə toplanmış böyük dövlətçilik təcrübəsini, qətiyyətli siyasi iradəni və ölkəmizin hərtərəfli inkişafını nəzərdə tutan ideya-siyasi baxışları birləşdirir. Bu siyasət vasitəsilə Azərbaycanın inkişaf strategiyasının hədəfləri müəyyən olunur. Heydər Əliyev yolu ölkəmizin tərəqqisi üçün həmişə aktualıq kəsb edən siyasi məktəb kimi özünü təsdiq edir.

Ümummilli Liderin siyasətini Prezident İlham Əliyevin uğurla davam etdirməsi və müasir dövrün çağırışlarından irəli gələrək onu yeniliklərlə zənginləşdirməsi Azərbaycanı dünyada güclü və qüdrətli dövlət kimi tanıdır. Vətən müharibəsində möhtəşəm qələbənin qazanılması Heydər Əliyev yolunun Azərbaycanı Milli Qurtuluşdan Zəfərə apardığının parlaq ifadəsidir.

Mübariz QURBANLI,
Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət
Komitəsinin sədri, Yeni Azərbaycan
Partiyasının İdarə Heyətinin üzvü.

HÜQUQİ VƏ DEMOKRATİK DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN BANISI

Zamanın ağır keşməkeşlərindən, siyasi-iqtisadi enişlərdən-yoxuşlardan keçən və taleyinin bütün sınaqlarından alnıaçıq çıxan Azərbaycan xalqı bu gün qürur doğuran günlərini yaşayır. Çünki 2020-ci ilin Vətən müharibəsində torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi və ərazi bütövlüyümüzün təmin olunması ilə xalqımız yalnız müstəqillik dövrünün deyil, son iki əsrlik tarixinin ən şanlı salnaməsini yaratdı.

Bu qələbə tariximizə möhtərəm Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli və cəsarətli siyasətinin, xalqımızın milli birliyinin nəticəsi kimi həkk olunmaqla bərabər, həm də xalqımızın Ulu Öndəri, müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin əbədiyaşar ideyalarının təntənəsi oldu. Ümummilli Lider Heydər Əliyevlə başlanan, cənab İlham Əliyevlə davam edən güclü dövlətçilik siyasəti müstəqillik tariximizə ən möhtəşəm qələbələri yazmaqla Azərbaycanı həm də hər b meydanının qalib dövlətinə çevirdi.

Cəmiyyətin bütün təbəqələrini öz ətrafında birləşdirən lider

Bəşər tarixinin minilliklərə söykənən təcrübəsi, o cümlədən müasir politoloji rəy təsdiq edir ki, xalqların və dövlətlərin inkişafında liderlərin rolu əvəzsizdir. Bu, tarixən belə olub, siyasi münasibətlərin keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qaldığı çağdaş dövrümüzdə də. Güclü, vətənpərvər, qətiyyətli, cəmiyyətin bütün təbəqələrini öz ətrafında birləşdirməyə qadir lideri olan dövlətlər həmişə yüksəlişə nail olmuş və tarixi uğurlar qazanmışlar.

Belə liderlər və şəxsiyyətlər Azərbaycan xalqının tarixində də yetişmiş, dövlətçiliyimizin yaranıb möhkəmlənməsində, dövlətimizin inkişafında öz siyasi və vətəndaşlıq missiyalarını layiqincə yerinə yetirmişlər.

Belə şəxsiyyətlərin arasında çağdaş intibahımızın və müstəqil dövlətçiliyimizin banisi olan, dövlətimizin müstəqilliyini qoruyub saxlayan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı hər bir azərbaycanlı tərəfindən fəxrlə çəkilir. Xalqımızın tarixi şəxsiyyətlərinin fəvqündə yer alan bu əbədiyaşar insanın dövlətimiz qarşısındakı xidmətləri misilsiz və ölçüyəgəlməzdir. Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, suverenliyinin və azərbaycançılıq məfkurəsinin mövcudluğu üçün xalqımız məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevə borcludur.

Azərbaycan dövlətinin keçdiyi inkişaf yolunun bir çox parlaq səhifələri, görkəmli dövlət xadimi, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümü ilə əlaqədar qələmə aldığım bu məqalədə Ulu Öndərimizin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu ilə bağlı tarixi xidmətlərindən bəhs etmək istəyirəm.

Demokratik dəyərlərə və prinsiplərə söykənən Konstitusiyaya

1991-ci ildə Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri keçmiş sovetlər birliyindən miras qalmış hüquq sisteminin yeni

çağırış və tələblərə uyğunlaşdırılması, hüquqi dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsi idi. Bu məsələ 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul edilən "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyası Aktı"nda öz əksini tapsa da, əməli və konkret işlər, tələb olunan islahatlar yalnız Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyə başlamasından sonrakı dövrə təsadüf etdi.

Görkəmli dövlət xadimi və təcrübəli siyasətçi kimi Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, dövlətin möhkəmlənməsi və yüksəlişi, hüquqi dövlət quruculuğu üçün ilk növbədə islahatlar həyata keçirilməlidir. Başqa sözlə desək, hüquqi və demokratik dövlət qurmaq üçün bütün hüquq sisteminin yenidən qurulması və islahatların aparılması, bazar münasibətlərini tənzimləyən mükəmməl qanunların qəbul olunması demokratik cəmiyyət quruculuğunun ən mühüm və vacib şərtlərindən biridir. 1993-cü ilin prezident seçkiləri ərəfəsində bu barədə fikirlərini bildiren Heydər Əliyev demişdir: "Azərbaycan Respublikasında demokratik hüquqi dövlət qurulmalıdır. Azərbaycan Respublikası demokratiya yolu ilə getməlidir, heç vaxt totalitar sistemə, kommunist rejiminə qayıtmamalıdır. Azərbaycan Respublikasında siyasi plüralizm hökm sürməlidir. İnsan, söz, din, dil azadlığı – bunların hamısı bərqərar olmalıdır. İnsan hüquqlarının qorunması bizim əsas məqsədlərimizdən biri, dövlət orqanlarının, hüquq-mühafizə orqanlarının əsas vəzifələrindən biri olmalıdır. Dövlətin hüquqları da qorunmalıdır. Biz iqtisadiyyatda köklü islahatlar aparıb, bazar iqtisadiyyatına keçməliyik. Bizim borcumuz bütün Azərbaycanın simasını dəyişməkdir. Azərbaycanı inkişaf etmiş, sivilizasiyalı, demokratik prinsiplərlə yaşayan bir dövlətə, cəmiyyətə çevirməliyik".

Məhz Heydər Əliyevin sayəsində respublikamızda ardıcıl həyata keçirilən köklü islahatlarla müasir hüquq standartlarını və milli xüsusiyyətləri özündə birləşdirən, beynəlxalq prinsip və müddəalara tam uyğun olan hüquq sistemi yaradıldı. Bu sahədə fəaliyyət göstərən dövlət təsisatları yenidən formalaşdırıldı.

Hüquqi demokratik dövlət və vətəndaş cəmiyyəti qurmağı özünün başlıca məqsədi elan edən ölkəmizdə bu sahədə atılan ilk addım ümumbəşəri dəyərlərə və prinsiplərə söykənən Konstitusiyanın qəbulu oldu. Konstitusiyaya hər bir sivil ölkənin əsas qanunu kimi ən ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu sənəd dövlətin quruluşunun və təməlinin prinsiplərini, cəmiyyətin siyasi, hüquqi və iqtisadi əsaslarını təsbit etməklə, həm də vətəndaş hüquqlarını özündə əks etdirir, ölkənin inkişaf prioritetlərini müəyyən edir. Bu mənada həyatının hər bir sahəsində dövlət siyasətinin ümumi istiqamətlərini təsbit edən Konstitusiyaya özünün ali hüquqi xüsusiyyətləri ilə hər bir xalqın və dövlətin həyatında xüsusi rola malikdir.

Xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gəldikdən, dövlətçiliyimiz və müstəqilliyimiz üçün bütün təhlükələri aradan qaldırırdıqdan, siyasi-ictimai sabitliyini təmin etdikdən sonra hüquqi dövlət quruculuğuna başlayan Heydər Əliyevin bu istiqamətdə ilk addımı yeni Konstitusiyanın qəbul olunması oldu. Həm də Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə başlanan islahatlar artıq Azərbaycanda qanunların aliliyini təmin edən, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğunu, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin edən yeni milli Konstitusiyanın qəbulunu da gündəmə gətirmişdi.

Bu işə yeni dövrün çağırış və tələblərinə cavab verməli, müstəqil Azərbaycan dövlətinin və onun xalqının milli maraqlarını, ölkənin özünəməxsus xüsusiyyətlərini, milli-mənəvi dəyərləri unikal formada özündə əks etdirən hüquqi sənəd olmalı idi.

1994-cü ilin iyul ayında Milli Məclisin iclasında Ulu Öndər Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Konstitusiya layihəsinin hazırlanmasına məsul olan xüsusi komissiyanın fəaliyyətə başlaması qərara alındı. Heydər Əliyev dəfələrlə layihənin açıq müzakirəsini təşkil etdi. Bu ali sənədin müasir dəyərləri özündə ehtiva edən ən yetkin formada qəbul olunmasını təmin etmək üçün gərgin əmək sərf edən Ulu Öndər layihənin hazırlanması zamanı onun hər bir müddəasını şəxsən nəzərdən keçirdi, dövlətin gələcək taleyi, demokratik imici baxımından bu işə son dərəcə həssaslıqla yanaşdı.

Ulu Öndər Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın ilk iclasında qəbul ediləcək Konstitusiyanın əsas parametrlərini müəyyən edərək demişdir: "Bizim yeni Konstitusiyamız, şübhəsiz ki, birinci növbədə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini, bu müstəqilliyin əbədi olduğunu və dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, yaşatmaq üçün bütün prinsipləri əks etdirməlidir. Yeni Konstitusiyamız demokratik prinsipləri özündə əks etdirməlidir. Yeni dünya demokratiyasının əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən, demokratiya sahəsində inkişaf etmiş dövlətlərin konstitusiya təcrübəsindən istifadə etmək və Azərbaycan Respublikasının özünəməxsus tarixi-millî ənənələrini əks etdirən prinsipləri özündə cəmləşdirməlidir. Bir sözlə, biz elan etmişik və mən bir daha bəyan edirəm ki, Azərbaycanda demokratik,

hüquqi sivilizasiyalı dünyəvi dövlət qururuq".

1995-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan vətəndaşları ümumxalq səsverməsi yolu ilə müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyasını qəbul etdilər. Tariximizə Heydər Əliyev Konstitusiyası kimi daxil olan Əsas Qanunun qəbulu demokratik, dünyəvi və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu əsasında dövlətimizin formalaşması, siyasi və hüquq sistemlərində sabit özülün yaradılması işində ilk mərhələ oldu. Odur ki, müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyanın qəbulu müasir tariximizin ən mühüm hadisələrindən biri olmaqla Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısındakı böyük xidmətlərindən sayılır.

Azərbaycanda belə bir yüksək səviyyəli Konstitusiyanın qəbul olunması təsadüfi hal olmayıb, çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinin, xalqımızın keçdiyi tarixi inkişaf yolunun məntiqi nəticəsi idi. Bununla ölkəmizin və xalqımızın dövlətçilik tarixinə yeni bir şanlı səhifə yazıldı. Uzunmüddətli gərgin əməyin məhsulu olan bu Konstitusiya öz demokratikliyi, humanistliyi və dolğunluğu ilə seçilərək ölkəmizdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi və müstəqil dövlətçiliyimizin tərəqqisi üçün hərtərəfli zəmin yaratdı. Xalqımızın demokratik dövlət qurmaq və dünya birliyində layiqli yer tutmaq istəyini nümayiş etdirdi. 1996-cı ildə Konstitusiya günü münasibətilə Azərbaycan xalqına ünvanladığı təbrikində Heydər Əliyev demişdir: "Bu Konstitusiya Azərbaycan xalqının keçdiyi tarixi inkişaf yolunun məntiqi nəticəsidir. Konstitusiya ölkəmizdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, müstəqil dövlətçiliyimizin qorunub saxlanması, möh-

kəmləndirilməsi və demokratik dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün hərtərəfli zəmin və şərait yaradır. Azərbaycanın tarixi keçmişini, bugünkü reallıqlarını və gələcək inkişaf perspektivlərini əks etdirməsi, ümumbəşəri və milli dəyərlərə söykənməsi konstitusiyamızı səciyyələndirən əsas cəhətlərdir".

Azərbaycan Konstitusiyası dövlət və cəmiyyətin təşkilinin demokratik prinsiplərini ehtiva etməklə ictimai həyatın bütün sferalarında, o cümlədən siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni və mənəvi sferalarda yeni məzmunlu münasibətlərin formalaşmasını, insan və cəmiyyət, vətəndaş və dövlət münasibətlərində insan və vətəndaşın fərqli üstün mövqeyini və bununla da insanın cəmiyyət və dövlət həyatında aparıcı rolunu müəyyən etdi. Marksist fəlsəfəsindən və sovet hüquq doktrinasından fərqli olaraq artıq insan, onun hüquq və azadlıqları ali dəyərlər kimi tanınmağa, dövlət tərəfindən onlara dəyər verilməyə başlandı. Eyni zamanda müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyası hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğunun əsaslarını müəyyən etdi, yeni siyasi və hüquqi sistemin yaradılmasına yol açdı.

Müasir Azərbaycan parlamentinin yaradıcısı

Dövlət idarəçiliyi sistemində parlamentarizmin mövcudluğu demokratik quruluşun əsas əlamətlərindən biridir. Müasir dövrdə parlamentarizm dövlət hakimiyyətinin elə bir sistemidir ki, burada qanunvericilik və icra orqanlarının səlahiyyətləri arasında dəqiq hədd qoyulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün müsəlman Şərqində ilk cümhuriyyət

parlamenti 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda yaranmışdır. Bu mənada Azərbaycan müəyyən parlament və parlamentarizm ənənələrinə malik idi.

Heydər Əliyev demokratik cəmiyyət quruculuğunun vacib təsisatlarından olan parlamentin formalaşması və inkişafına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Ulu Öndərin böyük siyasətə qayıdışı onun Azərbaycan Ali Sovetinin Sədri seçilməsi ilə başlamışdır. Heydər Əliyevin Ali Sovetə rəhbərlik etdiyi dörd ay ölkəmizdə parlament mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynamış, müasir peşəkar parlamentin formalaşması istiqamətlərini müəyyən etməyə kömək göstərmişdir. Bu baxımdan Heydər Əliyev həm də müasir Azərbaycan parlamentinin banisidir.

27 ilə yaxındır ki, Milli Məclis qanunvericilik hakimiyyəti səlahiyyətlərini uğurla həyata keçirir. Parlament ölkədə aparılan hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğunun, demokratikləşdirmə prosesinin, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin tətbiqinin möhkəm hüquqi bazasını yaratmış və təkmilləşdirmişdir. 2018-ci ildə sentyabrın 21-də Milli Məclisdə Azərbaycan parlamentinin 100 illiyi münasibətilə təntənəli iclasda Prezident İlham Əliyev Milli Məclisin respublikamızın həyatında rolunu qiymətləndirərək demişdir: "Bu gün Azərbaycan uğurla inkişaf edir və mən bu inkişafda Azərbaycan parlamentinin rolunu xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Azərbaycan parlamenti həm Heydər Əliyevin dövründə, həm də bu gün öz fəaliyyəti ilə ölkəmizin müstəqilliyini möhkəmləndirir, sürətli inkişafını təmin edir, bu inkişafa öz töhfəsini verir. Bir çox qanunlar qəbul edilmişdir. Demək olar ki, bu qanunlar

həyatımızın bütün sahələrini əhatə edir. Bizim qanunvericilik bazamız ən yüksək meyarlara cavab verir. Biz bir çox beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşuq və azadlıqların təmin edilməsində, demokratik inkişafı bağlı siyasətimizin aparılmasında Azərbaycan parlamentinin çox böyük rolu var".

Dünya praktikasında parlamentlər bir və ya iki palatalı olurlar. Respublikamızın konstitusion quruluşuna əsasən, Azərbaycan unitar dövlətdir, parlament isə birpalatalıdır. Demokratiya şəraitində Milli Məclisə indiyədək altı dəfə keçirilmiş azad, ədalətli və şəffaf seçkilər Azərbaycanın demokratik inkişafında mühüm rol oynamışdır. Respublikamızda hüquqi və demokratik dövlətçiliyin prinsiplərindən biri kimi parlamentin formalaşdırılmasının müasir standartlara uyğun mexanizmi də yaradılıb.

Mütərəqqi seçki sistemi

Demokratik inkişafın əsas meyarlarından biri azad, ədalətli və şəffaf seçkilərin keçirilməsidir. Məhz demokratik seçkilər hakimiyyətin mənbəyi sayılan xalqın iradəsinin ifadəsidir. Xalqın iradəsi olmayan yerdə isə demokratiyadan söhbət gedə bilməz. Seçib-seçilmək hüququ hər bir vətəndaşın konstitusion hüququ olduğundan, vətəndaş bütün seçkilərdə səs verir. Yəni seçki hüququ olan bütün vətəndaşlar ölkənin ali rəhbərini, qanunvericilik orqana, bələdiyyələrə öz nümayəndələrini seçir, referendumda iştirak edirlər. Vətəndaşların seçkidə iştirakına təzyiq edilə bilməz və heç kəsin onun öz iradəsini azad ifadə etməsinə mane ola bilməz. Digər tərəfdən, seçki siyasi və sosial qrupun haki-

miyyətə gəlməsinin yeganə sivil qaydası rolunu oynayır. Bu mənada seçki mahiyyət etibarlı ilə dövlət orqanlarının və idarəetmənin müəyyən qaydalar əsasında vətəndaşların iradəsinin birləşməsi əsasında formalaşdırılması üsulu kimi xarakterizə olunur.

Müstəqillik dövründə demokratik dəyərləri tam mənimsəyən respublikamızda seçkilərin azad, ədalətli və şəffaf keçirilməsi ənənəsi formalaşmışdır. Bu ənənənin də müəllifi Heydər Əliyevdir. Ulu Öndərin sayəsində ötən əsrin 90-cı illərin əvvəllərinin siyasi böhranlarını geridə qoyduqdan sonra Azərbaycan dövləti üçün azad, demokratik seçkilərin keçirilməsi və bunun üçün lazımı qanunvericilik bazasının yaradılması, seçkilərin keçirilməsi prosesləri və təşkilati məsələlərin həll olunması hüquqi dövlətin formalaşdırılması baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Təsadüfi deyil ki, məhz Heydər Əliyev hüquqi dövlət quruculuğunun mühüm tərkib hissəsi kimi respublikamızda müasir tələb və çağırışlara cavab verən seçki sistemi təşəkkül tapıb.

Seçkilərin keçirilməsi öncə hüquqi sənədlərlə – ölkənin Konstitusiyası, Seçki Məcəlləsi və digər normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir. Heydər Əliyevin müəllifliyi ilə hazırlanıb qəbul edilən ilk Konstitusiyada demokratik və hüquqi dövlətçiliyin əsas göstəricilərindən biri kimi vətəndaşların seçki hüquqi və referendumla bağlı məsələlər təsbit olunub. Konstitusiyasının 56-cı maddəsində deyilir: "Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır". Ümumilikdə isə Konstitusiya demokratik standartlara cavab verən azad, ədalətli, obyektiv seçkilərin keçirilməsi üçün əsas prioritetləri müəyyənləşdirib. Əsas Qa-

nunda təsbit olunmuş müddəalara istinadən Azərbaycanda ümumi, bərabər və birbaşa səsvermə yolu ilə seçkilərin hüquqi çərçivəsi formalaşdırılıb.

Demokratiya sahəsində böyük uğurlar əldə etmiş dövlətlərin də seçki praktikası göstərir ki, hər bir seçkinin demokratikliyinə təmin edən şərtlər sırasında siyasi iradə amili ilə yanaşı, təkmil seçki qanunvericiliyinin də olması olduqca vacibdir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin bu məsələyə göstərdiyi yüksək diqqət sayəsində hüquqi-demokratik dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirilən islahatlar mükəmməl seçki qanunvericiliyinin formalaşdırılması və vətəndaşların ən mühüm siyasi hüquqlarından biri olan seçki hüququnun, habelə fundamental hüquqları olan vətəndaşların dövlətin və cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak etmək, vətəndaşların dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək kimi hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün lazımı zəmin yaradılması ilə müşayiət olunub və 2003-cü ildə bu sahədə aparılan məcəllələşdirmə Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin qəbulu ilə nəticələnib.

Seçki Məcəlləsi mütəmadi olaraq təkmilləşdirilib və hazırkı dövrün ən təkmil seçki qanunu kimi təqdim oluna bilər. Eyni zamanda respublikamızın seçki sistemi müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Həmin prinsiplər seçkilərin mahiyyətini ifadə edir. Azərbaycan Respublikasında seçki sisteminin prinsipləri Konstitusiyanın 83 və 101-ci maddələrində də öz əksini tapıb.

Müstəqil məhkəmə hakimiyyəti

Ulu Öndər Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, müstəqil məhkəmə hakimiyyəti yaratma-

dan mükəmməl hüquqi-demokratik dövlət quruculuğu və insan hüquqlarının daha etibarlı təmini mümkün deyil. Bunun üçün ölkədə məhkəmələrin köklü islahatına ehtiyac var idi.

Müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyasında ilk dəfə olaraq Məhkəmə Hakimiyyəti anlayışı verildi. Bununla da cəmiyyətdə yaranan bütün hüquq münasibətlərinin həlli məsələsi məhkəmə orqanlarının səlahiyyətinə aid edildi. Bu mənada məhkəmə hakimiyyəti, onun hüquqi dövlətdə rolu və yeri ilə bağlı əsas ideyalar Konstitusiyada bünövrə kimi qoyulmuş konseptual əsaslardan irəli gəlir.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1997-ci ildə Milli Məclisdə zəngin demokratik ənənələri olan ölkələrin təcrübəsinə əsaslanan "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" qanun qəbul edildi. Həmin qanunun tətbiq edilməsi və məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsinə dair tədbirlər haqqında proqram xarakterli fərman imzalandı və ölkəmizdə məhkəmə quruluşunun və məhkəmə icraatının mahiyyətə yeni modelinin bərqərar edilməsi prosesinə başlandı.

Eləcə də prokurorluq orqanları yenidən formalaşdırıldı. Hüquqi islahatların nəticəsi olaraq prokurorluq müasir dövrün tələblərinə cavab verən, fəaliyyətində qanunçuluq, dövlətçilik, siyasi bitərəflilik, obyektivlik, qərəzsizlik və insan hüquqlarının təmini kimi prinsipləri rəhbər tutan demokratik məzmunlu bir təsisata çevrildi.

Heydər Əliyevin 26 aprel 2000-ci ildə Respublika Prokurorluğunun rəhbər işçiləri ilə keçirdiyi və prokurorluğun həyatında müstəsna rol oynamış tarixi görüşdən sonra Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunda hərtərəfli islahatlara başlandı, dövlət baş-

çısının tövsiyə və göstərişlərinə müvafiq olaraq həyata keçirilən tədbirlər sayəsində prokurorluğun demokratik məzmununda yeniləşdirilməsi, neqativ təzahürlərin aradan qaldırılması, müasir standartlar səviyyəsində işləməyə qadir olan kadr korpusunun formalaşdırılması, son nəticədə cinayətkarlığa qarşı mübarizə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi işinin zəruri tələblər səviyyəsində qaldırılması təmin edildi.

Hüquqi və demokratik dövlət quruculuğuna aparan yolda həyata keçirilən islahatlarla 28 dekabr 2001-ci il tarixdə "Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya qanunu qəbul edildi və bununla da insan hüquqlarının yeni bir qeyri-prosessual müdafiə mexanizmi formalaşdırıldı. Sonradan bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar Ombudsman təsisatının respublikanın regionlarında mərkəzlərinin yaradılması və Naxçıvan Muxtar Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) institutunun təsis olunması ilə davam etdirildi.

Azərbaycanın hüquqi-demokratik dövlət kimi əsasları daha da möhkəmlənib

Heydər Əliyevin başlatdığı hüquqi-demokratik dövlətçiliyin mühüm göstəricilərindən biri də çoxpartiyalı siyasi sistemin formalaşdırılmasıdır. Bu barədə söz açarkən ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində mövcud olmuş antidemokratik siyasi vəziyyəti xatırlamaya bilmirik. Ulu Öndərin liderliyi ilə 1992-ci ildə yaradılan Yeni Azərbaycan Partiyası o dövrdə müxalifət partiyası kimi si-

yasi meydana çıxmışdı. Həmin illər isə siyasi hakimiyyətdə olan qüvvələrin Heydər Əliyevə və YAP-a qarşı hansı maneələr törətdikləri hər kəsə yaxşı bəllidir.

Lakin Heydər Əliyevin hüquqi dövlət quruculuğunda siyasi partiyaların ölkənin siyasi həyatında iştirakına ehtiramla yanaşılıb. Təsadüfi deyil ki, müxalifət təmsilçiləri həmişə Milli Məclisdə təmsil olunublar. O cümlədən idarəçilikdə də müxalif kadrlara etimad göstərilib.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dövlət quruculuğu prosesi məhz demokratik, hüquqi dövlətin formalaşmasına yönələrək səmərəli, effektiv nəticələrlə müşayiət olunub. Hazırda isə həmin proses Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəldilərək ardıcıl davam etdirilir. Son illər dövlət idarəetməsində həyata keçirilən islahatların hakimiyyətin bütün qollarını əhatə etməsi, məhkəmə-hüquq sistemində baş verən yeniliklər, müxalifət partiyaları ilə konstruktiv siyasi dialoqun aparılması, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafı Azərbaycanın hüquqi-demokratik dövlət kimi əsaslarını daha da möhkəmləndirib.

Bütün bunlar nəticə etibarilə dövlətimizi və xalqımızın milli həmrəyliyi daha gücləndirir, cəmiyyətimizin rifahını daha da yüksəldir. Cənab İlham Əliyevin Ali Baş Komandanlığı ilə 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan tarixi Zəfər bunun bariz nümunəsidir.

**Ziyafət ƏSGƏROV,
Milli Məclisin Müdafiə, təhlükəsizlik
və korrupsiya ilə mübarizə
komitəsinin sədri,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.**

HEYDƏR ƏLİYEVİN ARZULADIĞI AZƏRBAYCAN

Tarix və şəxsiyyət!

Tarixdə şəxsiyyətin rolu...

Bu barədə çox deyilib və çox yazılıb, xeyli müzakirələr də aparılıb.

Yekun fikir isə belə olub:

Tarixdə şəxsiyyətlərin rolu danılmazdır!

Bəzən şəxsiyyətlər tarixi proseslərin gedişinə təsir göstərə, onun istiqamətini müəyyən qədər dəyişə bilirlər!

Azərbaycan tarixində də belə görkəmli insanlar, baş verən proseslərə təsir göstərməyi bacaran şəxsiyyətlər olub.

Onlardan biri də müasir Azərbaycan dövlətinin banisi və qurucusu, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevdir.

Heydər Əliyev öz fəaliyyəti ilə tarixin gedişinə təsir edən, tarixdə silinməz izi qalan fenomenal insanlardan olub. Onun Azərbaycan xalqı üçün etdikləri, müasir, müstəqil Azərbaycanın quruculuğuna verdiyi misilsiz töhfələr hamı tərəfindən minnətdarlıqla etiraf olunur.

Əslində, Heydər Əliyevin tərcümeyi-halı həm də doğma Azərbaycanın inkişaf mərhələləri, keçdiyi yol, qazandığı uğurlarının təsdiqi və təsviridir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycana 34 il rəhbərlik etmişdir. Bu rəhbərlik illəri bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən iki dövrdən ibarət olmuşdur.

Hər bir dövrün isə öz xarakterik xüsusiyyəti, prinsipial fərqləri mövcuddur. Lakin bu fərqli dövrlərə baxmayaraq, Ümummilli Liderimiz bütün illərdə və hallarda Azərbaycana fədakarlıqla xidmət göstərmiş, mövcud imkanlar dairəsində xalqın sosial rifahının, həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasını, iqtisad-

diyyatın yüksələn xətlə inkişafını təmin edə bilmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev qeyri-adi zəka sahibi, xarizmatik şəxsiyyət olmuşdur. Yüksək təşkilatçılıq bacarığı, nəhəng iş qabiliyyəti, siyasi uzaqgörənlik, üstəlik, yorulmadan çalışması uğurlarının başlıca səbəbləri idi.

SSRİ adlı super dövlət kommunizm ideologiyasına əsaslanırdı. On beş müttəfiq respublikadan təşkil olunan bu qırmızı imperiyada hər şey mərkəzə tabe edilmişdi. Sov. İKP sözdə siyasi partiya olsa da, həqiqətdə dövləti idarə edən qurum, bütün məsələlər barədə son söz deyən, qərar verən orqan sayılırdı.

Ulu Öndər özünəməxsus müdrikliyi və yüksək təşkilatçılıq bacarığı sayəsində həmin dövrdə qeyri-millətlər üçün heç də asan olmayan bir səviyyəyə - Sov.İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünədək yüksəlmişdi.

Azərbaycana rəhbərliyi dövründə və hələ Sov.İKP MK Siyasi Büro üzvlüyünə namizəd olarkən şəxsi nüfuzundan istifadə edərək mərkəzi büdcədən ölkəmizə daha çox vəsait ayrılmasına nail olurdu. Həmin vəsaitlər isə Azərbaycanın inkişafına yönəldilir, xalqımızın bəhrələnməsinə sərf olunurdu.

***

1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçilərkən Azərbaycan geridə qalmış aqrar respublikalardan idi.

Yeni texnika və texnologiya tətbiq edilmədiyindən neft sənayesində əsaslı geriləmə, tənəzzül yaranmışdı.

Aqrar sektorda vəziyyət daha acınacaqlı idi. Məhsuldarlıq və bütövlükdə ümumi istehsal az olduğundan kəndlinin qazancı da aşağı səviyyədəydi. Bu, insanların güzəranına mənfi təsir göstərirdi.

Ulu Öndərimiz özünəməxsus enerji və ciddiyətlə işə başladı. Hər iki sahədə işlər paralel şəkildə aparıldı. Əvvəlcə ümumittifaq fondundan kifayət qədər vəsait ayrılmasına nail olundu. Neft sənayesinin dirçəldilməsi prosesinə start verildi. 1941-1945-ci illərdə Azərbaycan cəbhənin yanacaq təminatında mühüm rol oynamışdı. Artan tələbatı daim ödəmək üçün neft quyuları şiddətli istismar olunmuşdu. Yeni yataqların kəşfinə, qoyulan investisiyaların artırılmasına, təzə texnologiyanın tətbiqinə isə lazımı diqqət yetirilməmişdi.

Neft sənayesindəki mövcud vəziyyəti dərinlən təhlil edən Ulu Öndər Heydər Əliyev sahənin imkanlarından geniş istifadə olunması üçün zəruri addımların ardıcılıqla atılmasına nail oldu. Azərbaycanda neft-maşınqayırma, kimya sənayesi yaradılaraq sürətlə inkişaf etdi. "Neft daşları"nda istehsalın həcmi xeyli artdı. Beləliklə, yeni, yüksək məvəcibli iş yerləri açıldı, dövlət hesabına mənzillər tikilərək neft və neftməşinqayırma sənayesi sahəsində çalışan vətəndaşların mənzil-məişət şəraiti, sosial rifahı ciddi şəkildə yüksəldildi.

Ümummilli Liderimiz şəxsi nüfuzundan istifadə edərək bir sıra əhəmiyyətli layihələrin Azərbaycana gətirilməsinə nail olurdu. Məişət kondisionerləri zavodunun, Bakı Dərin Özüllər Zavodunun və digər müəssisələrin Azərbaycanda inşası həmin dövrün əhəmiyyətli hadisələrindən sayılırdı.

***

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının yeni inkişaf mərhələsinə qaldırılması, bu sahədə

baş verən inqilabi dəyişikliklər də Ulu Öndərimizin adı ilə bağlıdır.

Müharibədən sonra Azərbaycan kəndi özünə gələ bilmirdi. Məhsuldarlığın və bütövlükdə istehsalın aşağı olması, kolxoz və sovxozların zəif texniki bazası bu sahəni qeyri-rentabelli vəziyyətə salmışdı.

Ulu Öndər Heydər Əliyev kənd əməkçilərini səfərbərliyə almağı, ittifaq miqyasındakı yeniliklərin kənd təsərrüfatına da gətirilməsini təmin etdi. Məhsuldar toxumçuluğun təmini, mal-qaranın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması, daha müasir kənd təsərrüfatı texnikasından istifadə tezliklə öz müsbət nəticəsini verməyə başladı.

Kolxoz və sovxozlar varlandıqca, kənddə çalışanların əməkhaqları artdıqca, Azərbaycan kəndinin də siması əsaslı şəkildə dəyişir, müasirləşirdi. İlbəil abad kəndlərin sayı artır, insanlar daha yaxşı yaşayırdılar. Köhnə, palçıq komalardan yaxasını qurtaran Azərbaycan kəndlisi özünə mişar daşından ikimərtəbəli, yaraşlıq evlər tikir, məişət şəraitini şəhərdəkinə yaxınlaşdırma bilirdi. Ötən əsrin yetmişinci illərindən etibarən Azərbaycan kəndləri tanınmaz dərəcədə yeniləndi. Evlərdə müasir mebellərdən, kondisionerlərdən istifadə olunur, ailələr özlərinə minik maşınları alır, kəndli balaları ölkə paytaxtına gələrək ali məktəblərdə oxuyurdular. Beləliklə, həm Azərbaycan kəndi tikilərək gözəlləşir, müasirləşir, həm də kənddə yaşayanların mədəni səviyyəsi yüksəlirdi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan kəndinə daha bir töhfəsi üzümçülükə bağlı digər müttəfiq respublikalar üçün nəzərdə tutulan layihəni ölkəmizə gətirməsi oldu. Belə ki, "Azərbaycan SSR-də üzümçülüğün və şərəbçiliğın inkişafı haqqında" Sov.İKP MK-nın, SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarının

icrası ölkəyə böyük vəsait qoyulması ilə nəticələndi. Qərara əsasən, az müddət ərzində kəndlərdə geniş üzüm plantasiyaları salındı, emal müəssisələri tikildi, yeni qəsəbələr inşa olundu. Üzümçülüğün və şərabçılığın inkişafı Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən xeyli varlanmasına, kəndlilərin sosial rifahının əsaslı şəkildə yüksəlməsinə şərait yaratdı.

***

Ulu Öndər Heydər Əliyev gənclərdən də diqqət və qayğısını heç zaman əsirgəməyib. Müasir, firavan Azərbaycan quruculuğunu qarşıya məqsəd qoyan Ümummilli Liderimiz yeni nəsil kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Çünki yaxşı bilirdi ki, bacarıqlı, savadlı və səriştəli kadrlar olmadan qarşıya qoyulan vəzifələri uğurla həyata keçirmək mümkün deyildir. Odur ki, Azərbaycanın bu gününə və gələcəyinə xidmət göstərəcək kadrların hazırlanması və yetişdirilməsi üçün bir sıra gərəqli işlər gördü.

Ulu Öndərin rəhbərliyi dövründə ölkəmizdə bir sıra yeni təhsil ocaqları açıldı, ali və orta ixtisas təhsili məktəblərinə qəbulun həcmi artırıldı. SSRİ dövründə Rusiyada bir çox nadir ixtisaslar üzrə ali məktəblər fəaliyyət göstərirdi. Ulu Öndər Heydər Əliyev hər il yüzlərlə, bütövlükdə rəhbərliyi dövründə isə minlərlə azərbaycanlı gənci dövlət hesabına həmin institutlara göndərərək orada müxtəlif ixtisaslara yiyələnmələrinə şərait yaratdı. Həmin gənclər həm sovet, həm də müstəqillik illərində doğma vətənlərinə xidmət göstərərək ölkəmizin inkişafında fəal iştirak etdilər.

Ən mühüm məsələlərdən biri hərbi kadrların hazırlanması sahəsində görülən işlər idi. Sovet dövründə müsəlman respublikalardan olan çağırışçıları müasir silahların olduğu hərbi hissələrə deyil, inşaat batalyonlarında

xidmətə salırdılar. Onların hərbi məktəblərə qəbuluna da müəyyən süni maneələr yaradılırdı. Ümummilli Liderimiz əvvəlcə Bakıda C.Naxçıvanskinin adını daşıyan hərbi təmayüllü məktəbin açılmasını təmin etdi. Sonra Bakıdakı ali hərbi məktəblərə azərbaycanlı gənclərin qəbulu üçün kvota ayırırdı. Eyni zamanda SSRİ məkanındakı hərbi məktəblərə təhsil almağa göndərilən azərbaycanlıların sayı da xeyli yüksəldi.

Hərbi ixtisaslara yiyələnərək SSRİ-nin müxtəlif guşələrindəki hərbi hissələrində xidmət edən azərbaycanlılar Ermənistan-Azərbaycan müharibəsi başlayanda geriye dönərək vətənin müdafiəsində döyüşərək xüsusi şücaət göstərdilər.

***

Ümummilli Liderimizin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə sözün həqiqi mənasında inqilabi dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycan başdan-başa yenidən tikilib quruldu. Ölkə paytaxtı Bakı xeyli böyüdü və gözəlləşdi, yeni mikrorayonlar salındı, məktəblər, mədəniyyət ocaqları inşa edilərək öz qapılarını xalqın üzünə açdı.

Azərbaycan mədəniyyəti, elmi sürətlə inkişaf etdi. Yeni teatrlar yaradıldı, tamaşalar qoyuldu. Bəstəkarlarımızın musiqi əsərləri, yazdıqları baletlər ittifaqın, habelə dünyanın məşhur konsert salonlarında səsləndirildi, səhnələrdə qoyuldu.

Təkcə zəhmət adamları deyil, yazıçıları, bəstəkarlarımız yüksək dövlət mükafatlarına, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldülər. Xalqımız daha yaxşı yaşamağa başladı, mədəni səviyyəsini yüksəltdi.

Azərbaycan on beş respublika arasındakı aşağı mövqeyindən öncül yerə çıxdı.

Ulu Öndərimiz SSRİ-nin rəhbərlərindən biri kimi Moskvaya işləməyə aparılarda abad, inkişafda olan bir ölkə qoyub getdi. Moskvada Sov.İKP Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi işlədiyi dövrdə Azərbaycanı, xalqımızı unutmadı, daim köməyini, dəstəyini göstərdi.

M.Qorbaçovun SSRİ rəhbərliyinə gəlişindən, "yenidənqurma" adlı ittifaq miqyaslı oyunbazlıqdan sonra vəziyyət büsbütün dəyişdi, qırmızı imperiyanın çöküşü başladı. Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük siyasətindən müvəqqəti ayrılması Azərbaycana da təsirsiz ötüşmədi.

Nəhəng imperiya çalxalanmağa, mərkəzlə müttəfiq respublikalar arasındakı bağlar qırılmağa başladı. Ölkəni mitinq və tətilər dalğası bürüdü, iqtisadiyyat pozuldu, qıtlıq, ərzaq növbələri yarandı, sabaha inam itdi...

Qarabağ probleminin yenidən meydana atılması, milli ədavətin gücləndirilməsi, belə bir dövrdə respublikaya maymaq, qorxaq və qətiyyətsiz adamların başçılıq etməsi vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirdi. "Cızığından çıxmış" Azərbaycanı cəzalandırmaq üçün Moskva tərəfindən 20 Yanvar faciəsi törədildi, sovet ordusu Azərbaycana gələrək dinc əhalini küçələrdə gülləbaran etdi.

Azərbaycanın faciəli günləri başladı, erməni-sovet ordusu vasitəsilə torpaqlarımız işğala məruz qaldı.

Özlərini "demokrat" adlandıran, milli-azadlıq hərəkatının dalğalarında iqtidara gələn AXC-Müsavat cütlüyü fəlakətli vəziyyəti daha da dərinləşdirdi. Heç bir idarəetmə təcrübəsi və səriştəsi olmayanlar, şəxsi maraqlarını dövlət mənafeyindən üstün tutanlar naşılıqları ucbatından Azərbaycanı bir dövlət kimi məhvəlmə həddinə çatdırdılar. Ölkə

keçmişdəki kimi kiçik xanlıqlara bölünmə ərəfəsində idi.

Bu məqamda Azərbaycan xalqı özünün ən müdrik qərarını verdi: sınınmış oğlunu, dünya şöhrətli siyasətçisini yenidən ölkə rəhbərliyinə dəvət etdi!

Ulu Öndər xalqının çağırışına biganə qala bilmədi!

Vətən dar günündə ümidini ona bağlamışdı!

Bu müqəddəs ümidi doğrultmaq lazım idi!

Geriyə qayıtdı, topsuz, tufəngsiz, ordusuz... Özü ilə zəngin təcrübəsini, dərin biliyini, bir də vətən sevgisi ilə döyünən ürəyini gətirdi!

***

1993-cü ilin 15 iyununda Ulu Öndər Heydər Əliyev faktiki olaraq ölkəyə rəhbərliyə başladı.

Lakin o, qurulu, abad Azərbaycanı qoyaraq Moskvaya getmişdi. Qayıtdığı dövrün Azərbaycanı isə ümummillə böhrana düşərək boğulan, torpaqları kəndbəkənd işğala məruz qalan, iqtisadiyyatı pozulan, dağılan, insanları isə ümitsiz bir vəziyyətdə idi.

Ümummillə Liderimiz ölkəni fəlakətdən qurtarmaq, arzuladığı yeni, müstəqil Azərbaycanı qurmaq üçün dərhal fəaliyyətə başladı. Sutkanın 18 saatını dayanmadan çalışır, bir neçə istiqamətdə fəaliyyət göstərirdi.

Əvvəlcə atəşkəs barədə razılıq əldə olundu və beləliklə, yeni ərazilərin işğalının qarşısı alındı. Ölkədəki anarxiya, qanunsuzluq və başıpozuqluq hallarının aradan qaldırılması üçün təsirli tədbirlər görüldü. Qanunsuz silahlı dəstələr ləğv edildi, əhalidəki külli miqdarda silah-sursat toplanıldı.

Ölkədə daimi və dönməz sabitlik yarandı. Lakin Azərbaycanın düşmənlərinə xidmət edən qüvvələr bununla barışmaq istəmirdilər. İki dəfə - 4 oktyabr 1994-cü və 13-18 mart 1995-ci illərdə dövlət çevrilişi cəhdləri törədildi.

Ulu Öndər həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq heç bir halda postunu tərk etmədi.

Xalqa müraciət edərək insanları dövləti və dövlətçiliyi qorumaq üçün meydanlara səslədi.

Bir neçə saat ərzində minlərlə insan dahi rəhbərlərinin səsinə səs verərək küçələrə axışdılar, bədxah və düşmən qüvvələrə qarşı müdafiə cəbhəsi yaratdılar.

Hər iki dövlət çevrilişi cəhdi iflasa uğradı, təşkilatçılar qanun məsuliyyətinə cəlb edilərək cəzalarını aldılar.

Quruculuq sahəsində isə görüləsi işlər hədsiz dərəcədə çox idi.

Bir milyondan artıq insan qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşərək çadır şəhərciklərində, ictimai binalarda köməksiz vəziyyətdə qalmışdı. Dövlət büdcəsində ciddi vəsait çatışmazlığı vardı. Ulu Öndər Heydər Əliyev beynəlxalq təşkilatlar və dost ölkələrə müraciət edərək binəsib insanlara humanitar yardım göstərilməsinə nail oldu, sonra isə bu sahəyə sistemli dövlət yardımını təşkil etdi.

AXC-Müsavat cütlüyünün görə bilmədiyi işi, Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması və büdcəyə neft gəlirlərinin gətirilməsi prosesinə start verdi. Neft danışıqlarının uğurlu alınması üçün bu işə o dövrdə ARDNŞ-in vitse-prezidenti vəzifəsində çalışan İlham Əliyev cəlb edildi. Neft danışıqları çətin və mürəkkəb şəraitdə keçirilsə də, nəticə uğurlu oldu. Sonradan Azərbaycanın dövlət maraqları tam təmin olunan "Əsrin müqaviləsi" adlandırılan neft kontraktı bağ-

landı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixracı boru kəmərinin tikintisinə başlandı.

***

Azərbaycan "Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı" qəbul etsə də, əslində, müstəqillik deklarativ xarakter daşıyırdı. Həqiqi müstəqilliyə nail olmaq üçün də çox iş görülməliydi.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçmək, buna zəruri hüququ baza yaratmaq vacib idi. Az bir vaxtda baş müəllifi Ulu Öndər Heydər Əliyev olan yeni Konstitusiyaya layihəsi hazırlandı və ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olundu. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üzrə iki dövlət proqramı qəbul olunaraq icra edildi. Azərbaycan kəndinin yeni istehsal münasibətlərinə keçirilməsi də zəruri idi. Ən çətin problemlərdən biri olan aqrar islahatların aparılması da uğurla başa çatdı, torpaq əsl sahiblərinə qaytarıldı.

Ulu Öndərin ən böyük xidmətlərindən biri də Azərbaycan cəmiyyətinin demokratikləşdirilməsi yolunda atdığı qətiyyətli addımlardır. Yeni Konstitusiyanın qəbulundan sonra vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, insan hüquqlarının qorunması, mətbuat və söz azadlığının bərqərar olunması istiqamətində mühüm işlər görüldü, AXC-Müsavat cütlüyü özlərini "demokrat" saysalar da, mətbuata azadlıq verməyə cəsarətləri çatmadı. Əksinə, onların dövründə mətbu orqanlar dəfələrlə təzyiqlərə məruz qaldı, jurnalistlər döyüldü, təhqir olundu. Bu cəsarəti də Ulu Öndərimiz öz üzərinə götürdü. 6 avqust 1998-ci ildə mətbuata senzura nəzarətini birdəfəlik aradan qaldıran fərman imzaladı. Beləliklə, mətbuat senzura buxovundan azad edildi.

Ulu Öndər Heydər Əliyev jurnalistlərin sosial müdafiəsinin yüksəldilməsi sahəsində də gərəkli işlər gördü. Bir sıra qəzetlərin mətbəələrə olan borcları dövlət hesabına ödənildi. Mətbu orqanların təsis olunması əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırıldı və sadələşdirildi. Azərbaycan jurnalistləri Ümum-milli Liderimizin bu qayğılarına cavab olaraq onu "Jurnalistlərin dostu" adına layiq gördülər.

Artıq Azərbaycan müstəqil daxili və xarici siyasət yürüdən dövlətə çevrilmişdi. Əsas məsələlərdən biri Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ probleminin həlli idi.

Lakin ömür Ulu Öndərimizə möhtəşəm planlarını yerinə yetirməyə möhlət vermədi. O, Azərbaycanın yeni inkişaf yolunu müəyyənləşdirərək görülməli bütün işlərin ağırlığını siyasi varisi cənab İlham Əliyevin çiyinlərinə qoyaraq əbədiyyətə qovuşdu!

Azərbaycan xalqı sevimli rəhbərinin və xilaskarının vəsiyyətinə əməl edərək cənab İlham Əliyevi dövlət başçısı seçdi.

Beləliklə, Ulu Öndərimizin arzusunda olduğu yeni Azərbaycanın quruculuğu mis-siyasını da Prezident İlham Əliyev yerinə yetirməli oldu.

***

Prezident İlham Əliyev xalqın ona göstərdiyi etimadı layiqincə doğrultmaq üçün ilk günlərdən gərgin və məhsuldar fəaliyyətə başladı.

Hakimiyyətin ilk anlarından sabitliyi pozmaq üçün meydana atılanları dərhal yerində oturtdu, onlara müstəqil Azərbaycanın etibarlı əldə olduğunu anlatdı.

Həmin dövrdə Azərbaycanda iqtisadi çətinliklər hökm sürürdü. İşsizlik baş alıb gəlir, kəndlər boşalır, bölgələrə elektrik enerjisi fasilələrlə verilir, qaçqın və məcburi köçkünlər

çadır şəhərciklərində, ictimai binalarda ağır vəziyyətdə yaşayırdı. Əksər yaşayış məntəqələri qazlaşdırılmamışdı və Azərbaycan qonşu Rusiyadan mavi yanacaq alırdı.

Cənab İlham Əliyev seçkiqabağı təbliğatında xalqa öz vədlərini bəyan etmişdi: İşsizlik ən aşağı səviyyəyə endiriləcək, hər bir yaşayış məntəqələrində daim elektrik enerjisi olacaq, bütün kəndlər və qəsəbələr qazlaşdırılacaq, çadır şəhərciklərində bir nəfər qaçqın və məcburi köçkün qalmayacaqdır.

Dövlət büdcəsinə neft pulları daxil olduqca vəziyyət sürətlə dəyişirdi. Prezident İlham Əliyev cari işləri perspektiv problemlərin uğurlu həlli ilə məharətlə əlaqələndirirdi. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin ardınca Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəyə verilməsi, "Şimal-Cənub", "Şərqi-Qərbi" nəqliyyat dəhlizlərinin işə salınması, Azərbaycanın logistika mərkəzinə və Avropanın mavi yanacaq təminatında etibarlı tərəfdaşa çevrilməsi ölkənin iqtisadi qüdrəti ilə yanaşı, siyasi nüfuzunu da əhəmiyyətli şəkildə yüksəltdi.

Azərbaycan ən əvvəl özünün enerji təhlükəsizliyini təmin etdi. Bu gün ölkəmiz dünya bazarına təkəneft və təbii qaz deyil, elektrik enerjisi də çıxarır.

Cənab İlham Əliyev verdiyi bütün vədləri ləyaqətlə yerinə yetirmişdir. Ölkə üzrə qazlaşdırma 95 faizdən yüksəkdir. Artıq Azərbaycan alternativ elektrik enerjisi istehsalına başlamışdır və sürətlə yeni, bərpaolunan elektrik enerjisi istehsalı qurğuları inşa edir.

Ölkənin bütün magistral yolları yenidən qurularaq genişləndirilmiş, kəndarası yollar asfaltlanmış, gediş-gəliş xeyli asanlaşmışdır.

İndiyədək 116 məcburi köçkün qəsəbəsi salınaraq 300 mindən çox insan rahat mənzillərə köçürülmüşdür.

Paytaxt Bakı yenidən tikilib qurulmuş, təzə küçələr və parklar salınmış, dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevrilmişdir.

Kənddə sahibkarlığın inkişafı Azərbaycan kəndinin simasını büsbütün dəyişmişdir. İnsanlar özlərinə bir-birindən yaraşlıq, gözəl evlər tikmiş, sosial rifahlarını xeyli yaxşılaşdırmışlar.

Bu qayğıdan jurnalistlər də kənarda qalmamışlar. Dövlət öz hesabına yeni yaşayış binaları tikib təmir edərək qələm sahiblərinin ixtiyarına vermişdir.

Azərbaycan həm də turizm diyarına çevrilmişdir. Ölkəyə dünyanın hər yerindən gələn turistlərin sayı ilbəil artır. Çoxsaylı istirahət mərkəzləri, çoxulduzlu hotellər, unikal mətbəximiz gələn qonaqları hədsiz dərəcədə razı salır.

***

Müəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev Ulu Öndərimizin ən böyük arzusunu və vəsiyyətini də şərəflə yerinə yetirdi.

44 günlük Vətən müharibəsində Ermənistan ordusunu dəmir yumruğu ilə məhv etdi, düşməni qarşısında diz çökdürərək kapitulyasiya aktını imzaladırdı!

İndi isə Qarabağın bərpası, dirçəldilməsi prosesi sürətlə davam edir. Bu sahədə Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın da fəaliyyəti ürəkaçandır. Onun Şuşada Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə reallaşdırdığı layihələr qürur və sevinc doğurur.

Böyük qayıdışa ciddi hazırlıq görülür. Şəhərlərin baş planları tərtib olunur, yeni, bir-birindən maraqlı layihələr reallaşdırılır. Şuşaya, Laçına, Kəlbəcərə yeni yollar çəkilir, dəmir yolu xətləri təzədən salınır. Kənd təsərrüfatının dirçəldilməsi, sənaye parklarının

tikintisi diqqət mərkəzindədir. Kəndlinin bol suvarma suyu ilə təminatı üçün yeni su anbarları yaradılır, köhnələri təmir olunur, təzə kanallar çəkilir, artezian quyuları qazılır. Müasir tipli, "ağıllı" kənd və qəsəbələrin yaradılması da diqqət mərkəzindədir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin məşhur kəlamı hamının dilinin əzbəridir və hər birimizin qəlbini qürur hissi ilə doldurur: "Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!"

Ümummilli Liderimiz təkcə Azərbaycanlı olması ilə fəxr etmirdi. O, Azərbaycanı bütün varlığı ilə sevirdi, onun yüksəlişi, qüdrətlənməsi, dünyada nüfuzunun artması və müstəqilliyinin əbədiyyəyə çevrilməsi üçün mümkün olanları edirdi.

Ulu Öndərimiz Azərbaycanı azad və müstəqil görmək istəyirdi.

Ulu Öndərimiz Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasını istəyirdi.

Ulu Öndərimiz Azərbaycanı müasir, demokratik, gözəl, abad ölkə kimi görmək istəyirdi.

Ulu Öndərimiz Azərbaycan vətəndaşlarının xoşbəxt, firəvan, alnıaçıq və üzügülər yaşamasını istəyirdi.

Müəffər Ali Baş Komandanımız, Prezidentimiz İlham Əliyev bütün bu istək və arzuları gerçəklilyə çevirdi.

Azərbaycanı Cənubi Qafqazın ən güclü dövləti etdi.

Azərbaycanın dünyada nüfuzunu qat-qat artırdı.

Qüdrətli ordu yaratdı, ərazi bütövlüyümüzün bərpasına nail oldu.

Bu gün isə Azərbaycanı Zəfər yolu ilə dayanmadan irəli aparır!..

Bəxtiyar SADIQOV,
"Azərbaycan" qəzetinin baş redaktoru.

DÜNYA AZƏRBAYCANLILARININ ZƏFƏR QURULTAYI

Dünya Azərbaycanlılarının V Qurultayının keçirilməsi ilə bağlı hazırlıq işləri yekunlaşır. Qurultay Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qüdrətli ordumuzun düşmən işğalından azad etdiyi, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərində keçiriləcək.

Tədbirdə 65 ölkədən 400 nəfərə yaxın diaspor nümayəndəsinin iştirakı gözlənilir. Qurultayın rəsmi açılış mərasimindən sonra Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyətinə dair hesabat verilməsi, "Postmüharibə dövründə Azərbaycan diasporunun qarşısında duran vəzifələr", "Qarabağın bərpası və yenidən qurulmasına Azərbaycan diasporunun töhfələri" mövzularında müzakirələrin təşkili planlaşdırılır.

Qeyd edək ki, Dünya Azərbaycanlılarının V Qurultayı son illər yüksək təşkilatlanma və birlik nümayiş etdirən, beynəlxalq ictimaiyyətin Azərbaycan həqiqətləri ilə bağlı məlumatlandırılmasında xüsusi rol oynayan diasporumuzun Qarabağın azad olunmasından sonra ilk böyük görüşü olacaq.

Dünya azərbaycanlılarının mötəbər tədbirinin tarixi zəfərimizin rəmzi olan Şuşada keçirilməsi çox böyük siyasi əhəmiyyətə malik olan əlamətdar tarixi hadisə, unudulmayacaq böyük bayramdır. Ona görə də biz bu qurultayı Zəfər Qurultayı adlandırırıq.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin diaspor quruculuğu fəaliyyəti

Diaspor quruculuğu Azərbaycanda müstəqilliyin ilk illərindən aktualıq kəsb etməyə başlasa da, bu taleyüklü vəzifənin yerinə yetirilməsinə dövlət tərəfindən xüsusi diqqət göstərilməsi məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra mümkün oldu. Hələ 1991-ci ildə Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə Naxçıvan MR Ali Məclisi 31 dekabr - Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Gününün təsis

olunması barədə qərar qəbul etmiş və bu tarixi günün bütün ölkə ərazisində bayram kimi qeyd olunması ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında vəsətət qaldırmışdı. Ermənistanın təcavüzü və torpaqlarımızın işğalı dövrünə təsadüf edən 1990-cı illərdə Ulu Öndər beynəlxalq ictimaiyyətin ölkəmizin problemlərinə biganəliyi fonunda soydaşlarımızın dünyadakı səsimiz ola biləcəyi gerçəyini təbliğ edərək, bu istiqamətdə atılan addımları dövlət siyasəti xəttinə çevirdi. Onun dövlət başçısı kimi bütün xarici səfər proqramlarına mütləq həmin ölkədə yaşayan Azərbaycan icması ilə görüşlər daxil edilirdi. Həmyerlilərimizlə ayrıca xoş ab-hava, isti münasibətlərə köklənmiş bütün görüşlərində onları yaşadıkları

ölkəyə inteqrasiya ilə yanaşı, tarixi vətənlərini də unutmamağa, onun dərdinə biganə qal-mamağa, azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşməyə çağırırdı. Məhz həmin illərdən başlayan azərbaycanlıların təşkilatlanması 2001-ci il noyabrın 9-10-da müstəqil Azərbaycanın, eləcə də bütün dünya azərbaycanlılarının həyatında tarixi hadisə kimi yaddaqalan Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi ilə davam etdi.

Ümummilli Liderin dillər əzbərinə çevrilən "Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!" sözləri ilə də tarixə düşən bu qurultayda

Heydər Əliyev Azərbaycan diasporunun güclənməsi üçün istiqamətlər müəyyənləşdirdi və tövsiyələrini verdi. Qarşıda duran vəzifə və prioritetlər nəzərə alınaraq elə həmin qurultayda diasporla çalışan dövlət qurumunun – Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması qərara alındı, 5 iyul 2002-ci ildə isə Ulu Öndər Heydər Əliyevin müvafiq fərmanı ilə komitə yaradıldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 19 noyabr 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin əsasında Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı.

Ulu Öndərin əsasını qoyduğu diaspor siyasəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilir. Məhz bu siyasətin nəticəsi olaraq cənab İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə Dünya Azərbaycanlılarının artıq dördüncü, ümumilikdə isə beşinci qurultayı keçiriləcək.

Azərbaycan diasporuna dövlət qayğısı

Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayından ötən dövr ərzində Azərbaycan Respublikası Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanması, cəmiyyətə inteqrasiyası, onların ictimai-siyasi həyatda aktivliyinin təmin olunması, tarixi vətənlə əlaqələrinin genişləndirilməsi, habelə müxtəlif xalqların diaspor təşkilatları ilə effektiv əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulması istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu sahəyə dövlətin diqqət və qayğısının bariz nümunəsi Prezident İlham Əliyevin 2018-ci il 6 iyul tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Diasporuna

Dəstək Fondunun yaradılmasıdır. Yarandığı gündən bu günədək Fonda 250 layihə təklifi daxil olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanından irəli gələn məsələlərin həlli istiqamətində komitənin hazırladığı "Xaricdə yaşayan aztəminatlı azərbaycanlılara sosial yardımın göstərilməsi Qaydası" 4 oktyabr 2020-ci ildə Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş və 2021-ci il yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir. Komitə ilə rahat əlaqənin yaradıla bilinməsi məqsədilə müasir informasiya texnologiyaları tətbiq edilmiş və qurum "Elektron hökumət" portalına inteqrasiya olunmuşdur.

Diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin dərinləşdirilməsi sahəsində mövcud olan problemlər öyrənilmiş və pərakəndə fəaliyyətin qarşısının alınması məqsədilə bir sıra addımlar atılmışdır. Soydaşlar və diaspor təşkilatları haqqında qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə komitədə əlaqədar qurumların nümayəndələrinin iştirakı ilə müvafiq işçi qrup yaradılmış, bu istiqamətdə xarici təcrübə öyrənilərək təkliflər hazırlanmışdır.

Xaricdə yaşayan soydaşlarımızı diaspor fəaliyyətində iştirak etməyə təşviq etmək, eləcə də xaricdə Azərbaycan həqiqətlərinin yayılması, tariximiz və mədəniyyətinin təbliği üçün böyük əmək sərf edən azərbaycanlıların mükafatlandırılması məqsədilə "Diaspor fəaliyyətində xidmətə görə" Azərbaycan Respublikasının medalı təsis edilmiş və bu sahədə xidmətləri olan soydaşlarımız bu medalla təltif olunmuşdur.

Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayında Prezident İlham Əliyevin proqram x-

rakterli çıxışı, tövsiyə və tapşırıqları, eləcə də Azərbaycan diaspor təşkilatlarının tələb və təklifləri nəzərə alınmaqla Strateji Yol Xəritəsi hazırlanmışdır. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla, Azərbaycan icma və diaspor təşkilatları ilə koordinasiyanın optimallaşdırılması, diasporla diplomatik korpusun əməkdaşlığının sağlamlaşdırılması üçün konkret addımlar atılmışdır. Səfirlik və konsulluqlarla birgə fəaliyyətə diqqət yetirilmişdir.

Biz birlikdə güclüyük!

Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən xaricdə yaşayan azərbaycanlılara göstərilən diqqət və qayğı maksimum birliyi və həmrəyliyi tövsiyə edir. Bu istiqamətdə ən effektiv işlərdən sayıla biləcək xarici ölkələrdə Azərbaycanlıların Koordinasiya Şuralarının yaradılması və Azərbaycan Evlərinin açılması olmuşdur. Hazırda dünyanın 33 ölkəsini əhatə edən və 130-dan çox diaspor təşkilatını özündə birləşdirən 14 Koordinasiya Şurasının hədəfi yerli, regional fəaliyyəti gücləndirmək və beynəlxalq təşkilatlara təsir imkanlarına malik olmaqdır.

Dünyanın 11 ölkəsində fəaliyyət göstərən 15 Azərbaycan Evi isə xaricdə milli atributumuz kimi maddi-mənəvi dəyərlərimizi təbliğ etdirməklə sosial-mədəni məkan rolunu oynayır. Buranın konsepti ümumilikdə ziyarətçilərə Azərbaycan haqqında müfəssəl fikir formalaşdırmaq və məlumat vermək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda həmin təsisatlar istənilən vaxt azərbaycanlıların pənah apardıqları doğma evi kimi bir ocağa çevrilməkdədir. Biz koronavirus pandemiyası və Rusiya-Ukrayna münaqişəsi fonunda bunun şahidi olduq.

Milli kimliyin və ana dilinin qorunması məsələləri

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü və dəstəyi ilə xarici ölkələrdə "Qarabağ" adlı həftəsonu Azərbaycan məktəbləri fəaliyyət göstərir. Artıq dünyanın 6 şəhərindəki "Qarabağ məktəbi"ndə 250-dən çox azərbaycanlı uşaq təhsil alır. Bunlar Kanadanın Ottava, Fransanın Nant, İsveçrənin Bern, Polşanın Varşava, İsveçin Stokholm, Böyük Britaniyanın London şəhərləridir. Məktəblər pedaqoji heyət, dərslər vəsaitləri və müvafiq vəsaitlərlə təmin olunmuşdur. Xaricdə böyüyən azərbaycanlı gənc nəslin Azərbaycanla bağlı olması və ilk növbədə Azərbaycan dilini bilməsi məqsədilə oflayn, onlayn və hibrid metodlarla layihələr həyata keçirilir. Burada şagirdlərə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, Azərbaycan və dünya tarixi, rəsm və piano dərsləri keçirilir.

Xaricdə yaşayan 6-10 yaşlı azərbaycanlı uşaqlar üçün komitə tərəfindən hazırlanmış "Azərbaycan dili" dərsləri Təhsil Nazirliyinin qrifi əsasında çap edilmiş və xaricdəki soydaşlarımıza göndərilmişdir. Eyni zamanda komitənin rəsmi internet saytından kitabı PDF formatda əldə etmək imkanı da yaradılmışdır.

Beynəlxalq sahədə əməkdaşlıq və perspektiv imkanlar

Komitə beynəlxalq əlaqələrin inkişafına və xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu xüsusda Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan ölkələrin müvafiq qurumları ilə əməkdaşlıq dərindən

dirilmiş, bir sıra sənədlər imzalanmış, çoxsaylı tədbirlər keçirilmişdir. Bakı şəhərində Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv dövlətlərin diaspor məsələlərinə məsul nazirlik və qurumları arasında təcrübə mübadiləsi proqramının açılışı olmuşdur. Eləcə də Almaniyanın paytaxtı Berlin şəhərində "Türkdilli Diasporların I Potensial Artırma Təlim Proqramı", ABŞ-ın Nyu York şəhərində "Türkdilli Diasporların Potensialının Təkmilləşdirilməsi üzrə Təlim Proqramı" təşkil edilmişdir.

Qardaş Türkiyə Respublikasının müvafiq qurumu ilə anlaşma memorandumu imzalanmış, Vətən müharibəsi dövründə Ermənistanın Gəncə şəhərində törətdiyi terror aktı zamanı Xaricdə Yaşayan Türklər və Əqrəba İcmaları Agentliyinin rəhbərinin Azərbaycana səfəri təşkil olunmuşdur. Həmçinin İsrail, Rumıniya, Macarıstan və digər ölkələrin aidiyyəti təşkilatlarında görüşlər keçirilmişdir.

Bu yaxınlarda komitənin nümayəndə heyəti Türk Dövlətləri Təşkilatının Bursada təşkil olunan II Diaspor Forumunda iştirak etmişdir.

Diasporun rolunun gücləndiyi hazırkı şəraitdə Azərbaycan ilk dəfə olaraq bu il Qlobal Diaspor Forumunda təmsil olunmuşdur.

İnanırıq ki, Azərbaycan və Türkiyə diasporları erməni diasporunun hiyləgər planlarına qarşı prinsipiiallıq göstərərək 2021-ci il iyunun 15-də dövlət başçılarımız tərəfindən imzalanan "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi"nin "Tərəflər müxtəlif ölkələrdə yaşayan Azərbaycan və türk diasporları arasında əməkdaşlığın daha sıx inkişaf etdirilməsi, onların məruz qaldıqları ümumi problemlər qarşısında birlikdə addımlar atılması və ardıcıl həmrəylik göstərilməsi məqsədilə söylərini birləşdirir-

cəklər" bəndindən irəli gələn vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gələcəkdir.

Qarabağ mitinqləri

Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətində dünyanın aparıcı şəhərlərində Azərbaycan həqiqətlərinin Avropa ictimaiyyətinə çatdırılması yolu kimi mitinqlər keçirilməsi də xüsusi yer tutur. 2019-cu ildə Xocalı soyqırımının 27-ci ildönümü ilə əlaqədar Avropa İttifaqının siyasi mərkəzi olan Belçika Krallığının Brüssel şəhərində etiraz mitinqi, 22 fevral 2020-ci ildə Almaniyanın Berlin şəhərindəki tarixi Brandenburq qapıları önündə Ümumavropa Qarabağ mitinqi, 2022-ci ildə Xocalı soyqırımının 30-cu ildönümü ilə əlaqədar Vaşinqtonda Ümumamerika Xocalı Mitinqi təşkil olunmuşdur.

Azərbaycan diasporu

Tovuz döyüşlərindən sonra

2020-ci ilin iyul ayında Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının Tovuz rayonu istiqamətində dövlət sərhədində törətdiyi təxribat xaricdə yaşayan həmvətənlərimizin ciddi narahatlığına və etirazına səbəb olmuşdur. Dünyanın müxtəlif ölkələrində məskunlaşan azərbaycanlılar Ermənistanın dövlət sərhədində törətdiyi təxribatlara etiraz əlaməti olaraq mütəşəkkil şəkildə aksiyalara başlamış, güclü birlik və həmrəylik nümayiş etdirərək dünya dövlətlərindən və beynəlxalq təşkilatlardan Ermənistanın işğalçılıq siyasətinə son qoyulmasını və Azərbaycan torpaqlarının azad edilməsini tələb etmişdir.

Xaricdə yaşayan azərbaycanlılar, eləcə də Azərbaycana dost münasibəti bəsləyən xalqların nümayəndələri dünyanın aparıcı

ölkələrində, BMT, ATƏT və digər beynəlxalq təşkilatların ofisləri qarşısında, dünyanın nüfuzlu media orqanlarının qarşısında icazəli aksiyalar keçirmiş, dünyanın aparıcı dövlətlərindən və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarından Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunması və ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması üçün qəti tədbirlər görülməsi tələb edilmişdir. Ümumilikdə 26 ölkədə 25 min nəfərdən çox insanın iştirak etdiyi 71 aksiya keçirilmişdir.

Ermənilərin Polşa, Niderland, Belçika, ABŞ (Vaşinqton, Los-Anceles), Gürcüstan, Türkiyə və Ukraynada Azərbaycan səfirliklərinin qarşısında təşkil etdikləri icazəsiz aksiyalar həmvətənlərimizin, habelə Azərbaycana dost münasibət bəsləyən xalqların diasporlarının nümayəndələrinin müdafiə aksiyaları ilə fiaskoya uğramışdır. Komitə tərəfindən dünya azərbaycanlılarına müraciət edilərək təxribatlara uymamaq, bütün mübarizənin hüquqi müstəvidə, yaşadıkları ölkələrin qanunları çərçivəsində aparılması tövsiyə olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırıqlarına əsasən, həmvətənlərimizin pozulmuş hüquqlarının yaşadıkları ölkələrin qanunları çərçivəsində və beynəlxalq hüquq normaları əsasında bərpası, eləcə də dəymiş maddi və digər zərərlərin aradan qaldırılması üçün bütün mümkün addımlar atılmışdır.

Azərbaycan diasporu

Vətən müharibəsi dövründə

2020-ci il 27 sentyabr-10 noyabr tarixlərində baş vermiş 44 günlük Vətən müharibəsi xalqımızın, o cümlədən Azərbaycan diasporunun tarixində əhəmiyyətli yer tutur. Azərbaycan tarixinin qızıl səhifəsi olan böyük

Zəfər ili diasporumuzun da fəaliyyətinin qızıl ili sayılmalıdır. Bu qısa zaman kəsiyi Azərbaycan diasporunun sistemli və ardıcıl fəaliyyəti ilə yadda qalmışdır. Həmin fəaliyyətə 44 günlük müharibə fonunda və faktlarla nəzər salaq.

Vətən müharibəsi dövründə xaricdəki soydaşlarımız siyasi görüşündən, düşüncəsindən, yaşadığı ölkədən, çalışdığı yerdən asılı olmayaraq, milli birlik nümayiş etdirərək bütün imkanları ilə dövlətimizə dəstək göstərmişdir. Onlar orduya, yaralı əsgərlərə, şəhid ailələrinə, cəbhəboyu ərazilərdə yaralanan, evləri dağılan dinc sakinlərə, həmçinin həlak olanların ailələrinə humanitar yardımlar göndərməklə yanaşı, haqq səsimizin dünyaya çatdırılmasında da böyük mütəşəkkillik və fədakarlıq nümayiş etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2020-ci il 27 sentyabr tarixli xalqa müraciətindən sonra 10 noyabr tarixinədək mütəmadi olaraq soydaşlarımıza və Azərbaycan diaspor təşkilatlarına, habelə ölkəmizə dost münasibət bəsləyən digər xalqların diasporlarına komitə tərəfindən müraciətlər ünvanlanmış, bu müraciətlərdə onlara Azərbaycanın ədalətli mövqeyinin dünyaya çatdırılmasında, yaşadıkları ölkələrin ictimaiyyətinin obyektiv məlumatlandırılmasında fəallıq göstərməli, hal-hazırda cəbhədə baş verənlərlə bağlı doğru məlumatların yayılmasında yaxından iştirak etməli olduğuna dair tövsiyələr öz əksini tapmış, işğalçı Ermənistan ordusunun Gəncə, Tərtər, Bərdə və digər cəbhədən kənar ərazilərdə mülki vətəndaşları hədəfə alması barədə məlumat verilmiş, həmvətənlərimizə erməni təxribatlarına uymamaq və ayıq-sayıq olmaq tövsiyə edilmişdir. Komitə Azərbaycan həqiqətlərini

əks etdirən 55-dən çox qısa videomaterial hazırlayaraq yayımını təşkil etmişdir.

Müharibə dövründə komitənin koordinasiyası ilə 50-dən çox ölkədə fəaliyyət göstərən 300-ə yaxın diaspor təşkilatı, beynəlxalq təşkilatlar və Azərbaycandakı icmalar müxtəlif ölkələrin dövlət və hökumət rəhbərlərinə, parlament üzvlərinə, BMT, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası və digər beynəlxalq qurumlara 23 dildə 500-dən artıq müraciət göndərmişdir. Avropa Parlamentinin üzvlərinə 775 bəyanat çatdırılmış, müxtəlif ölkələrin 641 nəfər parlament üzvünə isə bəyanat və müraciətlər birbaşa təqdim olunmuşdur. Təkcə "Azərbaycan Diaspor Qadınları Şəbəkəsi"nin erməni əsgər analarına müraciəti elektron poçt vasitəsilə 58 dövlət başçısına, 44 beynəlxalq təşkilata və 5 minə yaxın vəzifəli şəxsə göndərilmiş, diaspor təşkilatları və üzvləri 60 ölkədə 32 dildə 535 məqalə dərc etdirmişlər.

Məhz diasporumuzun iştirakı ilə 36 xarici ölkədə 198 tədbir keçirilmiş, onların da 111-i aksiya, yürüş, avtoyürüş olmuşdur. Bu tədbirlərdə Türkiyə, İsrail, Pakistan, Ukrayna və Azərbaycanda dost digər ölkələrin diaspor nümayəndələri də iştirak etmişdir.

Qələbəni bizə yaşadanları YAŞAT!

Xaricdə yaşayan soydaşlarımız 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə şəhid ailələri və qazilərə, Azərbaycan Diasporuna Dəstək Fondu və Silahlı Qüvvələrə Yardım Fondu vasitəsilə, eləcə də komitənin koordinasiyası ilə birbaşa yardımlar etmişlər. 2021-ci ildə Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi "YAŞAT" Fonduna pul köçürmələri, qazilərimizə, şəhid və qazilərimizin ailələrinə maddi və mənəvi yardım göstərmələri üçün Azərbaycan diaspo-

runa, ümumilikdə xaricdə yaşayan azərbaycanlılara çağırış etmişdir. Bu mühüm çağırış nəticəsində Dövlət Komitəsinin və "YAŞAT" Fondunun təşəbbüsü, Azərbaycan Diasporuna Dəstək Fondunun təşkilatçılığı ilə 2021-ci il 29 aprel-31 may tarixlərində Azərbaycan diasporunun yüksək fəallığı ilə müşayiət olunan "YAŞAT" Xeyriyyə Marafonu baş tutmuş, marafon 7 saata yaxın müddətdə Azərbaycan Televiziyası ilə videoyazı formatında nümayiş olunmuş və nəticələr ictimaiyyətə açıqlanmışdır. "Qələbəni bizə yaşadanları birlikdə yaşadaq" şüarı altında keçirilən marafonun məqsədi müharibədə yaralananlara və şəhidlərimizin ailələrinə dəstək üçün dünya azərbaycanlılarını, "dəmir yumruq", ətrafında birləşdirmək olmuşdur. Xeyriyyə marafonu "YAŞAT" Fonduna 1 milyon manatdan artıq vəsaitin köçürülməsi ilə nəticələnmişdir.

Azərbaycanın təbliğati istiqamətində tədbirlər

2021-ci ildə komitə xarici jurnalistlərin, ekspertlərin, fotoqrafların, politoloqların və tarixçilərin işğaldan azad olunmuş Azərbaycan ərazilərinə çoxsaylı səfərlərini təşkil etmişdir. Məqsəd Azərbaycan həqiqətlərinin, Ermənistanın 30 il ərzində işğal altında saxladığı torpaqlarımızda törətdiyi dağıntıların dünyaya çatdırılması olmuşdur. Qarabağa səfər edən fotoqrafların çəkdiyi əsərlərdən ibarət sərgilər Avropanın mərkəzi şəhərlərində nümayiş olunmuşdur.

Bundan başqa, komitə ötən il diaspor nümayəndələrinin Şuşaya dörd səfərini təşkil etmişdir.

Səmimiyyətlə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan diasporunun əsası Ulu Öndər tərə-

findən qoyulmuş mənəvi birliyi son illər yüksək etimad, inamlı münasibətlər müstəvisində möhkəmlənmiş, 2020-ci ildə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. İstər cənab Prezident, istərsə də Birinci vitse-prezident ordumuzun Vətən müharibəsində əldə etdiyi davamlı qələbələrlə bağlı çıxışlarında, müraciətlərində dəfələrlə Azərbaycan diasporunun, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın da fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, onları təbrik etmişdir. Prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə yaradılan "YAŞAT" Fondunun Himayəçilik Şurasında diasporumuzun iki nüfuzlu üzvünün təmsil olunması Azərbaycan diasporuna ali səviyyədə göstərilən etimaddır. Bütün bunlar diasporumuzun yeni mərhələdə inkişafına xüsusi stimül verir, soydaşlarımız bunu çox böyük sevinc və fərəh hissi ilə qarşılayırlar.

Qarşıda duran problemlər və perspektivlər

Vətən müharibəsindəki tarixi Zəfərdən sonra Azərbaycan dövləti kimi, xaricdəki Azərbaycan diasporu da yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Təbii ki, amalıımız birdir, dəyişməyib və dəyişməyəcək - Azərbaycanın regionda və dünyada daha da güclü, qüdrətli dövlətə çevrilməsi və tanınması, yaşadığı ölkələrdə dövlətimizin imicinin gücləndirilməsi, xalqlar arasında dostluğun gücləndirilməsi.

Hesab edirəm ki, postmüharibə dövründə diaspor artıq yeni metod və yanaşmalar ortaya qoymalıdır. Bura ilk növbədə lobbi quruculuğu istiqamətində fəaliyyətin gücləndirilməsi, dost ölkə və xalqların, o cümlədən Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv ölkələrin diaspor təşkilatları ilə əlaqələrin dərinləşdi-

rilməsi, yeni texnologiyalardan istifadə etməklə diaspor hərəkətinin gücləndirilməsi daxildir. Bundan başqa, uzun illərdir xaricdə çalışan azərbaycanlı alimlər, həkimlər topladıqları təcrübəni ölkəmizin inkişafına sərf etməli, vətəndəki həmkarları ilə daha çox təcrübə mübadiləsi aparmalıdır. Qarşımızda duran problemləri aradan qaldırmaq üçün diaspor təşkilatları arasındakı koordinasiyanı gücləndirmək, yerli cəmiyyətlərdə inteqrasiya məsələlərinə diqqət yetirmək, ictimai-siyasi inkişafa nail olmaq, xarici KİV-lə əlaqələri intensivləşdirmək, lobbichilik fəaliyyətini gücləndirməklə dövlət və hökumət orqanlarına təsir imkanlarını artırmaq qarşımızda həllini gözləyən əsas problemlərdəndir.

Gələcək fəaliyyət proqramımızda əsas yeri milli dövlətçiliyimizin intibah dövrü - Zəfər mərhələsində Azərbaycan diasporunu Qarabağın dirçəlişi prosesinə cəlb etmək tutur. Məqsəd dünya azərbaycanlılarının, soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin, habelə Azərbaycana dost münasibət bəsləyən diasporların nümayəndələrinin diqqət və qayğısının Qarabağın quruculuğuna yönəlməsi, müxtəlif ölkələrdə böyük biznes imkanlarına malik azərbaycanlıların bura - Ana Vətənə sərmayə qoymasındadır.

Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, "Artıq bu gün dünyada mövcud olan və fəallaşan Azərbaycan icmaları ölkəmizə də dəstəkdir. Biz də onları dəstəkləyirik. Dəfələrlə demişəm ki, bütün Azərbaycan vətəndaşları, xaricdə yaşayan azərbaycanlılar birlirlər ki, onların arxasında güclü Azərbaycan dövləti dayanır".

Fuad MURADOV,
Azərbaycan Respublikası Diasporla
İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri.

*Azərbaycan təhlükəsizlik orqanları – 103***XALQIN VƏ DÖVLƏTİN TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN
TƏMİN OLUNMASI BAŞLICA VƏZİFƏDİR**

"Dövlət təhlükəsizlik, yaxud kəşfiyyat orqanı o vaxt qalib gəlir, öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirir ki, orada peşəkar kadrlar və iş üslubu olsun".

**Heydər Əliyev,
Ümummilli Lider.**

"Əgər hər yerdə sakitlikdirsə, təhlükə yoxdursa, deməli, təhlükəsizlik orqanları yaxşı işləyir. Sizin peşə uğurlarınız çox vaxt ictimai diqqətdən kənar qalır. Çünki sizin fəaliyyətiniz spesifikdir... Lakin vətəndaşlar bir şeyi bilirlər ki, təhlükəsizlik orqanları öz işini hər gün yerinə yetirir, istirahət günləri olmadan qanunun və təhlükəsizliyin keşiyində dayanırlar".

**İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.**

Səxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin marağı və mənafeələrini etibarlı şəkildə qorumağı ən ali məqsəd hesab edən Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının yaranmasından 103 il ötür. Tarixinin başlanğıcını Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyət dövründən götürən xüsusi xidmət orqanlarımızın dövlətçilik salnaməmizdə özünəməxsus yeri vardır.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqilliyini elan etdikdən sonra dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək, onu daxili və xarici təhdidlərdən qorumaq, mənfur qüvvələr tərəfindən törədilə biləcək terror-təxribat aksiyalarının qarşısını almaq üçün xüsusi xidmət orqanının yaradılmasına ciddi zərurət var idi. Həmin dövrdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qarşı yönəlmiş denikinçilərin,

bolşeviklərin, erməni-daşnak terrorçu və sair qüvvələrin təxribat-pozuculuq fəaliyyətləri təhlükəsizlik orqanlarının yaradılmasını labüd edirdi. Bununla əlaqədar, 1919-cu il mart ayının 28-də Hərbi Nazirliyin Baş Qərargahının tərkibində Azərbaycanın ilk xüsusi xidmət orqanı – Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat bölməsi təsis edildi. Ulu öndər Heydər Əliyevin 23 mart 1997-ci ildə imzaladığı Sərəncam ilə məhz 28 mart tarixinin Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının peşə bayramı günü kimi elan

edilməsi tarixi varisliyə əsaslanır.

O dövrdə ölkədə ictimai-siyasi, hərbi vəziyyətin gərgin olması, daxili və xarici təhdid və təzyiqlərin mövcudluğu daha geniş səlahiyyətlərə və imkanlara malik xüsusi xidmət orqanının yaradılmasını şərtləndirirdi. Beləliklə, Azərbaycan parlamentinin qərarı ilə 1919-cu il iyun ayının 11-də Dövlət Müdafiə Komitəsi yanında yeni xüsusi xidmət orqanı olan Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatı yaradıldı. Bu təşkilatın ilk rəhbərləri olan Məmmədbağır bəy və Nağı bəy Şeyxzamanlılar Cümhuriyyətin xarici və daxili düşmənlərinə qarşı amansız mübarizə aparmış, gənc dövləti hər cür təhlükələrdən qorumaq üçün fədakar fəaliyyət göstərmişlər.

Lakin bütün ciddi səylərə baxmayaraq, bolşevik təcavüzünə məruz qalan Azərbaycan

Xalq Cümhuriyyətinin 1920-ci ilin 28 aprel tarixində 23 aylıq mövcudluğuna son qoyuldu və ölkədə sovet rejimi bərqərar oldu. Bununla da müsəlman Şərqiində ilk demokratik respublika qurmağa nail olan hökumətin digər dövlət təsisatları ilə yanaşı, təhlükəsizlik orqanları da fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qaldı. Sonrakı dövrdə isə sovet totalitar rejimi Cümhuriyyətin güc strukturlarında xidmət etmiş əməkdaşların böyük əksəriyyətini öz repressiya məngənəsində məhv etdi. İlk təhlükəsizlik orqanlarımızın fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Xalq Cümhuriyyəti zamanı Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanları gənc, müstəqil dövlətimizə, dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsinə öz layiqli töhfələrini vermişdir".

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ilk öncə Azərbaycan Fövqəladə Komissiyası adlanan və bolşevik ideologiyasına xidmət edən, daha sonra Xalq Daxili İşlər Komissarlığı, Xalq Dövlət Təhlükəsizlik Komissarlığı, Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyi və nəhayət, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi adları altında fəaliyyət göstərmiş təhlükəsizlik orqanları xüsusən ötən əsrin 20-50-ci illərində ölkəmizin vətənpərvər ziyalı təbəqəsinin repressiyaya məruz qalmasında bir vasitə kimi istifadə edilmişdir. Ancaq bunlara rəğmən, Azərbaycanın sovet təhlükəsizlik orqanlarının daxilində Vətəninə sədaqətlə xidmət edən, xalqının ağrısı-acısı ilə yaşayan əməkdaşlar da olmuş və hər vəchlə Azərbaycanın günahsız vətənpərvər övladlarını sovet imperiyasının repressiya dalğasından və siyasi terrorundan, fiziki və mənəvi iztirablarından xilas etməyə çalışmışlar. Ulu öndər o dövrlə bağlı fikrini bildirərkən de-

mişdir: "...Bu orqanlar və onlarda işləmiş insanlar... çox mürəkkəb yol keçiblər. 20-30-cu, 40-cı illərdə bu orqanlar Azərbaycan xalqına, onun mənəviyyətinə, bütün həyatına çox böyük zərər gətirmişdir, zərbələr, yaralar vurmuşdur... 30-cu illərin siyasi repressiyaları nə qədər insanların, nə qədər ailələrin həyatını pozmuşdur. Nə qədər günahsız insanları həyatdan, azadlıqdan məhrum etmişlər. Xüsusən 37-38-ci illərin repressiyaları Azərbaycan xalqına, onun ziyalılarına, zəkali adamlarına, intellektual potensialına çox böyük zərbələr vurmuşdur. Ancaq bu siyasət, bu istiqamət 40-cı illərdə və hətta 50-ci illərin əvvəllərində də davam etmişdir".

Həmin dövrdə bu orqanlarda qeyri-millətlərin nümayəndələrinin çalışmasına şərait yaradılır, azərbaycanlıların işləməsinə isə imkan verilmir, fəaliyyət göstərən azsaylı milli kadrlara isə ögey münasibət sərgilənirdi. Lakin ötən əsrin 40-cı illərinin əvvəllərindən təhlükəsizlik orqanlarında çalışmağa başlayan ulu öndər Heydər Əliyevin gərgin səyləri, qətiyyəti və prinsipiallığı nəticəsində bütün maneələrə baxmayaraq, bu orqanların yad ünsürlərdən təmizlənərək milliləşməsinə, mühüm vəzifələrə məhz azərbaycanlı kadrların irəli çəkilməsinə başlandı. Bununla bağlı dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev demişdir: "Mən hesab edirəm ki, Azərbaycanda təhlükəsizlik təşkilatının milliləşdirilməsi prosesi bu təşkilatın Azərbaycana vurduğu zərəre baxmayaraq, bizim əldə etdiyimiz ən böyük nailiyyət idi. Təşkilat milliləşdikcə, onun fəaliyyətinin istiqamətini də Azərbaycanın milli mənafelərinə daha çox uyğun aparmaq mümkün olurdu".

Ulu öndər gənc yaşlarından kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat işinin mükəmməl bilicisi, fe-

nomenal qabiliyyətə malik xüsusi xidmət zabiti olaraq öz həmkarları arasında şöhrət və nüfuz qazanmağa nail olmuşdur. Yüksək intellekti, orijinal əməliyyat təfəkkürü vəzifə pillələrində onun ardıcıl olaraq irəliləməsinə səbəb olurdu. Heydər Əliyev dövlət təhlükəsizliyi orqanında bölmə rəisi, əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin müavini və nəhayət, sədri vəzifələrində işləyərək əsl peşəkarlıq məktəbi yaratmış, 25 illik şanlı xidmət yolu keçməklə təhlükəsizlik orqanlarının tarixinə öz adını ilk azərbaycanlı general kimi qızıl hərflərlə yazdırmışdır.

Onun təhlükəsizlik orqanlarında milliləşmə prosesini aparması ilə yanaşı, millətimizin düşünən beyinlərinin, milli düşüncə və əxlaq daşıyıcıları olan mütəfəkkirlərinin, görkəmli elm, sənət, mədəniyyət xadimlərinin sovet imperiyasının təqiblərindən xilas, repressiyaya məruz qalmış, "vətən xaini" damğası vurulmuş şəxslərin bəraət alması, təmiz adlarının qaytarılması istiqamətində əvəzsiz rolunu Vətən naminə xidmətində müstəsna yerə malikdir.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev respublikaya rəhbərlik etməyə başladığı 1969-cu ildən etibarən isə Azərbaycan dilinin dövlət dili səviyyəsinə yüksəldilməsi, ölkənin bütün sahələrdə inkişaf etdirilməsi, gələcək dövlətçilik əsaslarının yaradılması, millimənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində misilsiz işlər görmüş, xalqın milli oyanışının əsasını qoymuş, Azərbaycan İttifaq dövlətləri arasında davamlı tərəqqi edən ölkəyə çevrilmişdir. Ulu öndər Sovet rəhbərliyində çalışdığı illər ərzində də hər zaman dövlətinin və millətinin yanında olmuş, öz xalqının qayğılarını və rifahını daim diqqət mərkəzində saxlamışdır.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı möhtərəm Prezident, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə xalqın və dövlətin təhlükəsizliyinin etibarlı təminatı yönündə məqsədyönlü tədbirlər müvəffəqiyyətlə davam etdirilir. Məhz dövlətimizin başçısının ölkə rəhbərliyinə gəldiyi vaxtdan təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyətinin hüquqi bazası təkmilləşdirilmiş, maddi-texniki imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində əsaslı işlər görülmüşdür.

Sovetlər dönəminin bitməsindən sonra Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının tarixində yeni dövr başladı. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı ilə 1991-ci il noyabr ayının 1-də Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əsasında Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi təsis edildi. Lakin 1991-1993-cü illər ərzində ölkədə baş alıb gedən özbaşınalıq, hərc-mərclik, xaos, o vaxtkı hakimiyyət nümayəndələrinin sərəştərsizliyi yenidən müstəqillik qazanmış dövlətin bütün strukturlarının olduğu kimi, təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyətində də təsirsiz ötürmədi. Mövcud vəziyyətə baxmayaraq, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində başlanmış Birinci Qarabağ müharibəsində təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşları müsəlləh əsgər kimi silaha sarılaraq Vətənin müdafiəsinə qalxmış və əsl qəhrəmanlıq nümunələri yaratmışlar. Torpaqlarımızın bütövlüyü uğrunda canlarından keçərək şəhidlik zirvəsinə ucalmış təhlükəsizlik orqanı əməkdaşlarından altı nəfərinin Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülməsi buna əyani misaldır.

Ölkənin belə bir taleyüklü vəziyyətində 1993-cü ilin iyun ayında xalqın təkidli tələbi

ilə ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin gərgin əməyi, misilsiz söyləri, müdrikliyi, dərin zəkası, mükəmməl idarəçilik bacarığı və qətiyyətli siyasəti nəticəsində qısa zaman ərzində ölkədə sabitlik təmin olundu, Ermənistanla atəşkəs əldə edildi, vətəndaş müharibəsi təhlükəsi sovuşdu, məkrli daxili və xarici qüvvələrin pozuculuq fəaliyyətinin qarşısı alındı, Azərbaycan bir dövlət kimi yox olmaq təhlükəsindən xilas olaraq davamlı inkişaf yoluna qədəm qoydu. Qeyd olunan məqam dövlət idarəçilik sisteminin təkmilləşdirilməsinə, hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanlarının dövrün tələblərinə uyğun qurulmasına da təkan verdi. Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, həmin dövrdə təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşları səfərbər olunaraq pozucu və separatçı qüvvələrin Azərbaycana qarşı yönəlmiş çirkin əməllərinin qarşısını qətiyyətlə almış, Ermənistanın və digər düşmən qüvvələrin ölkəmizə qarşı terror-təxribat və casusluq fəaliyyətinin zərərsizləşdirilməsi, konstitusiya quruluşu əleyhinə yönəlmiş cinayətlərin ifşası və cinayətkar qruplaşmaların neytrallaşdırılması istiqamətində şücaət və fədakarlıq nümayiş etdirmişlər. Əldə edilmiş sabitlik və əmin-amanlıq şəraitində ölkəmiz beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində uğurla inteqrasiya olunmağa, respublikada etibarlı təhlükəsizlik mühiti formalaşmağa başlamışdır.

Dahi rəhbər Heydər Əliyev hər zaman müstəqil Azərbaycan dövlətinin təhlükəsizlik orqanlarına xüsusi qayğı ilə yanaşmış, bu orqanların maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsini, əməkdaşlarının iş şəraitinin yüksəldilməsini diqqətdə saxlamış, daim onların qayğıları ilə maraqlanmışdır. Təhlükəsizlik orqanlarının kadrlarla komplektləşdi-

rilməsinə də yüksək önəm verən ulu öndərin təşəbbüsü ilə 1998-ci ildə hazırda onun adını daşıyan Akademiya təsis edilmişdir. Bu təhsil ocağında müstəqil Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanları üçün neçə-neçə savadlı, bilikli zabit nəslə yetişmiş, bu gün də bu proses uğurla davam etməkdədir.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı möhtərəm Prezident, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə xalqın və dövlətin təhlükəsizliyinin etibarlı təminatı yönündə məqsədyönlü tədbirlər müvəffəqiyyətlə davam etdirilir. Məhz dövlətimizin başçısının ölkə rəhbərliyinə gəlidiyi vaxtdan təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyətinin hüquqi bazası təkmilləşdirilmiş, maddi-texniki imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində əsaslı işlər görülmüşdür. Belə ki, xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən "Milli təhlükəsizlik haqqında", "Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında", "Dövlət sirri haqqında" qanunlar qəbul edilmiş, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası və müvafiq sahə ilə bağlı digər doktrinal sənədlər hazırlanmışdır. Həmçinin əməkdaşların iş şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə bir sıra layihələr uğurla başa çatdırılmışdır. Təhlükəsizlik orqanının əməliyyat-xidməti işində qabaqcıl texnoloji vasitələrin tətbiqi, mərkəzi və ərazi struktur bölmələri üçün həm paytaxtda, həm də respublikanın bölgələrində müasir üslublu, çağdaş tələblərə uyğun yeni inzibati binaların inşası, orada səmərəli fəaliyyət üçün hərtərəfli imkanların yaradılması, eləcə də şəxsi həyatın maddi təminatının və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində mühüm işlərin görülməsi bir daha ölkə başçısının bu önəmli

sahəyə xüsusi diqqət və qayğısının əyani təzahürüdür.

Möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin 14 dekabr 2015-ci il tarixli 706 nömrəli Fərmanı əsasında Azərbaycan Respublikasında xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq və dövlət idarəetmə strukturunu təkmilləşdirmək məqsədilə Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin əsasında Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin və Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin yaradılması Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyətində ən yeni dövrün başlanğıcıdır. Qeyd olunan müddətdən ötən dövr ərzində Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti bütün qüvvə və vasitələrini səfərbər edərək dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına qəsd edən hüquqazidd əməllərin, korrupsiya hallarının, xarici xüsusi xidmət orqanlarının və beynəlxalq terrorçu təşkilatların ölkəmizin təhlükəsizliyi əleyhinə yönəlmiş terror-təxribat və digər pozuculuq fəaliyyətinin, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısının alınması istiqamətində əməliyyat tədbirlərini uğurla həyata keçirmiş, dövlət başçısının müəyyən etdiyi vəzifələr müvəffəqiyyətlə icra olunmuşdur.

Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələri də son illərdə daha fəal inkişaf edərək strateji tərəfdaşlıq xarakteri daşımaqdadır. Hazırda Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti dünyanın 80-dən artıq xüsusi xidmət orqanı ilə beynəlxalq terrorçuluğa və onun maliyyələşdirilməsinə, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa, o cümlədən narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına, insan alverinə, qaçaqmalçılığa, kibercinayət-

karlığa qarşı mübarizə aparılması istiqamətində faydalı əməkdaşlıq edir. Eyni zamanda, MDB-yə üzv dövlətlərin Təhlükəsizlik və xüsusi xidmət orqanları rəhbərləri Şurası (SORB), Türkdilli Dövlətlərin Xüsusi Xidmət Orqanları Konfransı, həmçinin, digər beynəlxalq təşkilatlarla ikitərəfli və çoxtərəfli formatda qarşılıqlı səmərəli işgüzar münasibətlər qurulmuşdur.

44 günlük Vətən müharibəsində rəşadətli Azərbaycan Ordusu 30 ilə yaxın müddət ərzində düşmən tapdığı altında qalan torpaqları igidlik dastanı yazaraq işğaldan azad etdi. Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin əməkdaşlarının da qazanılan tarixi Qələbədə müstəsna xidmətləri və danılmaz rolu olmuşdur. Həm müharibə dövründə, həm də ondan sonrakı dövrdə düşmən tərəfinin nəinki döyüş meydanında, həmçinin "gözəgörünməz cəbhə"də ölkəmizə qarşı apardığı təxribat-pozuculuq fəaliyyətlərinin qarşısı uğurla alınmış, dövlətin təhlükəsizliyi təmin edilmişdir.

Lakin həm beynəlxalq səviyyədə, həm də ölkə daxilində görülən tədbirlərə baxmayaraq, global təhlükəsizlik arxitekturasının, beynəlxalq nizamın ciddi təzyiq və təsirlərə məruz qaldığı, regional əmin-amanlığın pozulmasına yönəlik cəhdlərin olduğu bir dövrdə ölkəmiz əleyhinə təhdid və hədələrin olması riski hələ də qalmaqdadır. Bu da öz növbəsində xüsusi xidmət orqanlarını Vətənin təhlükəsizliyi naminə daim ayıq-sayıq olmağa, əməliyyat şəraitini doğru və vaxtında təhlil etməklə çevik tədbirlər görməyə sövq edir. Belə ki, ölkəmizdə yeni dövrün tələblərinə adekvat cavab verə biləcək təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması, Azərbaycanın dünya miqyasında artan nüfuzu, bölgənin lider ölkəsi rolunda çıxış etməsi, etibarlı tə-

rəfdaş imici qazanması, beynəlxalq nəqliyyat qovşaqlarının tam mərkəzində yerləşməsi, həm diplomatik, həm də iqtisadi sahədə ardıcıl uğurlar qazanması və respublikamızda bütün sahələrdə yüksək tərəqqinin müşayiət olunması bir sıra mənfur dairələrin, Azərbaycana düşmən mövqedə dayanan qüvvələrin qısqançlığına səbəb olur. Bütün bunlar nəzərə alınaraq, yarana biləcək mümkün təhlükələrin dərhal və operativ şəkildə qabaqlanması və qarşısının alınması istiqamətində Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti tərəfindən müvafiq tədbirlər həyata keçirilməklə zəruri və adekvat addımlar atılır, əməliyyat şəraiti daim nəzarətdə saxlanılır. Görülən bu işlərə isə ən yüksək qiyməti dövlətimizin başçısı verərək demişdir: "Biz bilirik bizim ətrafımızda nələr baş verir. Bilirik və bilməliyik. Bizim xüsusi xidmət orqanları çox səmərəli işləyirlər, həddindən artıq səmərəli işləyirlər".

Müasir tariximizin ən şanlı səhifəsi, heç şübhəsiz, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin yüksək sərkərdəlik məharəti, qəhrəman Vətən övladlarının yenilməz iradəsi, şücaəti, cəsarəti, xalqla ordunun və hakimiyyətin sarsılmaz birliyi nəticəsində yazıldı. 44 günlük Vətən müharibəsində rəşadətli Azərbaycan Ordusu 30 ilə yaxın müddət ərzində düşmən tapdağı altında qalan torpaqları igidlik dastanı yazaraq işğaldan azad etdi. Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin əməkdaşlarının da qazanılan tarixi Qələbədə müstəsna xidmətləri və danılmaz rolu olmuşdur. Həm müharibə dövründə, həm də ondan sonrakı dövrdə düşmən tərəfinin nəinki döyüş meydanında, həmçinin "gözəgörünməz cəbhə"də ölkəmizə qarşı apardığı təxribat-pozuculuq fəaliyyətlərinin qarşısı uğurla alınmış, dövlətin təhlükəsizliyi təmin edilmişdir. Vətən qar-

şısında borcunu layiqincə yerinə yetirən əməkdaşlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən ən ali dövlət mükafatlarına layiq görülmüş, orden və medallarla təltif edilmişlər.

Yaradılmasının 103 illiyini qeyd edən Azərbaycan təhlükəsizlik orqanları bu gün də dövlətimizin başçısının rəhbərliyi ilə ölkəmizin müstəqilliyinin, konstitusiya quruluşunun, ərazi bütövlüyünün xarici və daxili təhdidlərdən qorunması yolunda etibarlı sipər rolunu oynamaqdadır. Fürsətdən istifadə edərək, Azərbaycan Respublikasının dövlət təhlükəsizliyi və xarici kəşfiyyat orqanlarının əməkdaşlarını, veteranlarımızı peşə bayramı münasibətilə səmimi qəlbədən təbrik edir, doğma Vətənə şərəfli xidmətdə yeni-yeni nailiyyətlər diləyirik.

Əminliklə bildiririk ki, xidmətini Vətənə sonsuz sədaqət, ümummillə lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq, vətənpərvərlik irsinə və şanlı peşəkarlıq məktəbinə sadıqlıq üzərində quran Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin şəxsi heyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin bu orqanlara göstərdiyi yüksək etimadı və etibarını doğrultmaq, verdiyi tapşırıq və göstərişləri layiqincə icra etmək, vətəndaşlarımızın təhlükəsizliyini, dövlətimizin maraq və mənafeələrini təmin etmək üçün bundan sonra da qətiyyətlə və əzmlə çalışacaq, təhlükəsizliyin keşiyində daim ayıq-sayıq duracaqdır.

Sultan FƏRZƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikası
Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin
Baş İdarə rəisi.

BEYNƏLXALQ HUMANİTAR SİYASƏTƏ XÜSUSİ TÖHFƏLƏR VERƏN XANIM LİDER

Səidə HƏSƏNZADƏ,
AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstit-
tununun şöbə müdiri, hüquq elmləri
doktoru, həkim-oftalmoloq.
e-mail: bahram-zahidov@rambler.ru

Bu, Mehriban xanımın yorulmaz fəaliyyə-
tində, fədakar səylərində öz təcəssümünü
tapmışdır. Bakıda oxuduğu 23 nömrəli mək-
təbin əlaçısı olmuş və orta təhsilini qızıl
medalla bitirmişdir. Elə həmin il daxil olduğu

*Xalqımızın yetirdiyi fenomenal tarixi
şəxsiyyətlər sırasında Azərbaycan Respublikasının
Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun
Prezidenti, UNESCO-nun və İCESCO-nun xoşməramlı
səfiri Mehriban xanım Əliyevanın müstəsna yeri
vardır. Bu gün o, sözün həqiqi mənasında, milli və
beynəlxalq qadın hərəkətinin önündə gedən fədakar
liderlərdən biridir. Örnək həyat yolu, çoxşaxəli
fəaliyyəti deməyə əsas verir ki, Mehriban xanım ictimai-siyasi arenada, humanitar sahədə daim öndə
gedir; dövlətə və millətə xidmət amalına, yüksək ide-
allara örnək sadıqlıq nümayiş etdirir.*

Açar sözlər: xanım lider, fenomenal şəx-
siyyət, qadın hərəkəti, humanitar siyasət,
xoşməramlı səfir.

Hələ N.Nərimanov adına Azərbaycan
Dövlət Tibb Universitetində təhsil
aldığımız, eləcə də Azərbaycan Həkimləri
Təkmilləşdirmə İnstitutunda ixtisaslaşdığımız
illərdə tanınmış alimlərimiz, akademiklərimiz
Moskvada Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri
İnstitutunda çalışan Mehriban xanım Əliye-
vanı bizə nümunə göstərirdilər. Müəllimlə-
rimiz onun təbabət elminin incəliklərini öy-
rənməyə böyük maraq göstərdiyini diqqəti-
mizə çatdırır və bir ideal kimi ona oxşama-
ğımızı təşviq edirdilər. Onun taleyinə həmişə
birinci olmaq, öndə getmək nəsim olmuşdur.

Azərbaycan Dövlət Tibb Univer-
sitetinin Müalicə-profilaktika
fakültəsində də əla qiymətlərlə
oxumuş, sonra təhsilini İ.M.Se-
çenev adına Birinci Moskva
Dövlət Tibb Universitetində da-
vam etdirmiş və oranı fərqlənmə
diplomu ilə bitirmişdir. Bakıda
və Moskvada tanınmış alimlə-
rdən mükəmməl dərs alması ilə
yanaşı, alimlər ailəsində, elm
mühitində böyüməsi də onun
həyatında misilsiz rol oynamış-
dır.

Babaları – “Bir gəncin mani-
festi” əsəri ilə Azərbaycan gəncliyinin sevimli
yazıçılarından olan professor Mir Cəlal Pa-
şayevin, böyük pedaqoq, Əməkdar jurnalist,
professor Nəsir İmanquliyevin, valideynləri
– Dövlət mükafatı laureatı, akademik Arif
Paşayevin və tanınmış şərqsünas alim, profes-
sor Aida İmamquliyevanın şərəfli adları de-
diyimizi bir daha təsdiq edir. Bununla bərabər,
Mehriban xanımın dünya şöhrətli ictimai-
siyasi və dövlət xadimi, müstəqil Azərbaycan
dövlətinin yaradıcısı və qurucusu Heydər
Əliyevin, onun həyat yoldaşı, akademik Zə-
rifə xanım Əliyevanın ailəsində daha da yet-
kinləşməsi, Moskva Dövlət Beynəlxalq Mü-
nasibətlər İnstitutunun məzunu İlham Əliyevin
böyük sevgisini qazanması və onunla ailə
qurması, heç şübhəsiz, bu fədakar xanımın

qələbələrinin əsasında dayanan, mühüm təsiredici amillərdəndir. İstedad, fədakarlıq, vətənsəvərlik, humanizm məcmu şəklində Mehriban xanım Əliyevanın həyat uğurlarının təməl daşları olmuşdur.

Müstəqilliyin ilk illərində, Azərbaycanın düşdüyü mürəkkəb geosiyasi vəziyyət, ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidi ilə bir xilaskar kimi Azərbaycana qayıdışı ilə nəticələndi. "Hakimiyyət ustası"nın ölkəni vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən xilas etməsi, hüquqi dövlət quruculuğuna başlaması, Milli Ordunu formalaşdırması, iqtisadi müstəqilliyimizi təmin edib möhkəmləndirməsi, vətəndaş həmrəyliyinə nail olması tezliklə öz müsbət nəticələrini verməyə başladı. Həmin çətin dövrdə atasına – Heydər Əliyevə hər-tərəfli dəstək göstərmək məqsədi ilə Azərbaycana qayıdan İlham Əliyev və Mehriban xanım Əliyeva da Vətəndə gərgin, məhsuldar fəaliyyətə başladılar. Qarabağda erməni separatçıların baş qaldırdığı, nankor qonşularımızın torpaqlarımızı işğal etdiyi, millimənəvi dəyərlərimizin az qala arxa plana keçdiyi həmin dövrdə, 1995-ci ildə Mehriban xanımın ideya müəllifliyi ilə Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu təsis edildi və o, yekdilliklə fondun rəhbəri seçildi. Bu barədə Mehriban xanımın fikirləri maraqlıdır: "Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunu yaradarkən onun əsas məqsədi Azərbaycan mədəniyyətini təbliğ etmək, tanıtdırmaq idi. "İrs" jurnalını da mən elə onda təsis etdim. Jurnal, əslində, Fondun fəaliyyətini işıqlandırmaqla məşğul olurdu və müəyyən bir mövzuya həsr edilən hər bir nömrə həm populyar, həm də tədqiqat materialı idi. İftixarla deyə bilərəm ki, Azərbaycan mədəniyyəti barədə bizdən əvvəl hələ heç kim belə şirin yazmayıb. Məsələn, minia-

türdən və ya memarlıq abidələrindən yazdığı qarşımıza məqsəd qoyduqda, əməkdaşlığa, əslində, həm akademiya alimlərini, həm jurnalistləri, həm də sənətsünasları cəlb etmişdik. Fond da, jurnal da kifayət qədər mürəkkəb vəzifələri yerinə yetirməli idi. O illər müstəqil Azərbaycanın hələ təşəkkül illəri idi. Siyasi, iqtisadi dəyişikliklərlə yanaşı, köhnə ideologiyadan xilasolma prosesi də gedir, stereotiplər dağıdılırdı. Kifayət qədər təlatümlü olan həmin dövrdə mədəni irsimiz yenidən fikir süzgəcindən keçirilir, əzəli milli ənənələrə və öz köklərinə qayıdırdı".

Mehriban xanım Əliyevanın təsis etdiyi fond yaradıldığı ilk gündən milli mədəniyyətimizin öyrənilməsi, beynəlxalq miqyasda təbliği, dünya mədəniyyətinə inteqrasiyası, yeni beynəlxalq əlaqələrin yaradılması və inkişafı, mədəni-kütləvi tədbirlərin, xeyriyyə aksiyalarının, nəşr fəaliyyətinin genişləndirilməsi, görkəmli incəsənət xadimlərinin yubileylərinin təşkili və s. bu kimi kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi önəm vermişdir. Azərbaycanda birinci xanım təsisatı ilk dəfə Mehriban xanımın fəaliyyəti ilə gündəmə gəlmişdir. İllərdir ki, bu adı layiqincə doğruldur, öz fəallığı ilə hətta bir çox digər dövlət başçıların xanımlarına şəxsi nümunə göstərir. Məhz onun nümayiş etdirdiyi nəciblik, şəfqət, xeyirxahlıq və əsl dövlət xadimlərinə xas olan digər ali keyfiyyətlər dərin mənəvi-əxlaqi səciyyə daşıyır. Mehriban xanım Əliyevanın ölkəmizin ictimai-siyasi məsələlərinin, o cümlədən, ailə və qadın problemlərinin uğurlu həllində, mənəvi, əxlaqi və dini tolerantlıq, habelə, multikultural siyasətinin formalaşmasında və inkişafında ardıcıl və sistemli fəaliyyəti böyük maraq kəsb edir. Bu baxımdan Mehriban xanım Əliyevanın ideya müəllifliyi ilə, ulu öndərin

milli dövlətçilik ideyalarının öyrənilməsi və gənc nəslə aşılınması məqsədilə təsis edilən və onun doğum günündə – 2004-cü il mayın 10-da rəsmi açılışı keçirilən Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti əvəzsizdir. Həmin vaxtdan bu fondun xətt ilə ümummilli liderin doğum günü beynəlxalq miqyasda böyük təntənə ilə qeyd olunur və sonsuz rəğbətlə qarşılanır. Prezident İlham Əliyev Mehriban xanımın Heydər Əliyev Fonduna rəhbərliyini yüksək dəyərləndirib: “2004-cü ildən bu günə qədər Mehriban Əliyeva ulu öndərin adını daşıyan Fondun prezidentidir. Heydər Əliyev Fondu onun rəhbərliyi ilə nəinki Azərbaycanın, hesab edirəm ki, regionun ən böyük və nüfuzlu ictimai təşkilatına çevrilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun çoxşaxəli fəaliyyəti Azərbaycan xalqı tərəfindən yüksək qiymətləndirilir”.

Yüksək nəciblik missiyasını həvəslə yerinə yetirən Birinci vitse-prezidentin rəhbərlik etdiyi fondun fəaliyyətində COVID-19 pandemiyasına qarşı mübarizə xüsusi qeyd olunmalıdır. Heydər Əliyev Fondu müvafiq laboratoriyaların təcili təşkilinə, ölkəmizin yüksək keyfiyyətli testlərlə təmin olunmasına yaxından dəstək göstərərək, mobil tipli müalicəxanalar üçün tibbi avadanlıq və ləvazimat, dərman preparatları xaricdən alınaraq Azərbaycana gətirilib. Virusə yoluxmuş bir sıra tanınmış şəxslərə də Mehriban xanımın tapşırığına əsasən kömək göstərilib və onlar zəruri müalicə alaraq sağalıblar. Xüsusi karantin rejimi ilə əlaqədar olaraq Heydər Əliyev Fondu “Biz birlikdə güclüyük” layihəsi çərçivəsində ardıcıl surətdə vətəndaşları ərzaq bağlamaları ilə təmin edib. Aztəminatlı və digər həssas qruplardan olan 100 minədək ailəyə dəfələrlə bayram sovqatları çatdırılıb. Mehriban Əliyevanın şəxsi təşəbbüsləri ilə

xüsusi qayğıya ehtiyac duyan insanlara fərdi qaydada kömək göstərilməsi bu təşkilata əsl ümumxalq rəğbəti qazandırır. Əksər ərazilərdə çəkilən yollar, tikilən sığınacaqlar, himayəyə ehtiyac duyan uşaqlar üçün təşkil olunan bayram tədbirləri, yardım və hədiyyələr daimi xarakterlidir.

Fərəh hissi ilə qeyd edək ki, Azərbaycanın birinci xanımının ölkədə, regional və beynəlxalq miqyasda həyata keçirdiyi sistemli tədbirlər daim layiqli təqdirini qazanır. Mehriban xanım, demək olar ki, hər il beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində ən müxtəlif nominasiyalarda yüksək adlara layiq görülür, mükafatlarla təltif olunur. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının və milli musiqi irsinin qorunub-saxlanması və inkişafı sahəsində göstərdiyi xidmətlərinə görə UNESCO-nun və İCESCO-nun xoşməramlı səfiri seçilməsi, “Caspian Energy İntegration Award-2005” beynəlxalq təşkilatının “2004-cü ilin ictimai xadimi” mükafatı, 2005-ci ildə “İlin qadını” adı, sonrakı illərdə “Yüzilliyin mesenatları” Beynəlxalq Xeyriyyə Fondunun “Yaqut Xaç” ordeni, BMT-nin Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (WIPO) qızıl medalı, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) beynəlxalq mükafatı, “Qızıl Ürək” beynəlxalq mükafatı, Heydər Əliyev mükafatı, Polşanın “Xidmətlərə görə” Böyük Komandor Xaçı ordeni, Fransanın “Şərəf Legionu” ordeni, UNESCO-nun “Qızıl Motsart” medalı, Krans Montana Forumunun Qızıl medalı, “Prix de la Fondation” mükafatı, “Birlik Ulduzları” dövlətlərarası mükafatı, “Kazak şöhrəti” (“Kazaskaya slava”) mükafatı, “Şəhid Bənəzir Bhutto Qadın Mükəmməlliyi” mükafatı, TürkAlman Dostluq Federasiyasının fəxri mükafatı, “İlin Birinci Xanımı” mükafatı, Beynəlxalq Olimpiya Akademiyasının

“Olympic Excellence” xüsusi fəxri mükafatı, Pakistan İslam Respublikasının “Hilal-e Pakistan” ali ordeni, Serbiya Respublikasının “Sreten” ordeni, Avropa Oyunlarının təşkilində xidmətlərinə görə “Heydər Əliyev” ordeni, “Macarıstanın Xidmətlərə görə Komandor Xaçı” ordeni, II dərəcəli Müqəddəs Mələksima Knyaginya Olqa ordeni, İtaliya Respublikasının “Xidmətlərə görə” Böyük Xaç Kavaləri ordeni, Rusiyanın “Dostluq” ordeni, IX Piy Ordeninin Böyük Xaçı mükafatı, “Humanizm simvolu adına” mükafat və sair onun adlar və təltiflər qalereyasının inciləridir.

Böyük ictimai-siyasi fəallığı nəzərə alınaraq, Mehriban xanım Əliyeva 2013-cü il iyunun 7-də ölkənin ən aparıcı siyasi partiyası Yeni Azərbaycan Partiyasının sədr müavini vəzifəsinə seçilmiş, 2017-ci il fevralın 21-də isə Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti təyin olunmuşdur. Buradaca qeyd etmək ki, Mehriban xanımın Birinci vitse-prezident kimi keçirdiyi ilk tədbir məcburi köçkünlərlə bağlı idi və bu, bir növ rəmzi səciyyə daşıyırdı. Didərginlik taleyi yaşayan, paytaxt Bakının və Sumqayıt şəhərinin yataqxanalarında məskunlaşmış qarabağlı soydaşlarımızın köçürülməsinə həsr edilmiş o müşavirə sanki mesaj idi ki, dövlət idarəetməsi nə qədər mürəkkəb proses olsa da, müharibə şəraitinə necə üz-üzə qalsaq da, biz qayğı uman heç bir vətəndaşımızı diqqətsiz qoymayacağıq. Elə bu amala görədir ki, 2005, 2010 və 2015-ci illərdə Milli Məclisə keçirilən seçkilərdə Yeni Azərbaycan Partiyası tərəfindən Mehriban Əliyevanın namizədliyi irəli sürülmüş və o, böyük səsçoxluğu ilə deputat seçilmişdir. Məhz həmin dövrlərdə onun deputat kimi Milli Məclisə təqdim etdiyi layihələr əsasında

parlament humanizm prinsiplərini əsas tutaraq, el bayramları ilə əlaqədar toplum minlərlə məhkumun cəzasının qalan hissəsindən azad olunması haqqında qərarlar qəbul etmişdir. Beləliklə, Azərbaycan parlamentarizmi tarixində ilk dəfə olaraq Milli Məclisin deputatı tərəfindən irəli sürülmüş və geniş ictimai dəstək almış bu amnistiya aktları böyük mənəvi-əxlaqi və siyasi məzmun daşmışdır.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, erməni fəşistlərinin 30 ildən bəri işğal altında saxladığı Vətən torpaqlarının 44 günlük Zəfər yürüşü ilə azad edilməsi kimi tarixi missiyanın həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin müzəffər Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin böyük uğurlar qazanmasında Mehriban xanım Əliyevanın fədakar dəstəyi olmuşdur. Vətən müharibəsi yaralıların görüşünə Prezidentlə birlikdə gedən Mehriban xanımın onlara ana-bacı kimi necə ürək-dirək verdiyi, şəfalar arzuladığı yaddan çıxmır. Rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun xətti ilə qazilər üçün ən müasir protezlərin alınaraq gətirilməsi məhz onun xidmətidir. O, daim dövlət başçısı ilə bərabər işğaldan azad olunmuş ərazilərə səfərlər edir, bərpa və quruculuq işlərinə möhtəşəm dəstək göstərir. Müharibədən sonra Şuşada “Xarıbülbul” festivalı da, digər unudulmaz tədbirlər də onun təşkilatçılığı ilə başa gəlib. Erməni vandallarının yararsız hala saldıqları adidələrin, dini irs nümunələrinin ikinci həyata qayıtması da bu sıradandır. Dünya Azərbaycanlılarının V Zəfər Qurultayının Şuşa şəhərində keçirilməsində də Mehriban xanım Əliyevanın mühüm xidmətləri olmuşdur.

Ölkənin Birinci vitse-prezidenti Azərbaycan mədəniyyətinin, elminin hamisi,

Azərbaycan dövlətinin dünya şöhrətli siyasi xadimlərindən biridir. Əzmkarlıq, insanpərvərlik, şəfqət, mərhəmət, mərdlik və cəfakəşlik kimi keyfiyyətlər onu səciyyələndirən başlıca xüsusiyyətlərdir. Hər kəs və bütün xalqımız bunu yüksək qiymətləndirir. Bu bərdə, müəllimi professor Vaqif Şadlinski yazır: “Mehriban xanım xalqımızın mərd qızıdır. Mən Avropa Oyunlarının açılışı zamanı Xarkov şəhərində idim. Həmin vaxt orada “Lider” telekanalı Bakıdan Avropa Oyunları ilə bağlı reportaj göstərirdi. Xorvatiya televiziyasında da eyni veriliş yayımlanırdı. Mehriban xanım ingiliscə, azərbaycanca nitq söylədi. Çıxışının sonunda bir cümlə işlətdi: “Tanrı Azərbaycanı qorusun!” Bunun əvəzinə o, başqa söz də işlədə bilərdi. Amma belə deməklə Azərbaycanı nə qədər sevdiyini bir daha bütün dünyaya sübut elədi. Bu, daxildən, ürəkdən gələn bir nida idi. Buna görə də xalqımız, millətimiz Mehriban xanıma, onun Azərbaycanı sevdiyi qədər hörmət bəsləyir və onu sevir”. Yeri gəlmişkən, Birinci xanımın idmana qayğısı da öz əhatəliliyi ilə seçilir. Bu baxımdan “idman şahzadəsi” sayılan gimnastika sahəsində ardıcıl və sistemli tədbirlər keçirilir. 2002-ci ildə Azərbaycan Gimnastika Federasiyasının prezidenti seçilən Mehriban xanımın xidmətləri sayəsində ölkəmizdə gimnastikanın 9 növü intensiv inkişaf etməkdədir. Bakıda ilk Milli Gimnastika Arenası istifadəyə verilmişdir. Məhz bu qayğıya görə, gimnastlarımız mötəbər beynəlxalq yarışlarda uğurla çıxış edərək yüksək mükafatlar qazanmışlar. Bu gün təkcə Bakı, Sumqayıt və Gəncədə deyil, respublikamızın rayonlarında da müasir idman kompleksləri yaradılaraq, gənclərin istifadəsinə verilmişdir. Mehriban xanım Əliyeva Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin IV Baş Məclisi

sində MOK-un İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilmişdir. 2015-ci ildə Bakıda birinci Avropa Oyunlarının yüksək səviyyədə keçirilməsi Təşkilat Komitəsinin və onun rəhbəri Mehriban Əliyevanın fəaliyyətinin nəticəsi kimi qeyd edilib. 2017-ci ildə Bakıda IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarının təşkili də Mehriban Əliyevanın adı ilə bağlıdır. Yaxşı xatırlayırıq ki, Tokio-2020 Olimpiadasında və paralimpiya oyunlarında idmançılarımızın qələbələrinə ən çox sevinənlərdən biri elə Mehriban xanım idi. Təmsilçilərimizin hər qələbəsini, hər medalını özünün sosial şəbəkə hesablarında ayrıca qeyd edir, səmimi təbriklərini isti-isti çatdırırdı. Qalib idmançılarla görüşlər, onlar üçün hər cür şərait yaradılmasına nail olunması dövlət başçısı ilə bərabər, mübaligəsiz olaraq onun da xidmətidir. Əslində, bu gün Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, ölkədə idmanın dövlət siyasətinə çevrilməsində onun da xidmətləri var.

Vaxtilə AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda birgə işlədiyimiz ziyalı xanım Rəfiqə Əzimovanın bir gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında keçirilən müdafiə şurasının iclasından sevinclə qayıdaraq, Mehriban xanımın “Evtanaziya və təbabətdə humanizm problemi” adlı tədqiqat işini böyük uğurla müdafiə etdiyindən ağızdolusu, fəxrlə danışdığımı yaxşı xatırlayıram. Artıq bu gün Mehriban Əliyeva ölkənin Birinci vitse-prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin birinci müavini olmaqla bərabər, eyni zamanda, təhsil almış olduğu İ.M. Seçenev adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universitetinin fəxri professoru, Bolqarıstanın Müqəddəs Kiril və Mefodi adına Veliko Tirnovo Universitetinin fəxri doktorudur.

Tarixdə parlaq şəxsiyyətlər səviyyəsinə

yüksələn Azərbaycan xanımları da olub. Azərbaycanın ilk qadın hökmdarı Tomrisi, Uzun Həsənin anası, mahir diplomat Sara xatunu, ulu öndərin ömür-gün yoldaşı Zərifə xanım Əliyevanı... yada salmaq kifayətdir. Elə Mehriban xanımın hazırkı geniş ictimai-siyasi fəaliyyəti həmin ənənənin davam etdiyinə gözəl nümunədir. Sələflərin ruhuna ehtiram göstərmək onun örnək amalı sayılır. Burada iftixarla xatırlamaq yerinə düşər ki, Mehriban xanımın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə bir neçə il əvvəl Belçika Krallığının Vaterloo şəhərində görkəmli Azərbaycan şairi, Xan qızı Natəvanın abidəsi qoyulub. Postamentində “Qarabağ şahzadəsi, Azərbaycan” sözləri yazılmış bu abidə Azərbaycan həqiqətlərinin dünyada tanınması üçün görülən işlərə bir töhfədir.

Prezident İlham Əliyevin fədakar ömürgün yoldaşı Mehriban Əliyeva Leyla, Arzu və

Heydər adlı üç layiqli övladın anası olması ilə fəxr edə bilər. Bir qadın olaraq düşünürəm ki, Mehriban xanım ömrü boyu anası Aida İmanquliyevanın öyüdlərinə artıqlaması ilə əməl edən bir övladdır. Unudulmaz şəxsiyyət olan Aida xanım özü də həyat yollarında inamla irəliləmiş, el-obada böyük hörmət, nüfuz sahibi olmuşdur. Bu gün Mehriban xanım anasının həyatda saldığı izləri daha da böyüdərək geniş bir yola çevirib.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR – URL

1. <https://mehriban-aliyeva.az>
2. Mehriban Aliyeva (@1VicePresident) • Twitter <https://twitter.com/1VicePresiden>
3. <https://president.az/az/pages/view/first-vice-president/biography>
4. <https://www.instagram.com/firstvicepresident-azerbaijan/>
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Mehriban_%C6%8Fliyeva

ЛИДЕР, КОТОРЫЙ ВНОСИТ ОСОБЫЙ ВКЛАД В МЕЖДУНАРОДНУЮ ГУМАНИТАРНУЮ ПОЛИТИКУ

Саида Гасанзаде,
заведующая отделом Института права и прав человека НАНА,
доктор юридических наук, офтальмолог.
электронная почта: bahram-zahidov@rambler.ru

Мехрибан ханум Алиева, Первый вице-президент Азербайджанской Республики, Президент Фонда Гейдара Алиева, Посол доброй воли ЮНЕСКО и IESCO, занимает исключительное место среди феноменальных исторических деятелей нашего народа. Сегодня она буквально одна из самоотверженных лидеров в авангарде национального и международного женского движения. Образцовый образ жизни, многогранная деятельность дают основание говорить о том, что Мехрибан Алиева всегда лидирует на общественно-политической арене, в гуманитарной сфере, демонстрирует образцовую приверженность служению государству и народу, высоким идеалам.

Ключевые слова: женщина-лидер, феноменальная личность, женское движение, гуманитарная политика, посол доброй воли.

**SHE IS A LEADER WHO MAKES SPECIAL CONTRIBUTIONS
TO INTERNATIONAL HUMANITARIAN POLICY**

Saida Hasanzade,
head of the department of the Institute of Law and Human Rights of ANAS,
doctor of legal sciences, ophthalmologist.
e-mail: bahram-zahidov@rambler.ru

Mehriban Aliyeva, First Vice-President of the Republic of Azerbaijan, President of the Heydar Aliyev Foundation, Goodwill Ambassador of UNESCO and IESCO, has an exceptional place among the phenomenal historical figures of our people. Today, she is literally one of the selfless leaders at the forefront of the national and international women's movement. Exemplary way of life, multifaceted activity gives grounds to say that Mehriban Aliyeva is always leading in the socio-political arena, in the humanitarian sphere, demonstrates exemplary commitment to the service of the state and the nation, high ideals.

Key words: female leader, phenomenal personality, women's movement, humanitarian policy, goodwill ambassador.

**ULUSLARARASI İNSANİ POLİTİKAYA ÖZEL
KATKILARDA BULUNAN BİR LİDERDİR**

Saida Hasanzade,
ANAS Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsü Anabilim Dalı Başkanı,
Hukuk Bilimleri Doktoru, Göz Doktoru.
e-posta: bahram-zahidov@rambler.ru

Azərbaycan Cumhuriyyəti Birinci Başkan Yardımcısı, Heydar Aliyev Vəqfi Başkanı, UNESCO və IESCO İyi Niyət Elçisi Mehriban Aliyeva, xalqımızın olağanüstü tarixi şəxsiyyətləri arasında müstəsna bir yere sahiptir. Bugün, kəlimenin tam anlamıyla ulusal və uluslararası qadın hərəketinin ön saflarında yer alan özverili liderlərdən biridir. Örnək yaşam tarzi, çox yönlü fəaliyyəti, Mehriban Aliyeva'nın sosyo-politik arenada, insani alanda hər zaman lider olduğunu, devlete və millete xizmete örnək bir bağlılıq, yüksək idealler göstərdiğini söylemeye zəmin hazırlıyor.

Anahtar kelimələr: qadın lider, olağanüstü kişilik, qadın hərəketi, insani politika, iyi niyyət elçisi.

DEZİNFORMASIYA: DÜŞÜNÜLMÜŞ İCTİMAİ TƏSİR METODU, YOXSƏ, SADƏCƏ, QEYRİ-PEŞƏKARLIQ?

Müasir dövrün qlobal media problemləri sırasında bəlkə də birinci olan bu mövzuya iki sitatla giriş etmək istərdim.

“Hər kəsi çağırıram gəlmir, göstərirəm görmür, deyirəm, qanmır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri-əlac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümü eşidənlərdən – heç bir qanan olmasın. Necə ki, bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir neçə ildən sonra su tökülməkdən o bərk daş mürur ilə ariyib dəşilir, habelə söz də, ələlxusus da doğru söz. Belə də qəzet çıxarmaqdan savayı bir qeyri-əlac yoxdur”.

Həsən bəy Zərdabi.

“Dünyaya açılan pəncərəni qəzetlə örtmək mümkündür”.

Stanislaw Yeji Leç.

XIX əsrdə yaşamış Azərbaycan milli mətbuatının banisi, maarifçi-alim Həsən bəy Zərdabi ilə XX əsrin şair və filosofu, satirik və jurnalist Stanislaw Yeji Leçin qəzetə, məsələyə bu günün prizmasından yanaşdıqda, ümumilikdə, mediaya münasibətində diqqəti cəlb edən təzad, əslində, dövrün və zamanın, ictimai-siyasi mühitin, yaxud konkret zaman çərçivəsində baş verən hadisələrin təsirindən irəli gəlir. Başqa sözlə, media yalnız aid olduğu dövrün “rənginə”, yəni beynəlxalq ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni proseslərə, qlobal kataklizmlərə nəzərən qarşısına konkret məqsəd və vəzifələr qoyur və həmin məqsədə çatmaq üçün də müvafiq forma və metodlara əl atır. Fikrimizi daha sadə ifadə etsək, media öz-lüyündə aid olduğu dövrün güzgüsüdür. O üzədən də informasiya resursları gah müxtəlif zamanlarda, Həsən bəy Zərdabinin təbirincə, ictimai-siyasi düşüncənin formalaşması, informasiyalı cəmiyyətin yaradılması, maa-

rifçiliyin, dünyagörüşünün təbliği və inkişafında güclü təsir vasitəsinə, ideoloji silaha çevrilir, gah da Stanislaw Yeji Leçin bildirdiyi kimi, dünyaya açılan aynanı örtməklə dövlət – xalq institutunu iflic vəziyyətə salır, daxili xaos, qarşıdurma və anarxiya yaratmaqla böyük bir kütləni manipulyasiya edən ideoloji maşın rolunu oynayır. Xülasə, media həm yarada, həm də dağıda bilir.

Bəs, bu gün necə? Müasir qlobal media hansı funksiyanı yerinə yetirir?

Müasir medianın “rəngi”

BMT-nin rəsmi internet saytında yer alan rəqəmlərə istinad etsək:

1. Bu gün təxminən 281 milyon insan, başqa sözlə, dünya əhalisinin 3,6 faizi doğulduğu ölkədən kənar qaçqın statusunda yaşayır və bu rəqəm hər il artır;

2. Qlobal konfliktlərin və yeni ərazilər uğrunda hərbi toqquşmaların coğrafiyası ənənəvi regionlar (Yaxın Şərq, Şimali Afrika) çərçivəsindən çıxaraq yeni və daha geniş əraziləri əhatə edir;

3. Dünya Səhiyyə Təşkilatının hesablamalarına əsasən, qlobal ekoloji fəlakət üzündən baş verən iqlim dəyişikliyi, malyariya, diareya və artan hərərətdən 2030-cu ildən 2050-ci ilə qədər hər il orta hesabla 250 min insan həyatını itirəcək və s.

Siyahını uzatmaq da olar. Lakin bəşəriyyəti düşündürən 3 əsas problem – qlobal miqrasiya böhranı, hərbi konfliktlər, ekoloji fəlakət, o cümlədən günümüzün reallığı olan və bəzi rəqəmlərə görə, son 2 ildə təxminən 8 milyon insanın həyatına son qoyan COVID-19 pandemiyasına dünya dövlətlərinin biganəliyi, mövcud kataklizmlərlə ən yaxşı halda şəxsi maraqları, yaxud sərhədləri çərçivəsində mübarizə aparması müasir medianın da ümumi rəngini müəyyənləşdirir və bu rəng çox təəssüf ki, QARADIR.

Ənənəvi prinsiplərdən (məlumatlandırmaq, maarifləndirmək, əyləndirmək) təcridən uzaqlaşan və günümüzdə ideoloji təsir metoduna, bir dövlətin digərinə qarşı təsir və təzyiq elementinə çevrilən dünya mediası obyektiv, ədalətli və qərəzsiz informasiya verməkdən daha çox məhz qlobal proseslərdən irəli gələrək ictimai şüurun manipulyasiyası ilə məşğuldur və bu yolda istifadə olunan ən ciddi silah DEZİNFORMASIYADIR.

Niyə məhz dezinformasiya?

1. Müasir medianın korporativ maraqlara qulluq etməsi;

MEDIA, ilk növbədə, ictimai resursdur və ictimai maraqlara da xidmət etməlidir. Lakin zaman-zaman baza prinsiplərindən uzaqlaşan müasir informasiya vasitələri günümüzdə şəxsi və ya korporativ maraqlara xidmət edir ki, belə olan halda obyektiv informasiya verməkdən daha çox manipulyasiya etmək, ictimai fikri çəşdirmək, kütlə psixologiyasına təsir edərək onu hətta öz dövlətinə və milli maraqlarına qarşı yönəltmək kimi prinsiplər ön plana çıxır. Belə olan halda isə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmağın ən effektiv yolu DEZİNFORMASIYADIR;

2. Auditoriya uğrunda rəqabət;

Qlobal miqyasda media orqanlarının sayının durmadan artması fonunda, xüsusən internet resurslarının, sosial platformanın informasiya rəqabətində aşkar üstünlük əldə etdiyi müasir dünyamızda klassik və ya ənənəvi media ilə (mətbuat, radio və TV) yeni media (internet) arasında auditoriya uğrunda ciddi rəqabətin getdiyinin şahidi oluruq. Belə bir mühitdə “ən dəqiq informasiya ən operativ informasiyadır” prinsipinə üstünlük verilir ki, nəticədə əldə olunan məlumatlar təhlil edilmədən, araşdırılmadan və dəqiqləşdirilmədən ən qısa zamanda cəmiyyətə ötürülür. Yaranmış süni rəqabət mühitində ortaya çıxan ən ciddi və qlobal problem DEZİNFORMASIYADIR;

3. Qeyri-peşəkarlıq;

Müasir dövrdə informasiyaya əlçatanlığın daha asan olması və ya informasiya mühitində təsir imkanlarının, həmçinin informasiyanı geniş auditoriyaya ötürməyin forma və metodlarının zənginliyi Jurnalistikanı da özlüyündə bir elm və ya sənət növü kimi təcridən sıradan çıxmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qoyur. Bu gün geniş auditoriyaya məxsus informasiya resursuna sahib olmaq və ya məlumat istehsal etmək üçün illərlə əziyyət çəkib jurnalist ixtisasına yiyələnməyə də ehtiyac yoxdur. Kamera, diktofon və qələmi əvəz edən son model telefona yiyələnməklə hər kəs asanlıqla media subyektinə çevrilə bilər. Bu halda isə qeyri-peşəkarlıq ciddi problem kimi ortaya çıxır. Qeyri-peşəkarların qısa zamanda populyarlaşmaq, daha çox oxucu və tamaşaçı toplamaq uğrunda mübarizəsində yaranan və jurnalistikanın təməl prinsiplərini sarsıdan ən ciddi problem DEZİNFORMASIYADIR;

4. İnformasiya aqlığı sindromu;

Təcrübə göstərir ki, cəmiyyətin onu düşündürən və narahat edən məlumatları za-

manında ala bilməməsi və sosial sferada informasiya boşluğunun yaranması kənar qüvvələrin fəallaşmasına və onların mövcud informasiya vakuumundan öz maraqları naminə yararlanmasına gətirib çıxarır. Nəticədə cəmiyyət özü də fərqiñə varmadan feyk məlumat və faktların, mülahizələrin istehsalçısına çevrilə bilər. Yalan informasiyanın sürətlə tirajlanması ilə məlumatın obyektiv tərəfini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkən və paradokslarla üzləşən ictimaiyyət özü də fərqiñə varmadan apatik duruma düşür. Yaranmış vəziyyətin gündəmə gətirdiyi ən ciddi problem isə yenə də DEZİNFÖRMASIYADIR.

Dezinformasiya düşünölmüş ictimai təsir metodudur, yoxsa qeyri-peşəkarlıq?

Təqdim etdiyimiz 4 səbəb bir suala aydınlıq gətirilməsini əsas şərt kimi qarşıya qoyur. Dezinformasiya düşünölmüş ictimai təsir metodudur, yoxsa, sadəcə, qeyri-peşəkarlıq? Bu suala cavab vermək real informasiyanı dezinformasiyadan ayırmaq qədər mürəkkəbdir. Çünki müasir dünyamızda informasiya burulğanına düşən cəmiyyət onu idarə edən məlumatların xarakterini, məqsəd və vəzifələrini müəyyən etməkdə ciddi problemlərlə üzləşir. Hadisələrin inkişaf dinamikası və hər gün yenilənən operativ informasiya seli ictimaiyyətə konkret faktlar üzərində fokuslanmağa, analiz etməyə, başqa sözlə, ağı qaradan, pisi yaxşıdan, düzü əyridən, doğrunu yalandan seçməyə imkan vermir. O zaman...

Dezinformasiyanın qarşısını almaq mümkündürmü?

Əminliklə söyləmək olar ki, XEYR! Dezinformasiya özlüyündə informasiyadır və

məlumat axınının məqsədli şəkildə, bu və ya digər maraqlar prizmasından yanlış tərzdə interpretasiyasını nəzərdə tutur. Və hazırda global miqyasda məhz dezinformasiyanı başlıca alət seçməklə geniş yayılan, zaman-zaman ciddi təsir mexanizminə çevrilən kibər hücumlar cəmiyyətin bütün sferalarında neqativ iz qoyur. Məsələn, 2021-ci ildə dünya iqtisadiyyatının kibər hücumlarından çəkdiyi ziyanın həcmi təxminən 6 trilyon dollar təşkil edib. Odur ki, bu prosesi tamamilə dayandırmaq yox, onu yalnız effektiv forma və metodlarla zəiflətmək və ya cavab tədbirləri ilə başlıca hədəfdən yayındırmaq olar.

Çıxış yolu nədir?

Beynəlxalq təcrübə bu bələdan qurtulmaq üçün əsasən iki istiqamət üzrə fəaliyyət göstərməyi məqbul bilir:

1. Jurnalist fəaliyyətini və media orqanlarını qanun və etik davranış kodeksləri ilə tənzimləmək;

Bu istiqamət üzrə kifayət qədər nümunələr var. Məsələn:

– Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının “Jurnalist davranışı prinsiplərinin deklarasiyası”, maddə 1. “Həqiqətə ehtiram və cəmiyyətin həqiqəti bilmək hüququna hörmət jurnalistin bir nömrəli borcudur”; maddə 4. “İnformasiya alarkən, foto və sənədlərdən istifadə edərəkən jurnalist yalnız sağlam məqsədlər güdməlidir”;

– Professional Jurnalistlər Cəmiyyətinin “Etik normalar kodeksi”, maddə 1. “Həqiqəti axtarın və onu insanlara çatdırın. Jurnalist gərək həqiqəti hər şeydən üstün tutsun, şəxsi maraqları güdməsin, informasiyanın toplanması və şərhində obyektiv və qorxmaz olsun”;

– ABŞ Qəzet Redaktorları Birliyinin Prinsiplər Deklarasiyası, maddə 4. “Həqiqət və

dəqiqlik – bu prinsipləri rəhbər tutmaqla jurnalist professional borcunu yerinə yetirməklə yanaşı, oxucusunun hörmətini və inamını qazanmağa çalışmalıdır”;

– Avstriya Mətbuat İşçilərinin Etika Kodeksi, maddə 1. “Jurnalistin başlıca borcu məlumatı hazırlayarkən həqiqəti və vicdanlılığı rəhbər tutmasıdır”;

– Böyük Britaniya Jurnalistləri Milli Şurasının Davranışı Kodeksi, maddə 9. “Jurnalist özəl maraqlara görə həqiqəti təhrif etməməlidir”; maddə 11. “Jurnalist mətbuatda dərc edilmiş, əldə olunan məlumatlardan şəxsi məqsədlər üçün istifadə etməməlidir”;

– Türkiyə Mətbuat Şurasının “Mətbuat professional prinsipləri kodeksi”, maddə 3. “İctimai institut olan jurnalistikadan şəxsi və özəl maraqlar naminə istifadə edilməməlidir”;

– Azərbaycanın Media haqqında Qanunu, maddə 14. “Faktlar və hadisələr qərəzsiz və obyektiv təqdim olunmalı, birtərəfliyə yol verilməməlidir” və s.;

2. Cəmiyyəti maarifləndirməklə dezinformasiya əleyhinə sosial immunitet formalaşdırmaq;

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, çox zaman qanunlar və peşə etikası kodeksləri dezinformasiyanın cəmiyyətə təsirinin qarşısını ala bilmir. Odur ki, tədqiqatçılar cəmiyyətin maarifləndirilməsinə, ictimaiyyətin həqiqi informasiyanı dezinformasiyadan fərqləndirməsi üçün effektiv görünən metodlara, başqa sözlə, sosial immunitet yaratmaq metoduna üstünlük verirlər. Bu zaman beynəlxalq praktikada geniş yayılmış və birbaşa vətəndaş cəmiyyəti üçün nəzərdə tutulmuş 5 prinsip işə düşür:

1. Karl Bernştayn və Bob Vudvord qaydası – İnformasiyanın ilkin mənbəyini axtarın. Yaxşı olar ki, bu mənbələr bir-birindən asılı

olmasın və müstəqil fikirlər yürütsün. Əgər mənbə yoxdursa və xəbər “etibarlı mənbə”dən alınan məlumata əsaslanırsa, deməli, dezinformasiya xarakterlidir;

2. İnformasiyanı şərhədən fərqləndirməyi bacarın. Çünki istənilən şərhə dezinformasiya elementlərinə rast gəlmək mümkündür;

3. İstənilən informasiyada əks tərəfin fikirlərini axtarın. Əgər bu yoxdursa və informasiya birtərəfli qaydada işlənilibsə, deməli, dezinformasiya xarakterlidir;

4. İnformasiyada yer alan insan və məkan adlarına, rəqəmlərə xüsusi fikir verin. Əgər qeyd olunan istiqamətlərdə hərf və ya faktoloji səhv varsa, deməli, xəbər qeyri-peşəkar hazırlanıb və dezinformasiya xarakterlidir;

5. İnternet resursunda yer alan xəbəri oxuyarkən mütləq şəkildə müəllif adının olub-olmamasına fikir verin. Əgər müəllif adı yoxdursa, xəbərin dezinformasiya xarakterli olması ehtimalı böyükdür.

Azərbaycanda dezinformasiya və dezinformasiya ilə mübarizənin Azərbaycan modeli

Azərbaycan da dezinformasiyadan əziyyət çəkən ölkələrdəndir. Əgər 2016-cı ildə hər 40 saniyədən bir kiberhücumların şahidi olurduqsa, 2021-ci ildə bu rəqəm 4 dəfə artıb: ötən il hər 11 saniyədən bir müxtəlif səviyyədə kiberhücumlar baş verib. Ölkəmiz əleyhinə yönələn informasiya hücumlarının məhz 2021-ci ildə aktivləşməsi isə təsadüfi deyil. Bunu 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycanın nümayiş etdirdiyi hərbi, diplomatik gücün, dövlətin məhz həmin dövərdə regional və global münasibətlər sistemində aktiv fəaliyyətindən irəli gələn prosesin məntiqi nəticəsi kimi analiz etsək, daha doğru olar. Lakin bütün cəhdlərə rəğmən, başlan-

ğıcını xüsusən Avropadan götürən müxtəlif səpkili dezinformasiya dalğalarının sosial mühitə təsir imkanları, xarici ideoloji hücumların cəmiyyətin beyninə, ruhuna yeridilməsi kimi mənfi stereotiplər qısa müddətdə və effektiv şəkildə minimuma endirildi, bir çox halda ictimaiyyəti zəruri və rəsmi informasiyalarla təmin etməklə operativ cavab tədbirləri görüldü ki, bununla da ideoloji cəbhədə sosial həmrəylik, XALQ – LİDER – ORDU birliyi təmin olundu.

Azərbaycanın müharibə və postmüharibə dövrü üçün müəyyən etdiyi informasiya siyasətinin müəllifi isə Prezident İlham Əliyevdir. Dövlət başçısının son 3 ildə yürütdüyü informativ fəaliyyət konsepsiyası əsasən 2 istiqamətdən ibarətdir:

1. Daxili auditoriyaya yönəlmiş informasiya siyasəti;

2. Qlobal platforma və ya dünya mediası üçün nəzərdə tutulmuş informasiya siyasəti.

Daxili auditoriyaya yönəlmiş informasiya siyasəti – Dezinformasiyanın əsas hədəfi qeyd etdiyimiz kimi, daxili auditoriyadır. Odur ki, 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə informasiyalı cəmiyyətin zəruri məlumatlarla operativ təmin olunması və sosial mühitədə daha çox etibarlı xəbər lentinin dolması, amma buna paralel cəmiyyətdə məlumat boşluğunun yaranmaması qarşıda duran əsas hədəflər sayılırdı. Dövlət bu hədəfə necə nail oldu?

1. Prezident ön cəbhədən gələn operativ və rəsmi məlumatları, ilk növbədə, dezinformasiyanın başlıca platforması sayılan sosial şəbəkədə, daha dəqiq desək, rəsmi tviter səhifəsində paylaşmaqla, nə qədər mümkünsüz görünsə də, bu platformada faktiki informasiya nizamı, etibarlı xəbər mühiti yaratdı. Nəticədə yalnız tviterdə deyil, digər sosial şəbəkələrdə də yalan və əsassız məlumatların

yayılmasına imkan verilmədi və cəmiyyət hətta dezinformasiya ilə qarşılaşanda belə, ən dəqiq, ən etibarlı məlumatı məhz dövlət başçısından gözləməyi daha məqbul hesab etdi;

2. Prezident istər müharibə, istərsə də postmüharibə dövründə müntəzəm olaraq xalqa müraciətlər edir, ön cəbhədə əsgər və zabıtlərlə görüşür, müharibə zonasına yaxın ərazilərdə yaşayan sadə vətəndaşlarla ünsiyyətdə olur, işğaldan azad edilmiş ərazilərə səfər edir və zəruri informasiyaları da cəmiyyətə məhz birbaşa hadisə yerindən ötürürdü. Başqa sözlə, Prezident, Ali Baş komandanın müəyyən etdiyi və daha çox daxili auditoriyaya yönəlmiş informasiya siyasəti strategiyası məlumatların yalnız çatdırılması deyil, harada, necə və hansı şəraitdə təqdim edilməsi kimi başlıca prinsipləri də rəhbər tutur.

Xarici auditoriyaya yönəlmiş informasiya siyasəti – özlüyündə daxili informasiya strategiyasının davamı və ya ikinci qolu sayıla bilər. Əslində, dezinformasiya ilə mübarizədə effektiv nəticə əldə etmək üçün hər iki qolun paralel aparılması mütləqdir və Azərbaycanın nümayiş etdirdiyi model məhz bu prinsipi rəhbər tutur. Bəs, prinsipin əsas istiqamətləri nədən ibarətdir?

1. Dövlət başçısı müharibə dönməndə dünyanın 30-a yaxın nüfuzlu xarici informasiya vasitəsinə müsahibə verməklə həm ölkəmizə qarşı yönələn dezinformasiya hücumlarını minimuma endirdi, həm də Ermənistanın uzun illərdən bəri yürütdüyü yalan ideologiyasına sarsıdıcı zərbələr vurdu. Proses postmüharibə dövründə də davam edir;

2. Müharibə dönməndə xarici informasiya vasitələri nümayəndələrinin Azərbaycana səfər etməsi və onların hətta döyüşlərin get-

diyi zonada aktiv fəaliyyət göstərməsi üçün hər cür şərait yaradıldı. Başqa sözlə, reallıq məhz onların dili ilə dünyanın diqqətinə çatdırıldı;

3. Postmüharibə dövründə beynəlxalq təşkilat təmsilçilərinin işğaldan azad edilmiş ərazilərə müntəzəm səfərləri təşkil edilir, müxtəlif qlobal tədbirlərin məhz həmin ərazilərdə, xüsusən Şuşada keçirilməsinə nail olunur. Məqsəd yeni dövr barədə dezinformasiya xarakterli məlumatların tirajlanması imkan verməməkdir;

4. Postmüharibə dönəmində dövlət başçısı işğaldan azad olunmuş ərazilərə səfər edərkən yalnız daxili auditoriyaya deyil, beynəlxalq ictimaiyyətə ünvanlanan mesajlar verir və bununla da dünyanın diqqətini Azərbaycana, Qarabağa və bölgədə erməni vandalizminin ağır izlərinə yönəldirdi;

5. Prezident İlham Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə yeni əməkdaşlıq və qlobal Bakı platformaları yaradılır, dünyanın aparıcı media orqanlarının əməkdaşlarının, beynəlxalq mərkəzlərinin nümayəndələrinin həmin görüşlərdə iştirakı təmin edilir, eləcə də ikitərəfli və çoxtərəfli formatda müxtəlif rəsmi görüşlər keçirilir.

Atılan addımların real nəticələri ortadadır. Tam əminliklə demək olar ki, bu gün Azərbaycan cəmiyyətində dezinformasiya ilə mübarizənin effektiv fəaliyyət modeli, konseptual informasiya strategiyası formalaşmışdır. Lakin dezinformasiya ilə savaş davamlı xarakter almalıdır. O üzdən yaxın gələcəkdə 2022-2027-ci illər üçün informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizlik üzrə milli strategiyanın qəbulu da gözlənilir.

Xülasə

Böyük Britaniyanın keçmiş Baş naziri Uinston Çorçillin şəxsi bioqrafı, tanınmış

tarixçi Martin Hilbertin tədqiqatlarına görə, 1986-cı ildə insanlar 40 qəzetə yerləşdirilə biləcək həcmdə informasiya əldə edirdi. 2007-ci ildə isə İnternet və televiziya asan çıxış hesabına bu həcm kəskin artdı və insanların aldığı gündəlik informasiyanı 174 qəzet səhifəsində yerləşdirmək mümkündür. Bu nüansa toxunmaqda məqsəd odur ki, hazırda insanlar hər gün saysız-hesabsız xəbər, məlumat alır və ən çox diqqətçəkən informasiyanın kontent yayımı təmin edilir. Bu axında isə düşünülmüş, ya da məqsədli olmayan məlumatların manipulyasiyası halları, xüsusən də dezinformasiyalar özünü açıq şəkildə göstərir. Bir sözlə, dezinformasiya özlüyündə yalnız sadə bir informasiyanın cəmiyyətə yanlış formada ötürülməsi deyil. Bu prosesi mənşəyi və məramı bilinməyən zərərli məhlulun insan bədəninə yeridilməsi ilə orqanizmin iflic duruma düşməsi ilə eyniləşdirsək və cəmiyyətin də özlüyündə canlı orqanizm olduğunu nəzərə alsaq, qlobal media və beynəlxalq jurnalistikanın, eləcə də müxtəlif güc mərkəzlərinin hədəfinə çevrilən ayrı-ayrı cəmiyyətlərin hansı bəla ilə üz-üzə qaldığını aydın təsəvvür etmək mümkündür.

Üstəlik, Mayer Rotşildin təbirincə desək, "İnformasiyaya malik olan dünyaya sahibdir". Dezinformasiya isə forma və xarakter etibarilə məlumat olsa da, ümumilikdə, sadə informasiyadan daha təhlükəlidir. Çünki XXI əsrin qlobal bəlası olan rəqəmsal anarxiyanın başlıca hədəfini müəyyən etmək və tənzimləmək olduqca çətin, bir çox halda mümkünsüz, nəticəsi isə bir millətin və dövlətin varlığına son qoyacaq qədər dağıdıcı, fəlakətlidir.

Rövşən Raqifoglu,
filologiya elmləri doktoru.

MONETAR SİYASƏTİN ƏSAS PARAMETRLƏRİNİN İCRA VƏZİYYƏTİNƏ BAXIŞ VƏ PERSPEKTİVLƏR

Bu gün Azərbaycan gələcəyə istiqamətlənib. İqtisadi islahatlar uğurla inkişaf edir, kənd təsərrüfatı və sənaye yüksək səmərəlilik nümayiş etdirir. Biznes üçün gözəl şərait yaradılıb. Azərbaycan xalqı quruculuqla məşğuldur. Əlbəttə, çox iş görülüb, lakin ölkənin daha da firavanlaşması üçün qarşıya daha da yüksək məqsədlər və genişmiqyaslı vəzifələr qoyuruq.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Müasir dünyada hər bir dövlətin pul siyasəti milli iqtisadiyyatın makroiqtisadi tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Koordinasiya olunmuş və balanslaşdırılmış bu siyasətin aparılması iqtisadi sistemin davamlı inkişafının böyük dərəcədə asılı olduğu iqtisadi idarəetmənin ən vacib aspektidir. İqtisadiyyatın idarə edilməsi və tənzimlənməsi bir-biri ilə əlaqəli və müəyyən bir sistemi təmsil edən bir sıra elementlərin mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Əhalinin və biznesin dəstəklənməsi istiqamətində qəbul olunan antiböhran planı, monetar şəraitin yumşaldılması və makroprudensial siyasət iqtisadi fəallığın zəifləməsinin qarşısını almış, iqtisadi subyektlərin gəlirlərindəki itkiləri qismən kompensasiya etməyə imkan vermişdir. Bu il də Mərkəzi Bankın pul siyasəti makroiqtisadi dayanıqlığın əsas sütunlarından olan qiymət sabitliyinə yönəldiləcəkdir. Pul siyasətini həyata keçirərkən Mərkəzi Bank inflyasiyaya təsir edən başlıca xarici və daxili amilləri diqqət mərkəzində saxlayacaqdır. İnflyasiya hədəfinə nail olmaq məqsədilə monetar siyasətin səmərəliliyini

artırmaq üçün əlavə tədbirlər görülməkdir.

Qeyd edək ki, hələ 2020-ci ildə həyata keçirilən səmərəli monetar və prudensial siyasət ölkədə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini təmin etməyə imkan vermiş, bu istiqamətdə müəyyən edilən başlıca hədəflərə nail olunmuşdur. Aşağı inflyasiya, milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin qorunması, maliyyə sektorunun bütün seqmentlərində sabitlik və inkişaf ötən ilin başlıca nəticələri kimi diqqət çəkmişdir. Cari ildə də milli iqtisadiyyatda makroiqtisadi sabitliyin daha da dərinləşdirilməsi, iqtisadi artım trayektoriyasına qayıdış və iş yerlərinin bərpası, bu hədəflərin reallaşdırılması üçün ölkədə həyata keçirilən makroiqtisadi siyasətin səmərəli koordinasiyasına prioritet istiqamət kimi yanaşılacaq, maliyyə sabitliyinin qorunmasına, bu sektorun bütün seqmentlərində inkişaf və dərinləşdirilməsinə, maliyyə dərinliyinin, habelə inklüzivliyinin yüksəldilməsinə mühüm önəm veriləcəkdir.

Son illər ölkədə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunması Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının fəaliyyətinin başlıca prioritetlərini təşkil etmişdir. Ötən ilin ikinci yarısından etibarən dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi, respublikamızda da inflyasiya təzyiqləri artsa da, ümumilikdə makroiqtisadi sabitlik təmin olunmuşdur.

Bu il ərzində Mərkəzi Bankın pul siyasəti həm də makroiqtisadi dayanıqlığın əsas sütunlarından olan qiymət sabitliyinə yönəldiləcəkdir. Pul siyasətini həyata keçirərkən Mərkəzi Bank inflyasiyaya təsir edən başlıca

xarici və daxili amilləri diqqət mərkəzində saxlayacaqdır. İnflyasiya hədəfinə nail olmaq məqsədilə monetar siyasətin səmərəliliyini artırmaq üçün əlavə tədbirlər görülməkdir.

Xatırladaq ki, pul və valyuta siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılması, dövlətin ödəmə sisteminin tənzimlənməsi, eyni zamanda, inkişafı, bank nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlətin beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının saxlanması, həmçinin idarə edilməsi – bütün bunlar yalnız vacib funksiyaların bir hissəsidir.

Demək olar ki, bütün mərkəzi banklarda iqtisadiyyata təsir etmək üçün müəyyən metodlar mövcuddur. Ənənəvi olaraq bunlara daxildir: girov və minimum ehtiyatlar siyasəti; açıq bazar əməliyyatları; depozit və pul siyasəti. Bununla birlikdə, standart metodlar dəstəsinin məzmununu və müxtəlif ölkələrin bankları tərəfindən tətbiq edilməsinin birləşməsi də bir sıra şərtlərdən asılıdır. Müxtəlif ölkələrin mərkəzi banklarının müasir strategiyalarını ənənəvi pul siyasəti konsepsiyalarına çatdırmaq cəhdləri göstərdi ki, nə monetarizm, nə də dövlət tənzimləmə nəzəriyyəsi ölkə iqtisadiyyatına təsir praktikasında öz ifadəsini tapır.

Uzunmüddətli perspektivdə Mərkəzi Bankın strategiyasının seçilməsinin uzlaşma variantına etibar etmək olar. Eyni zamanda, hazırda inzibati tənzimləmə metodları ilə müqayisədə prioritet getdikcə bazar mexanizmlərinə verilir. Buna misal kimi bir nümunə–ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində bəzi Avropa ölkələrində (Avstriya, İtaliya, Fransa vəs.) bank qanunvericiliyinin liberallaşdırılmasıdır. Mərkəzi bankların strategiyasını müəyyənləşdirmək üçün əsas prinsiplərdən biri milli iqtisadiyyatda pul kütləsinin artım sürətinin tənzimlənməsinə və ya

hər hansı sabit xarici valyutaya münasibətdə milli pul vahidinin məzənnəsinin tənzimlənməsinə yönəlməsidir.

Mərkəzi Bankın məqsədi kredit təşkilatlarının kredit imkanlarını azaltmaq üçün yenidən maliyyələşdirmə xərclərini yüksəltmək əvəzinə, uçot dərəcəsinə yüksəltməlidir. Bununla birlikdə, bu tədbir pul bazarında bir eniş tendensiyası ilə müşahidə olunarsa, istənilən səmərəni verməyəcək, çünki bu halda kredit təşkilatları banklararası kreditlərə daha çox diqqət yetirəcəklər.

Bu hədəfə çatmaq üçün Mərkəzi Bankın pul bazarına digər metodlarla təsir göstərməsi lazımdır (minimum ehtiyat faizlərini artırmaqla və s.). Şərait bərabər olduqda, endirim nisbətində təsirli bir artımın mövcudluğu vəziyyətində kommertiya bankları üçün yenidən maliyyələşmə bahalaşacaq və bu da nəticədə ölkədə kreditlərin maya dəyərinin artmasına gətirib çıxaracaq.

Bununla birlikdə, böyük banklar tez-tez marjaları azaltmaq və daha geniş müştəri cəlb etmək üçün Mərkəzi Bankdan sonra faiz dərəcələrini dəyişdirməməyə üstünlük verirlər. Mərkəzi Bankın məqsədi kommertiya banklarının yenidən maliyyələşdirməyə çıxışını asanlaşdırmaqdırsa, bu, uçot dərəcəsinə aşağı salır. Bu vəziyyətdə kommertiya banklarının kredit potensialı artacaq, verdikləri kredit faizlərinin isə azalmasına şərait yaranacaq.

Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsidəki dəyişiklik yalnız pul bazarında deyil, həm də bu tənzimləmə mexanizminin dolayı təsiri kimi özünü göstərən qiymətli kağızlar bazarındakı şərtlərdə dəyişikliklərə səbəb olur. Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsinin artması səbəbindən pul bazarında kreditlər və depozitlər üzrə faiz dərəcələrinin yüksəlməsi tə-

ləbin azalmasına və qiymətli kağızlar təklifinin artmasına səbəb olur. Qiymətli kağızlara tələb, eyni zamanda, qeyri-banklar tərəfindən azalır, çünki onlar üçün əmanətlər kredit təşkilatlarının birbaşa maliyyələşdirməsində bahalı kreditlərlə daha sərfəli olması səbəbindən daha cəlbəedici olur. Beləliklə, Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsinə artım qiymətli kağızların bazar dəyərini nisbətən azaldır.

Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsinə azalma, əksinə, kredit və depozitləri daha ucuz hala gətirir ki, bu da əvvəllər müzakirə edilənlərin əksi prosesinə səbəb olur. Beləliklə, qiymətli kağızlara tələb artır, təklif azalır, bazar dəyəri yüksəlir. Məlumdur ki, uçot dərəcəsinə artım olsa da, bu, neft, şəkər və taxıl qiymətlərinə təsir edə bilməyəcək. Endirim nisbətənin yüksəlməsi bazar iştirakçılarının psixologiyasına təsir etmək üçün bir vasitədir. Dərəcənin dondurulması gözlənilən inflyasiyanın qarşısını almaq üçün təsirli vasitədir.

Ehtiyat tələb mexanizmi demək olar ki, bütün ölkələrdə kredit siyasəti aləti kimi istifadə olunur. Eyni zamanda, sabit bir məzənnəyə sadıq qalan ölkələr bu aləti çevik tənzimləmə siyasətinin bir hissəsi olaraq tətbiq edirlər. Bank sektoru da daxil olmaqla beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı və azad iqtisadi zonaların, böyük regional iqtisadi birliklərin yaradılması ilə minimum ehtiyatlar siyasətinin istifadəsi dəyişən şərtlərə daim uyğunlaşma tələb edir.

Bu alətin özünəməxsus formalarının müxtəlif ölkələrdə tətbiqində maliyyə bazarının inkişafının milli xüsusiyyətlərindən asılı olaraq əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. Mərkəzi banklar adətən, minimum ehtiyatların fərqli bir quruluşundan, dəyərlərindəki dalğalanmaların amplitudundan və tezliyindən, faizlərin hesablanmasının xüsusiyyətlərindən,

kredit təşkilatlarına yenidən maliyyələşdirilməsi üçün verilən şərtlərdən istifadə edirlər. Minimum ehtiyat tələbləri, kredit təşkilatlarının likvidliyinin sığortası müştəri depozitlərinin təminatı kimi meydana çıxır. Minimum ehtiyatlardan istifadə olunması bu gün də mövcuddur.

Pul siyasəti ən çox dövlət büdcəsi kəsirini maliyyələşdirmək məcburiyyətində qalan mərkəzi banklar tərəfindən həyata keçirilir. Büdcə profisitlə icra olunduğundan Azərbaycanda buna ehtiyac yoxdur. Son illərdə Azərbaycan Mərkəzi Bankının da fəal dəstəklədiyi rasionallıq modelinə uyğun olaraq həyata keçirilən siyasət qısa müddət ərzində ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb oldu: inflyasiya cilovlandı (1996-cı ildən Azərbaycanda inflyasiya səviyyəsi 2-3 faizdən yuxarı qalxmıdı və 2008-ci ildə 6,7 faiz, 2008-ci ildə 20,8 faiz və bu gün qlobal qeyri-sabitlik fonunda illik inflyasiya 8 faiz), büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi praktikasına son qoyuldu, büdcə kəsiri ÜDM-in 1-2 faizinə qədər azaldı.

Azərbaycanda pul siyasətinin əsas məqsədi milli pul vahidinin sabitliyini təmin etməkdir. Bu vəzifə beynəlxalq hüququn mühüm prinsiplərindən biri kimi təsbit edilmişdir. Xüsusilə, Beynəlxalq Valyuta Fondunun Saziş Maddələrində təsbit olunmuş məqsədlərdən biri valyuta sabitliyini təşviq etmək, üzv dövlətlər arasında nizamlı məzənnə rejimini qorumaq və rəqabət üstünlüyü qazanmaq üçün valyuta devalvasiyasından istifadə etməməyə çalışmaqdır.

Pul siyasətinin ən vacib alətlərindən biri də məcburi ehtiyat nisbətənin müəyyənləşdirilməsidir. Məcburi ehtiyatlar pul çapını azaltmaqla pul aqreqatlarına nəzarət etmək üçün istifadə olunan bank sisteminin ümumi likvidliyini tənzimləyən bir mexanizmdir.

Ehtiyat tələbləri kredit təşkilatlarının borcvermə qabiliyyətini məhdudlaşdırmaq və dövriyyədəki pul kütləsini müəyyən səviyyədə qorumaq üçün müəyyənləşdirilir. Zəruri ehtiyat nisbəti bir kredit təşkilatının öhdəliklərinin 20 faizindən çox olmamalıdır və fərqli kredit təşkilatları üçün fərqləndirilə bilər.

Müasir pul siyasəti ABŞ, İngiltərə, Almaniya və digər ölkələrin pul siyasətindən fərqli bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Ölkə iqtisadiyyatında islahatların başlaması ilə iqtisadiyyatın pul tənzimlənməsinin rolu xeyli artmışdır. Bu tədbirlərin əsas istiqamətləri belədir:

- bu istiqamətdə maliyyə sabitləşməsi və əldə edilmiş nəticələrin konsolidasiyası;
- inflyasiya səviyyəsinin azaldılması;
- iqtisadi subyektlərin iqtisadiyyatda yaranan vəziyyətə uyğunlaşması üçün şəraitin yaradılması;
- iqtisadiyyatda nominal və real faiz dərəcələrinin azaldılması;
- milli valyutanın məzənnəsinin gücləndirilməsi;
- ölkənin tədiyə balansının sabitliyinin təmin edilməsi;
- inflyasiya olmayan iqtisadi artım tendensiyasına nail olunması və bunun möhkəmləndirilməsi.

Bank fondlarla heç bir komissiya haqqı almadan əməliyyatlar aparır. Ticarət banklarının yenidən maliyyələşdirilməsi, onların birbaşa borc verilməsindən imtinası və kommersiya banklarının lombard krediti praktikasından istifadə olunması üçün bazar mexanizmləri pul siyasətində daha da inkişaf etdirilir. Bundan əlavə, minimum ehtiyatların səviyyəsində azalma tendensiyası və bunların rubl və xarici valyutada cəlb olunan fondlar baxımından bərabərləşdirilməsi prin-

sipləri də mövcuddur. İkinci məsələ çox vacibdir, çünki kredit təşkilatlarının məcburi ehtiyatlar nisbətində tədricən azalma iqtisadiyyata borc vermək imkanlarını genişləndirir və müvafiq olaraq pul təklifini artırır. Bir sıra iqtisadçılar tərəfindən pul siyasətinin bəzi qeyri-kafiliyini ortaya qoyan əhəmiyyətli çatışmazlıqlara işarə edilir, faiz dərəcəsini tənzimləməkdən imtina tənqid olunur. Çünki hazırda sistemli bir böhran yaşanır. Bu baxımdan, nəticə etibarilə mövcud şərtlər daxilində, ölkəmizdə pul kütləsinin dövlət tənzimlənməsinin rolu maksimum olmalıdır.

Pul siyasəti əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və iqtisadiyyatın struktur cəhətdən modernləşdirilməsi tələb edilən bir şəraitdə həyata keçirilir. Bu siyasət, eyni zamanda, qarşıya istehlak və investisiya arasında qarşılıqlı nəticə tapmaq üçün faiz dərəcələrini tarazlaşdırmaq kimi önəmli bir vəzifə də qoyur. Bundan əlavə, xarici və daxili borcları ödəmək və ölkənin təhlükəsizliyini reallaşdırmaq üçün əlavə pul mənbələri tələb olunur. Bütün dövlət proqramlarının icrası iqtisadi böyümənin 4,5 faizdən aşağıya enməməsini tələb edir. Bu, xüsusilə istehlak malları və xidmətləri üçün ümumi tələbi dəstəkləməklə gerçəkləşdirilə bilər. Nəticədə isə pul bazası tədricən genişlənər.

Onu da qeyd etmək ki, pul siyasətinin səmərəliliyinin meyarı inflyasiya dərəcəsi deyil, iqtisadi strukturların pulla təmin olunması, kreditlərin alınması xərcləri, bütün bank sisteminin işləməsi və bank aktivlərindən və ev təsərrüfatlarından tam istifadə edilməsidir. Pul siyasəti büdcə, maliyyə siyasətindən ayrı həyata keçirilmir. İqtisadi inkişafın özünəməxsus problemlərinin həllində uyğunluq və faydalılıq üçün onları daim yoxlamaq lazımdır. Kreditlər asanlıqla alınmalı və eyni zamanda, qaytarılmalıdır – bu kredit siste-

minin gəlirliliyini, əməliyyat sabitliyinin potensialını müəyyənləşdirir. Bank sistemi təlimatlar, konvensiyalar, sənədlər ilə doludursa, bu, kreditin bürokratizasiyasını və iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafındakı ciddi çətinlikləri göstərir.

Bankların iqtisadiyyatda səmərəli fəaliyyətinə mane olan təsirsiz qurumların götürülməməsi halında onların çox təvazökar aktivləri olan müxtəlif prosedurların, standartların, hesabat sənədlərinin və vəzifələrin tətbiqi bu strukturların bürokratizasiyasının ən yüksək təzahürüdür. Bu, bankların risklərdən çəkinməyə, vəsaitlərin yalnız zamanətlə etibarlı obyektlərə paylanmasına yönəlmiş davranış modelinə, bankların fəaliyyət prinsiplərində dəyişikliklərə səbəb olar.

Banklar bir vaxtlar Qərbin inkişaf etmiş ölkələrində iqtisadiyyatın ən riskli sektoru idi. İndi orada da vəziyyət tamamilə fərqlidir, banklar ciddi riskləri dayandırıb. Bu, bir tərəfdən kapital bazarındakı dəyişikliklərin, iqtisadiyyatın strukturunun deformasiyasının bir əksidir, digər tərəfdən, hər hansı bir təşkilatın fəaliyyəti üçün pulun rolunu və pul diapazonunu gücləndirməyi simvolizə edir.

Azərbaycan manatının gücü və zəifliyi ölkəmizdə, hətta elmi ictimaiyyətdə, rublun dollara nisbətdə bahalaşması və ya enməsi ilə eyni mənada başa düşülür. Bu, tamamilə anlaşılmazlıqdır. Manat nominal məzənnəsi, deyək ki, üç dəfə artanda, alıcılıq qabiliyyəti ikiqat yüksələndə deyil, manat xarici valyutadan az təsirli yığım və dövriyyə vasitəsi olduqda güclü olur.

Bunun üçün nisbətən sabit və proqnozlaşdırılan bir kurs lazımdır. Manatın gücü, ilk növbədə, onun dollardakı “qiymətinin” mütləq dəyəri ilə deyil, məzənnə dəyişikliyi,

alıcılıq qabiliyyəti və xalqın inam səviyyəsi ilə proqnozlaşdırıla bilər.

Bu gün Azərbaycan valyuta bazarında əməliyyatların böyük əksəriyyəti vahid valyuta – ABŞ dolları ilə həyata keçirilir. Post-sovet ölkələrində bu fenomenin təməli bir çox iqtisadçıların düşündüyü kimi, iqtisadi islahatların ilkin mərhələsində baş verən hiperinflasiya ilə qoyulmuşdur.

Ancaq dollarlaşmanın yalnız yüksək inflasiya templəri səbəbindən meydana gəldiyi və görünməmiş bir miqyasa çatması faktını nəzərə alsaq, məntiqə görə inflasiyanın azalması ilə yanaşı, dollarlaşma səviyyəsi də aşağı düşməlidir. Hazırda bu, təcrübədə müşahidə olunmur. Bunun səbəbi, fikrimizcə, dövriyyədəki nağd dollarların yığılma vasitəsi funksiyası ilə birlikdə “yüksək likvidlik də maliyyə aktivləri” rolunu oynaması və getdikcə mübadilə və qeyri-rəsmi sektorda xidmət göstərən ödəmə vasitələridir.

Beləliklə, dollarlaşma fenomeni, ilk növbədə, milli valyutadakı əmanətlərin məzənnəsinin gözlənilməzliyi səbəbindən ucuzlaşmaya məruzqalma riskinin yüksək olması nəticəsində əhalinin öz valyutalarına olan inamsızlığı ilə izah edilməlidir.

Azərbaycan dövləti bu gün əmanətlərin təhlükəsizliyinə zəmanət verir və kredit təşkilatlarının iflas etməsi şəraitində əmanətlərin qaytarılması üçün minimum təminatlar irəli sürür. Əmanətçilər, banklarının Əmanətlərin Sığortalıması Fondundakı iştirakı, əmanət sığortası şərtləri və təzminat ödəmə qaydaları haqqında məlumat almaq hüququna malikdirlər. Bundan əlavə, hər bir vətəndaşın məlum olan banklar tərəfindən hüquqlarının pozulması faktları barədə yazılı və ya şifahi şəkildə məlumat vermək hüququ vardır.

Son beş ildə Azərbaycanın bank sisteminin inkişafında müsbət meyillər olmuşdur. Bank-

lar hazırda yüksək artım templəri ilə fəaliyyət göstərir. Kredit qurumları müştərilərə ən böyük şəffaflyq və açıqlıq şəraitində xidmət göstərir, qabaqcıl biznes modelləri, yeni bank texnologiyaları (bank-müştəri, pul köçürmə sistemləri, debet və kredit kartları və s.), habelə müxtəlif kreditləşmə növləri (istehlakçı, ipoteka və s.) tətbiq edir.

Monetar siyasətin əsasi kimi, dövlətin nəzarətində olan bank (Azərbaycan Beynəlxalq Bankı) ölkənin bank sektorunda sistemli rol oynamaqda davam edir.

Son on ildə Azərbaycanca iflas, birləşmə və lisenziyanın ləğvi səbəbindən bankların sayı xeyli azaldı. Yenidənqurma tədbirləri, minimum kapital tələblərinin sərtləşdirilməsi və kapital adekvatlıq nisbətlərinin artırılması bank sistemlərinin möhkəmləndirilməsi və konsolidasiya prosesinin stimullaşdırılması üçün təsirli vasitə oldu.

Bir neçə kommersiya bankı hələ Mərkəzi Bankın bu tələbini yerinə yetirə bilməyib. Lakin bir ay ərzində bu banklar nizamnamə kapitallarını artırmalıdırlar və bu, baş verməsə, lisenziyalarını itirə bilərlər. Bu, Rusiya kredit təşkilatları üçün tələbdən (5 milyon avro) çox yüksəkdir.

Pul idarəçiliyi təşkilatının səmərəliliyinin artırılması çərçivəsində 2023-cü ildən etibarən Azərbaycan Mərkəzi Bankı "faiz dəhlizi" konsepsiyasını həyata keçirməyə başlayacaq. Həddindən artıq pula olan tələbatı məhdudlaşdırmaq və inflyasiyanın azalmasına təsir etmək üçün Mərkəzi Bankın idarə heyəti tərəfindən faiz dəhlizinin maksimum həddinin 10 faiz, minimum 5 faiz, endirim dərəcəsinin isə 8 faiz müəyyənəndirilməsi gözlənilir.

Eyni zamanda, faiz dəhlizi mexanizminin tətbiqi ilə Mərkəzi Bank, kommersiya banklarından 5 faiz nisbətində vəsait qəbul etməyə

başlayıb və illik 8 faiz nisbətində vəsait verməyə hazır olduğunu bildirib. Bu əməliyyatlar bankların qısamüddətli likvidlik probleminin həllinə kömək etmək məqsədi ilə həyata keçirilir və onların iqtisadiyyata borc vermək qabiliyyətinə heç bir təsir göstərmir. Bununla birlikdə, ötən ilin əvvəlində Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsinin artması, ikinci dərəcəli bankların kredit faizlərinin bir qədər yüksəlməsinə səbəb oldu və iqtisadiyyata kredit verilməsinin fəaliyyətinə təsir göstərdi.

Böyük əminliklə deyə bilərik ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunda daha yüksək artımın əldə edilməsi, ixrac potensialının genişləndirilməsi, rəqabətqabiliyyətli istehsalın stimullaşdırılması, investisiyaların təşviqi, valyuta ehtiyatlarının artırılması, inflyasiyanın arzu olunan səviyədə saxlanılması, əhəlinin sosial problemlərinin aradan qaldırılması, sahibkarlara dövlət dəstəyinin daha da gücləndirilməsi və biznes mühitinə dövlət qayğısı istiqamətində aparılan genişmiqyaslı islahatlar kursu beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir.

Əvəz ƏLƏKBƏROV,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin maliyyə və maliyyə institutları kafedrasının müdiri, iqtisad elmləri doktoru, professor, BMT-nin Sülh səfiri, Əməkdar müəllim;

Elnur SADIQOV,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin maliyyə və maliyyə institutları kafedrasının professoru, iqtisad elmləri doktoru, YAP İdarə Heyətinin üzvü.

VƏTƏNƏ, DÖVLƏTƏ SƏDAQƏT NÜMUNƏSİ

Keçdiyimiz yola nəzər salarkən aydın olur ki, biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bugününə, həm də gələcəyinə dərin məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır.

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli lider

Hər bir xalqın tarixində yalnız özünün yazdığı, mərd, cəsur övladlarının qəhrəmanlıqları ilə gerçəkləşdirdiyi, nəsillərdən-nəsillərə ötürülən şərəf, ləyaqət və qürur simvolu olan səhifələri vardır. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması ilə xalqımızın tarixində çox əlamətdar bir hadisənin əsası qoyuldu. XX əsrin əvvəllərində Şərqdə ilk demokratik respublika quran Azərbaycan xalqı bununla da dünyanın ən mütərəqqi ənənələrini yaşatdığını hamıya bir daha bəyan etdi.

Həmin dövrdə dünyada gedən mürəkkəb proseslər fonunda belə bir tarixi nailiyyətə imza atmaq müşkül məsələ idi. Lakin xalqımız müstəqil dövlətini elan etməklə nə qədər zəngin keçmişə, yüksək intellektual potensiala və böyük milli ideoloji dəyərlərə malik olduğunu təsdiqlədi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlət təsisatlarının formalaşdırılması, milli idarəçilik sisteminin yaradılması, xarici siyasətin mühüm prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində uğurlu addımlar atdı. 1918-ci il oktyabrın 23-də Hərbi Nazirlik təsis edildi. Nazirlər Şurasının Sədri Fətəli xan Xoyski hərbi nazir, tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov isə hərbi nazirin müavini təyin edildi. İki ay sonra isə Hərbi Nazirliyin rəhbərliyində və strukturunda

edilən müəyyən dəyişikliklər nəticəsində Nazirlər Şurası yeni qərar qəbul etdi. Belə ki, general Səməd bəy Mehmandarova hərbi nazir, general Əliağa Şıxlinskiyə isə nazir müavini vəzifəsi həvalə olundu. Yüksək hərbi savada və böyük təcrübəyə malik generallar vaxt itirmədən Azərbaycanın müstəqilliyini, dövlətçiliyini möhkəmləndirmək, ərazi bütövlüyünü təmin etmək məqsədi ilə

Milli Ordunun formalaşdırılması istiqamətində mühüm və təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirməyə başladılar.

Dövlətin və dövlətçiliyin təhlükəsizliyini təmin etmək, onu daxili və xarici təhdidlərdən qorumaq, baş verə biləcək terror-təxribat aksiyalarının qarşısını almaq, ölkədəki pozucu qüvvələri zərərsizləşdirmək üçün müstəqil xüsusi xidmət orqanının yaradılmasının zəruriliyi meydana çıxdı. Azərbaycanın müstəqilliyinə qarşı yönəlmiş qüvvələri zərərsizləşdirmək, onları vaxtında aşkar etmək üçün Müdafiə Nazirliyinin tərkibində xüsusi xidmət orqanlarının funksiyalarını həyata keçirəcək bir qurum – Kəşfiyyat və əks kəşfiyyat bölməsi yaradıldı. 1919-cu il martın 28-də hərbi nazir Səməd bəy Mehmandarovun və Baş Qərargah rəisi, general-leytenant Məmməd bəy Sulkeviçin imzaladıqları 157 sayılı əmrə əsasən Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat bölməsinin yaradılması ilə Azərbaycanın ilk milli təhlükəsizlik orqanlarının tarixi başladı.

Azərbaycanın Milli Ordusunun tədricən güclənməsinə və təkmilləşməsinə baxmayaraq, gözlənilən təxribatların və təhdidlərin qarşısının alınması, düşmənin casusluq fəaliyyətinin aşkarlanması, ən başlıcası müstəqilliyimizi, eləcə də dövlətçiliyimizi qorumaq

üçün güclü və peşəkar xüsusi xidmət orqanlarına, eyni zamanda, ölkənin müxtəlif bölgələrində onun struktur bölmələrinin yaradılmasına ehtiyac günü-gündən artırdı. Azərbaycan hökuməti də bu işin nə qədər vacib olduğunu önə çəkir və tez bir zamanda təhlükəsizlik orqanlarının struktur bölmələrinin təkmilləşməsinə və genişlənməsinə çalışırdı. Bu, 1919-cu il yanvarın 28-də Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərən kəşfiyyat bölməsi rəisinin Baş Qərargahın general-kvartirмейster şöbəsinə göndərdiyi məktubdan da açıq-aydın görünür: “Əks-kəşfiyyat bölməsi üçün 7 ştatı təqdim edir və məruzə edirəm ki, hələlik aşağıda adı çəkilən şəhər, dəmir yolu stansiyası və yerlərdə: Bakıda, Şuşada, Ağdamda, Qazaxda, Gəncədə və s. agent məntəqələrinin yaradılması məqsədəuyğundur”. Məktubun məzmunundan məlum olur ki, artıq dövlət təhlükəsizlik sistemi tədricən genişlənir və imkan daxilində inkişaf etdirilirdi. Hərbi nazir S.Mehmandarov aprelin 2-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının Sədrinə məruzəsi zamanı qeyd edirdi ki, “kəşfiyyat və əks-kəşfiyyatın əsas vəzifəsi “düşmən haqqında mümkün olan məlumatları toplamaq, xaricdə hərbi agenturalar yaratmaq, ölkənin daxilində isə casusluğa qarşı mübarizə aparmaqdan ibarətdir”.

Lakin həmin dövrdə bölmədə peşəkar mütəxəssislərin sayının az olması əks-kəşfiyyat işini genişləndirməyə imkan vermirdi. S.Mehmandarov belə ağır və mürəkkəb bir vaxtda kiçik bir qurumla böyük işlər görməyin və ölkənin hərbi təhlükəsizliyini təmin etməyin çətin olacağını yaxşı dərk edirdi. Azərbaycanın müstəqilliyi təhlükə altına düşmüşdü. Azərbaycanı işğal etmək və ya özünə tabe etdirmək istəyən qüvvələrin, xüsusilə, denikinçilərin 1919-cu ilin aprel ayında Dağıstana və Gürcüstana hücumu Zaqafqaziya, eyni zamanda, Azərbaycan üçün də

təhlükəyə çevrilmişdi. Hakimiyyətə can atan bolşevizmlə mübarizə də əks-kəşfiyyat xidmətinin fəaliyyətində əsas yerlərdən birini tuturdu. Rusiyada bolşevik hökumətinin getdikcə güclənməsi onların Bakıda, Gəncədə, eləcə də Azərbaycanın digər bölgələrində dövlət əleyhinə fəallığını artırmışdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Hərbi Nazirliyin rəhbərliyi kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat bölməsinin əldə etdiyi məlumatlara böyük diqqətlə yanaşırdı. Bölmənin həyata keçirdiyi tədbirlərə baxmayaraq, Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyətin yenə də gərgin qalması Azərbaycan hökumətindən ciddi tədbirlərin görülməsini tələb edirdi. Bütün bunları nəzərə alan hökumət 1919-cu il iyunun 9-da Dövlət Müdafiə Komitəsinin yaradılması barədə qərar qəbul etdi. 1919-cu il iyunun 11-də isə Dövlət Müdafiə Komitəsi yanında Əks-inqilabla Mübarizə Təşkilatının (ƏMT) yaradılması barədə qərar qəbul etdi. Məmmədbağır bəy Şeyxzamanlı həmin quruma rəhbər təyin edildi. M.Şeyxzamanlı Milli Məclisin üzvü olduğundan iki ay sonra, avqustun 20-də öz ərizəsi ilə həmin vəzifədən azad edildi. Onun yerinə qardaşı Nağı bəy Şeyxzamanlı təyin olundu. 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın işğal edilməsi ilə cümhuriyyətin süqutundan sonra digər dövlət təsisatları kimi, ilk milli xüsusi xidmət orqanlarımızın da fəaliyyətinə son qoyuldu.

Tarixə nəzər salanda görürük ki, inkişaf yolu çox çətin bir şəraitdə, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat bölməsinin fəaliyyətindən başlayan xüsusi xidmət orqanlarımız ilk müstəqil dövlətimizin formalaşmasında, milli maraqların qorunmasında mühüm rol oynamışdır.

Ümummillə lider Heydər Əliyev çıxışlarının birində bu mövzuya toxunaraq demişdir: “Xalq Cümhuriyyəti zamanı Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanları gənc müstəqil dövlətə xidmət etmişdir. Sonrakı 70 il ər-

zində Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanları sovet hakimiyyətinə, kommunist ideologiyasına xidmət etmiş, Sovet İttifaqının təhlükəsizlik orqanlarının tərkib hissəsi olaraq onların siyasətini və əməli tədbirlərini həyata keçirməklə məşğul olmuşlar. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra respublikamızın dövlət orqanlarının müstəqil fəaliyyət göstərməsi prosesində Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanları da öz yerini tapmışdır”.

SSRİ dövründə fəaliyyət göstərən təhlükəsizlik orqanları sovet quruluşuna uyğun, mahiyyətcə siyasi xarakter daşıyan dövlət təsisatı olsa da, həmin illərdə bu qurum böyük təcrübə qazanmış, yüksək bilik və peşəkarlıq əldə etmiş, təşkilati cəhətdən möhkəmlənmişdir. İkinci Dünya Müharibəsi illərində Azərbaycan xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşları ön cəbhədə düşmənlə vuruşaraq qəhrəmanlıq şücaəti göstərmişlər. Müxtəlif kəşfiyyat məktəblərini bitirmiş 200-dən artıq faşist kəşfiyyatçı-agentinin ifşa edilməsində, respublikada asayişin və təhlükəsizliyin mərdliklə qorunmasında bu orqanın əməkdaşlarının əməyi ölçüyəgəlməzdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, göstərdikləri igidlik və qəhrəmanlıqlara görə xeyli sayda xüsusi xidmət orqanı əməkdaşı orden və medallara layiq görülmüşdür. Müharibədən sonrakı illərdə də bu orqanın əməkdaşları təhlükəsizliyin keşiyində qətiyyət nümayiş etdirmiş, üzərlərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirmişlər.

1944-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarında xidmətə başladı. Xüsusi xidmət orqanlarının əsl inkişafı, bu strukturlarda milliləşmə prosesi 50-ci illərdən etibarən ulu öndər Heydər Əliyevin fədakarlığı və qətiyyəti sayəsində başlamışdır. Məhz Heydər Əliyevin Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə, sonradan respublikaya rəhbər təyin olunmasından sonra bu

orqanlara dövlət qayğısı güclənmiş, onun sıralarının saflaşdırılmasına, xalqa, vəzifə borcuna sədaqətli kadrların irəli çəkilməsinə, əməkdaşların vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlər əsasında təlim-tərbiyəsinə, peşəkarlığının yüksəldilməsinə xüsusi önəm verildi. SSRİ dövründə Azərbaycan xüsusi xidmət orqanları böyük inkişaf yolu keçdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə isə milli kadrlarla möhkəmləndi, böyük təcrübə, peşəkarlıq qazandı.

Qürurvericidir ki, Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq xüsusi xidmət orqanları üçün peşəkar kadrlar hazırlayan ali təhsil müəssisəsinin yaradılması da ulu öndərin iyirmi dörd il öncə böyük uzaqgörənliklə qəbul etdiyi qərarla reallığa çevrilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev hələ sovetlər dönəmində bu qurumun sağlamlaşdırılması və milliləşdirilməsi kimi çətin, mürəkkəb, lakin şərəfli missiyanı uğurla həyata keçirərək vətənpərvərlik ənənələrinin əsasını qoymuş və əsl peşəkarlıq məktəbi yaratmağa nail olmuşdur.

2005-ci ilin dekabr ayının 20-də təhsil ocağına ulu öndərin adının verilməsi barədə akademiyanın şəxsi heyəti möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevə müraciət etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanlarının inkişafında əvəzsiz xidmətlərini, xatirəsinin əbədiləşdirilməsini və akademiyanın kadr hazırlığı sahəsində qazanılmış nailiyyətlərini nəzərə alaraq, təhsil ocağına dahi rəhbərin adı verilmişdir.

Bu gün DTX-nin Heydər Əliyev adına akademiyası bu ali etimadı doğrultmaq üçün dövlətimizin başçısı, eləcə də xidmət rəisi tərəfindən qarşı-qarşıya qoyulmuş vəzifələrin yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi üçün bütün qüvvə və vasitələrini səfərbər etməklə peşəkar kadrların yetişdirilməsi istiqamətində müasir dövrün tələblərinə cavab verən, qa-

baqcıl müsbət təcrübənin mənimsənilməsi ilə daha təkmil və yaradıcı formada təşkil olunmuşdur. Ümummillilərin liderin adını daşıyan akademiya onun zəngin dövlətçilik irsi dərinə öyrənilir, o cümlədən dahi şəxsiyyətin dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında xidmət etdiyi vaxtlarda həyata keçirdiyi əməliyyatlar klassik xüsusi xidmət fəaliyyətinin unikal nümunələri kimi kursantlara tədris edilir.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra digər dövlət qurumları ilə birgə təhlükəsizlik orqanlarının da yenidən qurulmasına təkan verildi. Lakin həmin dövrdə ölkəyə rəhbərlik edənlərin səriştəsiz idarəçiliyi, qətiyyətsiz mövqeyi və şəxsi ambisiyaları ucbatından respublikanı xaos bürümüş, vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyimizin itirilməsi təhlükəsi yaranmışdı.

Məhz belə bir vaxtda 1993-cü ilin iyul ayında Azərbaycan xalqının təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan ulu öndər dövlət quruculuğunun bütün sahələrində, o cümlədən təhlükəsizlik orqanlarının formalaşması üçün böyük islahatlar həyata keçirdi. Bu orqanların normal fəaliyyətini təmin etmək üçün onun qanunvericilik bazasını yenidən təkmilləşdirdi və vəzifələrini müəyyənləşdirdi.

Müstəqil Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanlarının qarşısında duran başlıca vəzifə Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin, konstitusiya quruluşunun, iqtisadi, müdafiə və elmi-texniki potensialının, həmçinin həyatı əhəmiyyətli digər maraqlarının qorunması idi. Xarici dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarının, cinayətkar birliklərin və ayrı-ayrı şəxslərin kəşfiyyat-pozuculuq və terror-təxribat fəaliyyətlərinin qarşısının alınması, terrorçuluğa, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın müxtəlif təzahürlərinə qarşı mübarizənin səmərəli təşkili, əməliyyat-axtarış və xidməti fəaliyyətin mühüm istiqamətləri kimi həllini gözləyirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə dövlət orqanlarının birgə və əməli fəaliyyəti nəticəsində vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən qurtulmuş respublikada qısa bir müddət ərzində əmin-amanlıq, ictimai-siyasi sabitlik təmin edildi, təhlükəsizlik və asayiş bərqərar olundu. Ölkədə dövlət quruculuğunun möhkəmləndirilməsi, sosial-psixoloji tənəzzülün və siyasi gərginliyin tədricən aradan qaldırılması, Azərbaycanda baş verən hadisələrin həqiqi demokratik müstəviyə keçirilməsi istiqamətində mühüm işlər görüldü. Dövlət əleyhinə yönəlmiş qəsdlərin qarşısının alınması, eləcə də qanunsuz silahlı qruplaşmaların ləğvi istiqamətində qətiyyətli tədbirlər həyata keçirildi. Təsadüfi deyil ki, atılan addımlar, nümayiş olunan siyasi iradə dünyanın əksər dövlətləri tərəfindən müsbət qarşılanaraq təqdir edildi.

Müasir Azərbaycanın memarı, ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli davamçısı möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu və məqsədyönlü siyasət ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə keçməsi, yeni demokratik mexanizmlərin yaradılması, xalqa xidmət müstəvisində səmərəli və şəffaf, müasir idarəetmə modelinin, kadr potensialının formalaşdırılması, korrupsiya yarada bilən səbəblərin aradan qaldırılması üçün əsaslı zəmin hazırlayıb.

“İslahatlar dərinləşəcək. İslahatlara alternativ yoxdur. Siyasi islahatlar, iqtisadi islahatlar, sosial sahədə islahatlar, məhkəmə-hüquq sistemində islahatlar – artıq müvafiq göstərişlər verilib və sənədlər paketi hazırlanır, – təhsil, səhiyyə sahələrində, hər bir sahədə, Azərbaycan yeni dövrə qədəm qoyub”, – deyən cənab İlham Əliyevin siyasi iradəsi və əzmi ilə ictimai həyatımızın bütün sferalarında aparılan köklü islahatlar bir daha sübut edir ki, Azərbaycan keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyub.

Bu gün respublikamızda bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, struktur islahatları ilə bərabər, kadr islahatları da davam etdirilir. Müasir çağırışlara cavab verən, yüksək intellektli, təmiz, tapşırılan işləri keyfiyyətli şəkildə həyata keçirməyə qadir olan kadrların irəli çəkilməsi cəmiyyətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Ölkə rəhbərliyinin siyasi iradəsi, əzmi və qətiyyəti sayəsində korrupsiyaya qarşı mübarizədə ciddi nəticələr əldə edilməkdədir. Dövlətimizin başçısı daim korrupsiya və rüşvətin qarşısını almaq üçün bu prosesin davamlı olacağını bildirir.

Möhtərəm Prezidentin anonsunu verdiyi islahatların fonunda Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinə Əli Nağıyev kimi peşəkar “çəkist”in rəis təyin olunması, bu islahatların hərtərəfli, dərinə aparılacağına bir işarə idi.

Azərbaycanın sabiq milli təhlükəsizlik naziri Namiq Abbasov Əli Nağıyevin Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin rəisi təyin olunmasına münasibət bildirərkən qeyd etmişdir ki, vaxtilə keçmiş Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində yetişmiş, peşəkar təhlükəsizlik zabiti olan Əli Nağıyevin yenidən xüsusi xidmət orqanının rəhbərliyinə qaytarılmasını yüksək qiymətləndirir: “Əli Nağıyev uzun müddət Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində çalışmış və nazir müavini vəzifəsində yüksəlmişdir. Əli Nağıyev professional çəkist və təhlükəsizlik mühitini əməliyyat baxımından düzgün qiymətləndirməyi bacaran kadrdir. O, işlədiyi müddətdə ölkəmizin milli təhlükəsizliyinin təminatında mühüm rol oynamışdır”.

Sabiq nazir bildirib ki, Prezident İlham Əliyevin Əli Nağıyevi Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin rəisi təyin etməsi dövlət başçısının uğurlu kadr siyasətinin davamı kimi qiymətləndirilməlidir: “Bu, həm də Əli Nağıyevə olan etimadın bariz nümunəsidir”.

Son illər ərzində Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti tərəfindən həyata keçirilən operativ əməliyyat tədbirləri nəticəsində qanun pozuntusuna yol vermiş aşağı və orta rəngli məmurların cəzalandırılması bir daha göstərdi ki, kimliyindən asılı olmayaraq qanunları pozan hər bir şəxs öz layiqli cəzasını alacaqdır. Çünki belələri ilk növbədə onlara göstərilən etimadı doğrultmayıblar.

Ali Baş Komandan İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu və məqsədyönlü daxili və xarici siyasət kursu diplomatiya sahəsində olduğu kimi, döyüş meydanında da öz sözünü dedi. Dövlətimiz 44 günlük əks-hücum əməliyyatlarını müvəffəqiyyətlə başa vurdu. Vətən müharibəsi bizim böyük Zəfərimizlə bitdi. Şanlı Qələbəmizə mənəvi mənə verən isə 28 il işğal altında olan torpaqlarımızın, xüsusilə siyasi və strateji əhəmiyyət daşıyan Şuşa şəhərinin hərbi döyüşlərlə azad edilməsi oldu. Beləliklə, Azərbaycan son 2 əsrlik tarixində ilk dəfədir ki, müharibədən ərazi itkisi ilə yox, ərazi bütövlüyünü bərpa edərək çıxır. Azərbaycan Ordusunun əldə etdiyi tarixi zəfər dövlət və xalqın mənafeyi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Uzun illərdən bəri düşmən tapdığı altında qalmış torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi ilk növbədə Azərbaycan xalqının özünə inamını qaytardı, xalqın öz liderinə, onun siyasətinə, onun gücünə etibarını, Heydər Əliyev ideyalarına, amalına sadıqlığını daha da möhkəmləndirdi.

Sırr deyil ki, bu tarixi qələbənin əldə edilməsində Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin də xüsusi rolu vardır. Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının milli dövlətçilik ideologiyasına söykənən prinsiplər əsasında formalaşmasının nəticəsi idi ki, erməni silahlı birləşmələrinə qarşı, hələ Birinci Qarabağ müharibəsində Vətənin müdafiəsinə ilk olaraq qalxan və rəşadətlə vuruşanlardan biri də Azərbaycan

təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşları idi. Vətənə siper oğullar Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda gedən döyüşlərdə əsl igidlik, şücaət və qəhrəmanlıq nümunəsi göstərdilər. Müstəqil Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşlarından 6 nəfəri – Riad Əhmədov, Nadir Əliyev, Əmiraslan Əliyev, Eldar Məmmədov, Bəhrüz Mansurov və Faiq Cəfərov Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adına layiq görüldü.

Birinci Qarabağ müharibəsində olduğu kimi, 44 günlük Vətən müharibəsində də Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin əməkdaşları əsl qəhrəmanlıq nümunəsi göstərdilər. Ömrünün 30 ilini təhlükəsizlik orqanlarında xidmətə həsr etmiş bir polkovnik kimi əmin edirəm ki, müharibə dövründə DTX-nin ölkə vətəndaşlarına müraciətləri, erməni terroru barədə xəbərdarlıqları, Qarabağda döyüşən kürd terrorçuların səsini yayması, livanlı muzdlu terrorçunun məsuliyyətə cəlb edilməsi və s. DTX-nin fəaliyyətinin cüzi və eyni zamanda, vətəndaşlarla paylaşıla bilinən açıq hissəsi idi. Unutmayaq ki, DTX əməkdaşları gözəgörünməz cəbhənin insanlarıdır. Əbəs yerə təhlükəsizlik orqanlarına dövlətin onurğa sütunu demirlər. Qısa müddət ərzində orqanın belə qürurverici hala çatdırılmasında birinci Qarabağ müharibəsində iştirak etmiş, Vətən oğlu general-polkovnik Əli Nağıyevin fəaliyyəti danılmazdır. Bu yerdə ulu öndər Heydər Əliyevin “Dövlətin təhlükəsizlik, yaxud kəşfiyyat orqanları o vaxt qalib gəlir, öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirir ki, orada peşəkar kadr və iş üslubu olsun” fikri yerinə düşür.

Bu gün Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi altında özünün inkişafının və təkmilləşməsinin yeni mərhələsini yaşayır. Bu strukturun fəaliyyətini tənzimləyən, onun

beynəlxalq standartlara uyğun qanunvericilik bazası formalaşdırılıb.

Xüsusi xidmət orqanları hər bir dövlətin milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz komponentidir. Dövlət başçısı Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinə yüksək etimad göstərir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci ilin sentyabrın 19-da Heydər Əliyev adına Bakı dərin özüllər zavodunda “Abşeron” yatağının dəniz əməliyyatlarının təməlqoyma mərasimindən sonra jurnalistlərin suallarını cavablandırarkən Azərbaycan xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyəti haqqında aşağıdakı fikirləri bildirmişdir: “Biz bilirik bizim ətrafımızda nələr baş verir, bilirik və bilməliyik, bizim xüsusi xidmət orqanları çox səmərəli işləyirlər, həddindən artıq səmərəli işləyirlər”.

Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin şəxsi heyəti bu etimadı doğrultmaq, dövlətimizin, xalqımızın təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əzmlə, yorulmadan çalışır, üzərinə düşən vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirir. Azərbaycan təhlükəsizlik orqanları yaranmasının 103-cü ildönümünü qazandığı yüksək nailiyyətlər, xidməti uğurlar və ən əsası dövlətimizin və xalqımızın ona bəslədiyi yüksək etimad, etibar və inam işığında qeyd edir.

Sonda biz veteranlara, xüsusən Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının veteranlarına göstərdiyi diqqət və qayğıya görə möhtərəm Prezidentimiz Zati-aliləri İlham Əliyevə öz dərin minnətdarlığımızı ifadə edirik. Təqəüddə olmağımıza baxmayaraq bütün veteranların şüarı dəyişməz olaraq qalır: vətənə, millətə sədaqət, xidmət, dövlətə, ölkə rəhbərinə sadıqlıq.

**Azər QARAYEV,
Birinci Qarabağ müharibəsinin
və Azərbaycan təhlükəsizlik
orqanlarının veteranı.**

NAXÇIVAN İQTİSADİYYATI: SÜRƏTLİ VƏ TARAZLI İNKİŞAF NÜMUNƏSİ

Müstəqillik illərində regionların iqtisadi və sosial inkişafı həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Milli iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsi olan regional inkişafa 2003-cü ildən sonra xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Onların iqtisadi inkişafını genişləndirmək, mövcud təbii və əmək resurslarından tam və səmərəli istifadə etmək məqsədilə indiyə qədər 4 dövlət proqramı qəbul edilmişdir.

Bəri başdan bildirək ki, bu yazımızda 2004-2018-ci ilin yekunlarından istifadə etmişik. 3 regional inkişaf proqramının icrasından sonra iqtisadi inkişafın dinamikasını və miqyasını, habelə həlli vacib problemləri müəyyən etmək məqsədilə araşdırma aparmışıq. Məlum olmuşdur ki, 2004-2018-ci illərdə, yəni 3 regional inkişaf dövlət proqramının icrası üçün, Naxçıvan iqtisadi rayonunda əsas kapitalla 9,6 milyard manata qədər investisiya qoyulmuşdur. 2018-ci ildə 2003-cü illə müqayisədə onun həcmi 15,7 dəfə artmışdır ki, bu da Azərbaycan üzrə orta artım tempindən 4,6 dəfə çoxdur. Bu investisiyaların hesabına milyon manatlarla dəyəri olan 64 qeyri-neft emal sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verilmiş, infrastruktur obyektləri modernləşdirilmiş, yüzlərlə mövcud müəssisə və istehsal sahələri yenidən qurulmuş və genişləndirilmişdir.

Bakı şəhəri nəzərə alınmadan, ölkənin regionlarında tikilib istifadəyə verilmiş qeyri-neft emal sənaye müəssisələrinin 30 faizindən çoxu Naxçıvan iqtisadi rayonunda yaradılmışdır. Bu dövrdə 57,5 min daimi iş yeri açılmışdır. Muzdlu işləyənlərin sayı 2,3 dəfə artaraq 2018-ci ildə 105,2 min nəfərə çat-

mışdır. 2018-ci ildə ölkə regionlarından ancaq Bakı şəhərində və Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənaye istehsalı 1990-cı ilin səviyyəsinə çatmış və 3,3 dəfə artıma nail olunmuşdur.

Regional tarazlı inkişafın formalaşmasında mühüm amillərdən biri regionun iqtisadi strukturudur. Bu amil regionlarda gəlirlərin səviyyəsinə də təsir edən əsas amillərdən biridir. 2018-ci ildə regionlarda (Bakı şəhəri nəzərə alınmadan) ümumi mal (xidmət) istehsalında sənayenin xüsusi çəkisi 23,3, kənd təsərrüfatının payı 27,8 faiz təşkil etmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə bu göstərici sənaye üzrə 28,1, kənd təsərrüfatı üzrə 13,4 faiz olmuşdur. Meyar kimi qəbul edilən xidmət sektorunun payı 58,4 faizə çatmış və bu göstəriciyə görə Naxçıvan Muxtar Respublikasını inkişaf etmiş region kimi qiymətləndirmək mümkündür. Muxtar respublikada adambaşına sənaye məhsullarının istehsalı, məsələn, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu ilə müqayisədə 3,4, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu ilə müqayisədə 7, Aran iqtisadi rayonu ilə müqayisədə 2,9 dəfə çoxdur.

Təbii sərvətlərlə zəngin olan Naxçıvan MR-də Duzdağ yatağının müasir texnika və texnologiya əsasında istismarı təşkil olunmuşdur. Belə ki, 2021-ci ilin ortalarında Duzdağda yeni şaxta istifadəyə verilmişdir. Yeni şaxtaya ağır texnikalar daxil olaraq xammalı şaxtadan çıxara bilir. Bununla da şaxtaçıların əməyi əhəmiyyətli dərəcədə yün-

gülləşmişdir. Duz üyüdüldükdən sonra paketlərdə bazarlara təqdim edilir. Naxçıvan duzunun ölkənin digər regionlarında satışını təmin etmək üçün Bərdə şəhərində baza yaradılmışdır. Yenidənqurma işləri başa çatdıqdan sonra müəssisənin istehsal gücü 2 dəfəyə qədər artaraq 15 min ton olacaq.

Çin Xalq Respublikasının texniki dəstəyi ilə Culfa rayonunda Azərbaycanda ilk dəfə olaraq 2021-ci ildə Külək-Günəş Hibrid Elektrik Stansiyası tikilib istifadəyə verilmişdir. Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikasının elektrik enerjisinə olan tələbatı tamamilə yerli istehsal hesabına təmin edilir. Özü də onun tələbatının 50 faizdən çoxu bərpaolunan enerji mənbələri hesabına ödənilir.

“Azərxaçça” ASC-nin Naxçıvan filialının yaradılması nəinki qədim ənənəsi olan xalçaçılıq sənətinin inkişafına şərait yaratmışdır, eyni zamanda yeni iş yerlərinin yaradılmasına imkan vermişdir. Qeyd edək ki, 2018-ci ildə adambaşına düşən sənaye məhsulunun istehsalına görə Naxçıvan MR ancaq Bakı şəhəri və Abşeron iqtisadi rayonundan geri qalır. Bu da, əsasən, paytaxtda neft sektoru və Sumqayıtda sənaye parklarının yaradılması hesabına sənayenin üstünlük təşkil etməsi ilə izah edilə bilər.

Azərbaycanda regional iqtisadi siyasətin əsas hədəflərindən biri onların iqtisadi və sosial inkişafında mövcud olan fərqlərin azaldılması və tarazlığa nail olunmasıdır. Prezidentin 29 dekabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının”da regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafını qiymətləndirmək üçün meyar kimi 3 göstərici nəzərdə tutulmuşdur. Onlar adambaşına dü-

şən məhsul (xidmət) istehsalından, investisiyaların həcmindən və əmtəə dövriyyəsinə ibarətdir. Konsepsiyanın hədəflərindən biri də ölkənin iqtisadi rayonları arasında mövcud olan fərqlərin azaldılmasıdır. Paytaxt və regionların tarazlı inkişafı, regionların paytaxtla müqayisə oluna biləcək yaşayış standartlarına malik olması, milli gəlirdə onların payının artırılması dövlət başçısının 2021-ci il 2 fevral tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər”də də nəzərdə tutulmuşdur. Ancaq, bizim fikrimizcə, bu göstəricilər üzrə Bakı şəhəri ilə digər regionları müqayisə etmək düzgün olmazdı. Çünki paytaxtın iqtisadi strukturu neft-qaz sektorunun, ölkənin və transmilli şirkətlərin yerləşməsi hesabına digər iqtisadi rayonlarla müqayisədə çox fərqlidir. Regionların inkişafında tarazlıq səviyyəsini qiymətləndirmək məqsədilə, bizim fikrimizcə, digər iqtisadi rayonlardan birini müqayisə obyektinə kimi qəbul etmək və qalan regionları onunla müqayisə etmək lazımdır. Seçilmiş həmin region adambaşına ən yüksək sosial-iqtisadi göstəriciyə malik olmaqla iqtisadi strukturu digər regionlara müəyyən qədər oxşar olmalıdır. Bu gün həmin meyarlara uyğun olan Naxçıvan iqtisadi rayonudur.

Regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafı və sosial müdafiə sistemi ilə bağlı konsepsiyanın hədəflərinin 2014-2018-ci illərdə formalaşmış icra səviyyəsinin araşdırılması əsasında müəyyən edilmişdir ki, 2018-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə onların inkişaf göstəricilərində xeyli irəliləyişlərə nail olunmuşdur. Ancaq regionların iqtisadi və sosial inkişafında tarazlıq hələlik tam təmin edilməmişdir. Onların iqtisadi inkişaf səviyyəsi bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Belə ki, 2018-ci ildə Naxçıvan iqtisadi rayonu ilə müqayisədə digər iqtisadi rayonlar (işğal altında olmuş regionlar istisna olmaqla) adambaşına məhsul istehsalına görə 1,5-4, əsas kapitala investisiyaya görə 1,1-1,2, pərakəndə ticarət dövriyyəsinə görə 1,4-1,9, əhalinin nominal gəlirlərinə görə 1,1-1,6 dəfə aşağı pillədədir. 2014-2018-ci illərdə iqtisadi rayonların hamısında əhalinin nominal gəlirlərinin artmasına baxmayaraq, bu göstəriciyə görə, Bakı şəhəri nəzərə alınmadan, 2018-ci ildə 4091 manatla birinci yerdə Naxçıvan, ikinci yerdə Abşeron, üçüncü yerdə isə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonları qərarlaşmışdır. Bütün göstəricilərə görə birinci yer Naxçıvan iqtisadi rayonuna (Bakı şəhəri nəzərə alınmadan), ikinci yer Abşeron iqtisadi rayonuna, üçüncü yer Aran iqtisadi rayonuna məxsusdur. Ən aşağı göstəricilər isə bir milyona yaxın əhalisi olan Lənkəran iqtisadi rayonunda formalaşmışdır. 2018-ci ildə digər regionlarla müqayisədə Naxçıvan iqtisadi rayonunda əhalinin gəlirləri 1,4, sənaye məhsulunun istehsalı 3, əsas kapitala investisiyalar 2,8, ümumi məhsul (xidmət) istehsalı 2,5, pərakəndə ticarət dövriyyəsi 1,7 dəfə çoxdur.

Əhalinin gəlirlərinin yüksək olması muxtar respublikada genişmiqyaslı mənzil tikintisinin həyata keçirilməsinə imkan vermiş, insanların yaşayış şəraiti yaxşılaşmışdır. Belə ki, 2018-ci ildə Naxçıvan MR-in mənzil fondu 2005-ci illə müqayisədə 1,6 dəfə artaraq 13,6 milyon kvadratmetr olmuşdur. Adambaşına düşən ümumi mənzil sahəsi 30 kvadratmetrə çatmışdır ki, bu da Azərbaycanın Mənzil Məcəlləsində nəzərdə tutulan normadan 1,5 dəfə çoxdur. Diqqəti cəlb edən mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, muxtar respublikada mənzil tikintisi, əsasən, məhz əhalinin öz vəsaiti

hesabına həyata keçirilir. Belə ki, 2005-2018-ci illərdə tikilib istifadəyə verilmiş 3 milyon 656 min kvadratmetr ümumi sahəsi olan yaşayış evlərinin 98,2 faizini fərdi yaşayış evləri təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli fərmanı ilə ölkədə iqtisadi rayonların yeni bölgüsü təsdiq edilmişdir. Əvvəlki bölgüdən fərqli olaraq, iqtisadi rayonların sayı 9-dan 14-ə qədər artırılmışdır. Yeni bölgü iqtisadi rayonlar üzrə planlaşdırma işlərinin səmərəliliyini artırmaqla onların ixtisaslaşmasına da müsbət təsir edəcək və asanlaşdıracaq. Çünki yeni bölgüdə ərazilərin coğrafi quruluşu, təbii iqlim şəraiti, torpaqların xüsusiyyəti, əhalinin məşqulluq və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmışdır.

“Aqrar sahədə istehsalın və emal sənayesinin inkişafına dair bir sıra tədbirlər haqqında” dövlət başçısının 15 iyul 2021-ci il tarixli fərmanında kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin genişləndirilməsi və istehsalın dəyər zəncirinin həlqələri üzrə artırılması bir hədəf kimi müəyyən edilmişdir. Beynəlxalq təcrübədə dəyər zəncirinin həlqələri üzrə istehsalın artımı klasterlərin, başqa sözlə, keçmiş SSRİ-də olduğu kimi, aqrar sənaye kompleksinin yaradılması yolu ilə həyata keçirilir. Hesab edirik ki, kənd təsərrüfatı xammalının, məsələn, pambığı emal edən təsərrüfat subyektlərinin və fermer təsərrüfatlarının bazasında klasterlərin yaradılması təxirəsalınmaz vəzifələrdən biridir. Aqrar və sənaye sektorlarının işçilərinin maddi marağının son istehlak mallarının (parça, geyim məhsulları və s.) istehsalına yönəldilməsi onların gəlirlərinin artmasına və pambıq xammalının kompleks istifadəsinə imkan verir.

Regional sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri onların yerli gəlirləridir. Prezident İlham Əliyev demişdir: “Elə bir bölgə yoxdur ki, öz daxili resursları hesabına yaşaya bilsin... Ancaq biz çalışmalıyıq ki, hər bir bölgə özünə xas olan xüsusiyyətlərdən, spesifik coğrafi və ərazi imkanlarından istifadə edərək özünün maksimum dərəcədə yerli istehsalın artırılması hesabına təmin edə bilsin”. Hələ 2012-ci il dövlət büdcəsinin Milli Məclisdə müzakirəsi zamanı maliyyə naziri də haqlı olaraq vurğulamışdır ki, regionların özünü maliyyələşdirmə prinsipinə keçməsinin təmin edilməsi mühüm strateji vəzifələrdən biridir. Sonrakı illərdə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2022-ci ildə regionlarda yaranan büdcə təyinatlı gəlirlər 2013-cü illə müqayisədə 1,7 dəfədən çox artaraq 985,2 milyon manat təşkil edəcəkdir. Yerli gəlirləri və xərcləri tənzimləmək üçün mərkəzləşmiş xərclərdən ayrılan dotasiyanın yerli büdcələrə verilməsi gözlənilir ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 2,3 dəfə azdır. Onu da qeyd etmək ki, dotasiyanın 14,8 milyon manatı işğaldan azad edilmiş regionların payına düşür. Naxçıvan iqtisadi rayonunda isə yerli gəlirlərin 2,5 dəfədən çox artması planlaşdırılır.

Yerli gəlirlərin artırılması üçün regional iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların səmərəli istifadəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Regional səviyyədə investisiyaların iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək məqsədilə apardığımız hesablamalarda statistik uçotu aparılan iki göstəricini əsas götürmüşük – iqtisadi rayonlar üzrə mal (xidmət) istehsalının ümumi həcmi və əsas kapitalla yatırılan investisiyalar. Hesablamalar göstərmişdir ki, Naxçıvan iqtisadi rayonunda

investisiyalardan istifadənin səmərəliliyi orta respublika səviyyəsindən 2,3, Quba-Xaçmaz, Abşeron, Gəncə-Qazax və Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonları ilə müqayisədə 1,4-7,4 dəfə çoxdur.

Regional dövlət büdcə gəlirlərinin artımına həlledici təsir göstərən amillərdən biri iqtisadiyyatın strukturudur. Qeyd etmək ki, bütünlükdə iqtisadi rayonların əksəriyyətində sənayenin xüsusi çəkisi aşağıdır. Ölkə üzrə sənaye məhsullarının yalnız 20 faizə qədərini regionlarda istehsal edilməsi də bunu sübut edir. Şəki-Zaqatala, Lənkəran-Astara və Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonlarında isə ümumi məhsul (xidmət) istehsalında sənaye sektorunun xüsusi çəkisi 2,2-14 faizdir. Əvəzində regionlarda aqrar sektor üstün mövqeyə malikdir. Aqrar sektorun vergilərdən azad olunması ilə yanaşı, sənayenin zəif inkişafı yüksək gəlirli iş yerlərini və büdcə gəlirlərini azaldan amil kimi çıxış edir. Odur ki, bu regionlarda aqro-əmal sektorunun intensiv yolla inkişafının təmin edilməsi onların tarazlı inkişafının sürətləndirilməsi baxımından da çox vacibdir. Milli hesabların materiallarının öyrənilməsi göstərir ki, hər manat istehsal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsulundan 48 qəpik xalis mənfəət əldə edilir.

Naxçıvan MR-də kənd təsərrüfatı ilə bağlı məsələlər də xüsusi diqqət mərkəzindədir. Bu gün muxtar respublikada müasir suvarma sistemlərindən istifadə olunur. Ümumilikdə regionda 2069 hektar əkin sahəsinə qapalı suvarma sistemi var. Bu sistem imkan verir ki, qrunut suları əkin sahəsindən kənarlaşdırılsın. Suvarma normalarına və digər aqrotexniki normalara əməl olunması nəticəsində torpaqlardan istifadənin səmərəliliyi yüksəlir və məhsuldarlıq artır. Aqrotexniki qaydalara

əməl edilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə torpaq mülkiyyətçilərinə subsidiyaların ancaq bu qaydalara əməl edənlərə verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Muxtar respublikada dövlətə məxsus torpaq sahələrinin əhaliyə icarəyə verilməsi həyata keçirilir. Bu yollar münbit torpaq sahələri əkin dövriyyəsinə cəlb edilir ki, respublikanın ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunsun. Həyata keçirilən kompleks tədbirlərin nəticəsidir ki, muxtar respublikada kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının dəyəri 2003-cü ildəki 71,8 milyon manatdan 2018-ci ildə 478,8 milyon manata çatmışdır. Adambaşına kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 1050 manat təşkil etməklə ölkə üzrə orta göstəricidən 1,5 dəfə çoxdur. 2018-ci ildə 2010-ci illə müqayisədə taxıl, kartof və tərəvəz istehsalında məhsuldarlıq 1,2-1,3 dəfə artmışdır.

Diqqət yetirilməsi vacib olan bir məsələ də ondan ibarətdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı olaraq dəstəklənməsi, yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması nəticəsində muxtar respublikada 384 novdə məhsul istehsal edilir. 2021-ci ilin məlumatına görə, əhalinin 108-i ərzaq, 242-si qeyri-ərzaq olmaqla 350 növdə məhsula olan tələbatı tamamilə yerli imkanlar hesabına ödənilir.

Ötən il “2021-2025-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və ixracının stimullaşdırılmasına dair Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, muxtar respublikada kənd təsərrüfatının inkişafını təmin edən əsas vasitələrdən biri dövlət dəstəyidir. Bu regionda dövlət dəstəyi həm kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına, həm də onların emalı üçün yeni emal müəssisələrinin yaradılmasına yönəldilir. Dövlət

proqramının icrası muxtar respublikanın ixrac potensialının artırılmasında mühüm rol oynayır. Burada istehsal olunan bir çox məhsullar həm Azərbaycanın digər rayonlarına göndərilir, həm də Polşaya, İrana və digər ölkələrə ixrac edilir.

Daxili bazarın inkişafı və qiymət baxımından əhalinin əlçatanlığını təmin etmək üçün hər həftənin şənbə və bazar günləri təkcə Naxçıvan şəhərində deyil, həm də rayon mərkəzlərində kənd təsərrüfatı məhsulları ilə yanaşı sənaye məhsullarının da yarmarkası təşkil olunur. Həmin məhsulların qiymətlərinin bazar qiymətlərindən aşağı olmasının hədəfi müəyyən edilir və ona riayət edilməsinə ciddi nəzarət olunur.

Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikasında geniş sahibkarlar sinfi formalaşmış və o, sosial-iqtisadi inkişafın aparıcı qüvvəsinə çevrilmişdir. Pandemiyanın tüğyan etdiyi bir dövrdə sahibkarlara dövlət dəstəyi genişləndirilmiş, onlara subsidiyalar verilmişdir.

Naxçıvan-Zəngəzur-Mincivan dəmir yolu xəttinin yenidən bərpaası muxtar respublikanı blokadadan çıxarmağa, muxtar respublikada yük daşımalarını ucuzlaşdırmağa, xarici ticarət bazarlarının və qonşu ölkələrlə nəqliyyat əlaqələrini genişləndirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərəcəkdir. 2020-ci ilin 10 noyabr bəyənətinə uyğun olaraq Zəngilandan Naxçıvana dəmir yolu xəttinin bərpaası regionun Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinə çevrilməsinə şərait yaradacaq. Bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişafında yeni tarixi mərhələ başlayacaqdır.

Tofiq HÜSEYNOV,
iqtisad elmləri doktoru, professor,
AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun şöbə
müdiri, Əməkdar iqtisadçı.

MİLLİ HÜQUQ ELMİMİZDƏ HADİSƏ HESAB EDİLƏ BİLƏN AKADEMİK NƏŞR

Bəhram Zahidov,
hüquq üzrə elmlər doktoru,
professor;
Üzeyir Həsənzadə,
hüquqşünas.
e-mail: bahram-zahidov@rambler.ru

Açar sözlər: milli hüquq elmi, akademik nəşr, demokratik-hüquqi cəmiyyət, cinayət mühakimə icraatı, hökmlərin ədalətliyi, prokurorluq, ittiham, müdafiə, zərərşəkmis şəxs.

Demokratik-hüquqi cəmiyyətlərdə hakimiyyətlər bölgüsünün düzgün tətbiqi və həyata keçirilməsi olduqca əhəmiyyətli məsələlərdən biri hesab olunur. Bu baxımdan, mütəxəsislər, haqlı olaraq, çəkişmə prinsipinin gözlənilməsini, tərəflərin (ittihamın və müdafiənin) bərabər statusunun təmin olunmasını, onlar üçün bərabər şəraitin yaradılmasını, məhkəmələrdə ədalətin müəyyən olunması sahəsində mühim vasitələrdən biri olduğunu qeyd edirlər. Bu, eyni zamanda, cinayət işləri üzrə hökmlərin ədalətliyi və obyektivliyini, təqsirli şəxslərin layiqincə cəzalandırılmasını təmin edən amil kimi də dəyərli hesab olunur.

Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru X.R.Vəliyevin uzun illər apardığı tədqiqatlar müvafiq ümumiləşdirmələr, sosioloji sorğular və təhlillər nəticəsində “Dövlət ittihamının müdafiə edilməsinin müasir problemləri” adlı ikicildliyinin, “Cinayət prosesində ittiham”, “Cinayət mühakimə icraatında zərərşəkmis şəxs”, “Cinayət prosesində mülki iddia” kimi monoqrafiyaların oxuculara təqdim edilməsi milli hüquq elmimizdə mühüm hadisə kimi qiymətləndirilə bilər. Problemlə bağlı müəllifin çoxsaylı təkliflərinin, qanun layihələrinin mətnlərinin oxuculara təqdim olunması, təcrübi baxımdan reallaşarsa, heç şübhəsiz, bütün bunlar cinayət mühakimə icraatının müasir problemlərinin həllinə dəyərli tövhiyələr verə bilər.

Məqalə monoqrafiyaların təhlil olunmasına, səciyyəvi cəhətlərinin şərh edilməsinə, müsbət məziyyətlərin qiymətləndirilməsinə həsr edilməklə oxucuların marağına səbəb olacaqdır.

Yaxın Şərqdə ilk demokratik dövlət – ilk parlamentli respublika Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin nümunəsində, 28 may 1918-ci ildə yaradılmış və 28 aprel 1920-ci il tarixə kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövrdə demokratik və hüquqi dövlətin mühim əlamətlərini təsbit edən, “Azərbaycanın İstiqlaliyyəti haqqında Akt” qəbul edilmiş, Milli Şura yaradılmışdır. Təəsüf ki, məlum səbəblər üzündən bu dövlət uzun müddət yaşaya bilməmiş, lakin, azadlığın və müstəqilliyin şirinliyini millətimize daddırmışdır. Sonrakı mərhələlərdə SSRİ ittifaq dövlətinin tərkibində “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası” adı ilə fəaliyyət göstərmiş, müstəqil dövlətin qurulmasına doğru dəyərli tədbirlər həyata keçirmiş və onu müstəqilliyə qədər gətirib çıxarmışdır. Nəticədə 30 avqust 1991-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyinin bərpası haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Bə-

yannaməsi qəbul edilmiş, 18 oktyabr 1991-ci ildə isə 32 maddədən ibarət “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı” qəbul olunmuşdur. Tariximizdə müstəsna xidmətləri olan, dünya şöhrətli ictimai-siyasi xadim, Ulu Öndər Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri nəticəsində ölkəmizdə 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk milli Konstitusiyası qəbul edilmiş, ölkədə demokratik, hüquqi, dünyəvi və unitar respublika qurulduğu bəyan edilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti – “hakimiyyətlərin bölünməsi” prinsipi əsasında təşkil edilir. Referendum yolu ilə qəbul edilmiş bu ilk milli Konstitusiyaya sonralar daha da təkmilləşdirilmiş və mükəmməlləşdirilmişdir. Konstitusiyanın 133-cü maddəsinin birinci bəndində göstərilir:

Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir; qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət işləri başlayır və istintaq aparır; məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir; məhkəmədə iddia qaldırır; məhkəmə qərarlarından protest verir.

Konstitusiyada göstəriləyi kimi, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin – “hakimiyyətlərin bölünməsi” prinsipi əsasında yaradılması və inkişafı qədim tarixə malik olsa da, müstəqil institut kimi “prokurorluğun” təşəkkülü və inkişafı, əsasən, Qərb ölkələrində, dövlətin daha da gücləndirilməsi zərurətindən doğmuş, başqa sözlə, prokuror nəzarətinin, prokuror vəzifəsinin mahiyyəti cəza təyinatında deyil, ədalətin və qanunçuluğun təminatından ibarət olmuşdur. Müstəqil Azərbaycan Respublika-

sında hüquqi dövlət quruculuğunun təşəkkülü və inkişafı sahəsində köklü islahatlar məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun layiqli siyasi varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev ölkədə hüquqi dövlət quruculuğunun inkişafı və qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi sahəsində misilsiz tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu baxımdan, ölkədə dövlət ittihamı institutunun inkişafı sahəsində görülmüş tədbirlər, Respublikanın əməkdar hüquqşünası, Respublikanın Hərbi Prokuroru, hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru X.R Vəliyevin oxuculara təqdim etdiyi monoqrafiyalarda dərinlən təhlil edilmiş və onlara yüksək hüquqi qiymət verilmişdir. Etiraf edilməlidir ki, bu sahədə tədqiqatçının diqqətlə nəzərdən keçirdiyimiz monoqrafiyaları təsadüfi deyildir. Belə ki, müəllif prokurorluq orqanlarında uzun illər rəhbər vəzifələrdə işləyərək, ibtidai araşdırmalara prosesual rəhbərliyi həyata keçirməklə yanaşı, həm də məhkəmələrdə dövlət ittihamının təşkili və icrası sahəsində xidmət göstərmiş və ölkədə, ilk dəfə olaraq, “Birinci instansiya məhkəməsində ittiham funksiyası” adlı dissertasiya işini uğurla müdafiə edib, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almışdır. Lakin tədqiqatçı bu sahədə araşdırmalarını ardıcıl və sistemli şəkildə davam etdirərək akademik səviyyəli monoqrafiyalar hazırlamışdır. Əslində, bu əsərləri milli hüquq elmimizdə mühüm hadisə kimi qiymətləndirmək olar. Belə ki, tədqiqatçının 25 ildən çox apardığı tədqiqatlar ümumiləşdirmələr, sosioloji sorğular və təhlillər nəticəsində “Dövlət ittihamının müdafiə edilməsinin müasir problemləri” (2014-cü il), ikicildlik və təxminən 1000 səhifəlik “Cinayət prosesində ittiham” (2020-2022-ci illər) bu problemlə sıx bağlı olan və onu tamamlayan “Cinayət mühakimə icraatında zərərşəkmis

şəxs” (2018-ci il) 440 səhifə, “Cinayət prosesində mülki iddia” (2021-ci il) 160 səh. monoqrafiyaları başa çatdırmış, milli hüquqsünaslıq elmimizdə müsbət hadisə kimi qiymətləndirilməsi mümkün ola bilən akademik nəşri oxuculara təqdim olunmuşdur. Mübaliğəsiz demək olar ki, müəllifin yuxarıda göstərilən əsərləri və araşdırdığı problemlər, mahiyyət etibarını ilə, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində dövlət ittihamı institutunun mükəmməl səviyədə tədqiqinə həsr olunmuş ilk monoqrafiyalar hesab oluna bilər. İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinin önə çəkildiyi müasir mərhələdə ölkəmizdə belə sərbəllik araşdırmaların aparılması müstəsna dərəcədə əhəmiyyətlidir. Çünki, nəzəriyyə və təcrübənin ən mühim məsələlərini bu səviyyədə araşdırıb elmi dövrüyyəyə təqdim etmək, həm də praktik işçilər üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Əslində, bu əsərləri ittiham funksiyasının ensiklopediyası da adlandırmaq olar. Belə ki, bu monoqrafiyaları hazırlamaqla müəllif ittiham funksiyasının çoxtərəfli və çoxproblemlə məsələlərini mükəmməl və akademik səviyyədə tədqiq etməklə yanaşı, indiyə qədər araşdırılmamış – cinayət-mühakimə icraatında zərərçəkmiş şəxsin və mülki iddiaçının prosesual subyekti ilə bağlı olan və təcrübədə ciddi çətinliklər yaradan bir çox suallara aydınlıq gətirmiş, müəllif mövqeyini kifayət qədər əsaslandırmışdır.

Monoqrafiyaların hazırlanması zamanı müəllif tərəfindən dialektik idrak təliminin müddəaları rəhbər tutulmuş, analiz, sintez, formal məntiqi yanaşma, statistikanın təhlili, təcrübənin ümumiləşdirilməsi, müqayisəli hüquqsünaslıq, qüvvədə olan hüquq normalarının doktrinal təfsiri, təcrübə işçiləri arasında rəy sorğusunun keçirilməsi, onun nəticələrinin təhlil edilib qiymətləndirilməsi ki-

mi elmi tədqiqat metodlarından geniş və yaradıcılıqla istifadə edilmişdir. Təhlil edilən bu monoqrafiyalar, məzmunca, belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, bu əsərlər ciddi məntiqi əlaqə və ardıcılıqla strukturlaşdırılmışdır. Bu əsərlərin hər bir fəslə və hər bir paraqrafı özündən sonra gələn fəsil və paraqrafları məntiqin tələblərinə görə şərtləndirir və bu cəhət vacib amil kimi xüsusilə qeyd edilə bilər. Müəllif tərəfindən araşdırılmış məsələlərin böyük əksəriyyəti yalnız Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət-prosesual qanunvericiliyinin müddəaları kontekstində deyil, həm də Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun çoxsaylı müvafiq əmrləri kontekstində də şərh edilmiş və əsaslandırılmışdır. Məsələn, əsərdə Baş prokurorun “Cinayət mühakimə icraatında dövlət ittihamının müdafiəsi üzrə prokurorluğun əsas vəzifələri barədə”, “Cinayət mühakimə icraatında ictimai və ictimai-xüsusi ittihamın müdafiəsi üzrə prokurorluğun fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri barədə”, “Prokurorun ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyinin səmərəliliyinin artırılması, istintaq və təhqiqat üzərində nəzarətinin gücləndirilməsi və bu sahədə işin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında” və s. bu kimi əmrlərinə istinadların edilməsi, həm müəllif fikirlərinin arqumentləri kimi çıxış edərək, onların mötəbərliyini artırmış, həm də tədqiqatın məzmununu informativlik baxımından zənginləşdirmişdir. Bu meyarlar və xüsusiyyətlər bir tərəfdən təqdim edilən əsərlərin təcrübə əhəmiyyətini artırmış, digər tərəfdən isə onu dəyərli tədris vəsaitinə çevirmişdir. Çünki, bir qayda olaraq, hüquq fakültəsinin tələbələri, faktiki olaraq, qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının müddəalarının öyrənilməsi ilə kifayətlənirlər ki, bu da müasir mərhələdə kifayət edə bilməz. Şərh edilən monoqrafiyalar-

dan tədris prosesində istifadə edildikdə, onun təcrübi əhəmiyyəti dəfələrlə artmış olur. Çünki bu məsələlərə dair Baş prokurorun nə kimi əmrlərinin mövcud olduğu barədə, tələbələr ən zəruri və vacib informasiyaları alır, bütün bunlar isə təcrübi baxımdan müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Hesab edirik ki, xüsusilə gələcəkdə prokurorluq orqanlarında xidmət etmək arzusu ilə təhsil alan tələbələr üçün tədrisin məhz bu metodun tətbiqi ilə həyata keçirilməsi arzu ediləndir.

Monoqrafiyaların müsbət cəhətlərindən söhbət gedərkən, qeyd edilməlidir ki, bu əsərlərdə Avropa Prokurorlarının Məşvərətçi Şurasının bu günə kimi qəbul edilmiş “Cinayət ədliyyəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi yolları” haqqında, “Cinayət təqibinin alternativləri” haqqında, “Prokurorluq orqanlarının cinayət hüquq sistemindən kənar rolu” haqqında, “Demokratik cəmiyyətdə hakimlər və prokurorlar arasında münasibətlər haqqında”, “Prokurorluq və yuvenal ədliyyə” haqqında, “Prokurorlar və həbs yerlərinin müdiriyyəti arasındakı əlaqələrə dair”, “Cinayət təqibi vasitələrinin idarə edilməsi” haqqında, “Prokurorlar və kütləvi informasiya vasitələri arasında münasibətlər” haqqında, “Prokurorlarla bağlı Avropanın norma və prinsipləri” haqqında, “Prokurorların cinayət işinin istintaqında rolu” haqqında, “Terrorizm, ağır və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə də daxil olmaqla, prokurorların işinin keyfiyyəti və səmərəliliyi” haqqında, “Cinayət prosesində zərərçəkənlər və şahidlərin hüquqları ilə bağlı prokurorların rolu” haqqında, “Prokurorların müstəqilliyi, hesabatlılığı və etikası” haqqında, “Korrupsiya və onunla bağlı iqtisadi və maliyyə cinayətləri ilə mübarizədə prokurorların rolu” haqqında, “Fövqəladə hallarda, xüsusən pandemiya şəraitində prokurorların rolu” haqqında Rəy-

ləri xülasə şəklində oxucuların diqqətinə çatdırılmaqla bu sahədə beynəlxalq mənbələrə yerli-yerində istinad edilmişdir. Tədqiqatçı tərəfindən aparılmış elmi araşdırmanın nəzəri bazası kifayət qədər zəngin olub, özündə milli və xarici alimlərin müvafiq mövzuya həsr edilmiş müxtəlif əsərlərini, dərslərlərini, dərslər vəsaitlərini, kommentariyalarını, monoqrafiyalarını, dissertasiyalarını, elmi məqalələrini və s. kimi mənbələri əhatə etmişdir. Bu əsərlərin normativ bazası Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan, eləcə də, müqayisəli-hüquqi tədqiqatlar hissəsində MDB dövlətlərinin, Avropa dövlətlərinin bir qisminin, həmçinin ABŞ-ın qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyi, ölkəmizin Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən cinayət-prosessual hüquq normalarına verilən rəsmi təfsirləri də əhatə etmişdir. Tədqiqatın empirik bazası da zəngindir. Belə ki, empirik əsaslar qismində zəngin şəxsi təcrübə, rəsmi statistik məlumatlar, məhkəmə-istintaq orqanları əməkdaşları arasında keçirilmiş rəy sorğusunun ümumiləşdirilmiş nəticələri, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin mövzu ilə əlaqədar məsələlərə dair müxtəlif qərarları, eləcə də, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən verilmiş izahlar, o cümlədən, birinci olaraq, apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrinin konkret cinayət işləri üzrə qərarları çıxış etmişdir.

Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin mövzuya dair müddələrinin müfəssəl təhlili, aşkar edilmiş qüsurların aradan qaldırılması üçün konkret qanunvericilik təkliflərinin işlənilib hazırlanması və elmi cəhətdən əsaslandırılması, bunun məntiqi nəticəsi olaraq, müəllif tərəfindən “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcələsinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haq-

qında” Azərbaycan Respublikasının Qanunlarının (hər cildin sonuna bir layihə əlavə edilməklə) təklif edilən layihələrinin mətnlərinin hazırlanması müsbət və təqdirəlayiq haldır.

Araşdırma zamanı müəllif əsərin təhqiqatçı, müstəntiq, istintaq şöbəsinin (bölməsinin, idarəsinin) rəisi (müavini), təhqiqat orqanının ixtisaslaşmış təhqiqat qurumunun rəhbəri və təhqiqat orqanının əməkdaşı kimi vəzifəli şəxslərin prosesual vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirmiş, müəllif mövqeyini kifayət qədər əsaslandırılmışdır. Nəhayət, kitabda cinayət işinin başlanması zamanı ittiham funksiyasının həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri, ibtidai araşdırmada ittihamın elan edilməsi, məhkəməyədək icraatda ittihamın dəyişdirilməsi məsələləri təhlil edilmiş, həmçinin ittiham aktının və məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın nəticələrinə dair yekun protokolunun mahiyyəti, tərtib və təsdiq edilməsi qaydaları şərh edilmişdir. Eləcə də, müəllifin birinci instansiya məhkəməsində ittiham funksiyasının həyata keçirilmə xüsusiyyətləri, məhkəmədə ittihamın dəyişdirilməsi və dövlət ittihamçısının ittihamdan imtina etməsi məsələləri, ittiham nitqi və replikaların əhəmiyyəti ətraflı işıqlandırılmış, o cümlədən hökmün və ya digər yekun qərarın çıxarılmasına ittihamın həlli kimi baxılmışdır. Əsərdə həmçinin apellyasiya protesti və apellyasiya şikayəti verməyə, kassasiya protesti və kassasiya şikayəti verməyə, eləcə də, əlavə kassasiya protesti və əlavə kassasiya şikayəti verməyə ittiham funksiyasının tərkib elementləri kimi xüsusi diqqət yetirilmişdir. Müəllif tərəfindən Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin, bir sıra qabaqcıl Avropa dövlətlərinin və Amerika Birləşmiş Ştatlarının cinayət prosesində ittiham funksiyasının özünəməxsus cəhətləri tədqiq edil-

miş, ittiham funksiyasının həyata keçirilməsində beynəlxalq hüquq normaları və beynəlxalq təşkilatların rolu, eləcə də, ittiham funksiyasının həyata keçirilməsində cinayət işlərinə dair hüquqi yardım və beynəlxalq əməkdaşlıq məsələlərinə, haqlı olaraq, xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Təhlil olunan əsərlərin zəngin məzmunu belə nəticə çıxarmağa əsas verir ki, monoqrafiyalardan hakimlər, vəkillər, prokurorlar, hüquq-mühafizə orqanlarının digər əməkdaşları, hüquqşünas alimlər, elmi tədqiqatçılar, hüquq fakültəsinin müəllim və tələbələri, o cümlədən cinayət-prosesual hüquqla maraqlanan və bu sahədə ixtisaslaşan şəxslər və magistrələr onlardan geniş və səmərəli şəkildə istifadə etmək imkanı qazanacaqlar. Biz, müəllifə yeni-yeni yaradıcılıq uğurları və gələcəkdə növbəti əsərlərinin işıq üzü görməsini arzu edirik.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: «N» nəşriyyatı, 2015, 52 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: B.C.Kərimli. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2016, 416 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Əfəndiyev E.M. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2012, 692 s.
4. Vəliyev X.R. Dövlət ittihamının müdafiə edilməsinin müasir problemləri. Monoqrafiya. İki cildə. Bakı, 2014. 1000 s.
5. Vəliyev X.R. Cinayət prosesində ittiham. Monoqrafiya. Bakı, 2020-2022.
6. Vəliyev X.R. Cinayət mühakimə icraatında zərərşəkmiş şəxs. Monoqrafiya. Bakı, 2018, 440 s.
7. Vəliyev X.R. Cinayət prosesində mülki iddia. Monoqrafiya. Bakı, 2021, 160 s.
8. Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun müvafiq əmrləri təsdiq edilmiş materiallar. Bakı,

2010-2022. Məsələn, “Cinayət mühakimə icraatında dövlət ittihamının müdafiəsi üzrə prokurorluğun əsas vəzifələri barədə”, “Cinayət mühakimə icraatında ictimai və ictimai-xüsusi ittihamın müdafiəsi üzrə prokurorluğun fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri barədə”, “Prokurorun ibtidai

araşdırmaya prosessual rəhbərliyinin səmərəliliyinin artırılması, istintaq və təhqiqat üzərində nəzarətinin gücləndirilməsi və bu sahədə işin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında” əmrlər. 9. “Xalq” qəzeti № 087 (29915). Bakı, 27 aprel 2022-ci il.

АКАДЕМИЧЕСКОЕ ИЗДАНИЕ, КОТОРОЕ МОЖНО СЧИТАТЬ СОБЫТИЕМ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКЕ

**Бахрам Захидов, доктор юридических наук, профессор;
Узеир Гасанзаде, юрист.**

электронная почта: bahram-zahidov@rambler.ru

Правильное применение и осуществление разделения властей в демократических обществах является одним из наиболее важных вопросов. В связи с этим эксперты справедливо отмечают, что принцип состязательности, равноправие сторон - обвинения и защиты, создание для них равных условий, является одним из важных инструментов в установлении правосудия. Это также считается ценным фактором обеспечения справедливости и объективности уголовных решений и надлежащего наказания правонарушителей.

В результате многолетних исследований, обобщений, социологических опросов и анализа, проведенных доктором философских наук Х.Р.Валиевым, два тома “по современным проблемам защиты государственного обвинения”, монографии, такие как “обвинение в уголовном процессе”, “потерпевший в уголовном судопроизводстве”, “гражданский иск в уголовном процессе” могут быть оценены великим событием в нашей отечественной юридической науке. Представление читателям многочисленных авторских предложений по проблеме, текстов законопроектов, если оно будет реализовано с практической точки зрения, несомненно, внесет ценный вклад в решение современных проблем уголовного судопроизводства.

Статья будет интересна читателям, сосредоточившим внимание на анализе монографий, интерпретации их характеристик, оценке их положительных достоинств.

Ключевые слова: национальное право, научное издание, демократически-правовое общество, уголовное судопроизводство, справедливость приговоров, прокуратура, обвинение, защита, потерпевший.

ACADEMIC PUBLICATION, WHICH CAN BE CONSIDERED AN EVENT IN THE DOMESTIC LEGAL SCIENCE

**Bahram Zahidov, Doctor of Law, Professor;
Uzeyir Hasanzade, lawyer.**

e-mail: bahram-zahidov@rambler.ru

The correct application and implementation of the separation of powers in democratic societies is one of the most important issues. In this regard, experts rightly point out that the

principle of competition, the equality of the parties - the prosecution and the defense, the creation of equal conditions for them, is one of the important tools in the establishment of justice. It is also considered a valuable factor in ensuring the fairness and objectivity of criminal decisions and the appropriate punishment of offenders.

As a result of many years of research, generalizations, sociological surveys and analysis conducted by the Doctor of Philosophical Sciences H.R. Valiev, two volumes "on modern problems of defending public prosecution", monographs such as "charge in criminal proceedings", "victim in criminal proceedings", "civil lawsuit in criminal proceedings" can be assessed as a great event in our domestic legal science. The presentation to readers of numerous author's proposals on the problem, the texts of bills, if it is implemented from a practical point of view, will undoubtedly make a valuable contribution to solving modern problems of criminal justice.

This article will be interesting to readers who focus on the analysis of monographs, the interpretation of their characteristics, and the assessment of their positive merits.

Key words: national law, scientific publication, democratic legal society, criminal proceedings, fairness of sentences, prosecutor's office, prosecution, defense, victim.

ULUSAL HUKUK BİLİMİMİZDE OLAY SAYILABİLECEK AKADEMİK BİR YAYIN

Bahram Zahidov, Hukuk Doktoru, Profesör;

Üzeyir Hasanzade, avukat.

e-posta: bahram-zahidov@rambler.ru

Demokratik toplumlarda kuvvetler ayrılığının doğru uygulanması ve uygulanması en önemli konulardan biridir. Bu bağlamda uzmanlar, çekişmeli eylem ilkesinin beklendiğini, tarafların eşit statülerinin (iddia ve savunma) sağlandığını, onlar için eşit koşulların yaratıldığını ve adaletin tecellisinde önemli araçlardan biri olduğunu haklı olarak belirtmektedirler. Ayrıca ceza kararlarının adil ve nesnelliğini ve suçluların uygun şekilde cezalandırılmasını sağlamada bir faktör olarak da değerlidir.

Hukuk Doktoru Kh.R.Valiyev'in uzun yıllar yürüttüğü araştırmalar sonucunda, ilgili genellemeler, toplumsal araştırmalar ve analizler sonucunda "Cumhuriyet Savcılığının Modern Sorunları" adlı iki ciltlik bir kitap yayımlandı. "Ceza Kovuşturması", "Ceza Muhakemelerinde Mağdur", "Ceza Muhakemelerinde Hukuk Davası" gibi monografların okuyuculara sunulması milli hukuk bilimimizde önemli bir olay olarak değerlendirilebilir. Yazarın sorunla ilgili sayısız önerisinin, yasa tasarılarının metinlerinin okuyuculara sunulması, pratik bir bakış açısıyla gerçekleştirildiği takdirde, şüphesiz modern ceza yargılaması sorunlarının çözümüne değerli bir katkı sağlayacaktır.

Makale, monografların analizine, özelliklerinin yorumlanmasına, olumlu niteliklerin değerlendirilmesine odaklanan okuyucuların ilgisini çekecektir.

Anahtar Kelimeler: ulusal hukuk, akademik yayın, demokratik-hukuki toplum, ceza yargılaması, cezaların adilliği, savcılık, kovuşturma, savunma, mağdur.

DÖVLƏTİN BEYNƏLXALQ HÜQUQ SUBYEKTLİYİNİ FORMALAŞDIRAN ƏLAMƏTLƏR

Rəhimli S.M.,
Bakı Dövlət Universiteti “İnsan
hüquqları və informasiya hüququ”
UNESKO kafedrası, h.ü.f.d.
e-mail: sefterrehimli@yahoo.com

1. Dövlətin əlamətlərinə doktrinal baxış.

Beynəlxalq hüququn əsas subyekti kimi dövlətin anlayışı və əlamətləri ilə bağlı məsələ bir çox elm sahələrinin tənzimləmə predmetini formalaşdırmaqla cəmiyyətin bütün inkişaf mərhələlərində özünün aktuallığını saxlamaqdadır. “Turanlıların mədəniyyəti kimi dəyərləndirilən” [7, s.329] ilk dövlət-Şumerdən üzü bəri dövlət kateqoriyası fəlsəfə, siyasət, hüquq və digər elmlərin müzakirə obyektində olmuşdur. Dövlət nə deməkdir sualına doğru cavab vermək xalqların həyatı üçün böyük əhəmiyyətə malik olmalıdır [22, s.17]. Ədəbiyyatda da qeyd edildiyi kimi, dövlətin anlayışı haqqında məsələ dövlətin özü qədər qədim və mürəkkəbdir. Qədim dövlətlərin yaranmasından bu günə qədər onların yaranması və inkişafının bütün mərhələlərində bütün ölkələrin və xalqların filosofları, hüquqşünasları dövlətə müraciət etmişlər [19, s.48]. Dövlət haqqında qədim dövr (Fales, Konfutsi, Sokrat, Platon, Siseron və s.), orta əsr (Nizami Gəncəvi, N. Tusi, G.Hegel, G.Ellinek, İ.Kant, N.Makia-velli, C.Lok, J.Russo, H.Kelsen və d.) filosoflarının əsərləri geniş müzakirə predmeti olmuş, dövlətin mahiyyəti haqqında çoxsaylı tədqiqatlar yazılmışdır. Dövlət fərdlərdən oluşan cəmiyyətlə birlikdə nəsillərdən nəsillərə ötürülür. Dövlət birgə yaşayış forması kimi fasiləsiz inkişaf etmiş... və onunla bərabər siyasi-hüquqi elm də inkişaf etmişdir [7, s.111; 15, s.55]. Dövlət siyasi-hüquqi kateqoriya kimi müəyyən spesifik əlamətlərə malikdir. Bütün ideoloji ba-

Dövlətin əsas əlamətlərindən biri kimi əhali (population) çıxış etməkdədir. Bir dövlətin qurucu əlaməti olaraq əhalinin sahib olması gərəkən özəlliklərin başında sürəklilik gəlməkdədir. Dövlətin siyasi səhnədən getməsi, ölməsi üçün onun ya əhalisinin yox edilməsi, ya da ərazisinin təbii-geoloji dəyişikliyə məruz qalmaqla yaşayışın sürdürülməsinin mümkün olmaması halında ola bilər. Əhalinin məhv edilməsi ilə digər element-hakimiyyət də itmiş olur. Ona görə də, dövlətin əhali əlaməti dövlətin davamlılığı üçün daha müəyyənədidir. XX əsrin əvvəllərində təsis edilən AXC özünün formasını (mövcudluğunu) itirsə də beynəlxalq hüquq subyektliliyini itirməmişdir. Qanunsuz anneksiya dövründə dövlətin suverenliyi Azərbaycan xalqında (onun elm mərkəzlərində), o cümlədən onun adından çıxış etmək haqqı qazanmış məcburi mühacirətdə olan hökumətində qalmışdır. Dövlət müstəqilliyinin bərpası ilə Azərbaycan Respublikası AXC-nin malik olduğu beynəlxalq hüquq subyektliliyini də əhalisi (xalqı) vasitəsilə yenidən təmin etmişdir.

Açar sözlər: Konstitusiyaya, beynəlxalq hüquq, insan hüquqları, suverenlik, hakimiyyət, əhali, ərazi, dövlətin davamlılığı.

xışları kənara qoysaq bu əlamətlər məcmu halında onu cəmiyyətin dövlətəqədər digər təşkilatlarından və onunla bərabər mövcud olan qeyri-dövlət institutlarından da fərqləndirir. Ayırı-ayrı zamanlarda cəmiyyətin yüksək inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dövlətin ölüb getməsi üzrə konsepsiyalar da meydana gəlmişdir [16, s.1-120]. Müasir dövrün qloballaşma tendensiyası da dövlətin klassik funksiyaları haqqında çoxsaylı suallar meydana gətirməkdədir. Xüsusən də, dövlətin beynəlxalq hüququn əsas subyekti olması üzrə klassik beynəlxalq hüquq elminin əsas tezi “dövlətin ölüb getməsi” üzrə konsepsiya tərəfdarları üçün də ciddi çətinliklər yaratmaqdadır və onun tənqidçiləri də kifayət qədərdir [44, s.247-267]. Məsələn, professor L.Henkin qeyd edir ki, yaxın gələcəkdə də dövlətin rolunun azalmasını gözləməyə heç bir əsas yoxdur [34, s.331-332].

Dövlətin əlamətləri haqqında müxtəlif filosoflar tərəfindən fərqli elementlər irəli sürülmüşdür. Məsələn, eramızdan əvvəl Siseron dövlətin əlamətlərindən “şərəfli xalq”ı ifadə edirdi. Xalq kimi insanların kortəbii birliyi deyil, hüquq və maraqların ümumiliyi məsələsində razılığa gələn birlik başa düşülürdü. Platon dövlətin əlaməti olaraq “xeyirxah insanların” ədalətli hakimiyyətindən bəhs edirdi. Bu zaman hakimiyyət sosial funksiya ilə əhalinin iradəsinə bağlanırdı. Publik hakimiyyətin sosial funksiyasından bəhs edərkən onun bütün zamanlarda cəmiyyəti əhatə etməklə özünün göstərişləri ilə xalqdan bəhrələnməsi qeyd edilməlidir. Əlbəttə ki, müxtəlif dövlət tipləri zamanı bu funksiya dəyişikliyə də uğramışdır. Dövlətin insanlar arasında münasibətlər sistemi kimi təzahür etməsi onun mahiyyətindən meydana gəlir. Bu və ya digər hüquqların dövləti təsis edən insan kollektivinə deyil, dövlətə aid edilməsi

həmin kollektivin real mövcudluğunun işarəsidir. Dövlət onu formalaşdıran kollektivin şəxsi kimi çıxış edir. Dövlətin şəxsiyyəti onun beynəlxalq hüquq subyektiyi ilə tam üst-üstə düşməsə də oxşarlıq təşkil edir. Dövlətin hakimiyyətdən doğan şəxsiyyəti yalnız beynəlxalq, xarici aspekt deyil, həm də daxili məzmun kəsb edir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında deyildiyi kimi Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır (m.7.II)) [35]. Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, düşmən tərəfindən dövlətin ərazisinin işğalı zamanı o özünün beynəlxalq hüquq subyektiyi saxlayır, lakin müvəqqəti olaraq özünün şəxsiyyətini itirmiş olur [25, s.18]. Əlbəttə bu fikirlə tam razılaşmaq mübahisəli görünə bilər. Dövlət öz şəxsiyyətini onu təsis edən toplumdən alır. O sadəcə təmsilçi rolunu yerinə yetirir. Bu anlamda Alfred Verdrosun mövqeyi daha doğrudur. Avstriyanın nasist Almaniyasının işğalı altında olduğu 1938-1945-ci illərdəki hüquqi statusu ilə bağlı özünün tezisləri ilə çıxış edərkən qeyd edir ki, beynəlxalq hüququn pozulması ilə həyata keçirilən anneksiya zamanı dövlətin beynəlxalq hüquqi şəxsiyyəti ləğv edilmir, yalnız müvəqqəti olaraq kəsilmiş olur [46, s.18]. Qeyri-qanuni anneksiya zamanı dövlətin ölməməsi onun ərazisində iradəsinə və şəxsiyyətinə bağlı olduğu xalqın (əhalinin) mövcudluğu ilə əlaqəlidir. Dövlətin xalqdan aldığı şəxsiyyəti qeyri-qanuni anneksiya zamanı iradə sahibinə transfer edilir. Hətta işğalçı belə mövcud iradəni gec-tez qəbul etmək zorunda qalır. H. Kelzen konsepsiyasına görə dövlət hüquqi şəxs (korporasiya) kimi təqdim edilir [40, s.542]. Alman alimi J. Kunz

qeyd edir ki, dövlətdaxili hüquq baxımından dövlət onun fərdi üzvləri ilə siyasi və ya konstitusion əlaqələrlə hüquqi vahidliyə və ya şəxsiyyətə malik olaraq korporativ təşkilat kimi çıxış edir [41, s.72]. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi 1970-ci il “Barselona Traction işində” diplomatik müdafiənin həyata keçirilməsi zamanı dövləti təkşəxslı hakim kimi ifadə etmişdir [36]. Dövlətin şəxsiyyəti tək hakimiyətlilikdə monarxin, respublikada isə xalqın iradə ifadəçisi olan parlamentin şəxsiyyətilə eyniləşdirilməkdən meydana gəlib [26, s.15].

Dövlət sosial differensasiya edilmiş cəmiyyət tərəfindən yaradılır, onu müdafiə edir, bu və ya digər səviyyədə onu idarə edir və onun adından çıxış edir. Beləliklə, dövlət cəmiyyətin hissəsi olmaqla bərabər, bütövlükdə cəmiyyətə əhəmiyyətli formada əks təsir edə bilən və nisbətən müstəqil inkişaf edən bir haldır [25, s.21]. Dövlətin statusu insanların kollektivi olan cəmiyyət tərəfindən təsis edilir və onun şəxsiyyəti törəmə xarakterlidir. İnsanların davamlı mənəvi, maddi və qeyri-maddi maraqlarına bağlı olan cəmiyyət son məqsəd üçün siyasi təşkilati vasitə kimi dövləti təsis edir. Cəmiyyətdəki əksəriyyət insanların maraqlarının uzlaşması halında dövlət təsis edilir. Dövlət törəmə şəxs olduğu üçün hərbi təcavüz zamanı hakimiyət aparatı olaraq onu təsis edən əhalinin iradəsinə transformasiya edilir. Dövlətin mütləq əlamətlərindən biri onun mövcudluğunun maddi şərti kimi çıxış edən ərazisidir. Ərazi və əhalinin mövcudluğu onun beynəlxalq hüquq subyektivinin davam etməsi üçün kifayət edir. Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, qeyri-qanuni anneksiya halında dövlət özünün beynəlxalq hüquq qabiliyyətini saxlayır, fəaliyyət qabiliyyətini isə itirmiş olur. Lakin insanların təşkilatı kimi dövlətin xüsusi

xarakterinə görə ərazi və əhali dövlətin komponentinə çevrilir... Əhali və ərazi dövlətin komponenti kimi özünün beynəlxalq hüquq subyektivini saxlayır. Dövlət mexanizmi dağıdılsa da bu dövləti doğuran cəmiyyətin mexanizmləri fəaliyyətini davam etdirir. Cəmiyyətin mənəvi-iqtisadi əlaqələri dövlət strukturlarından daha dərinidir [25, s.22]. Məhz bu baxımdan müəyyən ərazidə yaşayan, özünün mədəniyyət spesifikliyi ilə fərqlənən əhalinin hakimiyət təcrübəsi dövlətin ölmesini deyil, həmin əhalini formalaşdıran xalqın beynəlxalq hüquq subyektivini şərtləndirir. Beynəlxalq hüquq doktrinasında da dövlətin beynəlxalq hüquq subyektivliyi üçün (G.Ellinek nəzəriyyəsinə uyğun) [20, s.240] üç qurucu əlamətin (constituent elements of state) olması qeyd edilir: ərazi, əhali və hakimiyət. Beynəlxalq hüquq aktlarından 1933-cü il Dövlətlərin hüquq və vəzifələri üzrə Montevideo Konvensiyasına da ifadə etdiyimiz doktrinalar əhəmiyyətli təsir etmişdir [45, s.96-97]. Əsasını Hegel fəlsəfəsindən alan G.Ellinekin nəzəriyyəsi [38, s.394-434] dövlətin beynəlxalq hüquq subyektivliyi üçün dörd elementli Montevideo meyarları ilə inkişaf etdirilmişdir. Montevideo Konvensiyası dövlətin sosial varlıq olması və beynəlxalq hüquqdan asılı olmadan mövcudluğu konsepsiyasını inkişaf etdirmişdir. Şübhəsiz ki, Montevideo Konvensiyasının müvafiq xəttinin formalaşmasında H. Kelzenin “dövlət haqqında sosioloji” konsepsiyası əhəmiyyətli rol oynamışdır. H.Kelzenə görə beynəlxalq hüquq baxımından dövlət hər hansı formada təsis edilən, ayrı-ayrı fərdlərin tabeçiliyini nəzərdə tutan birliyin məcburiyyət sisteminə əsaslı hakimiyət formasıdır. Bu məcburiyyətə dayanan sistem (hakimiyət olaraq-S.R.) dövlətin ərazisini, həmin dövlətin ərazisində onun xalqını formalaşdıran fərdləri

müəyyən edir [39, s.44]. H. Kelzen də G.El-linek kimi dövlət üçün sosial aspekti əsas alır. G.Ellinek dövlətin doğuşunu və yox olmasını hüquqi kateqoriyadan kənar dəyərləndirirdi. Təsadüfi deyil ki, XIX əsr beynəlxalq hüququndan başlayaraq dövlətin yaranması və onun beynəlxalq hüquq subyekti kimi tanınması ilə bağlı “deklarativ” və “konstitutiv” nəzəriyyələr də dövrün baxışlarını əks etdirirdi. Deklarativ nəzəriyyəyə əsasən tanıma tanınanın hüquq subyektivliyini müəyyən etmir, sadəcə olaraq onun mövcudluğunu təsdiqləyir və onunla əlaqələrin həyata keçirilməsini asanlaşdıran vasitə rolunu oynayır. Belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, deklarativ nəzəriyyə beynəlxalq həyatın gerçəkliklərinə daha çox cavab verir. Bu fikir 1991-ci ildə keçmiş Yuqoslaviya Sosialist Federativ Respublikası üzrə keçirilmiş konfrans əsasında yaradılmış Arbitraj komissiyasının 1 nömrəli Yekun qərarında da öz əksini tapmışdır. Həmin sənəddə dövlətin yaranması və süqut etməsini faktiki məsələ olduğu qeyd edilir və digər dövlətlər tərəfindən tanınması sırf deklarativ xarakter daşdığı bildirilir [2, s.242]. Lakin buna baxmayaraq digər nəzəriyyənin tərəfdarları dövlətin yaranması və mövcudluğunu beynəlxalq birliyin münasibətinə bağlayırlar. Konstitutiv nəzəriyyəyə görə tanınan tərəf yalnız tanımadan sonra beynəlxalq hüquq subyektivliyi əldə edir. Bu zaman yeni yaranmış subyektiv hüquqi mövcudluğu digər tanıyanların təsiri altına alınmış olur [2, s.242]. Bu nəzəriyyənin ən zəif və təhlükəli tərəfi yaranmış dövlətin və ya müstəqilliyini bərpa edən dövlətin mövcudluğunu digər dövlətlərin iradəsindən, hüquqi faktdan (dövlətin sosioloji konsepsiyasına qarşı dövlətin hüquqi konsepsiyasından) asılı edir. J. Brounlinin təbirincə desək (jus ex injuria non oritur) dövlətin ta-

nınmaması üçün yeganə şərt beynəlxalq hüquq normaları pozulmamalıdır [28, s.21; 12, s.137]. Dövlətin mövcudluğunun hüquqi faktdan asılı edilməməsi öncə ifadə etdiyimiz kimi onun sosioloji konsepsiyasından irəli gəlir. Montevideo Konvensiyası ilə onun beynəlxalq hüquqi anlayışında da sosioloji konsepsiya təsbit edilib.

Dövlətin anlayışı ilə əlaqədar fərqli fikirlər də ifadə edilməkdədir. Alman professoru Q. Mosler dövlət üçün alman fəlsəfəsinin də elementlərini əsas alaraq qeyd edirdi ki, beynəlxalq hüquq qaydası baxımından dövlət tarixi inkişafın bütün mərhələlərində ali publik hakimiyyət kimi bütün digər analogi qurumlarla bərabərliyə malik olan təşkilatlanmış sosial qurumdur [48, s.47]. Beynəlxalq hüquq doktrinasında beynəlxalq hüquq baxımından, dövlət anlayışının spesifikliyinə diqqət çəkilir [14, s.102; 49, I cild, s.503-510]. Professor İ.Lukaşuk beynəlxalq birlikdə iştirakı və maraqlarının təqdimi və müdafiəsi üçün dövləti əhalinin zəruri təşkilati forması kimi dəyərləndirir [17, s.292-293]. İfadə edilən bütün fikirlərdə oxşarlıq dövlət üçün həlledici əlamətlərin dairəsi ilə əlaqəlidir. Dövlətin beynəlxalq hüquq subyektivliyinin və onun beynəlxalq münasibətlərdə yerinin müəyyən edilməsi üçün bu əlamətlərin hər biri üzərində dayanmaq zərurəti yaranır.

2. Dövlətin əlaməti kimi əhalinin (xalqın) suverenliyinin davamlılığı (kontinuiteti)

Adətən, dövlətçiliyin əlamətləri kimi: gerb, bayraq, vətəndaşlıq, əhali, ali dövlət hakimiyyət orqanlarının sistemi, ərazi və s. fərqləndirilir. Beynəlxalq hüquqda da ən az üç təməl əlamətə: i) bir insan topluluğu; ii)

bir ölkə; iii) üzərində hər hansı bir otoritəni qəbul etməyən siyasi hakimiyyətə [27, s.264] istinad edilir. Bu əlamətlər beynəlxalq hüququn tətbiqi zamanı da qəbul edilib [1, s.336]. Beynəlxalq adət hüququna əsaslanan [42, s.21] beynəlxalq hüquq aktlarından 1933-cü il Dövlətlərin hüquq və vəzifələri üzrə Montevideo Konvensiyasının 1-ci maddəsində dövlətin beynəlxalq hüquq subyektiyi üçün dörd elementli konsepsiya: a) daimi əhali; b) ərazi; c) hökumət; və d) beynəlxalq münasibətlərdə digər dövlətlərlə əlaqə qurmaq üçün hüquq qabiliyyəti ifadə edilib. Hakimiyyətin effektivliyi halında sonuncu iki əlamət mahiyyət etibarını ilə eynilik təşkil edir və ədəbiyyatda da onların ayrı-ayrı verilməsi haqlı olaraq tənqid edilmişdir [45, s.96-97].

Dövlətin əsas əlamətlərindən biri kimi əhali (population) çıxış etməkdədir. Bir dövlətin qurucu əlaməti olaraq, insan topluluğunun (əhalinin-S.R.) beynəlxalq hüquq baxımından, sahib olması kontekstində özəlliklərin əsas rol oynaması qeyd edilir. Keçici olaraq bir araya gələn və sonra dağılan insan topluluqlarının bir dövlətin qurucu əlamətini oluşturmaları qeyri-mümkündür [9, s.140]. Bu əlamət Azərbaycan əhalisi üçün də xarakterik xüsusiyyətdir. Professor R.Mustafayev qeyd edir ki, ... Azərbaycan cəmiyyəti tarixən dünyanın ən sabit cəmiyyətlərindən biri olmuşdur. Ötən minilliklər ərzində o, Bizans, Babilistan və ondan əvvəl Misir imperiyası kimi, nəinki yox olmuş, əksinə, əlverişsiz şəraitdə də müstəqil fəaliyyət göstərərək sürətli artım və inkişaf üçün dinamiklik əldə etmişdir. Qızıl Arslan və onun varislərinin, Uzun Həsənin və Səfəvi sülaləsinin ilk şahənşahlarının dövründə də belə olmuşdur. Azərbaycan xalqının sabitliyi, daxili zənginliyi

və yüksək dərəcədə dözümlüliyünün sirri, onun inkişafının xüsusiyyətləri, təşəkkül tapmış daxili strukturu ilə əlaqədardır [5, s.58-59]. Azərbaycan xalqının “acıq cəmiyyət tipi” uyğunlaşma immunitetini də təmin etməkdədir.

İnsan topluluqlarının (dövlətin əhalisinin) bir dövlətin qurucu əlaməti olması üçün onun hüquqi bağı – sürəkli (davamlı) vətəndaşlıq əlaqəsi olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının da 52-ci maddəsində deyildiyi kimi, Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı (kurs- S.R.), habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan (kurs- S.R.) şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır [35]. Göründüyü kimi, bütün əhalidən, o cümlədən xarici vətəndaşlardan söhbət getmir. Yalnız Konstitusiyasının müvafiq maddəsində ifadə edilən əhalidən söhbət gedir. Başqa sözlə, vətəndaşlıq bağı ilə əlaqəli olan və xalqı təsis edən topluluqdan və ya cəmiyyətdən bəhs edilir. Beynəlxalq hüquq baxımından əhalinin minimum sayının (məsələn, 10000-dən az əhalisi olan Naurunun nümunəsindəki kimi) və irq olaraq bir etnosu aid olması da tələb edilmir. Beynəlxalq hüquq baxımından vətəndaşlıqla şərtləndirilən mənsubiyyət (nationality) bağı əsas alınır. Birləşmiş Millətlərin Ədalət Məhkəməsinin 1955-ci il “Nottebaum işi” üzrə qərarında deyilir ki, vətəndaşlıq ... fərdin əslində bunu özünə tanıyan dövlətin insan topluluğuna başqa hər hansı bir dövlətin kindən daha yaxın bağlılığının hüquqi bəyanıdır [29, s.55]. Vətəndaşlarına münasibətdə dövlətin bağlılığı Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Daimi Palatasının 1924-cü il “Mavromatis işi” üzrə qərarında [43; 47, s.181] da ifadə edilib.

Qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq hüquq baxımından, əhalinin irq olaraq bir etnosu aid olması da tələb edilmir. Əhalini formalaşdıran xalq bir millətdən deyil, müxtəlif etnik, dil və ya dini qruplardan ibarət ola bilər. Beynəlxalq hüquq baxımından, xalq üçün yeganə meyar kimi vətəndaşlıq institutu çıxış edir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 1-ci maddəsinin II hissəsinə görə Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir...) [35]. Bu zaman dövlət beynəlxalq hüquq çərçivəsində özünün baxışına görə vətəndaşlığın əldə edilməsi və itirilməsi şərtlərini tənzimləyir. Vətəndaşlığın əldə edilməsi “qan hüququ”na əsaslı şəxsi qanun və ya “torpaq hüququ” əsasında ərazi prinsipi və ya onların hər ikisinin kombinasiyasında təmin edilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Vətəndaşlıq haqqında 1997-ci il Qanun müvafiq prinsipləri ehtiva edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 52-ci maddəsində deyildiyi kimi,... Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan vətəndaşıdır [35]. Vətəndaşlıq institutu əhalinin dövlətlə əlaqəsində sürəkliliyi (davamlılıığı) təmin etməklə bərabər, eyni zamanda əhalinin siyasi iradəsini dövlət idarəetmə mexanizminə transformasiya edir. Bu yolla xalq özünün iradəsi ilə dövlət hakimiyyətini (suverenliyi) və beynəlxalq hüquq subyektivliyini təsis edir. Beynəlxalq hüquq xalqın hakimiyyətini “öz müqəddəratını təyinetmə haqqı” və ya özünü təyin (self –

determination) ilə təsbit etməkdədir. Millətlər Liqasının Nizamnaməsində (1920), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Nizamnaməsində (1945), İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində (1948), İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə beynəlxalq Paktda (1966), Mülki və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq Paktda (1966), Müqavilələr hüququ üzrə 1969-cu il Vyana Konvensiyasının Preambulasında, BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinə dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Baş Məclisin Qətnaməsi ilə qəbul edilən Bəyannamədə (1970), ATƏT-in Helsinki Yekun Aktında (1975) və d. aktlarda xalqın “öz müqəddəratını təyinetmə haqqı” təsbit edilmişdir.

1970-ci il Birləşmiş Millətlərin Nizamnaməsinə uyğun olaraq, dövlətlər arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətləri üzrə beynəlxalq hüquqa dair prinsiplər haqqında Bəyannamədə təsbit edildiyi kimi, öz müqəddəratını təyinetmə hüququ :

- suveren dövlət yaratmaq;
- hər hansı müstəqil dövlətlə ittifaq yaratmaq;
- hər hansı müstəqil dövlətə birləşmək;
- istənilən hər hansı başqa siyasi status müəyyən etməklə mümkündür [30].

Beynəlxalq hüquqa görə, “öz müqəddəratını təyinetmə hüququ” yalnız xalq üçün nəzərdə tutulub [3, s.131]. Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının preambulasında da “öz müqəddəratını təyin etmə” BMT-nin rəsmi dillərində (self determination of peoples; l’egalite de droit des peuples; determinacion de los pueblos)xalq üçün nəzərdə tutulub [8, s.137-140]. Yeri gəlmişkən erməni icmasını bu hüququn subyekti kimi göstərərək vaxtilə

Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20 faizini işğal etmiş Ermənistanın bu hüquqa istinad etməsinin heç bir hüquqi əsası olmamışdır. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatının təhlili zamanı da istənilən etnik azlıq üçün jus ex injuria non oritur (qanunsuz fəaliyyət hüquq yaratmır prinsipinin) keçərliliyi olmasa görünməkdədir [31, s.158; 13; 24, s.3-21; 33; 37].

Xalqların öz müqəddəratını təyin etmə hüququ dedikdə hər bir xalqın onun iqtisadi, sosial, siyasi, mədəni baxımdan tam inkişafını təmin edə biləcək sabit bir şəraitdə yaşamaq hüququna malik olması başa düşülür. ABŞ-ın 1776-cı il İstismar olunan xalqın hüquq Bəyannaməsində qeyd edilir ki, əgər hökumət xalqın maraqlarına uyğun siyasət həyata keçirmirsə, o halda xalq həmin hökuməti hakimiyyətdən uzaqlaşdırmaq hüququna malikdir [8, s.137-140]. İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində qeyd edilir ki, xalqın iradəsi dövlət hakimiyyətinin əsasını təşkil etməlidir (m.21). 1966-cı il hər iki Paktın 1-ci maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd edilir ki, heç bir xalq ona mənsub olan yaşayış vasitələrindən heç bir halda məhrum edilə bilməz. Beynəlxalq sənədlərin təhlili nəticəsində prof. Ə. Sadıqov qeyd edir ki, öz müqəddəratını təyin etmə dövlətin demokratik (xalq hakimiyyəti) forması kimi:

- demokratik rejimi (əhalinin birbaşa olaraq dövlət quruculuğunda iştirakı);
- idarəçiliyi (hakimiyyətlərin bölgüsünü);
- yerli özünüidarə hakimiyyətini də ehtiva edən inzibati ərazi quruluşunu nəzərdə tutur [10, s.110; 21; 32]. Bu formada dövlət hakimiyyəti də sosial məzmun kəsb edir və ilkin iradənin təbəçiliyində qalır.

Dövlətin siyasi səhnədən getməsi, silinməsi üçün onun ya əhalisinin, məsələn, soy-

qırım cinayəti ilə yox edilməsi, ya da ərazisinin təbii-geoloji dəyişikliyə, məsələn, su altında qalması, vulkanik proseslərə məruz qalmaqla yaşayışın davam etməsinin mümkün olmaması halında ola bilər. Birinci halda, yəni əhalinin məhv edilməsi ilə digər element – hakimiyyət də itmiş olur. Ona görə də, dövlətin əhali əlaməti siyasi iradə daşıyıcısı olmaq baxımından, dövlətin davamlılığı üçün daha müəyyənədir. Əhali kimi siyasiləşmiş topluluqdan – xalqdan söhbət gəlir. Qeyd etdiyimiz kimi, əhalini formalaşdıran xalq bir millətdən deyil, müxtəlif etnik, dil və ya dini qruplardan ibarət ola bilər. Baxmayaraq ki, bəzən, dövlətçilik əlamətləri olmayan milli, etnik qrupları da xalq kimi ifadə etməyə çalışırlar. Ayrı-ayrı qrupların dövlət yaratmaq imkanları olmadığı üçün onların ayrı-ayrılıqda siyasi hakimiyyət iradəsi üçün də əsaslar yetərli olmur. Bu mənada bütün qruplardan ibarət vahid siyasi cəmiyyət və onun bir suvereni – dövləti meydana gəlir. Xalqı formalaşdıran qrupların dövlət yaratmaq üzrə iradə səviyyəsi hüquqi məsələdən daha çox sosial – iqtisadi – coğrafi meyarlara bağlıdır. Məsələn, Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan erməni icması vaxtilə Azərbaycan – türk xanlarının ilin müəyyən mövsümündə yaşamaq üçün məskunlaşdırdıqları ərazidə özlərinə “özünü təyin etmə hüququ” prinsipi altında dövlət qurmaq cəhdi heç bir sosial – iqtisadi – coğrafi meyarlara uyğun olmamışdır. Anklav olaraq, bu ərazinin iqtisadi – coğrafi potensialı nəinki dövlət qurmaq, hətta bu icmanın özünü saxlamaq potensialını yaratmamışdır. Qarabağın dağlıq hissəsinə ermənilərin köçürülməsini [4, s.272-276; 18, s.120; 11, s.58] bir kənara qoysaq belə, istər Azərbaycan Demokratik Respub-

likası (1918-1920-ci illər) dövründə, istərsə də Azərbaycan SSR dövründə erməni əhalisinin Ermənistanla birləşmək haqqında istəkləri baş tutmamışdır; 1919-cu il avqust ayının 15-də Qarabağın dağlıq hissəsindəki ermənilərin qurultayı Azərbaycan hökuməti ilə razılaşmaya görə Qarabağın Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarının ermənilər yaşayan dağlıq hissəsi (tarixi Alban mərkəzləri, Dizaq, Vərəndə, Xaçın və Crabert) milli-mədəni muxtariyyət əsasında (Qarabağ general-qubernatorluğunun xüsusi inzibati vahidi kimi) Azərbaycan Respublikasının tərkibində qalmaq haqqında qərar qəbul edir... A.Mikoyan tərəfindən 1919-cu ildə V.Leninə göndərilən məktubda qeyd edilirdi ki, erməni hökuməti daşnaklar vasitəsilə Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsinə çalışırlar, lakin bu, Qarabağ əhalisi üçün özlərinin dolanacaq mənbəyindən – Bakıdan məhrum olmaq və heç vaxt heç bir əlaqələri olmayan (kurs. – S.R.) İrəvanla bağlanmaq demək olardı. Erməni kəndliləri də özlərinin beşinci qurultayında Sovet Azərbaycanını tanımağı və ona qoşulmağı qərara almışlar [8, s.137-140; 6; 23, s.140-147].

Müxtəlif qruplardan formalaşan əhali öz-özlüyündə dövlətin əlaməti deyidirlər. Ona görə yox ki, onların sayı az ola bilər. Məsələn, azsaylı əhalisi ilə konstitusiyası, idarəetmə aparatı, hakimiyyət simvolları olan azad şəhərlər də dövlət adlandırılır. Lakin onlar hüquqi fiksiyadan başqa bir şey deyil. Sözün tam mənasında, dövlət yaratmaq üçün əhalinin siyasiləşməsi – suveren iradəsi olan xalqa çevrilməsi tələb olunur. Azad şəhərlərdə isə xalq suverenliyi olmadığı üçün onların adından, bir qayda olaraq, beynəlxalq müqavilə əsasında ya qəyyum dövlətlər, ya da beynəlxalq təşkilatlar çıxış edir. Əhalinin xalq

formasında çıxış etməsi dövlətin ərazisi qədar əhəmiyyətli elementidir.

Hüquqi fiksiya kimi qəbul edilən Vatikan beynəlxalq birlik tərəfindən beynəlxalq hüququn subyekti kimi qəbul edilsə də, dövlət suverenliyi atributlarına malik olsa da, sosial anlamda dövlət deyil. Onun xalqını formalaşdırın əhalisi yoxdur. Onun vətəndaşları isə katolik dininə xidmət edən qulluqçulardır [25, s.45]. Sui generis statusunda olan Papalıqda işlərinə xitam verildiyi halda hüquqi vəziyyətləri də dəyişmiş olur. Ona görə də, dövlətin sosial əhali əlaməti olmalıdır. Sosial əhali əlaməti suverenlik atributu ilə xalqda tamamlanır. Beynəlxalq hüquqşünaslardan professor V. Kuznetsov qeyd edir ki, xalq suveren kimi dövlətin hakimiyyətinin də mənbəsidir. Dövlət yalnız onun ərazisindəki xalqı beynəlxalq münasibətlərdə təqdim etmək məqsədilə təsis edilən xüsusi hakimiyyət qurumudur. Onun suverenliyi törəmə xarakterlidir və onun suverenliyi ilə xalqın suverenliyi bir birinə münasibətdə forma və məzmun kimi çıxış edirlər. Dövlət suverenliyi formadırsa onun məzmununu xalqın suverenliyi təşkil edir. Dövlətin sosial (əhali/xalq) məzmununu onun formal-hüquqi məzmunundan öndə dayanır və sürəkliliyini də müəyyən edir. Bunun nəticəsidir ki, bir çox konstitusiyalarda (o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında - m.1.1) “dövlət hakimiyyətinin əsasını xalqın iradəsi təşkil edir” ifadəsi yer almaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 2.I maddəsində bilavasitə xalqın suverenliyi ifadə edilib. Həmin maddədə deyilir ki, sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur [35]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası

yasının 2.I maddəsi ona dəlalət edir ki, məzmun olaraq xalqın suverenliyi sürəklilik (kontinuitet) istiqamətində formanı dövlət hakimiyyətini müəyyən etmişdir. Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası özünün suveren hüququnu xalqın suverenliyindən alır. Xalqın suverenliyinin daimiliyi (permanently) Azərbaycan dövlətçiliyində davamlılığı da təmin etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il 15 oktyabr tarixli “Müstəqillik Günü haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nun 1-ci maddəsi 28 mayı (1918-ci ildəki 28 mayı istinadən) “müstəqillik günü”, 2-ci maddədə 18 oktyabrı isə (1991-ci ildəki 18 oktyabrı istinadən) “müstəqilliyin bərpası” günü [35] kimi müəyyən edir. Qanun bu göstərişi müasir Azərbaycan Respublikasını (Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında 18 oktyabr 1991-ci il Konstitusiyaya Aktının 2-ci maddəsinin [35] əksinə) AXC-nin varisi kimi deyil, onun davamçısı olduğu mənasını təsbit etməkdədir. Eyni istiqamət Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Ali Sovetin 30 avqust 1991-ci il Bəyannaməsində də [35] ifadə edilib (bu haqda gələcəkdə daha ətraflı tədqiqat aparılacaq). Başqa sözlə, XX əsrin əvvəllərində təsis edilən AXC öz formasını (mövcudluğunu, statusunu) itirsə də, beynəlxalq hüquq subyektliyi kimi əlaməti itirməmişdir. Qanunsuz aneksiya dövründə dövlətin suverenliyi Azərbaycan xalqında (onun elm mərkəzlərində), o cümlədən onun adından çıxış etmək haqqı qazanmış mühacirətdə olan hökumətində qalmışdır. Dövlət müstəqilliyinin bərpası ilə Azərbaycan Respublikası AXC-nin malik olduğu beynəlxalq hüquq subyektliyini də öz əhalisi (xalqı) vasitəsilə yenidən təmin etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Almaniya - Polşa Qarışıq Hakimlik Məhkəməsinin 1.8.1929-cu il tarixli “Deutsche Kontinental Gas Ortaqlığı Mübahisəsi”ndəki qərarı. Recueil des T.A.M., Vol.IX, s.336
2. Beynəlxalq hüquq: Dərslər / Ümumi hissə. Bakı: Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya MMC, 2018, 420s.
3. Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E. Beynəlxalq hüququn prinsipləri: anlayışı və sistemi. Bakı: “Günəş-B” nəşriyyatı, 2017, 164 s.
4. Kürəkçay müqaviləsi // Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı 1989, s. 272-276. // <http://www.azerbaijan.az/portal/History/Hist-Docs/Documents/01.pdf>
5. Mustafayev R. Azərbaycan dövlətçiliyi: özümüzü və dünyanı dərk etmə yolunda. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2015. 240 s.
6. Rusiya Federasiyası Prezidentinin Arxiv, F.461, s.1, i.45452, b.1.
7. Rzayev Ə. Şəxsiyyət. Dövlət. Möcüzə. Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2016, 420s.
8. Sadiqov Ə. Ermənistan sayığı “özünü təyin etmə” beynəlxalq hüququn məsuliyyətidir / Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci il ildönümünə həsr edilmiş “Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əməkdaşlıq siyasətinin əsas inkişaf tendensiyaları” mövzusunda keçirilən Elmi-praktik Konfransın materialları. Bakı, 2010, s.137-140.
9. Pazarçı H. Uluslararası hukuk. Ankara: Turhan Kitabevi Kızılay-Ankara 2012, 675 s.
10. Sadiqov Ə., Məlikova M. Uluslararası Hükuk Karşısında Ermənistanın “Kendi Kaderini Tayin Hakkı” Siyaseti. YOM Türk Dünyası Kültür Dergisi. Yaz-Güz, 2010, s.109-118.
11. Алиев Играр. Нагорный Карабах: История. Факты. События // Баку: Элм, 1989, 104 с.
12. Броунли Я. Международное право. В 2-х книгах. Кн. 1. Под ред.: Тункин, Г.И. Пер.: Андрианов С.Н // М.: Прогресс, 1977, - 535 с.
13. Возможные пути и средства мирного и конструктивного решения проблем, связанных с меньшинствами // Второй доклад о проделанной работе, представленный г-ном Асбьерном Эйде., Док ООН E/CN.4/Sib.2/1992/37.

14. Кудряков Г.И. Государство в системе международно-правового регулирования. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1979, 173 с.
15. Лазерев Г.М. Развитие государственной власти Древнего Мира. М.: Гос.изд. 1909, 100 с.
16. Ленин В.И. Государство и революция. Полное собрание сочинений: в 55 т. / В.И. Ленин; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС - 5-е изд. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1969. - Т. 33. Государство и революция. с. 1-120.
17. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник, М.: Издательство БЕК, 1996, 371 с.
18. Мамедова Ф. Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н.э.- VIII в. н. э.) // Баку: Элм, 1986, 282 с.
19. Марченко М. Н. Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004, 648 с.
20. Международное право. Вольфганг Граф Витцтум. М.: Инфотропик Медиа, 2011, 992 с.
21. Парижская хартия для новой Европы // 21 ноября 1990 // http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_ru.pdf (12.05.2022-ci il).
22. Парсин А. Что такое государства? // Научное исследование природы государства. СПб., 1907, с.17.
23. Садыгов А.И. Самоопределения или сепаратизм // Баки Universitetinin xəbərləri, № 1, 2000, с.140-147.
24. Черниченко С.В. Принцип самоопределения народов (современная интерпретация) // Московский журнал международного права. 1996, № 4, с. 3-21.
25. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 2: Старые и новые теоретические проблемы, М.: Издательство «НИМП», 1999, 531 с.
26. Akehursi M. A modern Introduction to International law. – L., 1984, p.15.
27. Basdevant J. Dictionnaire de la terminologie du droit international, Sirey, Paris, 1960, 756 p.
28. Brownlie J. Recognition in theory and practice // The structure and process of international law // eds. R.S.J. MacDonald, D.M. Johnston - The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1989, p.21.
29. C.I.J., Recueil. 1955, p.23.
30. Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation among States in Accordance with the Charter of the United Nations // 2625 (XXV), 24 October 1970 // Mode of access: <http://www.un.org/documents/ga/res/25/ares25.htm> (13.05.2022-ci il).
31. Eide A. Territorial integrity of States, minority protection and guarantees for autonomy arrangements: approaches and roles of the United Nations. // Local self-government, territorial integrity and protection of minorities. - Council of Europe Publishing, 1996, 339 p.
32. Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe // http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf (16.05.2022-ci il).
33. Frank T.M. Postmodern Tribalism and the Right to Secession. Peoples and Minorities in International Law. // Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht/Boston/London, 1993.
34. Henkin L. Politics, values and functions. Rdc. Vol.1989-II, p. 312-351.
35. <https://www.e-qanun.az> (16.05.2022-ci il).
36. International court of justice. Year 1970. 5 February 1970. Case Concerning. The Barcelona Traction, LIGHT and Power Company, Limited. <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related> (16.05.2022-ci il).
37. James Minahan “Encyclopedia of the Stateless Nations Ethnic and National Groups Around the World” // цитируется «Правонаезависимость. Юридический ликбез» // Режим доступа: <<http://www.washprofile.org/?q=ru/node/7415>> (16.05.2022-ci il).
38. Jellinek G. Allgemeine Staatslehre. 3rd ed., 1920, p.394-434.
39. Kelsen H. The Pure Theory of law and Analytical Jurisprudence. Harvard Law review. 1941-1942, p.21-74.
40. Kelsen, H. Principles of International Law. 2nd ed. New York; Chicago; San Francisco; Toronto; London, 1967, 602 p.

41. Kunz J.L. Identity of States under International law// The American Journal of International Law. 1955, vol.49., No. 1, p.72.
42. Lauterpacht H., Oppenheim L. International law. A Treatise.5th ed., London: Longmans, Green, vol.1,1935, p.21.
43. Series A: Collection of Judgments (1923 – 1930). <https://www.icj-cij.org> (17.05.2022-ci il).
44. Stern B. How to Regulate Globalization? in: M.Byers. (ed.) The Role of law in International Politics. Oxford UP, 2000, p.247-267.
45. Tomuschat C. International law: ensuring the survival of mankind on the eve of a new century: general course on Public International law. 281 RCADI, 2001, 438 p.
46. Verdros A. Die völkerrechtliche Identität der Staaten, in: Festschrift H.Klang, Wien: Springer Verlag, 1950, p.18.
47. Yoshifumi Tanaka. The Peaceful Settlement of International Disputes. Cambridge University Press, 2018, 405 p.
48. Zeitschrift für ausländisches öffentliche Recht und Völkerrecht. 1976. No 1. 19-54 p.
49. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: “Günəş-B” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, I cild, ümumi hissə, 752 s; II cild, xüsusi hissə, 704 s.

SIGNS THAT FORM THE SUBJECTIVITY OF STATE IN AN INTERNATIONAL LAW

Saftar Rahimli,
Ph.D
(Baku State University)
 sefterrehimli@yahoo.com

One of the main signs of the state is the population. Continuity is at the heart of the signs that a population should have as a founding factor of a state. The disappearance of the state from the political arena may be associated with the destruction of its population or the impossibility of further existence, exposing its territory to natural and geological changes.

With the destruction of the population, another element - power - is lost too. Therefore, the population of the state is more determinant for the durability of the state. Although the Azerbaijan Population Republic (APR) , founded in the early twentieth century, has lost its form (identity), it has not lost its subjectivity in international law. During the period of illegal annexation, the sovereignty of the state remained in the hand of the people of Azerbaijan (its scientific centers), including the government of exile, which gained the right to speak on its behalf. Through the restoration of state independence, the modern Republic of Azerbaijan through its population has re-ensured to be the subject of international law owned by the Azerbaijan Democratic Republic.

Key words: Constitution, international law, human rights, sovereignty, government, population, territory, sustainability of the state.

ПРИЗНАКИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО СУБЪЕКТА ГОСУДАРСТВА

Сафтар Рагимли, доктор философии по праву.

(Бакинский Государственный Университет)

sefterrehimli@yahoo.com

Одной из главных особенностей государства является население. Преимущество лежит в основе тех черт, которыми должно обладать население как основополагающий признак государства. Уход государства с политической арены может быть обусловлен уничтожением его населения с целью вымирания или невозможностью продолжать жить, подвергая свою территорию природным и геологическим изменениям. С уничтожением населения теряется еще один элемент власти. Следовательно, население государства имеет более решающее значение для устойчивости государства. Хотя АПК, основанный в начале XX века, утратил свою форму (самобытность), он не утратил своей субъектности в международном праве. В период незаконной аннексии суверенитет государства оставался за народом Азербайджана (его научными центрами), в том числе и за эмигрантским правительством, получившим право выступать от его имени. С восстановлением государственной независимости Азербайджанская Республика вновь обеспечила через свое население субъект международного права, принадлежащий Народному фронту.

Ключевые слова: Конституция, международное право, права человека, суверенитет, правительство, население, территория, устойчивость государства.

DEVLETİN ULUSLARARASI HUKUK KONUSU OLUŞUMUNUN İŞARETLERİ

Saftar Rahimli, Hukukta Felsefe Doktoru. (Bakü Devlet Üniversitesi)

sefterrehimli@yahoo.com

Devletin temel özelliklerinden biri nüfustur. Süreklilik, nüfusun devletin temel bir özelliği olarak sahip olması gereken özelliklerin merkezinde yer alır. Devletin siyasi arenadan ayrılması, nüfusunu yok etme amacıyla yok etmesi veya yaşamını sürdürmemesi, topraklarını doğal ve jeolojik değişikliklere maruz bırakması nedeniyle olabilir. Nüfusun yok edilmesiyle birlikte, bir başka güç unsuru da kaybolur. Sonuç olarak, bir devletin nüfusu, devletin sürdürülebilirliği için daha kritiktir. Yirminci yüzyılın başlarında kurulan APC, formunu (varlığını) kaybetmiş olsa da, uluslararası hukukta öznelliğini kaybetmemiştir. Yasadışı ilhak döneminde, devletin egemenliği Azerbaycan halkı (bilim merkezleri) ile kaldı, hükümet de dahil olmak üzere zorunlu göçte onun adına konuşma hakkını kazandı. Devlet bağımsızlığının restorasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti, nüfusu aracılığıyla Halk Cephesine ait uluslararası hukuk konusunu yeniden güvence altına aldı.

Anahtar kelimeler: Anayasa, uluslararası hukuk, insan hakları, egemenlik, hükümet, nüfus, bölge, devletin istikrarı.

MƏNZILDƏN İSTİFADƏ HÜQUQUNUN ANLAYIŞI VƏ MAHİYYƏTİ

Şəhriyar İbrahim oğlu Əliyev,
hüquq elmləri doktoru,
Solmaz Şirvan qızı Əzimli,
magistr,
Zaur Taleh oğlu Bəndəliyev,
magistr.
e-mail: al.shahriyar@mail.ru

Məqalədə mənzil hüququ insanın normal yaşayışını təmin edən əsas hüququ kimi nəzərdən keçirilir və mənzil-hüquq münasibətlərinin hüquqi təbiəti, mənzil hüququnun anlayışı və mahiyyəti beynəlxalq hüquqi sənədlər və hüquq ədəbiyyatı əsasında təhlil edilir. Həmçinin məqalədə mənzil-hüquq münasibətlərinin, o cümlədən mənzildən istifadə hüququnun normativ tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirilən kompleks inzibati-hüquqi tədbirlər sadalanmaqla yanaşı, mənzildən istifadə hüququnun

Açar sözlər: hüquq sahəsi, insan hüququ, hüquq münasibətləri, ictimai münasibətlər, mülkiyyət hüququ, mənzil hüququ, mənzil qanunvericiliyi, mənzil münasibətləri, istifadə hüququ, yaşayış yeri, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq normalar, milli aktlar.

Mənzil hüququ hər kəsin insan hüququ və əsas azadlıqları kimi konstitusiyaya və beynəlxalq hüquqi əsaslardan irəli gəlir. Bu hüquq insanın layiqli həyat və azad inkişafının təmin edilməsinin mühüm şərtlərindən biridir və hər kəsin varlığının əsasını təşkil edir. Mənzil hüquq münasibətlərinin hüquqi təbiəti məsələsi olduqca mürəkkəb və mübahisəlidir, bu mövzuda bir çox nöqtəyi-nəzərlər mövcuddur. Y.G.Basinə görə, mənzil münasibətləri, mahiyyətə,

mənzilə ehtiyacı təmin edən münasibətlərdir (3, s.17). V.F.Maslov hesab edir ki, mənzil münasibətlərini – vətəndaşların öz mənzil ehtiyaclarını ödəməsi prosesində təşəkkül tapan ictimai münasibətlər kimi xarakterizə etmək olar (6, s.39) və s.

Hüquq ədəbiyyatında “mənzil hüququ” anlayışı məhdud və geniş mənada istifadə olunur. Məhdud mənada mənzil hüququ konkret şəxsin yaşayış sahəsinə subyektiv hüququdur. Geniş mənada mənzil hüququ ya bilavasitə mənzil-hüquq münasibətlərinə, ya da mənzillə bağlı münasibətlərə həsr olunmuş digər hüquq sahələrinin normalarını özündə birləşdirən mülki hüquq institutudur. Buna görə də mənzil hüququnun predmeti mənzil

fondunun istifadəsi və istismarı ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərin məcmusu kimi müəyyən olunur. Mövcud qanunvericilikdə bu münasibətlər “mənzil münasibətləri” adlanır (2). Göründüyü kimi, mənzil hüququnun məzmununda bir sıra hüquqi imkanlar fərqləndirilir: vətəndaşın öhdəsində olan yaşayış yerindən sabit istifadə etməsi; özbaşına mənzildən məhrum olunmasının yolverilməzliyi; digər yaşayış yeri əldə etmək yolu ilə mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması (8, s.29). Digər yanaşmalarda mənzil hüququnun əsas iki elementi nəzərdə tutulur: yaşayış yeri hüququnun əldə olunması hüququ və yaşayış yerindən istifadə edilməsi hüququ (5, s.11).

Yaşayış məntəqələri üzrə Vankuver Bəyannaməsi (1976-cı il), XXI əsr üçün Gündəlik (1992-ci il), Yaşayış məntəqələri

üzrə İstanbul Bəyannaməsi (1996-cı il), BMT-nin Məskunlaşma Proqramı (HABİTAT, 1996-cı il) və Minilliyin İnkişaf Məqsədləri Bəyannaməsi (2000-ci il) kimi çoxsaylı konfranslar, bəyannamələr və fəaliyyət planları adekvat mənzil hüququnun müxtəlif aspektlərini aydınlaşdırmağa kömək etmiş və dövlətlərin onun həyata keçirilməsinə sadıqlığını təsdiq etmişdir (7, s.14-15). Bu məqsədlə BMT ilə tərəfdaşlıq nəticəsində Azərbaycan dayanıqlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə edən 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərini, 88 hədəfi və 119 göstəricini prioritetləşdirib. Son beş il ərzində Azərbaycan 2030 Gündəliyinə nail olmaq istiqamətinə sadıqlığını nümayiş etdirib. Eyni zamanda, Azərbaycan DİM-ləri milli səviyyədə sürətləndirmək üçün atıla biləcək konkret siyasət və proqramlaşdırma addımlarını əks etdirən MAPS (2030 Gündəliyi naminə aktuallaşdırma, sürətləndirmə və siyasətə dəstək) missiyasını həyata keçirən ilk ölkələrdən biri olub və ölkə təcrübəsini 2018-ci ildə keçirilən Dayanıqlı İnkişaf üzrə Bakı Forumunda təqdim edib. Digər məsələlərlə bərabər regional forum DİM-lərin inteqrasiyası və onların icrasını sürətləndirmək məqsədilə fəaliyyətləri müəyyən edən Bakı Prinsiplərinin qəbul edilməsi ilə yekunlaşdırıb. BMT-nin dəstəyi ilə interaktiv tablo, məlumatları vahid şəkildə toplayan, DİM-lərə doğru inkişafı real vaxt rejimində izləyən DİM-lər üzrə Milli Məlumat Portalı istifadəyə verilib. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatlarına əsasən dövlət hesabına əhəlinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması və mənzillərin güzəştə əldə edilməsi məqsədilə dövlət hesabına mənzil alan və yaşayış şəraitini yaxşılaşdıran ailələrin sayı 2001-ci illə müqayisədə 5 dəfə artaraq 2020-ci ildə 5610-a çatmışdır; bu göstərici

2018-ci ildə 4402, 2019-cu ildə isə 4562 ailə təşkil etmişdir. Onlardan 1567 ailə Qarabağ müharibəsi iştirakçılarına, əlillərinə, həlak olanların və həqiqi hərbi xidmətdə olanların ailələrinə, 21 ailə gənc ailələrə, 15 ailə çoxuşaqlı ailələrə aiddir. Mənzilləri güzəştə əldə edən ailələrin sayı isə 2018-ci ildə 278, 2019-cu ildə 1112, 2020-ci ildə 898 ailə təşkil etmişdir (9). Şəhid ailələri, müharibə əlilləri kimi kateqoriyadan olan 10 minə yaxın insan mənzillərlə təmin edilib, təkcə keçən il Birinci Qarabağ müharibəsi şəhidlərinin ailələri və qazilərindən 850 nəfəri, İkinci Qarabağ müharibəsinin iştirakçıları, yəni qaziləri və şəhid ailələri 750 mənzillərlə təmin edilib, bu proses davam etdirilir (1, s.2).

Mənzil hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09.11.2007-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi haqqında Əsasnaməyə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikası əhalisinin məskunlaşmasının, şəhər və digər yaşayış məntəqələrinin baş planlarının və müfəssəl planlaşdırma layihələrinin, yaşayış məskənlərinin hüdudları layihələrinin hazırlanmasını təmin etmək; yaşayış məntəqələri ərazilərinin və ya onların ərazi hissələrinin müfəssəl planlarını təsdiq etmək və s. Komitənin vəzifələri kimi müəyyən olunmuşdur. Həmçinin “Şəhərsalma fəaliyyəti sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 01.08.2018-ci il tarixli Fərmanı ilə BŞİH Başçısı Aparatının Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsi Azərbaycan Respublikası Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsinin ta-

beliyinə verilməklə Komitənin səlahiyyət dairəsi genişləndirilmişdir.

Dövlət Başçısının 11.04.2016-cı il tarixli digər bir Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyi yaradılmaqla vətəndaşların mənzil-məişət problemlərinin həll edilməsi agentliyin əsas vəzifəsi kimi müəyyən olunmuşdur. Bununla yanaşı, ölkədə çoxmənzilli yaşayış binalarının tikintisinə rəvac vermək, Respublika vətəndaşlarının güzəştli mənzillər əldə etmələrinə şərait yaratmaq, çoxmənzilli yaşayış binalarının tikintisi üçün ayrılan maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsini təşkil və təmin etmək məqsədilə Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyinin tabeliyində “MİDA” MMC yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02.02.2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər təsdiq edilmişdir. Həmin sənəddə milli sosial rifah səviyyəsinin davamlı artması məqsədilə yüksək, dayanıqlı, inklüziv və başlıca olaraq, özəl təşəbbüslərə arxalanan iqtisadi artımın sürətlənməsi, azad edilmiş ərazilərə əhalinin qayıdışının təmini Azərbaycanın yeni inkişaf magistralının ideoloji nüvəsi kimi elan olunur. Milli Prioritetlər, BMT-nin “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”dən irəli gələn öhdəliklərin icrası istiqamətində də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Mülki Məcəlləsi, Mənzil Məcəlləsi, Mənzil fondunun özəlləşdirilməsi haqqında Qanun (1993-cü il), Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında Qanun (1999-cu il, m.4 və 5), Gənclər siyasəti haqqında Qanun (2002-ci il, m.9), Veteranlar haqqında Qanun

(1994-cü il, m.11 və 12) və s. aktlar ölkədə mənzil siyasətinin mühüm istiqamətlərini və mənzil hüququnun xüsusi normalarını müəyyən edir və burada ifadə olunan məzmun hüquq ədəbiyyatına uyğun nəticələrlə təzahür olunur.

Mənzildən istifadə hüququna gəldikdə isə, onun normativ ifadəsi qanunvericiliklə nəzərdə tutulmamış, hüquq ədəbiyyatında da bu barədə təfsilatlı formada hər hansı bir müzakirə aparılmamışdır. Lakin normativ hüquqi və normativ xarakterli atların məzmunundan mənzildən istifadə hüququnun mahiyyəti barədə nəticəyə gəlmək mümkündür. Bu məqsədlə də, qeyd etmək olar ki, mənzildən istifadə hüququ da bilavasitə mənzil-hüquq münasibətlərindən irəli gəlməklə öz normativ hüquqi təsbitini ilk öncə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 43-cü maddəsində tapmışdır. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, “heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum oluna bilməz və dövlət yaşayış binalarının və evlərin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür”. Konstitusiyaya müddəasının normativ məzmunundan görünür ki, mənzil hüququ: şəxsin yaşayış yeri kimi mənzildən çıxarılmasının yolverilməzliyi və xüsusi tədbirlər görülməklə mənzilə sahib olmaq hüquqlarının məcmusundan ibarətdir. Başqa cür desək, mənzil hüququ sahəsində dövlətlərin öhdəlikləri iki kateqoriyaya bölünür: hörmət etmək və həyata keçirmək. Hörmət etmək öhdəliyi dövlətdən tələb edir ki, o, layiqli mənzil hüququnun həyata keçirilməsində birbaşa və ya dolaylı müdaxilədən çəkinsin. Həyata keçirmək öhdəliyi dövlətdən tələb edir ki, o, layiqli mənzil hüququnun həyata keçirilməsi üçün müvafiq qanunverici, inzibati,

büdcə, məhkəmə, həvəsləndirici və digər tədbirlər həyata keçirsin. Əlbəttə ki, elan olunmuş hüquqların həyata keçirilməsi onların pozulması və ya mümkünsüzlüyü hallarında hüquq-müdafiə təminatları da nəzərdə tutur ki, bu tədbirlər fonunda layiqli mənzil hüququnun həyata keçirilməsində kənar və qanunsuz müdaxilə edilməsinin qarşısı alınır, qanunverici və digər tədbirlər vasitəsilə layiqli mənzil hüququna toxunan normaların xüsusi subyektlər (korporasiyalar, ev sahibləri, torpaq sahibləri və s.) tərəfindən riayət olunması təmin edilir və s.

Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsində mənzildən istifadə hüququ 5.3, 30.4, 30.5, 32.1, 32.3, 34.1, 35.5, 60.2, 72.0.2 və 118.1-ci maddələrində ifadə olunsada onun normativ məzmunu müəyyən deyil. Lakin, buna baxmayaraq, qanunvericiliyin təhlilindən bu hüququn mahiyyətini müəyyən etmək mümkündür. Belə ki, həmin Məcəllənin 53.3-cü maddəsində qeyd edilir ki, bu Məcəllədə və digər qanunlarda nəzərdə tutulmuş əsaslar və qayda istisna olmaqla, heç kəs yaşayış sahəsindən çıxarıla bilməz və ya heç kimin yaşadığı sahədən istifadə hüququ, o cümlədən kommunal xidmətlərdən istifadə etmək hüququ məhdudlaşdırıla bilməz. Göründüyü kimi, həmin normada mənzildən istifadə hüququ, bir növ hər kəsin yaşayış sahəsindən qanunsuz çıxarılmasının qarşısını almaq və ya mənzildə yaşayışın qanuniliyini müəyyən etməyə yönəlmiş normativ-hüquqi təminat forması kimi çıxış edir. Burada həmçinin yaşayış sahəsindən istifadə hüququnun tərkib elementi kimi kommunal xidmətlərdən istifadə etmək hüququ da göstərilmişdir. Mənzil Məcəlləsinin yuxarıda qeyd edilən digər maddələrində isə xüsusi mülkiyyət, sosial kirayə müqaviləsi, kooperativ pay hü-

ququ olan və digər əsaslarla əldə edilmiş mənzillər üzrə istifadə hüququnun itirilməsi və ona xitam verilməsi əsasları, saxlanması mümkünlüyü, hədləri, rəsmiləşdirilməsi əsasları, istifadə hüququna xitam verilməsinin hüquqi nəticələri, məhdud istifadə hüququ ilə yüklülüyün normativ əsasları, həmçinin mənzildən istifadə hüququna dair mübahisələrin həlli qaydaları nəzərdə tutulmuşdur.

Hüquq ədəbiyyatında mənzildən istifadə hüququna xitam verilməsi əsasları müxtəlif meyarlara görə təsnif edilir. Məsələn, T.V.Qançin qeyd edir ki, hüquqi məzmununa görə, yaşayış binalarından istifadə hüququna xitam verilməsi üçün əsaslar formal, məsələn, istifadəçi tərəfindən yaşayış sahəsinin mülkiyyət hüququ əldə etməsi yolu ilə "mənim-sənilməsi" və faktiki olanlara bölünə bilər. Faktiki əsaslara aşağıdakılar daxildir: mülkiyyətçi ilə istifadəçi arasındakı ailə münasibətlərinə xitam verilməsi, mənzildən istifadə hüququnun vəsiyyət təslim edilməklə verildiyi müddətin sona çatması, öhdəlikdə olanla ömürlük mənzildən istifadə müqaviləsinə xitam verilməsi, mənzildən istifadə hüququndan imtina edilməsi və digərləri (4, s.21).

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi əsasında, əmlaka, o cümlədən mənzilə dair hüquq münasibətləri bilavasitə 96, 139, 146, 158, 228, 267, 684, 748, 1207 və 1208-ci maddələrinin normativ məzmunu baxımından təhlil olunmalıdır. Belə ki, mənzildən istifadə hüququ Mülki Məcəllənin 139.1 və 158.1.2-ci müddəaları çərçivəsində mülkiyyət, o cümlədən əmlak hüququ kontekstində nəzərdən keçirilmişdir. Həmin maddələrə əsasən, mülkiyyət hüququ ilə yanaşı, əmlakdan istifadə hüququ da əmlak hüquqları sayılır (m. 158.1.2) və istifadə hüququ, həmçinin bu hüquqların məhdudlaşdırılması, əmələ gəl-

məsi, başqasına keçməsi və xitamı bu Məcəllədə və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda qeydə, o cümlədən dövlət qeydiyyatına alınmalıdır. Həmçinin həmin Məcəllənin 139-1.1-ci maddəsi, daşınmaz əmlak üzərində hüquqların əmələ gəlməsi, başqasına keçməsi, məhdudlaşdırılması (yüklülüüyü) və xitam verilməsinin dövlət qeydiyyatı üçün əsaslarını nəzərdə tutur ki, mənzildən istifadə hüququna dair hissədə aşağıdakıları nəzərə almaq olar: qanunla müəyyən edilmiş qaydada icra hakimiyyəti və bələdiyyə orqanları tərəfindən müvafiq olaraq dövlətə və ya bələdiyyələrə məxsus olan daşınmaz əmlakın özgəninkiləşdirilməsinə, icarəsinə, istifadəsinə, ipoteka qoyulmasına dair qəbul olunmuş aktlar; qanunla müəyyən edilmiş qaydada ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar tərəfindən keçirilən açıq hərracın nəticələrinə dair yekun protokol, habelə təkrar hərrac baş tutmamış elan edildikdə, ipoteka predmetinin ipoteka saxlayan tərəfindən əldə olunmasına dair protokol; daşınmaz əmlak barəsində notariat qaydasında təsdiq edilmiş müqavilələr, və rəsəlik hüququ haqqında, ər-arvadin ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında, yaşayış evlərinin, mənzillərin açıq hərracdan əldə olunmasına dair şəhadətnamələr, mənzil sertifikatı; qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarları; 2006-cı il iyulun 6-dək müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən verilmiş daşınmaz əmlak üzərində hüquqları təsdiq edən aktlar, şəhadətnamələr və qeydiyyat vəsiqələri; mənzil-tikinti kooperativi binasında yaşayış (qeyri-yaşayış) sahəsinin verilməsi barədə mənzil-tikinti kooperativi üzvlərinin ümumi yığıncağının qərarı (qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş pay haqqı tam ödənildikdə); “Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublika-

sının Qanunu qüvvəyə minənədək əldə edilmiş və yaranmış daşınmaz əmlak obyektləri üzərində hüquqların əldə edilməsini təsdiq edən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən sənədlər; Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi qüvvəyə minənədək (2013-cü il yanvarın 1-dək) inşa edilmiş tikililərə dair müvafiq sənədlər; Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən (2013-cü il yanvarın 1-dən) sonra inşa edilən tikililərə dair müvafiq sənədlər; Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsi qüvvəyə minənədək (2009-cu il oktyabrın 1-dək) dövlət və ya ictimai mənzil fondundan yaşayış sahəsinin verilməsinə dair müvafiq icra hakimiyyəti orqanının sərəncamı, order və ya mənzil kirayəsi müqaviləsi; 2006-cı il iyulun 6-dan 2009-cu il iyunun 24-dək müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən daşınmaz əmlaka dair verilmiş şəhadətnamələr.

Bununla bərabər, Mülki Məcəllənin 146 və 152-ci maddələri, mülkiyyət hüququ əsasında istifadə hüququnun anlayışını verməklə, onun yaranmasının asılı olduğu zaman anını da dəqiq ifadə edir. Mülki Məcəllənin 228-ci maddəsi isə, mülkiyyətçinin ailə üzvləri ilə digər ailə üzvlərin subyektiv tərkibini fərqləndirməklə yanaşı, bu şəxslərin mənzil, o cümlədən yaşayış sahəsindən istifadə hüquq münasibətlərinə dair normaları özündə ifadə edir. Həmin müddəalar, həmçinin yaşayış binasının tərkib hissəsi mülkiyyətçisinin ailə üzvləri və digər şəxslər yaşayış binasından istifadə hüququna, bu hüququn əmələ gəlməsi, həyata keçirilməsi şərtləri və xitamına dair formal tələbləri, kompensasiya verməsi ilə xitam verilə bilməsi hallarını, qadağaları (məhdudiyətləri), xitam verilməsini istisna edən halları və istifadə hüququnun pozul-

masından müdafiə təminatlarını nəzərdə tutur. Həmin maddəyə əsasən, bilavasitə mülkiyyətçinin onunla birgə yaşayan əri (arvadı), valideynləri, uşaqları ailə üzvləri, onların əri (arvadı) isə digər ailə üzvləri hesab olunurlar, ailə üzvlərinin öz yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarını mənzilə köçürməsi mülkiyyətçinin razılığından asılı olmadığı və həmin şəxslərin istifadə hüququ mülkiyyətçi ilə ailə münasibətlərinə xitam verildiyi halda da saxlanıldığı təqdirdə, mülkiyyətçinin ailə üzvlərinin ərinin (arvadının) mənzilə köçürülməsi mülkiyyətçinin razılığı ilə şərtlənir. Bundan başqa, Mülki Məcəllə (96.2; 232; 267.1; 748-2.2; 1207; 1208.1 və 1208.2-ci maddələri) ilə istifadə hüquq münasibətləri üzrə yaşayış binasının tərkib hissəsinin istifadə hüququ ilə yüklü edilməsinin hüquqi nəticələri, ona dair etiraz verilməsi müddəti və əsasları, əmlakdan istifadə hüququnun məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin nizamnamə kapitalındakı paya təsiri, mənzilə uzufukt halında, mənzilə lizinq müqaviləsi bağlandıqda və vəsiyyət tapşırığı verildikdə bu əmlaklardan, o cümlədən mənzildən istifadə hüququnun nəticələri öz normativ həllini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun çoxsaylı qərarlarında (Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 60-cı maddəsi haqqında 12 mart 1999-cu il, Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 54-cü maddəsinin birinci hissəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin III hissəsinə, 43-cü maddəsinə və 71-ci maddəsinin II hissəsinə uyğunluğu haqqında 14.04.2000-ci il, «Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin və Mənzil Məcəlləsinin 123-cü maddəsinin birinci hissəsinin şərh

edilməsinə dair» 27.07.2001-ci il, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinə dair 27.05.2008-ci il, «Azərbaycan Respublikasında mənzil fondunun özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci, 5-ci və 12-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 21.12.2012-ci il, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci və Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair 8.10.2013-cü il, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.1 və 228.2-ci və Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.1 və 30.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair 16.12.2014-cü il, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 271.1-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 158.2 və 158.4-cü maddələri baxımından şərh edilməsinə dair 3.11.2015-ci il, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinə əsasən əmələ gələn istifadə hüququna xitam verilməsinə dair 29.03.2016-cı il, «Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cu maddəsinin birinci hissəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair 24.09.2020-ci il, Ə.Ə.İbrahimovun şikayəti üzrə 12.04.2004-cü il, F.Ə.Hüseynov və A.Ə.Qasımovun şikayətləri ilə əlaqədar 19.11.2004-cü il, R.Ağalarovun şikayəti üzrə 26.09.2007-ci il, S.Ə.Svetlananın şikayəti üzrə 18.07.2008-ci il, A.M.Cavidanın şikayəti üzrə 14.11.2008-ci il, N.Hacıyevanın şikayəti üzrə 10.03.2020-ci il və «Fortis-Bayıl» Mənzil-Tikinti Kooperativinin şikayəti üzrə 31.05.2020-ci il tarixli qərarları və s.) ailə üzvləri və digər şəxslərin yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququnun yaranması şərtləri, istifadə hüququnun mahiyyəti, mənzilə istifadə hüququnun anlayışı,

yanması üçün mütləq şərtlər, yaşayış sahəsi üzrə mülkiyyət hüququnun xüsusiyyətləri, istifadə hüququnun müdafiəsi, istifadə hüququnun etibarlılığı, yaşayış sahələri ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsinin normativ hüquqi əsası, istifadə hüququnun xitamına mane olan hallar, bu hüquqa xitam verilməsinin mümkünlüyü, istifadə hüququna kompensasiya verilməsi ilə xitamı üçün səbəblər, yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququna ehtiyacı aradan qaldıran hallar, mənzilə köçürülmə əsasları, ailə üzvləri və digər şəxslərin dairəsi, mənzilin yüklülüyü zamanı mənzil hüququnun tənzimlənməsi, ipoteka mübahisələri üzrə ailə üzvlərinin mənzildən çıxarılmalarının mümkünlüyü, ipoteka qoyanla birlikdə yaşayan yetkinlik yaşına çatmış ailə üzvlərinin hüquqları, mənzil xidmətləri, o cümlədən çoxmənzilli yaşayış sahələrində kommunal xidmətlərin tənzimlənməsi məsələlərinə dair hüquqi mövqeyi ifadə olunur.

Bundan başqa, həmin qərarlar yaşayış evindən istifadə edilməsi ilə əlaqədar qanunvericiliyin zamana görə tətbiqi məsələlərini əhatə etməklə yanaşı, istifadə hüququna xitam verilməsinin bütün mümkün səbəb və əsaslarına da toxunur. Mənzilə köçürülmə (qeydiyyatın yaşayış sahələrinə köçürülməsinə əsas, icarədarın özü ilə birlikdə yaşayan ailə üzvlərinin mənzilə köçürülməsi, digər ailə üzvlərinin (ərin, arvadın) mənzilə köçürülməsi), mənzilə istifadə hüququnun yaranması (kirayəçinin ailə üzvlüyü mənzildən istifadə hüququnun yaranmasının mühüm şərti kimi, yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi olmayan istifadəçilərin hüququ, yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququ, yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə etmək səlahiyyətini təmin edən hüquq, ailə üzvlərinin istifadə

hüququ, yaşayış sahəsi üzrə mülkiyyət hüququnun xüsusiyyətləri, mənzildə yaşayan şəxslərin mülkiyyət hüququ, istifadə hüququnun yaranması üçün mütləq şərtlər, yaşayış sahəsindən istifadə hüququ mənzil hüququnun elementi kimi, yaşayış sahəsindən istifadə hüququ mənzil hüququnun əsas təminatı kimi, yaşayış sahəsinə mülkiyyət hüququnun tənzimlənməsi zamanı nəzərə alınmalı hallar, yaşayış sahələri ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsinin normativ hüququ əsası), mülkiyyətçi ilə birgə yaşayan və yaşamayan ailə üzvlərinin istifadə hüququnun yaranması halları (MM-in 228.5-ci maddəsinin mənası baxımından), mənzil hüququnun mühüm elementi kimi müəyyən olunmuş mənzildən istifadə hüququnun müdafiəsi məsələləri də Konstitusiya Məhkəməsi Penumunun müzakirə predmetini təşkil etmişdir. Bundan başqa, istifadə hüququnun etibarlılığı, ailə üzvləri və digər şəxslərin tərkibi, onların mənzildən istifadəsinin hüquqi əsasları, icarədarın və ya onun ailə üzvlərinin yaşayış sahəsindən getməsinin və mənzili tərk etmənin hüquqi nəticələri və s. məsələlər də Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun hüquqi mövqeyi ilə əhatə olunur.

İctimai münasibətlərdə daha çox mübahisəli məqamlar kimi yüklü mənzillər üzrə istifadə hüququna dair münasibətlərin tənzimlənməsi məsələləri çıxış edir ki, bu da Konstitusiya Məhkəməsi Plenumu tərəfindən yetərincə tədqiq olunmuşdur. Bu baxımdan, mənzilin yüklülüyü zamanı mənzil hüququnun tənzimlənməsi, girov zamanı mülkiyyətçi ilə birlikdə yaşayan yetkinlik yaşına çatmış ailə üzvlərinin və digər şəxslərin razılıqlarının alınması, ipoteka mübahisələri üzrə ailə üzvlərinin mənzildən çıxarılmalarının mümkünlüyü, ipoteka qoyan, onunla birlikdə yaşayan

yetkinlik yaşına çatmış ailə üzvlərinin hüquqları, ailə üzvlərinin və digər şəxslərin razılıqlarının girov (ipoteka) müqaviləsinin etibarsızlığına təsiri, mülkiyyətçinin hüquqlarının üçüncü şəxslərdən müdafiəsi, yaşayış sahəsinin mülkiyyət formasının dəyişdirilməsinin hüquq və vəzifələrin həcminə təsiri, mülkiyyət hüququnun yaşayış sahəsindən istifadə hüququndan fərqi və s. məsələlərə dair Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi mənzil hüquq münasibətlərinin həlində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mənzildən istifadə hüququnun məzmununun müəyyən olunmasında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun hüquqi mövqeyinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Plenum Mülki Məcəllədə “istifadə” sözünün, mahiyyətə, müxtəlif institutlarla bağlı müddələrdə geniş şəkildə işlədilməsini qeyd edərək, “istifadə hüququ” ifadəsinin əmlak hüquqlarının hər hansı bir növünü deyil, müəyyən bir hüququn həyata keçirilmə şəklini (formasını) ifadə etdiyini göstərmişdir. ...Mülki Məcəllənin 228-ci maddəsində yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə etmək səlahiyyətini təmin edən hüquq, mülki qanunvericilikdə məhdud əşya hüquqlarına dair nəzərdə tutulan bütün xüsusiyyətləri özündə əks etdirdiyinə görə, məhdud əşya hüququdur. Bu hüququn hansı növ məhdud əşya hüququ olduğunun müəyyən edilməsi məsələsinə gəldikdə isə Plenum hesab edir ki, Mülki Məcəllənin 228-ci maddəsində nəzərdə tutulan hüquq mahiyyət etibarilə servitutdur. ...Bunun tək istisnası, Mülki Məcəllənin 255.8-ci maddəsində nəzərdə tutulan şəxsi servitutdur. ...Şəxsi servitut müqavilə azadlığı və mülkiyyət hüququnun predmeti barəsində mülkiyyətçinin sərbəst sərəncam vermə azadlığına sahib olması

nöqtəyi-nəzərindən yalnız mülkiyyətçinin ailə üzvləri üçün deyil, istənilən fiziki şəxslər üçün Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan qaydalar çərçivəsində təsis edilə bilər. Bu maddələrə əsasən, əldə olunan istifadə hüququ öz sahibinə yalnız aid olduğu yaşayış sahəsindən şəxsi ehtiyacını qarşılamaq imkanını təmin edir (yaşayış sahəsindən fayda götürmək, yəni əvəzli olaraq başqalarının istifadəsinə vermək imkanını təmin etmir). Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan “istifadə hüququ” Mülki Məcəllənin 255.8-ci maddəsində nəzərdə tutulan şəxsi servitutla eyni hüquqi mahiyyətə malikdir. Həmin maddədə nəzərdə tutulan “istifadə hüququ”nun qüvvədə olan mülki qanunvericilikdə nizamlanan şəxsi servituddan tək fərqi mahiyyət baxımından deyil, sırf əmələ gəlmə forması baxımındandır (Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinə əsasən əmələ gələn istifadə hüququna xitam verilməsinə dair 29 mart 2016-cı il Qərarı). Mənzil Məcəlləsinin 30-cu maddəsində göstərilən şəxslərin yaşayış sahəsindən istifadə edə bilmələrinə hüquqi əsas yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə bağlanan müqavilələr və onlara əsasən həyata keçirilən mülki hüquqi əməliyyatlar sayəsində əldə edilən hüquqlar deyil, məhz yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə olan ailə münasibətləri sayəsində yaranan hüququn həyata keçirilməsidir” (Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cu maddəsinin birinci hissəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair 24.09.2020-ci il tarixli Qərarı).

Beləliklə, mənzil qanunvericiliyinin və hüquq ədəbiyyatının müqayisəli şəkildə təhlili, o cümlədən mənzil hüquq münasibətlərinin xarakteri, qanunvericilik və digər hüquqi sənədlərdə ifadə olunan mənzil hüququnun normativ məzmunu və müdafiə təminatları, mənzildən istifadə hüququnun mahiyyəti barədə də dəqiq nəticəyə gəlməyə imkan verir. Belə ki, mənzildən istifadə, həmçinin mənzil kommunal xidmətlərdən istifadə imkanı “hüquqi” cəhətdən (normativ-hüquqi formada) təmin olunmuş formada təzahür etdiyindən, mənzildən istifadə hüququ da hər kəsin konstitusion və beynəlxalq hüquqla müəyyən edilən mənzil hüququnun, o cümlədən mənzildən qanunsuz çıxarılmasının yolverilməzliyinin realizə təminatı kimi çıxış edir ki, bu da onun kompleks normativ-hüquqi təminatlarının (hüququn əldə edilməsi, itirilməsi və s.) müəyyən olunmasını şərtləndirir. Başqa sözlə desək, mənzildən istifadə imkanının öz təbiət və məzmununa görə hüquqi xarakter daşması, dövlət vəzifəsi yarada bilməsi ilə izah olunmaqla, ümumilikdə, hakimiyyətə müəyyən tələblər kimi dövlətin şəxsin yaşayış təminatlarına kömək edilməsinə, şəxsiyyətin ləyaqət və mənəvi inkişafına aid olan vəzifələri kimi özünü təsdiq edir ki, bu da onun mahiyyətini ifadə edir.

Mənzildən istifadə hüququnun mahiyyətinin müəyyən olunması isə, onun anlayışı barədə dəqiq nəticəyə gəlməyə imkan verir. Belə olan halda mənzildən istifadə hüququna aşağıdakı məzmununda anlayış vermək olar: mənzildən istifadə hüququ mənzil-hüquq münasibətlərindən irəli gələrək, mənzildə faktiki yaşamaqla ifadə olunan, mənzildən istifadə imkanını təmin edən, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda mənzilə olan ehtiyacın ödənilməsinə yönəlmiş, əldə

edilməsi və itirilməsi qanunla müəyyən olunan və məhkəmə müdafiəsi təminatlarını özündə ehtiva edən normaların məcmusudur. Mənzildən istifadə hüququ anlayışının dolğun məzmunu isə, bu sahədə ziddiyyətli hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi və məhkəmə müdafiəsi təminatları baxımından həll edilməsi kontekstində olduqca əhəmiyyətli hesab oluna bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan yeni dünya düzənində də təşəbbüs göstərən ölkə olacaq. Azərbaycan qəzeti. 13.01.2022-ci il.
2. Батычко В.Т. Жилищное право. Конспект лекций. Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2009. http://www.aup.ru/books/m238/2_1.htm (11.05.2022-ci il).
3. Басин Ю.Г. Вопросы советского жилищного права. Алма-Ата, 1983.
4. Ганчин Т.В. Право пользования жилым помещением лиц, не являющихся собственниками: теоретический и практический аспект. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2009.
5. Городов О.А. Крашенинников П.В. Жилищное право. - М.: Статут, 2000. - 237 с.
6. Маслов В.Ф. Защита жилищных прав граждан. Харьков, 1970.
7. Право на достаточное жилище. Изложение фактов № 21/Rev.1// Управления Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека. <http://www.unhcr.org/unhcrp> (12.05.2022-ci il).
8. Скрипко В.Р. Право граждан Российской Федерации на жилище // Государство и право. 1996. N 2. с.29-35.
9. <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/> (12.05.2022-ci il).

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE RIGHT TO USE HOUSING LAW

**Shahriyar Ibrahim Aliyev, Doctor of Law,
Solmaz Shirvan Azimli, master,
Zaur Taleh Bandaliyev, master.**

In the article, the right to housing is considered as the basic human right to ensure normal human life, and the legal nature of housing relations, the concept and essence of housing law are analyzed on the basis of international legal documents and legal literature. The article also lists the administrative and legal measures taken in the field of normative regulation of housing relations, given a broad concept expressing the essence of the right to use housing.

Key words: field of law, human rights, legal relations, public relations, property law, housing law, housing legislation, housing relations, right of use, place of residence, international law, international norms, national acts.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРАВА ПОЛЬЗОВАНИЯ ЖИЛИЩЕМ

**Алиев Шахрияр Ибрагим оглы, д.ю.н.,
Азимли Солмаз Ширван кызы, магистр,
Бандалиев Заур Талех оглы, магистр.**

В статье право на жилище рассматривается как основное право человека, обеспечивающее нормальную жизнедеятельность человека, а правовая природа жилищных отношений, понятие и сущность жилищного права анализируются на основе международно-правовых документов и юридической литературы. Также в статье перечислены административно-правовые меры, принимаемые в сфере нормативного регулирования жилищных отношений, в том числе права пользования жилым помещением, а также дано широкое определение права пользования жилым помещением.

Ключевые слова: область права, права человека, правоотношения, общественные отношения, право собственности, жилищное право, жилищное законодательство, жилищные отношения, право пользования, место жительства, международное право, международные нормы, национальные акты.

BARINMA HUKUKUNIN KAVRAMI VƏ ÖZÜ

**Eliyev Şehriyar İbahim oğlu, h.e.d,
Ezimli Solmaz Şirvan kızı, mastır,
Bendeliyev Zaur Taleh oğlu, mastır.**

Makalede, barınma hakkı, bir kişinin normal yaşamını sağlayan temel bir insan hakkı olarak ele alınmakta ve barınma ilişkilerinin hukuki niteliği, barınma hukuku kavramı ve özü, uluslararası yasal belgeler ve hukuk edebiyatı temelinde analiz edilmektedir. Makale ayrıca, konut kullanma hakkı da dahil olmak üzere konut yasal ilişkilerinin normatif düzenlenmesi yönünde alınan idari-hukuki tedbirlerin yanı sıra konut kullanma hakkının özünün geniş bir tanımını da listeliyor.

Anahtar Kelimeler: hukuk alanı, insan hakları, hukuki ilişkiler, halkla ilişkiler, mülkiyet hukuku, konut hukuku, konut mevzuatı, konut ilişkileri, kullanım hukuku, yasal durum, ikamet yeri, ikamet yeri.

İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ – MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏRKİB HISSƏSİ KİMİ

Bəhram Zahidov,
Azərbaycan Respublikası Veteranlar
Təşkilatının hüquq və kadrlar şöbəsinin
müdiri, h.e.d., professor;
Üzeyir Həsənzadə,
hüquqşünas.
e-mail: bahram-zahidov@rambler.ru

Hər şeydən əvvəl, müasir dünyanın son dərəcə aktual və vacib olan problemlərindən birinə – informasiya təhlükəsizliyinin etibarlı müdafiəsi problemlərinə həsr olunmuş elmi konfransın təşkilatçılarna dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Müasir tədqiqatlar və normativ-hüquqi

aktlar bu günkü müzakirə mövzusunun açarı hesab edilən “informasiya” məfhumunun – şəxslər, əşyalar, faktlar, hadisələr, proseslər, bir sözlə hər şey haqqında məlumatlar sistemi olduğunu təsdiq edir. Müasir informasiya cəmiyyətində isə informasiyalar – bütün ictimai-siyasi quruluşlarda, bütün ölkələrdə və bütün xalqlarda işləyə bilən universal bir valyuta, dəyərlər sistemi hesab olunur. Realıq bundan ibarətdir ki, bu gün informasiyanın səviyyəsi və imkanları, ölkələrin inkişaf səviyyəsinin və qüdrətinin əsas göstəricisi kimi xarakterizə olunur. İzahlı lüğətlərdə bir qayda olaraq “təhlükəsizlik” məfhumu “təhlükə olmayan”, “təhlükəni istisna edən vəziyyət”

Qloballaşan dünyada sürətlə artan kibercinayət-karlıqla mübarizə sahəsində ölkəmizdə ardıcıl və sistemli tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bu sahədə informasiya təhlükəsizliyinin etibarlı müdafiəsinin təmin edilməsi, ölkəmizin geopolitik cəhətdən mürəkkəb bir regionda yerləşməsi, təbii ehtiyatlarının və enerji resurslarının bolluğu, habelə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə ədalətsiz olaraq cəlb edilməsi kontekstində, faktiki surətdə müharibə vəziyyətində olması ilə əlaqədar olaraq, son dərəcə aktual mahiyyət daşıyır.

Statistik məlumatlar ölkəmizdə kibercinayətkarlığın ildən-ilə artmasını və genişlənməsini təsdiq edir. Buna görə də informasiya təhlükəsizliyinin etibarlı müdafiəsinin hüquqi əsaslarının daha da təkmilləşdirilməsinə, inzibati və cinayət hüquqi vasitələrdən istifadə etməklə onun müdafiəsinə diqqətin artırılmasına və belə kriminal əməllərlə mübarizə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə zərurət vardır. Məqalədə bu məsələnin hüquqi aspektləri təhlil edilir və informasiya təhlükəsizliyinin etibarlı şəkildə müdafiə olunmasını təmin edən normaların və vasitələrin təkmilləşdirilməsinə dair fikir və mülahizələr irəli sürülür.

Açar sözlər: kibercinayətkarlıq, geopolitika, informasiya təhlükəsizliyi, cinayət hüququ, inzibati hüquq, mübarizə mexanizmləri, təkmilləşdirmə, cinayət hüquq normaları, cəza siyasəti.

kimi səciyyələndirilir. Milli təhlükəsizlik – milli mənafeyin təşkilatlanmış formada müdafiəsi hesab edilir. H.Kisincer milli təhlükəsizliyi millətin həyat tələbatının ödənilməsi hesab edirdisə, Z.Bejinski bunu

ölkənin hərbi qüdrətinin iqtisadi, sosial, siyasi, mənəvi inkişafının təmin olunması vəsitəsi kimi qiymətləndirirdi. Bunlar dünyanı idarə edən “Roma klubu”nun, “Tavistok insan münasibətləri institutu”nun, “Stenford təhqiqatlar institutu”nun, “Sosial münasibətlər institutu”nun, “Üçyüzlər komitəsi”nin başlıca simalarından hesab edilirlər.

Azərbaycan Respublikasının “Milli təhlükəsizlik haqqında” Qanununun 1-ci maddəsində milli təhlükəsizlik – dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin olunması vəziyyəti kimi müəyyən edilmişdir. Həmin Qanunun 7.9 maddəsi informasiya sahəsində əsas təhdidlərin istiqamətlərini göstərmiş, 20-ci maddəsi informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyi təmin edən tədbirlər sistemini, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat haqqında” 3 avqust 2004-cü il tarixli Qanunun 17-ci maddəsi – informasiya təminatının başlıca meyarlarını müəyyən etmişdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, milli təhlükəsizlik, qlobal institut kimi öz tərkibində bir çox sahə elementlərini ehtiva etsə də, onun başlıca institutlarından biri də geniş mənada informasiya təhlükəsizliyi hesab olunur. Çünki təhlükəsizliyi təmin edən bütün sahələrdə – informasiyanı toplamaq, təhlil etmək, tədqiq etmək, mühafizə etmək kimi fəaliyyət elementləri geniş şəkəkdə istifadə edilir. Başqa sözlə, informasiya təhlükəsizliyini təmin etmədən, ölkənin milli təhlükəsizliyini təmin edilməsi mümkünsüzdür. Buna görə də informasiya təhlükəsizliyinin faktiki olaraq təmin edilməsi bu gün müasir millətlərin və dövlətlərin talehyüklü

problemlərindən birinə çevrilmişdir. Bu sahədə ABŞ, Rusiya, Almaniya, Böyük Britaniya, Yaponiya, Çin, Cənubi Koreya və digər inkişaf etmiş ölkələr öndə olsalar da, lakin qlobal problem kimi məsələnin aktuallığı, ilk dəfə olaraq ABŞ-da dərinlən təhlil edilmiş və bu sahəyə böyük diqqət yetirilmişdir. Bu da ABŞ-ın hərbi, iqtisadi, texnoloji, elm sahəsində super dövlət, dünyanın güc mərkəzinə çevrilmək arzusundan qaynaqlanmışdır. II Dünya Müharibəsi dünyanın “kommunizm kabusundan qurtarmaq” arzusunu reallaşıdırma bilmədiyi halda, ABŞ-ın rəhbərləri hələ, 1945-ci ildə məşhur “Dalles planı” adlanan yeni ideyanı dövriyyəyə buraxdılar. Məxfi səciyyə daşıyan bu müdhiş plan – “insan şüurunun və tərəkürünün dəyişdirilməsinin mümkünlüyü” hipotezasına əsaslanırdı. Başqa sözlə, bu təlim “insan obrazının dəyişdirilməsi” (“changing images of man”) proqramı adlanırdı. Dövlət, Amerika elmi qarşısında, insan şüuruna və tərəkürə idarə olunan xaos təlqin etməklə, insan üçün ən ülvi dəyərlərin və ideyaların onun beynindən çıxarılması yolu ilə, konkret Mərkəzdən asılı vəziyyətə salmaq, nəticədə bu Mərkəzin sifarişi əsasında, hər hansı bir şəxsin müəyyən bir məqsədə və təyinatə yönəldilməsi ideyasının, kənardan onun şüuruna yeridilməsi və ya təlqin edilməsi sahəsində mükəmməl texnologiyaları hazırlamaq kimi məsul bir vəzifə qoymuşdu. Təsədüfi deyil ki, müəyyən bir müddət keçdikdən sonra Pentaqon rəhbərləri qarşıya qoyulan bu vəzifənin uğurla başa çatdırılmasını obrazlı şəkildə ifadə edərək göstərirdilər ki, biz, inkişafın elə bir səviyyəsinə nail olmuşuq ki, daha heç kim əsgər olmayacaq, biz hamımız döyüşün birgə iştirakçılara çevriləcəyik. Tapşırıq belədir: Daha canlı qüvvələri – əsgərləri yox, ümu-

miyyətlə, əhalinin dünyagörüşünü və baxışlarını dağıtmaq, sosiumu birdəfəlik məhv etmək vəzifələrini həll etməliyik. Hazırda dünyada baş verən qlobal proseslər – terrorçuluq, narkobiznes, insan alveri, silah alveri, millətlər, dinlər, nəsillər, cinslər arasındakı münəfişlərin və müharibələrin sürətlə genişlənməsi, transmilli mütəşəkkil cinayətlərin, zorakılığın və qəddarlığın, qeyri-insani və qeyri-əxlaqi hərəkətlərin artması və genişlənməsi, İŞİD, Taliban, Ukrayna hadisələri və s. bütün bunlar, ABŞ və digər super dövlətlərin “Dalles planı”nın artıq həyata keçirilməsi, idarə olunan kaosun dövrüyyəyə buraxılması təəssüratını yaradır. “Yeni dünya nizamı”nın yaradılması, “Mason lojası”nın, Avropanın “Qara aristokratiyası”nın, “Roma klubu”nun, “Vahid dünya hökuməti”nin diktəsi altında – “texnotronika” (Z.Bejinski) vasitəsilə hər bir insanın şüuru və təfəkkürü üzərində biokimyəvi və psixi vasitələrlə sosial və siyasi nəzarətin tam həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Bu işə əvvəlcədən düşünülmüş və hazırlanmış xüsusi vasitələrlə – şəbəkə səciyyəsi daşıyan çoxsaylı üsul və vasitələrlə, mübahisəsiz qaydada həyata keçirilə bilərdi. Beynəlxalq və regional təşkilatlar, NATO, “Mossad”, İnterpol, Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi, “Harvard Psixoloji Klinika”, “Elmi siyasətin tədqiqi institutu”, “Sistemlərin inkişaf korporasiyası” və onlarla digər qurumlar bu işə səfərbər edilmişlər. Sistemli şəkildə həyata keçirilən bu siyasət, eyni zamanda bəşəriyyət əleyhinə müxtəlif səciyyə daşıyan kriminal əməllərlə – narkobizneslə, pornoqrafiya ilə, silah alveri ilə, informasiya məlumatlarının və texnoloji sirlərin oğurlanması ilə, çirkli pulların yuyulması ilə, münəfişlərin qızıqdırılması ilə, müharibələrin, terrorçuluğun, dövlət çevrilişlərinin,

rəngli inqilabların həyata keçirilməsi və onlarla digər vasitələrlə reallaşdırılmalı idi. Bu qlobal tədbirlər sisteminin icrasında müasir informasiya texnologiyalarından, kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarından geniş istifadə edilir, insan psixikasına və şüuruna təsir edən, asılılıq yaradan vasitələr, təzyiqlər, meyillər şüurlu və məqsədli şəkildə geniş təbliğ olunmanı tələb edir. Super güclərin ciddi nəzarəti altında bu tədbirlər sistemi dünyada əsaslı dəyişikliklərə, dəyərlər sisteminin böhranına gətirib çıxarır. Böyük bir şəbəkə bu işə cəlb edilmişdir. Televiziyalar, qəzetlər, saytlar, digər kütləvi informasiya vasitələri müxtəlif təyinatlı qrantlar hesabına fasiləsiz olaraq “ödənişli proqramlar” və ya “layihələr” əsasında xüsusi fəallıq göstərir. Böyük və super dövlətlər yeni və kiçik dövlətləri təhdid edir, onların sərvətlərini ələ keçirir və rəngli inqilablar, demokratiya adı altında onları təhdid edirlər. İkili standartlar həyat tərzinə çevrilmişdir. Beynəlxalq təşkilatlar böyük dövlətlərin diktəsi ilə işləməkdədirlər. Mənəvi-əxlaqi dəyərlərin yüksək olduğu cəmiyyətlərdən fərqli olaraq, pul, kapital böyük qələbə qazanmış və hakim mövqə əldə etmişdir. Bəşəriyyətin əşrəfi olan insan ucuzlaşdırılmış, klonlaşdırılmış, ekvivalent vasitəsinə çevrilmiş, insan hüceyrələri kodlaşdırılmış, qəddarlıq, amansızlıq, əxlaqsızlıq həyat normasına çevrilməyə istiqamətləndirilmişdir. Ekstrasenslərin, psixoloqların, falçıların – insan ruhuna və psixikasına təsir edən aşkar fəallığı, kibercinayətkarlığın şəbəkə imkanlarının tətbiqi və gözlənilən daha böyük təhlükələr irəli sürdüyümüz müddəaların əsaslılığını qətiyyətlə təsdiq edir. Dünya və bəşəriyyət çox narahatdır. Yaşadığımız Yer kürəsi yeni bir müharibənin – III Dünya Müharibəsinin təhlükəsi

ilə üz-üzədir. Bütün bunlar informasiya təhlükəsizliyinin etibarlı müdafiəsinə diqqətin artırılmasını bir daha aktuallaşdırmışdır. Elə bu günkü konfrans da məhz bu narahatçılığın nəticəsi hesab oluna bilər.

ABŞ-da, yüksək inkişaf etmiş Yaponiya, Almaniya, İngiltərə, Hollandiya, Rusiya, Cənubi Koreya kimi ölkələrdə “postindustrial”, “yüksəkendustrial”, “informasiya-industrial” və “informasiya” cəmiyyətləri öz qlobal inkişafını, daha çox informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının müasir nailiyyətləri əsasında inkişaf etdirirlər. Bu sahədə elektron hesablama maşınlarının, bioelektronik və psixokompyuter texnologiyalarının, informasiya-elektron sistemlərinin çeşidli inkişafı dünyada, ümumiyyətlə informasiya təhlükəsizliyinin daha etibarlı müdafiəsinə zərurət yaratmışdır. Cəmiyyətin, dövlətin və insanın həyatının və fəaliyyətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, orada müasir informasiya texnologiyalardan ən müxtəlif istiqamətlərdə və formalarda geniş istifadə edilməsin. Bu proseslər kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə gündən-günə inkişaf edir və dərinləşir. İnsan beyninin, düşüncəsinin və qəlbinin alqoritmlərinin tədqiqi, bu sahədə bioloji və fizioloji proseslərin ultrabənövşəyi şüalara və xarici təsirlərə reaksiyasının, stressin, yorğunluğun, depressiyanın, dezinformasiyanın, psixotronik texnologiyaların, şüurun və təhtəşüurun müsbət və mənfi yönümlərinin öyrənilməsi, psixikanı dəyişmək, məhv etmək, insanı zombiləşdirmək, kənardan asılı salmaq, şəxsiyyətin deformasiyasını və kənar təsirlərə tabeçilik mexanizmlərinin tədqiqi və bütün bu proseslərin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində əldə edilən müasir elmi nailiyyətlər insanı heyrətə gətirir. Bu texnologiyaların əsası, yuxarıda qeyd edildiyi ki-

mi, super dövlətlərin güclənməsinə, onların hərbi qüdrətinin artırılmasına xidmət edir. Zaman keçdikcə, onların bir hissəsi mülki həyatda istifadə edilməyə istiqamətləndirilir. Bu gün mobil telefon rabitəsi, televiziya-ötürücü vasitələrin çeşidli imkanları, nüvə və atom fizikası, günəş enerjisi, internet və digər texniki vasitələrin səviyyəsi və geniş miqyasda tətbiqi həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Buna görə də bu gün dünya dövlətlərinin inkişaf səviyyəsi orada elm və texnikanın inkişaf səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Alimlər cəmiyyətdə, təbiətdə, dövlətdə və insan həyatında baş verən bütün prosesləri dünyada gedən qloballaşma kontekstində izah etməyə çalışırlar. Reallıq isə bundan ibarətdir ki, əslində dünyanın maddi sərhədləri dəyişməzdir. Bununla yanaşı bu gün dünya məhz elmin inkişafı nəticəsində maddi aləmlə yanaşı, paralel olaraq həm də virtual dünyanın, ruhi, mənəvi, ideal və xəyali aləmin – saysız-hesabsız mərhələləri özündə birləşdirən internet məkanının mövcudluğu haqqında dərin elmi tədqiqatlar aparılmasına zərurət yaratmışdır. Dünyanın elmi mənzərəsini, böyük kəşfləri, elmi uğurları, informasiya sirlərini özündə qoruyub saxlayan resursların ələ keçirilməsi uğrunda mübarizə genişlənmişdir. Başqa planetlərdən gələnlərin axtarılıb tapılması, onlarla ünsiyyətin yaradılması, texnoloji uğurlarının öyrənilməsi, yerdən kənardan mövcud olan həyatın dərinə tədqiq edilməsi kimi tələbatlar təbii sərvətlər uğrunda üstünlüyü əldə etməyə hesablanmışdır. Təbiətə çətinliklərdən həmişə qaçan, asan və rahat həyata meylli olan müasir insan texniki vasitələrin köməyi ilə bu gün böyük və geniş imkanlar qazanmışdır. Mürəkkəb sistemlərin, əks əlaqələrin üzvi surətdə vəhdətinə əsaslanan dövlət idarəçiliyinin hə-

yata keçirilməsində, riyaziyyat, texnika və neyrofiziologiyanın birgə səyi ilə yaradılmış kibernetik idarəçilik metodlarının həyata keçirilməsi, elektron hesablama maşınlarının, müxtəlif təyinatlı kompyuterlərdən istifadə, elektron hökumətin yaradılması insanın bir çox problemlərinin həllini asanlaşdırmaqla yanaşı, həm də ona yeni-yeni problemlər və təhlükələr yaratmaqdadır. Dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsində, insanın arzu və tələblərinin reallaşmasında, elektron hökumətin, elektron məhkəmənin, elektron ədliyyənin, elektron təbabətin müasir vəziyyəti və s. bu kimi yeni institutların imkanları genişlənməkdə və inkişaf etməkdədir. Az qala insan təfəkkürü ilə rəqabətə girə bilən internet və kompyuter texnologiyalarının imkanları tarixən çox çətin, mürəkkəb və əziyyətli prosedurlardan kəskin surətdə fərqlənən yeni, müasir və asan üsulların tətbiqi, informasiya daşıyıcılarından daha çevik və geniş mənada istifadə etmək imkanları güclənməkdədir. Bu gün elə bir fəaliyyət sahəsi yoxdur ki, orada informasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə edilməsin. Reallıq bundan ibarətdir ki, texniki-kommunikasiyalardan istifadə etmək nə qədər rahatlıq və komfort yaradırsa, mütənasib qaydada cəmiyyət, dövlət və insan üçün də yeni-yeni təhlükələr yaratmaqdadır. Bu mənada kompyuter cinayətkarlığı belə geniş yayılmış təzahürlərdən birinə çevrilmişdir. Bu sahədə müxtəlif təyinatlı informasiyaların – siyasi, iqtisadi, elmi, texniki, hərbi və s. məlumatların mühafizəsinin təmin olunması həyatı tələbata çevrilmişdir.

Son illər mütəşəkkil cinayətkarlığın bütün təhlükəli, ağır və geniş yayılmış növlərinin həyata keçirilməsində informasiya mənbələrindən və internet imkanlarından geniş is-

tifadə edilməkdədir. SSRİ miqyasında ilk kompyuter cinayətkarlığı 1979-cu ildə, 78584 rubl məbləğində vəsaitin ələ keçirilməsi məqsədilə Vilnus şəhərində törədilmişdir. Sonralar analoji cinayət Qorki (Nijniy Novqorod), Moskva, Sankt-Peterburq, Nyu-York, Təl-Əviv, Rotterdam, Lyuksemburq və digər ölkələrdə də sürətlə artmışdır. Bu qəbildən olan cinayətlər hazırda MDB ölkələrində, Qərb ölkələrində o dərəcədə artmışdır ki, statistiklər hər 12 saniyədən bir dünyada kibercinayətkarlığın baş verməsi nəticəsinə gəlmişlər. Çirkli pulların yuyulması, bank resurslarının ələ keçirilməsi, saxtalaşdırılması, mənimsənilməsi, plagiat, layihələrin və texnologiyaların, iqtisadi, hərbi sirlərin oğurlanması və milyard ABŞ dolları məbləğində mənimsəmə faktları günümüzün reallığına çevrilmişdir. Bundan daha təhlükəli kompyuter texnologiyalarından istifadə etməklə hərbi sirlərin ələ keçirilməsi, təyyarələrin, atom elektrik stansiyalarının, metroların, nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin terrorçular tərəfindən öz maraqları xatirinə istifadə edə bilmək imkanları bu gün böyük təhlükələrdən xəbər verir .

Keçən əsrin sonlarından başlayaraq, kompyuter cinayətkarlığı transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın törədilmə vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Rusiya Federasiyasında bu qəbildən olan cinayətlər 1997-ci ildə 33, 2000-ci ildə 800, 2005-ci ildə 10214, 2014-cü ildə isə 20000-dən çox fakt qeydə alınmışdırsa, analoji vəziyyət MDB-nin başqa ölkələrində də, o cümlədən Azərbaycanda da müşahidə edilir. Belə ki, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin məlumatlarından görünür ki, 2007-ci ildə 8 nəfər, 2008-ci ildə 4 nəfər, 2009-cu ildə 32 nəfər, 2011-ci ildə 3 nəfər, 2012-ci ildə 13 nəfər şəxs kibercinayətkarlığa görə cinayət

məsuliyyətinə cəlb edilib, məhkəmə hökmü ilə cəzalandırılmışlar. Buna görə də müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında kibercinayətkarlıqla mübarizə və informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində ardıcıl və sistemli tədbirlər kompleksı həyata keçirilmişdir. 1996-cı ildə Milli Məclis “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiya təhlükəsizliyi haqqında”, 3 aprel 1998-ci ildə “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, 9 sentyabr 1998-ci ildə “Məlumat azadlığı haqqında”, 7 dekabr 1999-cu ildə “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında”, 30 sentyabr 2005-ci il tarixdə “İnformasiya əldə etmək” haqqında Qanunlar qəbul etmiş, cinayət və inzibati qanunvericilikdə müəyyən normalar nəzərdə tutulmuşdur. Bu sahədə 7 sentyabr 2004-cü il tarixdə “Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi və sonralar onun daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında, Avropa Şurasının 23 noyabr 2001-ci il tarixli “Kibercinayətkarlıq haqqında” Konvensiyasını 30 sentyabr 2009-cu ildə ratifikasiya edilmiş və qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür. İnformasiya təhlükəsizliyi sahəsində fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 sentyabr 2012-ci il tarixli Fərmanı bu sahədə kompleks tədbirlər müəyyənləşdirmiş, konkret subyektlərin dairəsini, onların hüquq və vəzifələrini və öhdəliklərini müəyyən etmişdir. 23 may 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası təsdiq olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının “Milli təhlükəsizlik haqqında” və “Kəşfiyyat və

əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixdə Qanunlar qəbul edilmişdir. Eləcə də “Terrorizmin maliyyələşdirilməsi haqqında” BMT-nin 9 dekabr 1999-cu il tarixli Konvensiyası, BMT-nin və Avropa Şurasının cinayətkarlığın mütəşəkkil formaları ilə mübarizəni təmin edən bütün Konvensiyaları ölkəmizdə ratifikasiya etmiş və öz üzərinə müvafiq öhdəliklər götürmüşdür.

İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və kibercinayətkarlıqla mübarizənin gücləndirilməsi sahəsində görülmüş cinayət hüquqi tədbirlər diqqəti daha çox cəlb edir. Bu gün 30 dekabr 1999-cu il tarixdə təsdiq edilmiş və 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində “Kibercinayətlər” mütəqil fəsilə, “İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan” X bölmənin 30-cu fəsilində müstəqil bir sahə kimi ilk dəfə olaraq Məcəlləyə daxil edilmişdir. Bu fəsilə kompyuter texnologiyaları sahəsində ictimai münasibətlərə, dəyərlərə və sərvətlərə qəsd edən əməllər cəza təhdidi ilə mühafizə edilir. Belə ki, kompyuter sistemə qanunsuz daxil olmağa görə CM-nin 271-ci maddəsində, kompyuter məlumatlarını qanunsuz ələ keçirməyə görə 272-ci maddə və kompyuter sistemə və ya kompyuter məlumatlarına qanunsuz müdaxiləyə görə 273-cü maddə, beləliklə cəmi 3 tərkib Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulurdu. Lakin sonradan yaranmış zərurətlə əlaqədar olaraq 29 iyun 2012-ci il tarixli qanunlarla həmin fəsilə 2 yeni tərkib də əlavə edilmişdir. Belə ki, kibercinayətlərin törədilməsi üçün hazırlanmış vasitələrin dövriyyəsinə görə CM-nin 273-1 və kompyuter məlumatlarının saxtalaşdırılmasına görə məsuliyyət müəyyən edən 273-2 maddəsi CM-nə əlavə edilməklə bu fəsilə daha da təkmil-

ləşdirilmişdir. Lakin konkret olaraq CM-nin qeyd edilən fəslində 5 tərkibdə belə əməllərlə cinayət-hüquqi mübarizənin təmin olunması xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.

Ölkədə və dünyada aparılan təhlillər göstərir ki, bu gün bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda törədilən cinayətlərin əksəriyyətində informasiya texnologiyalarından bu və ya digər dərəcədə istifadə edilir. Aparığımız təhlillər göstərir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində 20-yə qədər maddə bilavasitə, 25 maddə isə bilavasitə kompyuter texnologiyalarından istifadə edilməklə törədilə bilər. Həmin cinayətlər cəza təhdidi ilə qorunan ayrı-ayrı ictimai münasibətlərə, dəyərlərə və sərvətlərə qəsd etdiyinə görə, CM-nin ayrı-ayrı bölmələrində, fəsilələrində yerləşdirilmişdir. Yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirtini pozmağa görə məsuliyyət müəyyən edən 125-ci maddə, inteqral, sxem tiptologiyasından istifadəyə müstəsna hüququ pozmağa görə məsuliyyət müəyyən edən 165-1 maddə, məlumat topluların qeyri-qanunu istifadəyə görə 163-3 maddə, poronqrafik materialları və ya əşyaları qanunsuz yaymağa görə məsuliyyət müəyyən edən 242-ci maddə, kommersiya və ya bank sirri olan məlumatları qanunsuz yolla əldə etməyə və ya yaymağa görə məsuliyyət müəyyən edən 202-ci maddə, insayder tərəfindən xidməti məlumatlardan qanunsuz istifadə etməyə görə məsuliyyət müəyyən edən 202-2 maddə, telefon xətlərinə qanunsuz daxil olmaqla danışıqlar aparmağa görə məsuliyyət müəyyən edən 189-cu maddə, sertifikatlaşdırılmamış rabitə vasitələrinin satışını təşkil etməyə görə məsuliyyət müəyyən edən 233-2-ci maddə, məzmununda dövlət sirri olan sənədləri itirməyə görə məsuliyyət müəyyən edən 285-

ci maddə, dövlət sirtini yaymağa görə məsuliyyət müəyyən edən 284-cü maddə buna misal ola bilər.

Aparığımız təhlillər göstərir ki, Cinayət Məcəlləsinin bir sıra, məsələn, 165, 163, 166, 193-1, 197, 198, 204, 313 və digər bu kimi maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi zamanı da kompyuter texnologiyalarından bir qayda olaraq geniş istifadə edilir. İnzibati Xətalər Məcəlləsində nisbətən az ictimai təhlükə təşkil edən əməllərə görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Bu qəbildən olan cinayət və inzibati səciiyə daşıyan əməllərə görə vurulmuş zərərlərin ödənilməsi imkanları da əmək və mülki qanunvericilik ilə müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatlarımız göstərir ki, informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün ölkəmizdə bir çox normativ-hüquqi aktlar yaradılmış, təşkilati-hüquqi tədbirlər və mexanizmlər bu sahəyə səfərbər edilmişlər. Buna baxmayaraq, informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə bir sıra təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi də məqsədəmüvafiq olardı. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vətəndaşların bir sıra hüquq və azadlıqları fundamental dəyərlər kimi nəzərdə tutulmuşdur. Buna baxmayaraq hesab edirik ki, bu gün belə hüquq və azadlıqlar sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının "informasiya hüququ" da Konstitusiyada təsbit edilməlidir. Onun məzmununun aşağıdakı kimi verilməsi tövsiyyə edilir:

"Maddə 50-1. İnformasiya hüququ

I. Hər kəsin informasiya hüququ vardır.

II. Bu hüquq əsasında hər kəs, dövlət hakimiyyəti, yerli özünü idarə orqanları, təş-

kilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatlardan və vətəndaşlardan qanunvericiliklə qadağan edilməyən məlumatları almaq, toplamaq, yığmaq, təhlil etmək, saxlamaq, axtarmaq, yaymaq, istifadə etmək, mühafizə etmək, satmaq, istifadəçisi olmaq hüququna malikdir

III. Dövlət informasiya hüququnun həyata keçirilməsinə təminat verir”.

Bundan başqa “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, “Dövlət sirri haqqında”, “Kütləvi-informasiya vasitələri haqqında”, “Milli təhlükəsizlik haqqında”, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında”, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” və bir sıra əlaqədar normativ-hüquqi aktların da ayrı-ayrı müddələrinin müasirləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi haqqında tədbirlər görülməlidir. Ölkəmiz “Kibercinayətkarlıq haqqında” 23 noyabr 2001-ci il tarixli beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmasına baxmayaraq, “Kompyuter texnologiyalarından istifadə etməklə dələduzluq” əməllərinə görə müstəqil tərkib Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmamışdır. İnzibati Xətalər və Əmək Məcəlləsində də müvafiq təkmilləşdirilmələrin aparılması zəruridir. Eləcə də bu və ya digər cinayət əməllərinin informasiya texnologiyalarından istifadə edilməklə törədilməsi halları hesab edirəm ki, ağırlaşdırıcı hallar kimi ayrı-ayrı tərkiblərdə nəzərə alınmalıdır.

İnformasiya təhlükəsizliyinin elmi-nəzəri əsaslarının möhkəmləndirilməsi, təkmilləşdirilməsi və ixtisaslaşmış kadr hazırlığını təmin etmək üçün müstəqil “İnformasiya hüququ” fənninin tədrisinə zərurət yaranmışdır. Belə bir dərslinin və ya dərslərinin hazırlanması, orta və ali məktəblərdə tədrisinin

daha səmərəli üsullarının tapılması faydalı ola bilər.

İnformasiya təhlükəsizliyinin texnoloji problemləri sahəsində dünya səviyyəsində olmasa da, ölkəmizdə müəyyən işlər görülməkdədir. Bununla yanaşı, informasiya təhlükəsizliyi problemi multidisiplinar yanaşma tələb edir. Bir qlobal problem olaraq onun texniki, fiziki, kimyəvi, bioloji, psixoloji, riyazi, sosial, siyasi, hərbi və hüquq elmləri tərəfindən birgə tədqiqinə hazırda böyük zərurət yaranmışdır. Milli təhlükəsizlik və onun tərkib hissəsi olan informasiya təhlükəsizliyi, virtual dünya məkanının zaman və məkan göstəricisinin müəyyən edilməsinə, bu sahədə ictimai münasibətlərin mükəmməl hüquqi tənzimlənməsinə həyatı zərurət yaratmışdır. Reallıq bundan ibarətdir ki, bu gün müxtəlif elm sahələrini əhatə edən və elmi səyləri birləşdirən kompleks tədbirlər planının hazırlanması çox vacibdir. Bu işə informasiya təhlükəsizliyini təmin edən kompleks tədbirlər planının və mexanizmlərinin hazırlanması sahəsində vahid elmi Mərkəzin yaradılması, hüquqi tənzimlənmənin və hüquq maarifçiliyinin planlı şəkildə həyata keçirilməsi son dərəcə vacibdir. Bu işdə yalnız təchizat və təminat məsələsi deyil, habelə orta məktəblərdə informasiya təhlükəsizliyinin tədrisinə diqqət verilməsi günün reallıqlarından irəli gəlir. Xüsusilə qeyd edilməsi zəruridir ki, informasiya təhlükəsizliyinin müxtəlif elm sahələri və müxtəlif ixtisaslardan təcrübəli mütəxəssislər tərəfindən işlənilməsi olduqca vacibdir. Əminliklə demək olar ki, belə kompleks tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasına dəyərli töhfələr verə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” 3 aprel 1998-ci il tarixli Qanunun 2-ci maddəsi.
2. Axundov Ağamusa. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. B., 2005, s.396.
3. Вах: Основы национальной безопасности. М., 2014, с.7.
4. Вах ətraflı: Dr.John Coleman. Üçyüzlər Komitəsi (Dünya Hökumətinin sirləri). B., 2011, s.20-26.
5. Təhlükəsizlik xidməti. Normativ-hüquqi aktlar toplusu. B., 2009, s.65.
6. Yenə orada.
7. Журнал «Правопорядок». М., 2002, № 2, с.3.
8. Новая газета. 2001. 8-11 июня.
9. Вах ətraflı: Dr.John Coleman. Üçyüzlər Komitəsi (Dünya Hökumətinin sirləri). B., 2011, s.54-56.
10. Российская газета. 2007. 18 сент.

INFORMATION SECURITY - AS AN INTEGRAL PART OF NATIONAL SECURITY

Bahram Zahidov,
Doctor of Law, Professor, Head of the Law and
Personnel Department of the Veterans Organization of the Republic of Azerbaijan;
Uzeyir Hasanzadeh,
lawyer.

The consecutive and systematic measures in a sphere of fight against rapidly increasing cybercriminality in globalization world are being taken in our country. Ensuring trustworthy protection of information security in this sphere in connection with location of our country in a complex region from the geopolitical point of view, richness of natural reserves and energetic resources, as well being in fact, in war state in the context of its unjust drawing into Nagorno-Karabakh conflict, acquires even more actuality.

Statistic information testifies to that in our country cybercriminality increases and expands in organized form. Therefore in order to improve more the legal foundations of information security increasing attention to this sphere and improving the fight mechanisms in this sphere using the administrative and criminal law means, are required. In the article the legal aspects of this problem are analyzed and thoughts and views on improving activities are suggested.

Key word: cybercriminality, geopolitics, Information security, criminal law, administrative law, fight mechanisms, improvement, criminal law norms, punishment politics.

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ - КАК СОСТАВНОЙ ЧАСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Бахрам Захидов,
заведующий юридического и кадрового отдела Организации Ветеранов Азербай-
джанской Республики, доктор юридических наук, профессор;
Узеир Гасанзаде,
юрист.

В глобализирующемся мире в борьбе со стремительно растущей киберпреступностью в нашей стране реализуются последовательные и систематические меры. В области обес-

печения надежной защиты информационной безопасности, это является более актуальным в связи с размещением нашей страны с геополитической стороны в сложном регионе, обилием природных ресурсов и энергетических ресурсов, а также в контексте привлечения к участию в несправедливом нагорно-карабахском конфликте, по сути нахождения в состоянии войны.

Статистические данные подтверждают рост и расширение в нашей стране организованной киберпреступности. Поэтому, дальнейшее совершенствование правовой базы обеспечения информационной безопасности, с привлечением административных и уголовно-правовых средств, требует большего внимания и совершенствования механизмов борьбы в этой сфере. В статье анализируются правовые аспекты этой проблемы и предлагаются взгляды и мнения для совершенствования деятельности.

Ключевые слова: киберпреступность, геополитика, информационная безопасность, уголовное право, административное право, механизмы борьбы, совершенствование, нормы уголовного права, уголовная политика.

BİLGİ GÜVENLİĞİ - ULUSAL GÜVENLİĞİN AYRILMAZ BİR PARÇASI OLARAK

Bahram Zahidov,
Azərbaycan Cumhuriyeti Gaziler Təşkilatı hüquq və
personel dairesi başkanı, h.e.d., profesör;
Üzeyir Hasanzade,
avukat.

Hızla küreselleşen dünyada, ülkemizde hızla büyüyen siber suçlarla mücadele için tutarlı ve sistematik tedbirler alınmaktadır. Bu alanda bilgi güvenliğinin güvenilir bir şekilde korunmasının sağlanması, ülkenin jeopolitik olarak karmaşık bir bölgede yer alması, doğal kaynakların ve enerji kaynaklarının bolluğu ve Dağlık Karabağ ihtilafına haksız katılımın sağlanması gerçeği bağlamında son derece önemlidir. savaş durumunda olmasıdır.

İstatistikler, ülkemizde siber suçların büyümesini ve yayılmasını doğrulamaktadır. Bu nedenle, bilgi güvenliğinin güvenilir bir şekilde korunması için yasal çerçevenin daha da iyileştirilmesi, idari ve cezai hukuk yollarının kullanılması yoluyla korunmasına daha fazla dikkat edilmesi ve bu tür suç eylemleriyle mücadele mekanizmalarının iyileştirilmesi gerekmektedir. diriliş ihtiyacı. Makale, bu konunun yasal yönlerini analiz etmekte ve bilgi güvenliğinin güvenilir bir şekilde korunmasını sağlamak için normların ve araçların iyileştirilmesine ilişkin fikir ve değerlendirmeleri ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: siber suç, jeopolitik, bilgi güvenliği, ceza hukuku, idare hukuku, mücadele mekanizmaları, iyileştirme, ceza hukuku, ceza politikası.

QADIN CİNAYƏTKARLIĞININ PROFİLAKTİKASI

Səidə Həsənzadə,
hüquq üzrə elmlər doktoru, AMEA
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi.
 e-mail: saidahasan@gmail.com

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə ölkə əhalinin 1 yanvar 2013-cü il tarixə olan sayı 9356.5 min nəfər olmuşdur. Əhalinin 4966.2 min nəfəri və ya 53.1%-i şəhər,

4390.3 min nəfər və ya 46.9%-i kənd yerlərində yaşamışdır. Ölkə əhalisinin 4648.8 min nəfərini və ya 49.7%-ni kişilər, 4707.7 min nəfərini və ya 50.3%-ni qadınlar təşkil etmişlər. Bu da onu göstərir ki, qloballaşma kontekstində cəmiyyətdə baş verən ciddi iqtisadi, siyasi, sosial və digər proseslər nəticəsində kənd əhalisinin sayı tədricən şəhər əhalisinin sayına yaxınlaşdığı halda, qadınların sayı son illər kişilərin sayını üstələmişdir. Əhalinin orta gözlənilən ömür uzunluğu ölkə üzrə 73.9 il olduğu halda, kişilərin ömür uzunluğu 71.3 il, qadınların ömür uzunluğu 76.6 il təşkil etmişdir. Bu da dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələri ilə müqayisədə orta ömür yaşının ölkəmizdə əhəmiyyətli dərəcədə art-

Beynəlxalq hüquqda qadınların hüquqlarının qorunması və müdafiəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu problemlə bağlı milli hüquq sistemində də bir çox təşkilati-hüquqi tədbirlər həyata keçirilmişdir. İndiyədək bu problem beynəlxalq cinayət hüququnun tələbləri fonunda öz həllini tapmayıb. Qadın və uşaqların hüquqlarının pozulması ilə bağlı lazımı tədbirlər görülməli və beynəlxalq hüquq tərəfindən pislənilməlidir. Müstəqillik illərində hərbi vəziyyət zamanı ekstremal şərait üçün ən zəruri hüquqi aktların qəbulu üçün baza yaradılmışdır. Bu sənədlərin hər biri toxunulmuş məsələləri tənzimləyir və qadınların təhlükəsizliyinin və hüquqlarının müdafiəsinin müəyyən aspektlərinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Ölkəmizdə qadınların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi sahəsində məqsədyönlü və sistemli şəkildə həyata keçirilən tədbirlər müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, qadın hüquqlarını xarakterizə edən xüsusiyyətlərin öyrənilməsi aktualdır. Bu səbəbdən də bu gün qadınla kişi arasındakı fərqlərin genetik, bioloji, fizioloji və hüquqi kontekstdə öyrənilməsi, qadınlara məxsus hüquqlar kompleksinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalədə ən son elmi metod və metodologiyaların tətbiqi ilə qadınlara insan kateqoriyası kimi yeni konsepsiyası verilmişdir və onların sosial rolu göstərilmişdir. Bu səbəbdən qadın cinsinin fərdiliyinə, qadınların hüquq və azadlıqlarına dair beynəlxalq standartların müəyyən edilməsi, habelə dövlətin daxili hüquq sistemində təsbit edilməsi son dərəcə vacibdir. Məqalədə qadınları kompleks şəkildə səciyyələndirən xüsusiyyətlər araşdırılmış və bu məsələyə baxılması üçün yeni üsullar tətbiq edilmiş, qadın cinayətlərinin statistikasını verilmişdir.

Açar sözlər: profilaktika, statistika, digər göstərir.
 cinayətkarlıq, ailə, qadın, uşaq.

Təhlil edilən dövrdə ölkə əhalisinin sa-

yında əmək qabiliyyətli insanların ümumi sayı 6473.6 min nəfər təşkil etmişdir. Bunun da 3263.5 min nəfəri və ya 50.4%-i kişilərin, 3210.1 min nəfəri və ya 49.6%-i qadınların payına düşür. Bütün bunlar onu göstərir ki, ölkədə dinamik şəkildə inkişaf edən tərəqqi ölkə əhalisinin sosial həyatında qadınların rolu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmiş, ölkənin ictimai-siyasi, sosial və iqtisadi həyatında onların rolu artmışdır. Təhlillər göstərir ki, ölkədə illik əhali artımı bu dövrdə 119.5 min nəfər və ya hər min nəfərə düşən artım 13 nəfər, doğulanların sayı ildə 174.5 min nəfər və ya hər min nəfərə 19 nəfər təşkil etmişdir. Bu dövrdə rəsmi nikahların sayında əvvəlki illərə nisbətən azalma baş vermişdir. Ümumiyyətlə, hər min nəfərə düşən nikahların sayı əvvəlki illə müqayisədə təxminən 1.1% azalmışdırsa, boşananların sayı 2013-cü ildə 0.4 nəfər artmışdır. Buna münasib olaraq ölkədə hər min nəfərə düşən boşananların sayı faiz etibarlı ilə cüzi də olsa, artmağa meyilli olmuşdur.[1, 12-34]

Təhlil edilən dövrdə dövlət həyatında, cəmiyyətdə və ailə münasibətlərində baş verən müsbət proseslər ayrı-ayrı təzahürlərə, sosial və kriminal proseslərə bu və ya digər dərəcədə öz təsirini göstərmişdir. Baş verən dəyişikliklər ailədə, o cümlədən qadınlar və uşaqlar tərəfindən törədilən cinayətlərin dinamikasında özünü göstərir. Məlumatlarından görünür ki, 1990-cı ildə 1075, 1991-ci ildə 935, 1992-ci ildə 670, 1993-cü ildə 727, 1994-cü ildə 902, 1995-ci ildə 1171, 1996-cı ildə 1172, 1997-ci ildə 1339, 1998-ci ildə 1296, 1999-cu ildə 1102, 2000-ci ildə 1180, 2001-ci ildə 1693, 2002-ci ildə 2419, 2003-cü ildə 2217, 2004-cü ildə 2358, 2005-ci ildə 2520, 2006-cı ildə 2675, 2007-ci ildə 2505, 2008-ci ildə 2573, 2009-cu ildə 2665, 2010-cu ildə 2318, 2011-ci ildə 2074, 2012-

ci ildə 1677, 2013-cü ildə isə 1012 cinayət hadisəsi qadınlar tərəfindən törədilmişdir. Strukturuna görə qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlərin 36.1%-i dələduzluq, 14.1%-i sağlamlığa qəsdən yüngül zərər vurmaq, 8.6%-i oğurluq, 7.7%-i insan alveri, 4.9%-i narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi, 3.9%-i xuliqanlıq, 1.4%-i qaçaqmalçılıq və qalanları digər növ cinayətlərə aid olmuşdur. Açılması təmin edilmiş cinayət işləri üzrə kriminal əməllərin 92.9%-i insan alveri, 61.4%-i fahişəliyə cəlb etmə, 25%-i dələduzluq, 10%-i qaçaqmalçılıq, 7.7% xuliqanlıq, 4.5%-i sağlamlığa yüngül zərər vurma, 3.8%-i oğurluq olmaqla qadınlar tərəfindən törədilmişdir. [1, 29- 30]

Təhlillərdən aydın olur ki, qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlərin sayı ən az 213 hadisə olmaqla 1992-ci ildə, ən çox isə 2675 cinayət hadisəsi olmaqla 2006-cı ildə baş vermişdir. Məhkumluğun vəziyyəti təhlil edilərkən aydın olur ki, 1990-cı ildə 451, 1991-ci ildə 441, 1992-ci ildə 213, 1993-cü ildə 392, 1994-cü ildə 551, 1995-ci ildə 775, 1996-cı ildə 780, 1997-ci ildə 965, 1998-ci ildə 777, 1999-cu ildə 709, 2000-ci ildə 810, 2001-ci ildə 1293, 2002-ci ildə 1659, 2003-cü ildə 1146, 2004-cü ildə 1319, 2005-ci ildə 1272, 2006-cı ildə 1392, 2007-ci ildə 1380, 2008-cı ildə 1368, 2009-cu ildə 1189, 2010-cu ildə 1673, 2011-ci ildə 866, 2012-ci ildə 717, 2013-cü ildə isə 911 nəfər qadın müxtəlif cinayət əməlləri törətdiklərinə görə ölkənin məhkəmə orqanlarının hökmləri ilə müxtəlif cəzalara məhkum edilmişlər. Göründüyü kimi, məhkum edilmiş qadınların ən az sayı 213 nəfər olmaqla 1992-ci ildə, ən çox sayı isə 1392 nəfər olmaqla 2006-cı ildə məhkum edilmişdir. Bütün bunlara müvafiq olaraq qadınlar tərəfindən törədilən cinayət hadisələri adam-

başına düşən hadisələrin sayına və adambaşına düşən məhkumluq göstəricilərinə mü-tənasib olaraq artmış və ya müvafiq olaraq azalmışdır. Qadınlar tərəfindən törədilən oğurluq, dələduzluq, narkotik vasitələrin satışı, qəsdən adam öldürmə, qəsdən bədənə xəsarət yetirmə, insan alveri kimi cinayətlərin artması tendensiyası müşahidə edilmişdir.

Son illər ölkədə ilk dəfə olaraq qadınlar tərəfindən törədilən narkotik cinayətlərin sayı azalmağa meyl etsə də, lakin onlar tərəfindən törədilən xuliqanlıq və dələduzluq kimi cinayətlərin intensiv surətdə artması müşahidə edilmişdir. Xuliqanlıq hərəkətlərinin baş verməsində sərxoşluğa meyilli qadınların rolu fəaldırsa, dələduzluqla məşğul olan qadınların bu fəaliyyətə təhrik edilməsində kişilərin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Ümumiyyətlə, təhlil edilən dövrdə qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlərin ümumi kütləsinin yarısından çoxu oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, dələduzluq və s. bu kimi tamah niyyəti ilə törədilən cinayətlər kateqoriyasına aid olmuşdur. Bu da, bazar münasibətlərinə keçid şəraitində işsizliyin və yoxsulluğun artması kontekstində qadınların müxtəlif yollarla özgə əmlakını talamağa sövq edilməsi kimi özünü göstərir və cinayətlərin mühüm səbəblərindən biri kimi çıxış edir. Qeydə alınmış cinayətlərin və cinayət törətmiş şəxslərin struktur göstəricilərinə görə təhlili göstərir ki, 2010-cu ildə məişət zəminində törədilən 1480 cinayət hadisəsinin 1157-i döymə, 208-i qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma, 33-ü qəsdən sağlamlığa az zərər vurma, 30-u qəsdən adam öldürmə və ya adam öldürməyə cəhd, 9-u işgəncə vermə və s. bu kateqoriyadan olan cinayət əməllərinə aid olmuşdursa, 2011-ci ildə məişət zəminində törədilən 1782 cinayət hadisəsinin 1324-ü döymə, 313-i qəsdən sağlamlığa yüngül zə-

rər vurma, 53-ü qəsdən sağlamlığa az zərər vurma, 39-u qəsdən adam öldürmə və ya adam öldürməyə cəhd, 11-i qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma, 6-ı işgəncə vermə əməllərinə aid olmuşdur.

Görülmüş müəyyən kompleks tədbirlər nəticəsində 2012-ci ilə məişət zəminində baş verən hadisələrin sayı azalmış və bu qəbildən olan cəmi 1327 hadisə qeydə alınmışdır. Bunlardan da 375 hadisə qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma, 49-u qəsdən sağlamlığa az zərər vurma, 27-i qəsdən adam öldürmə və ya adam öldürməyə cəhd, 10-u qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma və s. kimi cinayət əməllərinə aid olmuşdur. Təhlillər göstərir ki, kişi və qadın hüquqlarının bərabər olması konstitusion norma kimi təsbit edilməsinə baxmayaraq, işsizlik, yoxsulluq, sərxoşluq və digər amillər münasibətlərdə qadının rolunu fəallaşdırır. Bu gün Azərbaycan qadınının işləməyən, bütün gününü sərxoşluğa və tüfeyliyə sərf edib, ailəyə qayıtdıqda isə öz həyat yoldaşına və ya ailənin digər üzvlərinə qarşı zorakılıq edən, onları fasiləsiz olaraq incidən, təhqir edən, alçaldan kişilərin “şiltaqlıqları”na dözmək niyyətinin olmadığı müşahidə edilməkdədir. “Səbir kasası” dolan qadınlar, həyat yoldaşlarını qətlə yetirməkdən belə çəkinmirlər. 2010-cu ilin ilk on ayı ərzində öz ərinə öldürən qadınların sayı 30-u keçmişdir. Oxşar vəziyyət 2014-cü ilin birinci yarım illiyində də müşahidə edilməkdədir. Bu dövrdə zorakılığa dözməyərək, ərin öldürülməsi faktları artmağa meyilli olmuşdur.

Qəsdən adam öldürmə və adam öldürməyə cəhd hadisələri ilə əlaqədar olaraq 2010-cu ildə 39, 2011-ci ildə 30, 2012-ci ildə isə 27 hadisə məhz məişət şəraitində – evdə, ailədə törədilmişdir. 2012-ci ildə törədilmiş cinayətlər üzrə zərər çəkmiş 10391 nəfərin 3759 nəfərini və ya 36,2%-ni, 2013-cü ildə 18565

nəfər zərər çəkmiş şəxsin 5110 nəfəri (364 nəfər ölmüşdür) və ya 27.5%-i qadınlar, 634 nəfəri və ya 3.4%-i yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər təşkil etmişlər.

Təhlillər göstərir ki, 2012-ci ildə məhkum edilmiş 1677 qadının 22 nəfəri qəsdən adam öldürmə və qəsdən adam öldürməyə cəhd, 92 nəfər xuliqanlıq, 211 nəfəri tamah motivi ilə, o cümlədən oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, dələduzluq, 45 nəfər narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə məşğul olduğuna görə, 22 nəfər yol-nəqliyyat hadisələri törətdiklərinə görə məsuliyyətə cəlb edilmişlər. Təhlillər göstərir ki, 14-18 yaşlı uşaqlar arasında 1995-ci ildə 23, 2000-ci ildə 15, 2005-ci ildə 27, 2008-ci ildə 16, 2009-cu ildə 28, 2010-cu ildə 25, 2011-ci ildə 1, 2012-ci ildə 18, 2013-cü ildə isə 16 nəfəri yetkinlik yaşına çatmamış qız uşaqları olmuşlar. Bu uşaqlar içərisində hər iki valideyni olan və ailə tərbiyəsi almış uşaqlar əhəmiyyətli dərəcədə artmış, işləməyən, oxumayan və qrup formasında törədilən cinayətlər içərisində qızlar tərəfindən törədilən kriminal əməllərin sayı artmışdır. Bir fakta diqqət yetirmək əhəmiyyətlidir ki, 1996-cı ilə 393, 2000-ci ildə 186, 2005-ci ildə 56, 2008-ci ildə 61, 2009-cu ildə 86, 2010-cu ildə 60, 2011-ci ildə 62, 2012-ci ildə 45, 2013-cü ildə isə 51 nəfər qadın yalnız narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar olaraq cinayət əməlləri törətdiklərinə görə məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. [2]

İqtisadi sahədə cinayət törətmiş məhkumların sayında qadınlar 1995-ci ildə 8.3%, 2000-ci ildə 8.4%, 2005-ci ildə 4.1%, 2008-ci ildə 12.6%, 2009-cu ildə 8%, 2010-cu ildə 7.1%, 2011-ci ildə 7.4%, 2012-ci ildə 8.6%, 2013-cü ildə isə 9.2% təşkil etmişdir. Müvafiq olaraq həmin dövrdə məhkum olunmuş qadınların sayı da mütənasib qaydada

artmağa meyilli olmuşdur. Təhlillər göstərir ki, 2012-ci ildə birinci instansiya məhkəmələrinə daxil olan 164283 sənədin 1264-ü qadınların evdən köçürülməsinə, 1138-i evə köçürməyə, 39213-ü aliment alınmasına dair olmuşdur. Əgər birinci instansiya məhkəmələrinin icraatına 2005-ci ildə daxil olan 8727 iş ailə münasibətləri ilə əlaqədar mübahisələrə aid olmuşdursa, bu rəqəm artaraq 2012-ci ildə 17074 təşkil etmişdir. Bunlardan 10063-ü nigah müqaviləsi, 1035-i atalıq faktının tanınması, 5144-ü ailə münasibətlərinin digər məsələləri ilə əlaqədar olan mübahisələrə aid olmuşdur. Bu da onu göstərir ki, ailə və nigah münasibətləri ilə əlaqədar olaraq məhkəmə mübahisələrinin sayı sürətlə artmaqdadır. Vətəndaşlıq vəziyyətinin akt qeydiyyatının olmamasına dair məhkəmələrdə 2005-ci ildə 325, 2008-ci ildə 312, 2009-cu ildə 319, 2010-cu ildə 242, 2011-ci ildə 268, 2012-ci ildə 346, 2013-cü ildə 412 iddia qaldırılmış və ya iddiaların sayı ildən-ildə artmışdır. Bu da onun göstərir ki, ailə və nikah münasibətlərində maarifləndirmə tədbirlərinin gücləndirilməsinə böyük zərurət vardır. Təhlillər göstərir ki, bu qəbildən olan iddialar daha çox rayon və kənd yerlərində yaşayan şəxslər tərəfindən verilir. Ailə münasibətlərinin və mübahisələrinin məhkəmədən kənar, ağsaqqalların və ictimai təşkilatların rolu ilə həll edilməməsi nəticəsində, eləcə də münasibətlərin vaxtında qarşısının alınmaması üzündən ailələr dağılır, bəzən insanların həyatına son qoyulur, qətlə yetirilən kişi ölür, qadın həbsxanaya düşür və nəticədə ailə bütünlüklə dağılır, uşaqlar kimsəsiz qalır və müxtəlif hüquq pozuntularına yol verilməklə cəmiyyətin özündə ziddiyyətlər kəskinləşməyə və dərinləşməyə meyilli olur. Təcrübə göstərir ki, ailə münasibətləri birdən-birə baş vermir. Mübahisələr və muna-

qişələr uzun müddət davam edir. Tərəflər müxtəlif hüquq-mühafizə, hakimiyyət və idarəçilik orqanlarına, məhkəmələrə müraciət edirlər. Son vaxtlar hətta müxtəlif televiziya və radio kanalları da belə münaqişələrə silsilə şəkildə verilişlər həsr etməyə həvəs göstərirlər. Müəyyən ailələrdə münaqişələr əsasən həll edilsə də, bəzən münaqişələr ailələrin dağılmasına gətirib çıxarır. Münaqişələrin ağır nəticələr verməsi halları da vardır. 25 may 2014-cü il tarixdə Masallı rayonunun Qəriblər kəndində illər uzununu ərinin zülmünə və zorakılığına məruz qalan üç uşaq anası Q. nəhayət ki, onu bıçaqla qətlə yetirməklə ərinin fasiləsiz vəamansız zülmünə son qoymuş, özünü polis orqanlarına təslim etmişdir. İllər uzununu davam edən bu zorakılıq hərəkətləri barədə ailə üzvləri, kənd ictimaiyyəti, hüquq-mühafizə orqanları kifayət qədər məlumatlı olsalar da, səmərəli profilaktiki tədbirlərin görülməməsi ağır nəticələr vermişdir. Münaqişəli ailələrin uçotu çox vaxt tam aparılmır. Onlarla səmərəli profilaktiki tədbirlər həyata keçirilmir. İctimaiyyətin bu problemə münasibətində laqeydlilik müşahidə edilir. Mövcud olan imkanlardan heç də tam, sona qədər və səbirlə istifadə edilmir.

Uşaqların və qadınların hüquqlarının etibarlı şəkildə qorunmaması, ailədaxili münaqişələrin şiddətlənməsinə və son nəticədə ailələrin dağılmasına gətirib çıxarır. Əgər şəhər mühitində ictimai nəzarətin zəifliyi üzündən belə münaqişələr çox vaxt uğursuzluqla nəticələnirsə, rayon və kənd yerlərində münaqişələrin “ağsaqqallar” tərəfindən həllində tarixi ənənələr öz müsbət rolunu oynayır. Təəssüf ki, belə müsbət təcrübədən az istifadə edilir. Hüquqi baxımdan çevik mexanizmlərin olmaması və bu sahəyə birbaşa gündəlik diqqətin həyata keçirilməməsi

üzündən boşanmalar şəhər yerində daha çox artmaqdadır. Qanunvericilik eyni cinsdən olan şəxslərin evlənməsini qadağan etmir. Əxlaqsızlıq, əyyaşlıq, fahişəlik cəmiyyətdə az da olsa, müəyyən yer tutsa da, hələ ki sözün geniş mənasında ciddi qınaqla üzleşmir. Bütün bunlar ailə münasibətlərində müəyyən böhran vəziyyətinin yaranmasına əlverişli şərait yaradır. Ailə cəmiyyətin özəyi olmaqla, ər-arvad arasında sabit ictimai birlik kimi hüquqi, əxlaqi, psixoloji, bioloji, təsərrüfat, estetik, məişət dəyərləri əsasında formalaşan ittifaq kimi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Mütərəqqi ictimai-siyasi quruluşlarda ailənin cəmiyyətin təşəkkülündə və inkişafında əvəzsiz rolu yüksək dəyərləndirilir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (maddə 17) ailənin cəmiyyətin əsas özəyi kimi dövlətin xüsusi himayəsində olduğu təsbit olunmuşdur [3, 10].

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqları baxımından, ailə münasibətlərinin yaranması, möhkəmlənməsi, nikahın qeydi və xitam verilməsinin prinsipləri, ailə münasibətlərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələri, dövlət orqanlarının bu sahədəki əsas vəzifələri, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınmasının hüquqi kontekstdə tənzimlənməsi 28 dekabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi tərəfindən həyata keçirilir [4, 4-7].

Son illərdə Məcəlləyə müvafiq dəyişikliklər və əlavələr edilməklə, o, daha da mükəmmələşdirilmiş, təkmilləşdirilmiş və beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılmışdır. İnsan hüquq və azadlıqlarına xüsusi önəm verildiyi müstəqillik illərində Azərbaycan qadınının hüquqları sferası, sözün əsl mənasında, əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilmiş, ailədə və cəmiyyətdə qadınların rolu artmışdır.

Bu gün çox hörmətli və nüfuzlu ailələr, nəsillər hər birimizin qürur yerinə çevrilmişdir. Çox təəssüf ki, mənfi hallar da az deyildir. Vaxtilə milli-mənəvi dəyərlərimizə uyğun olaraq öz həyat yoldaşına özündən yüksək “təbəqə” kimi baxan, ona müticəsinə təbəçilik göstərən, ailə münasibətlərində ərin şəriksiz üstünlüyünü qəbul edən Azərbaycan qadını, son illər cəmiyyətdə gedən qlobal proseslər kontekstində ciddi dəyişikliklərə məruz qalmış, cəmiyyətdə və ailədə bir tərəfdən onun fəallığı son dərəcə artmış, digər tərəfdən isə ailə münasibətlərində, az da olsa, tənəzzül prosesləri sürətlənmişdir. İndi qadın nəinki öz həyat yoldaşından bərabərlik və üstünlük istəyir, habelə cəmiyyətdən daha geniş hüquqlar, vəzifələr, mövqelər tələb edir. Təəssüf ki, bəzi qadınların daha çox azadlığı, daha çox sərbəstliyi onların istədiyini etməyə hesablanır. “Açıq cəmiyyət” ənənələrinə sürətlə uyğunlaşmaq istəyən qadın özünə sərbəst olaraq həyat tərzini seçir, xaricə sərbəst gedir, özünə müsbət imic formalaşdırmağa çalışır. Bununla yanaşı və təəssüf ki, o, həm də milli adət-ənənələrimizə uyğun olmayan həyat tərzinə tədricən öyrəşir, sevgisində daha “müstəqil” olmağa çalışır. Bu gün çox-arvadlılıq və çoxsevçilik, çoxərlik və ya çoxməşuqluluq kimi mənfi hallara cəmiyyətdə az da olsa, rast gəlmək mümkündür. Kütləvi informasiya vasitələrinə konkret bir dövr ərzində diqqət yetirilərsə, dediklərimizə dair onlarla fakta rast gəlmək mümkündür. Belə münasibətlərin son nəticəsi bəzən ağır cinayətlərə gətirib çıxarır. Başqa qadınlarla nikahsız münasibətlərin, nikahdan kənar gizli əlaqələrin bir gün üstü açıldıqda isə qətilər baş verir. Ən yaxşı halda isə boşanan tərəflərin nəticə etibarilə ailələri dağılır, tələlər çox vaxt pozulur və uşaqlar sahibsiz qalırlar [5, 34-40].

Mövcud qanunvericilik və hüquq-mühafizə sistemi bu münasibətləri ədalətli tənəzzim etməyə yetərli deyil. Eyni zamanda, təəssüf hissi ilə qeyd edilməlidir ki, cəmiyyətimizdə bütün bu proseslərin diqqətlə, elmi cəhətdən öyrənilməsi, bu münasibətlərin nizama salınması, düzgün məcraya yönəldilməsi istiqamətində işlər o qədər də səmərəli və effektiv aparılmır. Ailələrin dağılmasının səbəbi fəlakət baş verdikdən sonra öyrənilməyə başlanır ki, bu zaman da artıq hər şey gec olur, müsbət nəticə vermir və ailələrin dağılmasına gətirib çıxarır. İnsan alveri cinayətlərində, uşaqlara qarşı törədilən müxtəlif kriminal əməllərdə, fahişəliyə cəlb etmədə qadınların rolu az da olsa artmaqdadır. Bununla belə son illər qadınlara qarşı törədilən zorakılıq cinayətləri də çoxalmışdır. Yalnız 2009-cu ildə qeydə alınmış cinayətlər üzrə zərərçəkən 11851 nəfərin 5248 nəfəri və ya 44%-i, ölənlərin 1235 nəfərin 303 nəfəri və ya 24.5%-i, baş vermiş qətl hadisələrində ölənlərin 192 nəfərin 70 nəfəri və ya 36.4%-i qadınlar olmuşlar. 2009-cu ildə insan alveri ilə bağlı qeydə alınmış 320 cinayət faktının 325 şəxs tərəfindən törədildiyi müəyyən edilmişdir [6, 39]. Bunlardan 5 nəfəri və ya 1.6%-i yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər, 188 nəfəri və ya 60.1%-i qadın, 6 nəfəri və ya 1.9%-i xarici ölkə vətəndaşları olmuş, 9 cinayət və ya 2.9%-i əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər tərəfindən təkrar törədilmişdir. Əgər Bakı şəhərində 2008-ci ildə insan alveri ilə sıx bağlı olan 220 fakt, o cümlədən onlardan 48 fakt bilavasitə insan alveri, 163 fakt fahişəliyə cəlb etmə və ya əxlaqsız yuvalar saxlama olmuşdursa, 2009-cu ildə insan alveri ilə sıx bağlı olan qeydə alınmış 143 faktın 38-i bilavasitə insan alveri, 103 fakt fahişəliyə cəlb etmə və ya əxlaqsız yuvalar saxlama əməllərinə aid olmuşdur. Bu da keçən ilin

eyni dövrünə nisbətən insan alveri ilə sıx bağlı olan cinayətlərin 77 və ya 35 %, insan alveri cinayətlərinin 10 və ya 20.8%, fahişəliyə cəlbətmə və ya əxlaqsız yuvalar saxlama isə 60 və ya 36.8% azalmışdır. 2008-ci ildə bu qəbildən olan cinayətlərin açılma faizi 96.4% olmuşdursa, 2009-cu ildə 93.3% olmuş və ya bu cinayətlərin açılması vəziyyəti pisləmişdir. 2009-cu ildə qeydə alınmış insan alveri ilə sıx bağlı olan cinayətlərdən 83-ü və ya 59.3% cinayət, o cümlədən insan alveri cinayətlərindən 28-i və ya 96.6% cinayət, fahişəliyə cəlbətmə və ya əxlaqsız yuvalar saxlama cinayətlərindən 52-si və ya 49.1% cinayət, qadınlar tərəfindən 6-sı və ya 4.3% cinayət xarici ölkə vətəndaşları, 5-i və ya 3.6% cinayət əvvəllər məhkum olmuş şəxslər tərəfindən törədilmişdir. Bunlardan 1-i və ya 0.7% cinayət törədərəkən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər olmuşlar [6, 39-40].

Yetkinlik yaşına çatmayan 250-yə qədər gənc qızın cinayət törətməsi, yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında qrup alında sərxoşluq və narkomanlıq zəminində törədilən cinayətlərin artması müşahidə edilir. Ailə himayəsindən məhrum olan və valideynləri olmayan yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər artmağa meyillidir. Ümumiləşmələr göstərir ki, 2001-ci ildən sonra 400-ə qədər qadın adam oğurluğunun, 1000-dən çox qadın isə insan alverinin qurbanı olmuşdur.

Məhkum edilən qadınların ümumi cinayətkarlıqda payı 5.6%-dən 9.7%-ə qalxmışdır. Əgər 2000-ci ildə məhkəmədə baxılan ümumi işlərin 2260-ı aliment tələbi ilə əlaqədar olmuşdursa, 2009-cu ildə bu rəqəm 3 dəfədən çox artaraq 7526 olmuş, ailə münasibətlərinə dair məhkəmələrdə baxılan iddiaların sayı 11192 təşkil etmişdir. Bunlardan 552-si atalıq

faktının tanınmasına, 662-si övladlığa götürmə və ya onun ləğvi, 113-ü valideynlik hüququndan məhrum etmə, 42-si valideynlik hüququnun məhdudlaşdırılması, 2297 iş isə ailə münasibətlərinin digər məsələlərinə aid olmuşdur. Göründüyü kimi əvvəlki illə müqayisədə məhkəmələrdə nikah müqavilələrinin pozulması və etibarsız hesab edilməsi, atalıq faktının müəyyən edilməsi, valideyn hüquqlarından məhrum etmə, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması sahəsində iddialar da əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bütün bunlar onu göstərir ki, ailədaxili münasibətlər heç də asan yolla getmir, mübahisə və münaqişələrin artması ildən-ilə yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Yalnız bunu göstərmək kifayətdir ki, 2009-cu ildə məhkəmələrə daxil olmuş sənədlərdən 20220-si aliment alınmasına, 1048 iş isə nikah münasibətlərinin pozulması ilə əlaqədar olaraq evə köçürməyə dair olmuşdur [6, 71].

Bütün bu təhlillər göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında 22 iyun 2010-cu il tarixdə "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi, beynəlxalq öhdəliklərdən qaynaqlansa da, lakin ailədaxili zorakılığın qarşısının alınması istiqamətində səylərin birləşdirilməsinə zərurət yaratmışdır. Bu gün ölkədə ailəyə və qadına münasibətdə aparılan düzgün siyasət problemlərin həll edilməsində və qanun pozuntularının qarşısının alınmasında ailənin, o cümlədən ananın rolunun artmasına böyük tələbat yaradır. Bu isə cəmiyyətdə bütün qüvvələrin bu istiqamətdə səfərbər edilməsinə, ailənin rolunun artırılmasının olduqca əhəmiyyətli olduğunu bir daha təsdiq edir.

Məişət zəminində qadın cinayətkarlığının artması cəmiyyətdə və sosial mühitdə qadının rolunun və hüququnun genişləndirilməsi,

mühüm sosial tənzim etmə institutu kimi adət və ənənələrin ciddi dəyişikliyə uğraması, işsizlik və yoxsulluğun artması, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin tənəzzülü, psixoloji sarsıntılar, kütləvi informasiya vasitələrində yabançı meyllərin təbliği, kişi nüfuzunun get-gedə aşağı düşməsi nəticəsində ənənəvi ailə başçısı rolunun azalması, ağsaqqallıq institutunun şəhər mühitində zəif işləməsi, ailə münacişələrinin maddi çətinliklər və yoxsulluq üzündən artması, hüquq mühafizə sistemində profilaktiki tədbirlərin tədricən zəifləməsi və digər çoxsaylı səbəblər bu kateqoriyadan olan kriminal əməllərin artmasına şərait yaradır. Buna görə də məişət zorakılığına qarşı mübarizədə ailənin və cəmiyyətdə qadının rolunun artırılması olduqca zəruri və aktualdır. [7, 587-588; 8, 56-60; 9 23-27; 10, 1-17]

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının yeni Qanunu bu sahədə problemin hüquqi tənzimlənməsi, xüsusilə belə zorakılıqların qarşısının alınması sahəsində ən mükəmməl normativ-hüquqi aktlardan biridir. Hər şeydən əvvəl qanun ilk dəfə olaraq “məişət zorakılığı”na, onun ayrı-ayrı növlərinə aydınlıq gətirmişdir. Göstərmişdir ki, məişət zorakılığı dedikdə, yaxın qohumluq münasibətlərindən birgə və ya əvvəllər birgə yaşamaqlarından sui-istifadə etməklə, bir şəxsni digər şəxsə qarşı qəsdən fiziki və mənəvi zərər vurmaya başa düşülür. Bu zorakılığın fiziki, psixi, cinsi, iqtisadi və s. formaları fərqləndirilir. Qanun məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində əsas prinsipləri müəyyən edərək, bu zaman insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə, qadınlara qarşı ayrıseçkiliyin qadağan olunmasına, şəxsi və ailə həyatına müdaxilənin yolverilməzliyinə, konfidentziallığa riayət edilməsinə, zərərçəkmiş şəxslərin pozulmuş hüquqlarının bərpasına, bu

sahədə dövlət və qeyri-dövlət qurumlarının qarşılıqlı əməkdaşlığına xüsusi önəm verir.

Ən müsbət cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, qanunvericilik yolu ilə məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbirlərin növləri, o cümlədən hüquqi, sosial, qabaqlayıcı və digər tədbirlər sistemi müəyyən edilmiş, təşkilati-hüquqi formalar təkmilləşdirilmişdir. Məişət zorakılığı barədə ərizə və müraciətlərin baxılması və həll edilməsi qaydasını nəzərdə tutan yeni meyarları dövlət orqanlarının əsas vəzifələrini konkret olaraq müəyyənləşdirmişdir. Bu zaman cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirlərlə yanaşı, bu məzmunlu şikayətlər üzrə məişət zorakılığı ilə bağlı dövlətin görməli olduğu vəzifələrin sistemi konkretləşdirilmişdir. Qanunun icrası ilə bağlı ölkə prezidenti, cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bu sahədə məlumat bankının, reabilitasiya mərkəzlərinin, sığınacaqların, digər yardım mərkəzlərinin yaradılması, beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətində nəzərdə tutulan tədbirlər heç şübhəsiz öz faydalı nəticələrini verəcəkdir. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, məişət zorakılığı sahəsində profilaktiki tədbirlərin gücləndirilməsi cəmiyyətdə ailənin və qadının nüfuzunun yüksəldilməsinə mühüm təsir göstərəcəkdir. Cəmiyyətin əsas özəyi olan ailə özündə qadın və uşaqla yanaşı, həm də kişiləri birləşdirməklə, əslində bütün cəmiyyəti əhatə edir.

Ailədaxili münacişələr yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəsini pozur, onların gələcək taleyini şübhə altında qoyur. Belə münacişələr ailəni pozur, sərxoşluğa, narkomanlığa, tamah və zorakı cinayətlərin artmasına münbit şərait yaradır, əmək məhsul-

darlığına mənfi təsir göstərir, cəmiyyətdə stabillik vəsakitliyi pozur. Psixoloji sarsıntılar, əsəb gərginliyi, intihar və qətilər yaradır. Ailəsi xoşbəxt olmayan cəmiyyətin mahiyyət etibarilə özünün xoşbəxtliyi mümkün deyildir. Buna görə də son illər ailə münafişələrinə qarşı mümkün olan bütün profilaktiki tədbirlərin görülməsinə diqqət artırmaqdadır. Bu gün ailə və qadın problemləri ciddi surətdə, vaxtaşırı olaraq, sistemli şəkildə öyrənilməli və onların düzgün istiqamətə yönəldilməsi üçün qətiyyətli tədbirlər görülməlidir. Bu problemə qadının, ailənin, uşağın problemləri kimi yox, cəmiyyətin və Azərbaycan dövlətinin problemləri kimi baxmaq zəruridir. Ailədaxili münafişələrin və mübahisələrin hüquqi tənzimlənməsi hər şeydən əvvəl qadın hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması, etibarlı müdafiəsi və mühafizəsi problemlərinə diqqətin artırılmasını prioritet kimi qarşıya qoyur.

Cəmiyyətin özəyini təşkil edən ailənin, habelə qadın və uşaqların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, mənafelərinin gözlənilməsinə diqqət artırılmalı, təşkilati-hüquqi tədbirlər və bu istiqamətdə dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir. Yalnız belə olduqda bu sahədə uğurlar əldə etmək mümkündür. Buna görə də aşağıdakılara diqqət yetirilməsi təklif olunur:

– Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin statusu artırılmalı, Komitənin rayon və şəhərlərdə, habelə regionlarda müvafiq səlahiyyətli qurumlarının yaradılması zəruridir;

– ölkədə ailə, qadın və uşaq problemlərinin elmi-nəzəri tədqiqini mütəmadi olaraq tədqiq edən, öyrənən və müvafiq tövsiyələr verən xüsusi qurumun – elmi şöbənin, elmi mərkəzin və ya ailə problemləri institutunun

yaradılması məsələsi nəzərdən keçirilməlidir;

- ailə, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsini təmin edən qanunların daha da təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq hüquq normalarına implementasiyası istiqamətində tədbirlər görülməlidir;

- beynəlxalq səviyyədə müsbət təcrübə öyrənilməli və tətbiq edilməlidir;

- ailə, qadın və uşaq hüquqlarının pozulması ilə bağlı vəziyyət vaxtaşırı olaraq təhlil edilməli, səbəb və şərait öyrənilməli, profilaktiki tədbirlərin gücləndirilməsinə diqqət artırılmalıdır;

- kütləvi informasiya vasitələrində, xüsusilə televizyalarda və radiolarda ailə, qadın və uşaq hüquqları sahəsində maarifləndirici və hüquq təbliğati xarakterli verilişlərin təşkilinə diqqət artırılmalıdır;

- cəmiyyətdə ailə, qadın və uşaq problemlərinin hüquqi, fəlsəfi, psixoloji, sosioloji baxımdan elmi-nəzəri tədqiqinə xüsusi yer ayrılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycanda qadınlar və kişilər, Bakı, 2013.
2. “Reyting” qəzeti. Bakı, 23 yanvar 2011-ci il.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2011.
4. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2011.
5. Zahidov B.S. Qısqanclıq motivi ilə qəsdən adam öldürmə, onun cinayət-hüquqi və kriminoloji problemləri. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 1998.
6. Azərbaycanda cinayətkarlıq və hüquqpozmalar. Bakı, 2010.
7. Кримнология. М., «Норма», 2010.
8. Aile Şurası “Aile ve Yoksulluk” bildirişləri. Ankara. 18-20 Mayıs 2004.
9. Qadın hüquqları: beynəlxalq və milli qanunvericilikdə. Bakı, 2002.
10. Ailə Məcəlləsinin yozumu. Bakı, “Qappoliqraf”, 2005.

О ПРОФИЛАКТИКЕ ЖЕНСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ**Саида Гасанзаде**

Международное право особенное внимание уделяет охране и защите прав женщин. В связи с этой проблемой в национальной правовой системе также проведено множество организационно-правовых мероприятий. До сих пор эта проблема не нашла своего решения в свете требований международного уголовного права. По поводу нарушения права женщин и детей должны быть предприняты необходимые меры и осуждение международным правом.

В годы независимости была создана база самых необходимых нормативно-правовых актов для экстремальных условий в период военного положения. Каждый из этих документов, регулирует вопросы и выполняет важную роль в области обеспечения отдельных аспектов безопасности и защиты прав женщин. Меры целенаправленно и системно проводимые в нашей стране в сфере усиления защиты прав и свобод женщин имеют исключительно важное значение.

С этой точки зрения, исследование особенностей, характеризующих права женщин, носит актуальный характер. По этой причине, на сегодняшний день исследование различий между женщинами и мужчинами с генетической, биологической, физиологической и правовой точки зрения, а также четкое определение системы прав, принадлежащей женщинам имеет очень важное значение. В статье, с творчеством применяя новейшие научные методы и методологии было дано новое понятие женщины, как представителя человеческого вида. Была указана социальная роль женщины, как представителя человеческого вида.

По этому исключительно важное значение имеет установление международных стандартов индивидуальности женского пола, прав и свобод женщин, а также закрепление их во внутренней правовой системе государства. В статье были исследованы особенности, в комплексе характеризующие женщин и применены новые методы рассмотрения данного вопроса, а также дана статистика о женской преступности.

Ключевые слова: профилактика, статистика, преступность, семья, женщина, ребенок.

ABOUT PREVENTION OF WOMAN'S CRIME**Saida Hasanzada**

The international law pays a particular attention to protection and defence of women and children rights. In connection with this problem in the national law system the numerous organization – law measures have been undertaken. Up to now this problem has not found its solution in the light of the requirements of international criminal law. As regards to violation of women and children rights there should be undertaken the measures and condemned by the international law.

Systematical and complex measures have been implemented in the determining of the wide system of the woman rights and freedoms, in the implementation of the norms of international law to national legal norms after restoring the state independence of Azerbaijan.

The Azerbaijan Republic Constitution has been accepted by referendum way, the rights and freedoms have been reflected in law documents. The creation of the national law system anew and forming of the mechanisms of defence continue today. In the system of this law the systematic work has been carrying out for reflectine the rights and freedoms of women in the national legislation according to international law. In the article the documents and referred the investigation work. For the first time the typical features of the rights of women have been shown in the article.

The investigation of this problem proves that this problem has not been researched on the scientific level. In the article have been shown basic elements of the project of law about woman rights and the project of law have been presented to the experts. In the article has been clarified the urgent problems of the rights of women in the international and national law have and the offers given. It is possible to say by assurance the article is important as the investigation of the woman rights and freedoms.

Key words: prevention, statistics, crime, family, woman, child.

KADIN SUÇLARININ ÖNLENMESİ

Saida Hasanzadeh

Uluslararası hukuk, kadın haklarının korunmasına ve korunmasına özel önem vermektedir. Bu sorunla bağlantılı olarak ulusal hukuk sisteminde birçok kurumsal ve yasal önlem alınmıştır. Şimdiye kadar bu sorun, uluslararası ceza hukukunun gerekleri ışığında çözülmedi. Kadın ve çocuk hakları ihlallerine karşı gerekli tedbirler alınmalı ve uluslararası hukuk tarafından kınanmalıdır. Bağımsızlık yıllarında sıkıyönetim sırasındaki aşırı koşullar için en gerekli yasal işlemlerin kabul edilmesi için bir temel oluşturuldu. Bu belgelerin her biri gündeme getirilen konuları düzenlemekte ve kadınların güvenliğinin ve haklarının korunmasının belirli yönlerinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Ülkemizde kadın hak ve özgürlüklerinin korunmasını güçlendirmek için alınan maksatlı ve sistemli tedbirler son derece önemlidir. Bu bağlamda, kadın haklarının özelliklerinin incelenmesi önemlidir. Bu nedenle günümüzde kadın ve erkek arasındaki farklılıkları genetik, biyolojik, fizyolojik ve yasal bağlamda incelemek, kadın hakları kompleksini net bir şekilde tanımlamak önemlidir.

Makale, kadınları en son bilimsel yöntem ve metodolojilerin uygulanmasıyla yeni insan kategorisi kavramıyla tanıstırıyor ve toplumsal rollerini gösteriyor. Bu nedenle kadının bireyselliği, kadın hak ve özgürlükleri için uluslararası standartların oluşturulması ve bunların devletin iç hukuk sisteminde yer alması son derece önemlidir. Makale, kadınları karmaşık bir şekilde karakterize eden özellikleri incelemekte, bu konuyu ele almak için yeni yöntemler uygulamakta ve kadın suçlarına ilişkin istatistikler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: önleme, istatistik, suç, aile, kadın, çocuk.

AZƏRBAYCANDA HÜQUQ ELMİNİN İNKİŞAF TARİXİ (QƏDİM VƏ ORTA ƏSRLƏR)

Rahib Əkbərov,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
Hüquq kafedrasının dosenti, tarix üzrə
fəlsəfə doktoru.

e-mail: veliev.i@inbox.ru

Açar sözlər: adət hüquqları, məişət adətləri, dövlətçilik ənənələri, hüquq ənənələri, hüquq abidələri, qanun və qanunçuluq, sosial-hüquqi vəziyyət, ədalət və bərabərlik, doktrinal mənbələr, hökmdar fərmanları, məhkəmə praktikası.

Məqalədə qədim və orta əsrlərdə hüquq elminin formalaşması və inkişaf tarixi öyrənilmişdir. Hüquq elminin təşəkkülündə mühüm rola malik olan qanunvericilik külliyyatları, ali hakimiyyət orqanlarının hüquqi aktları, həmçinin görkəmli mütəfəkkirlərin cəmiyyət, dövlət və hüquq haqqında ideya və düşüncələri zəngin elmi-nəzəri mənbə kimi tədqiqata cəlb edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, təkcə yazılı qanun külliyyatları deyil, hələ qədim dövrlərdən başlayaraq hakimiyyət rəmzləri, həmçinin dövlətin qüdrətini, ədalətli idarəçiliyi, hökmdarın və qanunların gücünü simvolizə edən realistik təsvirlər və s. maddi nümunələr; məhz hüququn elminin öyrənilməsində unikal elmi mənbə rolunda çıxış edirlər. Qanunvericilik aktlarının hüquqi təbiəti və mahiyyəti isə, hüquq elminin nəzəri məsələlərinin öyrənilməsində əhəmiyyətli rola malikdir.

Digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan ərazisində də, hüquq sahələrinin konqlamerat formalaşması prosesi nəticəsində hüquq elminin sahələr üzrə konstataasiya edilməsi mümkünsüzdür. Lakin, buna baxmayaraq, formalaşdığı dövrlərdən başlayaraq hüquq elmi ictimai münasibətlərin bütün sistemini, o cümlədən dövlət idarəetməsi, dini təsisatlar, əmlak münasibətləri, mülkiyyət formaları, vergilər, mükəlləfiyyətlər, elm, mədəniyyət, sosial və s. sahələri əhatə edərək özündə olduqca qiymətli nəzəri-praktiki məlumatları toplamışdır. Məhz, qədim və orta əsrlərin ictimai-siyasi və sosial-hüquqi baxışlarında formalaşan ideoloji münasibətlər, elmin inkişafının sonrakı istiqamətlərinə çox güclü təsir göstərmişdir. Xüsusilə də, cəmiyyətin quruluşu, dini-şəriət qaydaları və hakim sinfin ideologiyası hüquq elminin inkişafın əsas aspektlərini müəyyən etmişdir.

Beləliklə, hüquq elminin əsasları və inkişaf qanunauyğunluğu cəmiyyətin bütün problemlərində: dövlət idarəçiliyi, ictimai münasibətlər, ədalətli quruluş, əhalinin sosial-hüquqi vəziyyəti, məhkəmə praktikası, dini qaydalar və sahələrdə təzahür edərək, elmi fikrin əsas formalaşma cəhətlərini və xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdir.

Azərbaycan ərazisində elmi biliyin formalaşması cəmiyyətin və dövlətin tarixi inkişaf mərhələləri ilə birlikdə və tədricən təşəkkül taparaq inkişaf etmişdir. Hüquq elmi, dövlət orqanlarının və cəmiyyətin idarə olunması dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və inkişafı haqqında elmi biliklərin bütün məcmusundan ibarət olmaqla, çoxəsrlik tarixi təcrübəni ehtiva edir. Qeyd etmək lazımdır ki, təşəkkül tapdığı dövrlərdən başlayaraq hüquq və dövlət haqqında biliklər təkcə elmi deyil, eyni zamanda, ictimai və fərdi düşüncənin digər qeyri-elmi məkanında, o cümlədən siyasi, dini və adi təfəkkürdə də, formalaşır. Eyni zamanda, hüquq elmi həmişə və özünəməxsus formada qanunvericinin

“sədaqətli xidmətçisi” olmuş və qanunların mətnlərində, əsasən, dövlətin iradəsini təsbit etmişdir.

Tarixi abidələrdə maddiləşən ilkin elmi-hüquqi biliklər, sonrakı dövrlərdə mərhələli şəkildə qanun külliyyatlarında, məhkəmə praktikasında, doktrinal, dini və s. mənbələrdə yeni inkişafa daxil olmuşdur. Məhz, hüquqa dair tarixi biliklər qədim dövrlərdə formalaşmış və sonrakı mərhələlərdə inkişaf edərək müxtəlif dövlətlərin qanunvericilik sistemlərində tətbiq olunmuşdur. Bu biliklər hüquq elminin tarixi inkişafını əks etdirən müxtəlif siyasi-hüquqi nəzəriyyələrin, təlimlərin, doktrinaların, konsepsiyaların və ideologiyaların formalaşmasında mühüm yer tutmuşdur. Azərbaycanca fəlsəfi-siyasi, dini-astral və sosial-hüquqi biliklər ən qədim dövrlərdən başlayaraq Şərq ölkələrinin sivilizasiyası ilə əhatə olunmuş və onların təsirinə məruz qalmışdır. Sosial icmaların, əhali qruplarının dünyagörüşü, ictimai-siyasi və hüquqi baxışları, real həyat hadisələri, baş vermiş tarixi əhəmiyyətli təzahürlərin və proseslərin təsiri ilə formalaşmış, müxtəlif dini və sosial-hüquqi təlimlərdə, həmçinin görkəmli mütəfəkkirlərin yaradıcılığında yeni inkişaf mərhələlərinə daxil olmuşdur. Bu biliklər ən müxtəlif miflər, əfsanələr, rəvayətlər və əsətlər əsasında xalqımızın əcdadları tərəfindən, onların sosial, mənəvi və hüquqi baxışlarında təşəkkül taparaq, mövcud ictimai-siyasi və sosial-hüquqi proseslərlə harmoniya təşkil etmişdir.

Azərbaycan ərazisində dövlətçilik və hüquq ənənələrinin yaranması e.ə. III minillikdən başlamışdır. Cəmiyyətin inkişafı ilə dövlət təsisatları pillə-pillə formalaşmış, artıq hüquq haqqında biliklər dini görüşlərdən və adətlərdən kənara çıxaraq ibtidai elmi bilik xarak-

ter almağa başlamışdır. Qədim dövrlərdən formalaşan hüquqi biliklərin sonrakı varisliyi təmin olunmaqla müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etmişdir. İctimai həyat hadisələrinin, dini-astral təsəvvürlərin, siyasi-hüquqi düşüncənin problemlərinə dair bir sıra məsələlərin işlənilib hazırlanmasına qədim və erkən orta əsrlərin möhtəşəm abidəsi olan Avestada geniş yer verilmişdir (1., s.43). Bu abidə, qədim dövrün və erkən orta əsrlərin hüquqi fikri, o cümlədən mülki hüquq, müqavilə öhdəlikləri, ailə, əmək, sosial, əmlak hüququ məsələləri, həmçinin cinayət və cəza sistemi elementlərinin təşəkkülü və formalaşması qaydalarına dair baxışlarda təsbit olunmuşdur. Avesta qədim hüquqi düşüncə və siyasi fikir tarixinin özünəməxsus formasında, xalq müdrikliliyini əks etdirmişdir. Avesta ümumilikdə həmrəylik, nikbinlik, demokratiklik və digər müsbət sosial motivlər əsasında təqdim olunmuşdur. Abidənin bəzi qatlarında beynəlxalq hüququn elementlərindən bəhs edilmiş, dövlətlərarası müqavilələrin bağlanması və müqvilə öhdəliklərinə əməl edilməsi kimi məsələlər təsbit olunmuşdur (2., s. 91-92).

Ədalətli hüquqi düşüncənin ilkin formalarını ifadə edən Avestada, bütün insanları cəmiyyətin maraqları qarşılığında, şəxsi mənafeəldən imtina etmək, ümumi işlərin hər kəsin mənafeəndən üstün olmasını qəbul etmək və əhalinin birgəyaşayış forması kimi cəmiyyətin ümumi müdafiəsini təmin etmək və beləliklə də dövlət atributunu möhkəmləndirmək, əsas tələb kimi təsbit etmişdir. Sosial ədalət məsələlərinə geniş yer verən Avesta, sosial ədaləti nəinki qanunçuluğun qorunması eyni zamanda ictimai faydalı işlərlə məşğul olmaq, bərabərlik, düzgünlük, azadlıq, vicdanlılıq, yalan danışmamaq kimi

təbliğ edirdi. Avestada real həyat vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və həddsiz mifoloji təsəvvürlərdən uzaqlaşmaq və daha rasionel fikirlər irəli sürməklə, insanın hansı yerə layiq olduğu göstərməyə çalışmışdır. Avesta adət hüquqları ilə normalarla yanaşı, mülki hüquq, əmək hüququ, müqavilə öhdəlikləri, ailə-nikah hüququ, cinayət və cəza sistemi və dini və sekulyar məhkəmə hüququ məsələləri geniş əhatə olunmuşdur (2., s. 85-87).

Azərbaycanda təşəkkül tapmış feodalizm quruluşu orta əsrlər elmi biliyinin yeni inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən çox zəngin ictimai-siyasi proseslərlə müşayiət olunmuşdur. Orta əsrlərin feodal münasibətlərində baş verən dini-siyasi, ictimai-iqtisadi və sosial-hüquqi təkamül elmi fikrin, o cümlədən hüquq elminin əsas formalaşma xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdir. Eyni zamanda, orta əsrlərdə Azərbaycan ərazilərində islam dinin yayılması və müsəlman hüququnun ictimai münasibətlərin əsas tənzimləyicisi rolunda çıxış etməsi, sosial-siyasi və hüquq sahələri üzrə əsas və həlledici rola malik olmuşdur. Erkən feodalizm dövründə baş verən ədalətsizliklər, bəhs olunan dövrün bidətçilik cərəyanlarının, bir sıra hərəkətlərin və ideoloji təlimlərin hüquqi əsaslarını təşkil etmişdir. III əsrdə Mani təlimi geniş yayılmağa başlamışdır. Mani təlimi, zərdüştlükdən əxz edilmiş xeyir və şərin əbədi mübarizəsini ehtiva etmişdir. Mani hərəkəti sosial ədalətsizlik əleyhinə çıxır, istismar, zorakılığa və özbaşınalığa qarşı səfərbərlik elan edirdi. Mani təliminin və digər sosial hərəkətlərin, o dövrün sosial-hüquqi ideologiyalarına təsirləri böyük olmuşdur.

Orta əsrlərdə Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi münasibətlər, mənəvi, əxlaqi, etik və adət hüququ davranış qaydaları Kitabı

Dədə Qorqud eposunda geniş təsvir edilmişdir. Kitabı Dədə Qorqud eposunu, oğuz türklərinin doktrinal Məcəlləsi olmuşdur. Çünki eposda təsvir edilən davranış qaydaları və hüquq normaları, oğuzların həyat kredo-sunu əks etdirmişdir. Hərbi dövlət idarəçiliyi, inzabati-ərazi quruluşu, həmçinin adət hüququ münasibətlərinə dair siyasi-hüquqi baxışların bəhs olunduğu Kitabı Dədə Qorqud abidəsi, məhz özündə xalq düşüncəsini ehtiva etmiş çox qiymətli türk-oğuz eposudur. Əsərdə təsvir olunmuş oğuzların ən mühüm keyfiyyətləri mərdlik və qəhrəmanlıq, tarixin sınaqlarından çıxaraq yoxlanılmış və ictimai həyat qanunlarına çevrililərək xalq müdrikliliyini ifadə etmişdir. Kitabı Dədə Qorquddə oğuzlar tərəfindən ciddi əməl olunan ümumməcəburi norma və qaydalar haqqında qiymətli məlumatlar toplanmışdır (3., s.18). Eposda mülki və cinayət deliktərinə görə əvəzin ödənilməsi və pul kompensasiyasını nəzərdə tutan sanksiya prinsipləri də müəyyən edilmişdir. Ən ağır cinayətlər, qan intiqamının alınması ilə nəticələnirdi. Əvəz ödəmək və peşman olmaq qorxusu, insan hissələrinə hakim kəsilmişdir. Qəsdən törədilən qətl, məhkəməsiz divan tutmaqla nəticələnmə bilirdi. Lakin oğuzlarda qanunlardan üstün tutulan mənəvi-əxlaqi dəyərlər, həmişə insanlarda sakitlik və ümid yaratmağa sövq etmişdir. Oğuz türkləri xarici müdaxilələrdən müdafiə olunmaq üçün daxili həyata, intizamı qormağa xüsusi diqqət verir, ictimai faydalı işlərlə məşğul olur, hərbi məşqlər edir, at sürmək, ov ovlamaq, silahla davranmaq vərdişlərini təkmilləşdirir, dövlətlərinin siyasi müstəqiliyini təmin etmək üçün qalalar tikir, şəhər divarlarını möhkəmləndirir, ön cərgələrdə müdafiə istehkamları qurur, təhlükə hiss etdikdə uca qalaların zirvəsində tonqallar yandıraraq, qəh-

rəman oğuz ellərini xəbərdir edirdilər. Torpağın, vətənin müdafiəsi, xalqın namusu, milli adət-ənənələrə sədaqət oğuzlar üçün ən yüksək apologiyadır və yalnız oğuz türkünün canı və qanı bahası ilə ölçülür. Oğuz soyuna alternativ seçim yoxdur və bu genetik olaraq onun qan yaddaşına “Şərəf Məcəllə”si kimi daxil olduğu üçün, istisnadır. Oğuz türklərinin milli xarakterindən və adətlərindən irəli gələn ümumictimai əhəmiyyətli ədalət anlayışından, xeyir və şər nisbətində geniş istifadə edilmişdir. Mənəvi, etik, əxlaqi, hüquqi cəhətləri də nəzərə almaqla əsrlər boyu formalaşmış ictimai-siyasi mühit şəraitində, inandırma və məcburetmə üsullarının təsir etmə gücündən məhkəmələr daim bəhrələnmişdilər. Qədim tarixin siyasi sosial-hüquq münasibətlərinin öyrənilməsi üçün əxlaqi-hüquqi məzmunlu zəngin faktiki materiallar mövcuddur. Xüsusilə də, sosial institutların statusunu müəyyən edən ailə, soy, tayfa, nikah münasibətləri və ədalət məsələləri geniş əhatə olunmuşdur. Eposda müxtəlif vəziyyətlər dair siyasi konsepsiyalar təsvir edilmiş və onların tarixi proseslərdə yeri və təsir həddləri lakonik olaraq müəyyən edilərək, göstərilmişdir. Ümumiyyətlə, keçmiş dövrün hüquq münasibətləri, qanunçuluq problemləri, məhkəmə quruluşu geniş təsvir edilmişdir. Lakin, bununla belə, bir çox hüquq konsepsiyaların həyata keçirilməsi reallaşmamış qalırdı. Kollektiv məsuliyyətə əsaslanan tayfanın bir üzvünün təhqir edilməsi, bütün nəslin təhqiri olunması kimi dərk edilməsi prinsipi mövcud olmuşdur. Bütün tayfa üzvlərinə münasibətdə qan intiqamı qüvvədə saxlanılmışdır. İctimai quruluşun təhlili sübut edir ki, oğuzlarda ailə münasibətləri humanist xarakter daşıyır. Ailədə ana müqəddəsdir. “Ana hüququ – Tanrının hüququdur”. Eposda

çoxarvadlılığa işarə belə, yoxdur. Əksinə, ailədə anaya xüsusi ehtiram edilir, bütün ailə üzvləri ananın xidmətində dayanır. Ailədə mənəvi-əxlaqi dəyərlərə və intizama xüsusi diqqət verilir (9., s.127). Oğuz türkləri heç vaxt yalan danışmırlar. Doğru-düzgün danışmaq, sədaqətli olmaq oğuzların həyat kredosu idi.

Azərbaycanda islam dinin yaranmasından başlayaraq müsəlman ideologiyası siyasi-hüquqi fikrin formalaşmasına, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə, islamdan sonra yaranmış feodal dövlətlərində elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafına güclü təkan vermiş, ümumilikdə ayrı-ayrı elm sahələrinin yeni mərhələyə daxil olaraq təkmilləşməsinə səbəb olmuşdur. Lakin, bəhs olunan dövrlərin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni-hüquq sahələri islam ehkamçılığının əsasında inkişaf etmişdir. Müsəlman hüququ (fiqh) şəriətin tərkib hissəsi, islam mədəniyyətinin unikal abidəsi və qiymətli dəyəridir. Müsəlman hüququ islamı qəbul etmiş xalqların nəinki hüquqi inkişaflarına, həmçinin onların iqtisadi, siyasi, elmi, sosial-mədəni sahələrdə universal siyasi-hüquq doktrinasına çevrilmişdir. Müsəlman hüququ islamın bütün təzahürlərini öyrənərək, hüquq cəhətdən tənzim etmə xüsusiyyətlərinə malikdir (5.,s.94). Müsəlman hüquq doktrinası insan hüquqları problemlərinə, demokratik icma quruluşunun təmin olunmasına da, xüsusi diqqət vermişdir.

Feodal münasibətlərinin inkişafı, müsəlman hüququnun möhkəmlənməsi və ictimai-siyasi proseslərin yeni mərhələyə daxil olması, orta əsrlərin görkəmli mütəfəkkirlərinin elmi yaradıcılığında mütərəqqi istiqamətlərin formalaşması prosesində mühüm rola malik olmuşdur. Orta əsrlərin islam-

müsəlman fəlsəfəsinə, təbiət elmlərinə, sosial-ictimai hərəkətlərə və sənətkar birliklərinin ideologiyalarına əsaslanan baxışlar, siyasi və hüquq elminin əsaslarının müəyyən olunmasında əsas yer tutmuşdur. Artıq əmlak və hüquq bərabərliyi ideyaları ayrı-ayrı sosial hərəkətlərin tələbinə çevirilmişdir (4., s.206). Mütəfəkkirlərin irəli sürdükleri ideyalar siyasi hakimiyyətə aid problemlərin, hüquq və ədalət mühakiməsi məsələlərinin həll edilməsinə və xalqın ümumilikdə sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına hesablanmışdır. Ə.Xəqaninin zülmədən azad humanist quruluşun yaradılması, N.Gəncəvinin sosial ədalət, bərabərlik, ədalətli hökmdar, sinifsiz cəmiyyət (utopik baxışlar) qurulması, S.Urmiyalının demokratik idrarətmənin təşkil edilməsi, N.Tusinın dövlətin mənsəyi, mahiyyəti, növləri, ədalətli qanunlar formalaşdırılması ideyası, Ə.Marağalının cəmiyyətin yenidən qurulmasına dair təklifləri, Əssarın ədalətli və zülmədən azad cəmiyyət yaradılması, M.Füzulinin bilikli və müdrik hökmdar obrazı, məntiqli və məzmunlu qanunlar yaradılması, Nəsimi və hürufiliyin azadfikirlik və insan haqlarının müdafiəsi və s. ideyalar öz aktuallıqları ilə seçilmişdir.

Orta əsrlərin ictimai-siyasi və sosial-hüquqi baxışların təkmilləşdirilməsi və sonrakı inkişaf istiqamətlərinə dini-şəriət qaydaları, müsəlman hüquqi və hakim feodal ideologiyasının təsiri, yeni tarixi dövrə qədər çox güclü olmuşdur (7., 8). Eyni zamanda, o dövrün qabaqcıl fikirli elm insanları, ictimai-dövlət xadimləri, alimlər, filosof-hüquqşünas mütəfəkkirlər dünya sivilisasiyanın böyük nailiyyətlərini, həm də baş verən real prosesləri məntiqli təhlil edərək, öz dövrünə görə çox mütərəqqi ideyalarla çıxış etmiş,

mövcud problemlər və onlardan çıxış yollarını göstərməyə çalışmışdılar. O dövrün elmləri qədim şərq, yunan-roma fəlsəfəsi və hüququ, çin hüquqi təlimləri və hindus ideologiyası, ərəb elmi fəlsəfəsi ilə tanış idilər. Azərbaycan mütəfəkkirləri, elm xadimləri, ictimai-fəlsəfi fikir tarixi nümayəndələri mənimsədikləri biliklər sayəsində ədalət, azadlıq, bərabərlik, humanizm və s. ideyalarla çıxış edərək müxtəlif təşkilatların, hərəkətlərin, məktəblərin, dini-hüquqi və fəlsəfi cərəyanların yaranmasına təkan vermişdilər.

Orta əsrlər feodalizminin intibahı dövründə ümumi elmi-mədəni səviyyənin yüksəlməsi, sosial-hüquqi biliklərin inkişafına da, öz təsirini göstərmişdir. XI əsrdə Nizamülmülkün dövlət işləri, ölkənin daxili və xarici siyasəti, divan və katiblik, dini-şəriət qaydaları, ədalətli məhkəmə fəaliyyəti, maliyyə hesablama qaydaları və vergi sistemi, həmçinin əxlaq, mənəviyyət, xeyirxahlıq və s. siyasi-ictimai və sosial-hüquqi problemləri əhatə edən "Siyasətnamə" traktatı, bir çox elmi ideyaların, o cümlədən hüquqi fikirlərin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Mükəmməl analitik təhlil etmə qabiliyyətinə malik olan mütəfəkkir, özünün dövlət doktrinasında dövlət və din siyasətinə, hüquq məsələlərinə dair mütərəqqi fikirləri, düşüncələri, ideyaları birləşdirən konsepsiya irəli sürmüşdür. Nizamiyyə adı ilə tanınan təhsil müəssisələrinin təşkil edilməsi də, Nizamülmülkün adı ilə bağlı olmuşdur. Orta əsrlərin görkəmli mütəfəkkiri S.Urmiyalı ilk dəfə qanun qarşısında bərabərlik ideyasını əsaslandıraraq, şəriət inhisarında olan məhkəmələri dövlət hakimiyyəti tərkibinə daxil edilməsi fikrini irəli sürmüşdür. Mütəfəkkir qanunları yüksək dəyərləndirmiş və onu ədalətli cəmiyyətin əsası hesab etmişdir. Orta əsrlərin görkəmli Azərbaycan alimi N.Tusi

məhsuldar elmi fəaliyyəti ilə dövlət, idarəçilik, hüquq, fəlsəfə, teologiya, təbiət elmləri, məntiq, əxlaq haqqında ən qiymətli əsərlərin müəllifi olmuşdur. Onun aparıcı elm sahələri, təbiət elmləri, həmçinin digər ümumidövlət nəzəriyyəsi, mülki, inzibati, cinayət, maliyyə və s. hüquq sahələri üzrə elmi-tədqiqat fəaliyyəti nəinki ölkəsində, həmçinin ondan kənarda da məşhur idi. Görkəmli nəzəriyyəçi, qanununu insan fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirən ilk Azərbaycan mütəfəkkirlərindən biri olmuşdur. N.Tusunin hüquqi görüşlərində qanunçuluq, ədalət mühakiməsi, prosessual hüquq və bir çox elmi əhəmiyyətli hüquqi problemlər əsas yer tutmuşdur. Böyük alim, dahi mütəfəkkir dövlətin inkişafına, siyasi-hüquqi praktikanın təkmilləşdirilməsinə dair mütərəqqi ideya və təkliflərlə çıxış etmişdir. Fəzullah Rəşiddədin “Dəstur əl-məmləkət” kitabı XIII-XIV əsrlərdə ictimai-siyasi həyatın, sosial-hüquqi praktikanın bir çox sahələri üzrə qiymətli elmi-praktiki külliyyat hesab edilir. Mütəfəkkirin, “Dövlət təlimatı” xarakterli məsələləri əhatə edən “Dəstur əl-məmləkət” kitabı dövlət idarəçiliyi, vergilərin tənzimlənməsi, sosial münasibətlər və s. dövlət-hüquqi münasibətləri özündə ehtiva edən zəngin elmi-nəzəri mənbə kimi müəllifin ideya və düşüncələrini əhatə etmişdir. Dövlət və hüququn daim birlikdə, qarşılıqlı təsirdə, təmasda yaşamağa “məhkum” olması, mütəfəkkirin dövlətçilik və hüquq haqqında ideyalarının əsas mövzusu idi (6., 3-9). Məhəmməd ibn Fəxrəddin Hinduşah Naxçıvanlı XIII əsrdə dövlət katibi vəzifəsi ilə yanaşı, elmi fəaliyyətlə məşğul olmuş, dövlət quruculuğu, maliyyə-pul, vergi sistemi, məhkəmə icraatı məsələləri üzrə dəyərli tövsiyələri vermişdir. Baş qazi vəzifəsində çalışan M.Naxçıvanlı dövlət idarəçiliyi, təsərrüfat işləri, əhalinin rifahı, sosial münasibətlər, həmçinin dövlət məmuru kimi ölkənin abadlaşdırılması və s. problemlər barədə geniş elmi-pəraktiki təkliflər və mülahizələrlə çıxış etmişdir.

rəçiliyi, təsərrüfat işləri, əhalinin rifahı, sosial münasibətlər, həmçinin dövlət məmuru kimi ölkənin abadlaşdırılması və s. problemlər barədə geniş elmi-pəraktiki təkliflər və mülahizələrlə çıxış etmişdir.

Orta əsrlər dövrünə aid fərmanların hüquqi təbiəti və normativ-hüquqi akt kimi mahiyyəti, hüquq elminin nəzəri məsələlərinin öyrənilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir (2., 503). Yazılı mənbələrdə, Azərbaycan feodal dövlətlərinə aid fərmanların dörd növ üzrə: şah, xan, şeyxülislam və divan sədri (mərkəzi administrasiyanın başçısı) tərəfindən verilməsi qaydaları məlumdur. Normativ-hüquqi aktların xüsusi növü olan fərmanların şəcərə və pərvanə formaları olmuşdur. İmzalanmış şəcərə aktları şahın xəlifələrinin təyin edilməsinə, onların hüquq və vəzifələrinə dair təlimatları əhatə etmişdir. Fərmanların digər forması olan pərvanə adlanan aktlar isə, əsasən maliyyə və büdcə məsələləri, pensiya, müavinət, dövlət aparatı işçilərinin məvacibləri, titulların verilməsi, məmurların rotasiyası (yerdəyişməsi) əmlak, soyurqal, tiyul, mükəlləfiyyətlərin müəyyən edilməsi, əhalinin köçürülməsi və s. bu kimi təlimat xarakterli məsələləri əhatə etmişdir. Bütün fərmanlar müqəddəs kitabdan ayələr və müsəlman hüququnun tələblərinə uyğun tərtib edilir və müvafiq olaraq dairəvi möhürlə basılırdı. Fərmanların bir qismindən ideoloji təsir vasitəsi kimi istifadə olunmuşdur. Normativ aktların məzmununda inzibati hüquqpozmalar və cinayətlər, qəsdən adam öldürmə, insanların təqib edilməsi, qadına şər-böhtan atılması, spirtli içkilərin qəbul edilməsi, qumar oyunları, oğurluq, çəkidə, ölçüdə, hesabda aldatma və s. xarakterli əməllər və onların qarşısının alınması təsbit olunmuşdur. Bəhs olunan dövrlərdə xarici siyasət, vergi və

mükəlləfiyyətlər, hərbi hazırlıq və hərbi mükəlləfiyyətlər, həmçinin elm, təhsil, mədəniyyət, sosial sahəni əhatə edən çox saylı fərmanlar mövcud olmuşdur. Normati-hüquqi akt kimi fərmanlarının özünün məzmunu və hüquqi təbiəti, bütün elmlərin öyrənilməsi və təbliğ edilməsini müəyyən edən cəhətlərə malik olmuşdur. Orta əsrlərin feodal dövlətlərində xristian əhalinin hüquq və vəzifələrinə, kilsə mükəlləfiyyətlərinə dair fərmanlarda məlum idi. Ümumilikdə, bu fərmanlarda dövlət idarəetməsi ilə yanaşı, dini hakimiyyətin mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, xüsusilə də vəqf mülkiyyətinin hüquqi rejimi, onun həcmi, funksiyası və hüquqi istifadə mexanizmləri tənzimlənmişdir.

Bütün dövrlərin hüquq elmi öz prinsipləri əsasında cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi və rəşional biliyin bütün əlamətlərinə malik olmaqla, dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş qanunlar məcmusunu öyrənir. Elm mövcud hüquq qaydasına təminat vermək üçün hüquq normaları sistemini yaratmış və təkmilləşdirmişdir. Elm özünün inkişaf pillələrində hüquqi konsepsiyalar və nəzəriyyələr arasında ziddiyyətləri aradan qaldırmaqla, irəli sürülən doktrinaların, təlimlərin, real, həqiqi inkişaf qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsi haqqında dərin, əhatəli və obyektiv bilik hazırlamaq funksiyasını yerinə yetirir. Hüquq elminin formalaşması və inkişafı, cəmiyyət və onun problemlərinin müəyyən edilməsi və həllini əhatə etmişdir. Məhz, qədim və orta əsrlərin ictimai-siyasi və sosial-hüquqi baxışlarında formalaşan ideoloji münasibətlər, elmin inkişafının sonrakı istiqamətlərində təsir göstərmişdir. Xüsusilə də, cəmiyyətin quruluşu, sosial qaydaları və hakim sinfin ideologiyası hüquq elminin əsas siyasi-nəzəri aspektlərini müəyyən etmişdir. Elmi biliyin

yeni prinsiplərinin yaranması ilə, yeni elmi nəzəriyyənin təşəkkül tapması üçün əsaslar formalaşmışdır. Yeni elmi biliklər hüquq elminin qanunauyğunluqları və ümumi təməl prinsiplərinin formal-məntiqi cəhətdən əsaslandırılmasını ehtiva etmişdir. Beləliklə, hüquq elmi inkişafın hər bir mərhələsində müvafiq qanunvericilik külliyyətləri və doktrinal mənbələr çərçivəsində hüquqi konsepsiyalar və nəzəriyyələr əsasında formalaşaraq daim təkmilləşmiş, elmi fikrin əsas ideya məzmunu, mahiyyəti və xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq özündən sonrakı hüquqi varisliyin əsaslarını təmin etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Məlikova M.F., İsmayılov X.C. Qədim dövrlərdə və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanın dövlət və hüququ. B., 2001.
2. Rzayev A.Q. Azərbaycanda siyasi və hüquqi təlimlər (tarixi qədim dövrlərdən XX əsrə qədər). B., 2000.
3. Məlikova M.F. Kitabı-Dədə Qorquda ictimai-siyasi və hüquqi ideyalar. B., 2000.
4. Məmmədov F.C. Azərbaycanın siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası. B., 1993.
5. Seyidov M.N. Qədim dövrdə və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda dövlət idarəçiliyinin və qanunvericiliyin formalaşması. B., 2008.
6. Fəzlullah Rəşiddədin. Oğuznamə. B., 1992.
7. Fərzəlibəyli Ş.F. XV əsr Azərbaycan dövlətlərinin quruluşu. B., 2003.
8. Quliyev A.İ. XII-XVI əsrlərdə Azərbaycanın siyasi-hüquqi fikrində dövləti idarəetməyə dair ideyalar. B., 2011.
9. Quliyev A.İ. Azərbaycanın siyasi-hüquqi fikrində qanun və qanunçuluq problemləri. B., 2005.
10. Seyidov M.N. XV əsrdə Azərbaycanın dövlət və hüququ. B., 2004.
11. Seyidov M.N. IX-XV əsrlərdə Azərbaycanda dövlət idarəçiliyinin və qanunvericiliyin inkişafı. B., 2013.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ (ДРЕВНИЕ И СРЕДНИЕ ВЕКА)

Рахіб Акберов,
доктор философии по истории, доцент кафедры “Права” Академии
Государственного Управления при Президенте Азербайджанской
Республики.

В статье исследуется история становления и развития юридической науки в древние и средние века. В качестве богатого научно-теоретического источника к исследованию привлекаются законодательные сборники, правовые акты высших органов власти, а также идеи и мысли выдающихся мыслителей об обществе, государстве и праве, играющие важную роль в становлении юридической науки. Следует отметить, что не только сборники писаных законов, но, начиная с древних времен символы власти, а также реалистические изображения, символизирующие могущество государства, справедливое управление, власть правителя и закона и т.п. вещественные образцы служат уникальным научным источником в изучении юридической науки. А правовая природа и сущность законодательных актов играют значительную роль в изучении теоретических вопросов юридической науки.

Как и в других странах, также и на территории Азербайджана, в результате процесса конгломератного формирования отраслей права, юридическую науку невозможно констатировать по отраслям. Однако, несмотря на это, с момента своего возникновения юридическая наука охватывая всю систему общественных отношений, включая государственное управление, религиозные учреждения, отношения собственности, формы собственности, налоги, повинности, науку, культуру, социальные и др. сферы, собрала в себе очень ценную теоретико-практическую информацию. Именно идеологические отношения, сформировавшиеся на основе общественно-политических и социально-правовых взглядов древних и средних веков, оказали очень сильное влияние на дальнейшие направления развития науки. В частности, структура общества, нормы религии и шариата и идеология правящего класса определили ключевые аспекты развития юридической науки. Таким образом, основы юриспруденции и закономерности развития проявились во всех проблемах общества: государственном управлении, общественных отношениях, справедливом устройстве, социально-правовом положении населения, судебной практике, религиозных правилах и сферах, определили основные черты и особенности научной мысли.

Ключевые слова: обычное право, бытовые обычаи, традиции государственности, правовые традиции, правове памятники, закон и законность, социально-правовое положение, справедливость и равенство, доктринальные источники, указы правителя, судебная практика.

HISTORY OF THE JURIDICAL SCIENCE'S DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN (ANCIENT AND MIDDLE AGES)

Rahib Akbarov,
the Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Azerbaijan, Department of Law,
associate professor, Ph.D in history.

The article analyzes the history of the formation and development of juridical science in the ancient and middle ages. As a rich scientific and theoretical source, legislative collections, legal acts of higher authorities, as well as ideas and thoughts of prominent thinkers about society, the state and law, which play an important role in the development of legal science, are involved in the study. It should be noted that not only collections of written laws, but, starting from ancient times, symbols of power, as well as realistic images symbolizing the power of the state, fair administration, the power of the ruler and the law, etc. material samples serve as a unique scientific source in the study of legal science. And the legal nature and essence of legislative acts play a significant role in the study of theoretical issues of juridical science. As in other countries, also on the territory of Azerbaijan, as a result of the process of conglomerate formation of branches of law, legal science can't be ascertained by branches. However, despite this, since its inception, juridical science, covering the entire system of social relations, including public administration, religious institutions, property relations, forms of ownership, taxes, duties, science, culture, social and other spheres, has collected a very valuable theoretical and practical information. It was the ideological relations that were formed on the basis of the socio-political and socio-legal views of the ancient and Middle Ages that had a very strong influence on the further directions of the development of science. In particular, the structure of society, the norms of religion and Sharia, and the ideology of the ruling class determined the key aspects of the development of legal science. Thus, the foundations of jurisprudence and the patterns of development, manifested in all the problems of society: public administration, social relations, fair structure, social and legal status of the population, judicial practice, religious rules and areas, determined the main features and characteristics of scientific thought.

Key words: customary law, everyday customs, traditions of statehood, legal traditions, legal monuments, law and legality, social and legal status, justice and equality, doctrinal sources, decrees of the ruler, judicial practice.

AZERBAIJAN'DA FIKHİN GELİŞİM TARİHİ (ANTİK VE ORTAÇAĞ)

Rahib Ekberov,
Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına bağlı Kamu Yönetimi Akademisi Hukuk Bölümünde Doçent, Tarihte Felsefe Doktoru.

Makale, antik ve orta çağda içtihat oluşumunun ve gelişiminin tarihini incelemektedir. Hukuk biliminin oluşumunda önemli rol oynayan mevzuat derlemeleri, üst makamların hukuk işlemleri ile önde gelen düşünürlerin toplum, devlet ve hukuk hakkındaki fikir ve düşünceleri zengin bir bilimsel ve teorik kaynak olarak çalışmada yer almaktadır. Unutulmamalıdır ki, sadece yazılı hukuk koleksiyonları değil, aynı zamanda eski çağlardan beri iktidar sembollerinin yanı sıra devletin gücünü, adil yönetimi, hükümdarın ve hukukun gücünü simgeleyen gerçekçi imgeler vb. Maddi örnekler, hukuk biliminin incelenmesinde benzersiz bir bilimsel kaynak olarak hizmet eder. Yasama işlemlerinin yasal doğası ve özü, hukuk biliminin teorik konularının incelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan topraklarında da hukuk alanlarının kümelenme süreci sonucunda hukuk bilimini alanlara göre açıklamak mümkün değildir. Bununla birlikte, başlangıcından bu yana, yasa, kamu yönetimi, dini kurumlar, mülkiyet ilişkileri, mülkiyet biçimleri, vergiler, görevler, bilim, kültür, sosyal vb. dahil olmak üzere tüm bilimsel halkla ilişkiler sistemini kapsamıştır. Alanlarını kapsayan çok değerli teorik ve pratik bilgiler toplamıştır. Yani, antik ve ortaçağ dönemlerinin sosyo-politik ve sosyo-hukuki görüşlerinde oluşan ideolojik ilişkiler, bilimin sonraki gelişimi üzerinde çok güçlü bir etkiye sahipti. Özellikle toplumun yapısı, din ve şariat kuralları ve yönetici sınıfın ideolojisi, hukuk biliminin gelişiminin kilit yönlerini belirlemiştir.

Böylece, hukukun temelleri ve toplumun tüm problemlerinde gelişme yasaları - kamu yönetimi, halkla ilişkiler, adil yapı, nüfusun sosyo-hukuki durumu, adli uygulama, dini kurallar ve alanlarda kendini göstermiş, bilimsel düşüncenin oluşumunun ana yönlerini ve özelliklerini belirlemiştir.

Anahtar Kelimeler: örf ve adet hukuku, ev örf ve adetleri, devlet gelenekleri, hukuk gelenekleri, hukuki anıtlar, kanun ve kanunilik, sosyo-hukuki durum, adalet ve eşitlik, doktriner kaynaklar, hükümdarın fermanları, adli uygulama.

CƏZALARIN İCRASINDA VƏ CƏZA SİYASƏTİNİN HUMANİSTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ PROBASİYA XİDMƏTİ MÜHÜM ROL OYNAYIR

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə həyata keçirilən genişmiqyaslı hüquqi islahatlar çərçivəsində məhkəmələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, cəzaların icrası işinin səmərəliliyinin artırılması, məhkumların saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması daim diqqət mərkəzində olub.

Bu fikirlər Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Probasiya Xidmətinin rəisi, III dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Akşin Ziyadovun “Cəzaların icrasında və cəza siyasətinin humanistləşdirilməsində Probasiya Xidməti mühüm rol oynayır” sərlövhəli məqaləsində yer alıb. Məqaləni təqdim edirik.

Dövlətimizin başçısının 2017-ci il fevralın 10-da imzaladığı “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” Sərəncamı ölkəmizdə həyata keçirilən islahatların məntiqi davamı olmaqla, bu sahədə yeni strateji hədəfləri müəyyənləşdirib.

Sərəncamda dövlət idarəçiliyi sisteminin müasirləşdirilməsi, məhkəmə-hüquq sahəsində islahatların davam etdirilməsi, cəzaların icrasının müasir tələblərə uyğun qurulması, cəzanı icra edən müəssisələrdə mövcud olan nöqsan və çatışmazlıqların, korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması, cəzaların icrasında müasir texnologiyaların tətbiqi, cəmiyyətdən təcrid etmə ilə bağlı olmayan cəzaların icrasına effektiv nəzarətin təşkili və digər konseptual məsələlər nəzərdə tutulmuş, bu məqsədlə məhkumların cəmiyyətdən təcrid edilməsi ilə əlaqədar olmayan cəzaları icra edən yeni təsisat – Ədliyyə Nazirliyinin Probasiya Xidməti yaradılıb.

Avropa Şurasının 2010-cu il 20 yanvar tarixli “Avropa Probasiya qaydaları haqqında” Təvsiyəsi, digər beynəlxalq aktlar, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla təşkil edilmiş Probasiya Xidmətinin yeni strukturunun təsis edilməsi ilə bağlı dövlətimizin başçısının 2017-ci il 7 noyabr tarixli Fərmanı ilə Probasiya Xidmətinə baş idarə səlahiyyəti verilib, nazirliyin Kollegiyasının 2017-ci il 22 dekabr tarixli Qərarı ilə Əsasnaməsi təsdiq edilib.

Cəzaların İcrası Məcəlləsinə dəyişikliklər olunaraq, qanunvericiliyə icra məmurlarının vəzifələri, azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzaların icrası prosesində probasiya fəaliyyətinin və elektron nəzarət vasitələrinin tətbiqi dairəsi, xüsusiyyətləri, digər tənzimləyici müddəalar daxil edilib.

Eyni zamanda, Probasiya Xidmətinə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzaların icrasının təşkili, cərimə, nəqliyyat vasitəsini idarə etmə hüququndan, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum

etmə, ictimai işlər, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzalara məhkum edilmiş şəxslər üzərində probasiya nəzarətinin həyata keçirilməsi həvalə olunub.

Bundan əlavə, şərti məhkum edilmiş, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmuş və ya cəzasının çəkilməsi təxirə salınmış, alkoqolizmdən, narkomaniyadan müalicə məqsədilə barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilmiş şəxslər üzərində qanunvericiliklə və ya məhkəmə tərəfindən qoyulmuş vəzifələrin icrasına nəzarət, məhkumların islah edilməsi, sosial adaptasiyası və reabilitasiyası, inzibati tənbeh qismində tətbiq edilmiş ictimai işlərin icrası da Probasiya Xidmətinin səlahiyyətlərinə aid edilib.

Yeni Xidmətin fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı ədliyyə nazirinin 2017-ci il 1 dekabr tarixli əmri ilə onun strukturu və ştat cədvəli təsdiqlənib, respublikanın inzibati ərazi vahidləri üzrə icra və probasiya şöbələri, Bakı şəhəri üzrə probasiya idarəsi, Gəncə və Sumqayıt şəhərləri üzrə probasiya şöbələri yaradılıb.

Dövlətimizin başçısının bilavasitə təşəbbüsü ilə yaradılmış Probasiya Xidmətinin fəaliyyət istiqamətləri və tətbiqi dairəsi ötən beş il ərzində ardıcıl olaraq inkişaf edib, təkmilləşib, maddi-texniki bazası, kadr potensialı möhkəmlənib, işin səmərəliliyi artıb, probasiya nəzarəti funksiyaları güclənib, Xidmətin strukturu təkmilləşib, əməkdaşların bilik səviyyəsi, peşə hazırlığı yüksəlib, maddi və sosial təminatları yaxşılaşıb.

Fəaliyyət göstərdiyi müddətdə Probasiya Xidmətinin yerli qurumları tərəfindən

42 min 200-dən çox məhkum probasiya qeydiyyatına götürülüb. Əvvəlki illər üzrə cəza çəkən məhkumlar nəzərə alınmaqla 43 mindən çox şəxs qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsaslarla qeydiyyatdan çıxarılıb.

Həmin dövrdə qanunu pozan, cəzanın icrasından boyun qaçıran 2758 məhkumun cəzası daha ağır cəza növü ilə əvəz olunub, o cümlədən 986 məhkuma azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilib.

Bundan əlavə, cərimə və islah işləri növündə cəzaların icrası ilə bağlı dövlət büdcəsinə təqribən 8 milyon manat vəsaitin ödənilməsi təmin olunub.

Probasiya sahəsində aparılan islahatlar, təşkilati məsələlər bununla yekunlaşmayıb. İdarəetmənin təkmilləşdirilməsi, işin keyfiyyətinin artırılması məqsədilə ədliyyə nazirinin 2018-ci il 15 may tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış İşçi Qrupu probasiya fəaliyyətini və qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsini öyrənib, nazirliyin aidiyyəti qurumları ilə çoxsaylı müzakirələr, analitik təhlillər aparıb, beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq qısa müddət ərzində bir sıra normativ xarakterli hüquqi aktların layihəsini hazırlayıb. Nəticədə Milli Məclis 3 qanun, Nazirlər Kabineti 3 normativ hüquqi akt qəbul edib, Ədliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının qərarları ilə 9 sənəd təsdiq olunub.

Cərimə, azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaların icrası mexanizminin, şərti məhkum olunmuş, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxslərə probasiya nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, ölkədən getmək hüququ müvəqqəti məhdudlaşdırılması məhkumların üzərindən

məhdudliyyətin götürülməsinin tənzimlənməsi ilə bağlı Cinayət, Cinayət-Prosesual, Cəzaların İcrası və Miqrasiya məəcəllələrinə dəyişikliklərin edilməsinə dair qanun layihələri hazırlanıb.

Bununla yanaşı, probasiya fəaliyyətinin əsas müddəalarını, hüquqi əsaslarını və prinsiplərini, məhkumların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini, sosial adaptasiyasını və reabilitasiyasını, digər zəruri norma və elementləri özündə əks etdirən "Probasiya fəaliyyəti haqqında" qanun layihəsi, bununla bağlı qanunvericiliyə dəyişikliklər edilməsi barədə normativ aktların layihələri hazırlanıb.

Qanun layihəsində beynəlxalq təcrübədə geniş tətbiq olunan məhkəməyədək məruzənin hazırlanması, cəza təyin edilərkən nəzərə alınan hallar barədə - təqsirləndirilən şəxsin davranışı, mənəvi-psixoloji keyfiyyəti, sosial durumu, ailə vəziyyətinə dair sənədin məhkəməyə təqdim olunması nəzərdə tutulub.

Layihədə, həmçinin cəzaların icrasına tutarlı nəzarət mexanizminin yaradılması üçün riskin qiymətləndirilməsi, probasiya nəzarətində olan məhkumların yeni cinayət törədilməsi ehtimalının aşkarlanıb qarşısının alınması üçün görüləcək profilaktik, qabaqlayıcı tədbirlərin dairəsi müəyyən edilib.

Qeyd olunan yeniliklər cəza siyasətinin təkmilləşməsinə, cəza təyin edərkən məhkəmələrin işin hallarını, təqsirləndirilən şəxsin fərdi xüsusiyyətlərini, şəxsiyyətini obyektiv qiymətləndirməyə, cəzanın növünü və həddini düzgün seçməyə, azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzalara məhkum edilmiş şəxslərin islah

olunmasına, cəmiyyətə reinteqrasiyasına yönəlmiş tədbirlərin tətbiqinə əlverişli zəmin yaradacaq.

Ötən beş il ərzində Probasiya Xidməti üçün kadrların hazırlanmasına da xüsusi diqqət yetirilib, əməkdaşların peşə hazırlığının, sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı yetərli tədbirlər görülüb. Əməkdaşlar mütəmadi Ədliyyə Akademiyasında təlimlərə cəlb olunub, beynəlxalq tədbirlərdə iştirak edərək qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi ilə tanış olublar.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, stimullaşdırıcı tədbir kimi cərimə, islah işləri cəzalarının, hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cərimə növündə cinayət-hüquqi tədbirlərin icrasından daxil olan vəsaitin bir hissəsinin Ədliyyə Nazirliyinin hesabına köçürülməsi barədə müddəanın qanunvericiliyə əlavə edilməsi Xidmətin maddi-texniki bazasının, əməkdaşların sosial müdafiəsinin və maddi təminatının yüksəlməsinə müsbət təsir göstərmiş, statistik göstəricilərin yaxşılaşması ilə nəticələnib.

Dövlətimizin başçısının sözügedən Sərəncamında qeyd olunan və cəzaların icrasında müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi barədə vacib əhəmiyyətə malik tapşırıqları üzrə də nazirlik tərəfindən məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilib.

Bu tədbirlər sırasında 2018-ci ilin may ayından ölkəmizdə ilk dəfə olaraq azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaya məhkum olunmuş, məhkəmənin qərarı ilə şərti məhkum edilmiş və cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxslərə elektron nəzarət vasitələrinin (elektron qolbaqların) tətbiqinə başlanılmasıdır.

Bu məqsədlə ən müasir texnologiyalara və tələblərə cavab verən elektron vasitələr alınıb. Hazırda həmin növ cəza çəkən bütün məhkumlar elektron qolbaqlarla təmin olunub.

Dörd illik probasiya təcrübəsi göstərir ki, məhkumlara elektron qolbaqların tətbiqi onların davranışına, onlayn rejimdə mərkəzləşdirilmiş qaydada məsafədən izlənməsinə, məhkumların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin icrasına fasiləsiz nəzarət olunmasına, qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə, zərurət olduqda məhkumlarla dərhal əlaqə yaradılmasına, bununla da cəzaların icrasında ciddi qayda yaradılmasına, qanun pozuntularının, yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasına imkan yaradıb.

Məhkumların 24 saat ərzində izlənməsini təmin etmək üçün hazırda Probasiya Xidmətində müasir avadanlıqla, proqram təminatı ilə təchiz olunmuş Elektron Monitoring Mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Qanunvericiliyin humanistləşdirilməsi ilə əlaqədar Cinayət Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərdən sonra məhkəmələr azadlıqdan məhrum etməyə alternativ olan, xüsusilə elektron nəzarət vasitəsinin tətbiqini nəzərdə tutan azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaların təyin edilməsinə üstünlük verib, nəticədə probasiya qurumlarının qeydiyyatında olan şəxslərin sayı ardıcıl surətdə artıb, 2018-ci illə müqayisədə 2020-ci ildə Xidmətin qeydiyyatında olan məhkumların sayı 25,9 faiz, 2021-ci ildə isə 17,6 faiz çox olub.

2018-2021-ci illərdə on mindən çox şəxsə elektron nəzarət vasitələri tətbiq edi-

lib. Onların mütləq əksəriyyəti azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum edilmiş şəxslər olub. Hazırda 2900-dən çox məhkuma elektron qaydada nəzarət edilir.

“Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2019-2023-cü illər üçün Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq, azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzaların səmərəli icrası, həmçinin ictimai işlər növündə cəzanın və inzibati tənbehin icrası prosesində müasir texnoloji vasitələrdən istifadə edilməsi ilə bağlı 2020-ci ildə Cinayət, Cəzaların İcrası, İnzibati Xətalər məcəllələrinə dəyişikliklər edilib, Ədliyyə Nazirliyinin müvafiq qurumları tərəfindən layihələndirilmiş elektron qurğuların tətbiqinə başlanıb.

Qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklər ictimai işlər növündə cəzanın və inzibati tənbehin icrasına nəzarətin səmərəliliyinin artırılmasına, insan faktorunun aradan qaldırılmasına, ictimai işlər cəzası təyin edilmiş şəxslərin iş saatlarının elektron qaydada hesablanmasına, vaxtında iş yerlərində olmalarına nəzarətin gücləndirilməsinə yönəlmiş, nəticədə ictimai işlər növündə cəza və inzibati tənbeh üzrə yerinə yetirilmiş işlərin müddəti ilbəlil artmış, təkcə 2021-ci ildə 126 min 822 saat ictimai işlərin yerinə yetirilməsi təmin edilib.

Hazırda beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla hazırlanmış “Cəza çəkən məhkumlar və həbs edilmiş şəxslər” yeni informasiya sisteminin təşkili ilə bağlı işlər yekunlaşma mərhələsindədir. Bu sistem cəzaları icra edən orqan və müəssisələr arasında real vaxt rejimində qarşılıqlı məlumat mübadiləsini həyata ke-

çirməyə, məhkumların şəxsi işlərini elektron formatda aparmağa imkan yaratmaqla, Xidmətin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkilini təmin edəcək.

Fəaliyyət göstərən illər ərzində Probasiya Xidməti öz fəaliyyəti barədə hakimlərin və hüquqşünasların məlumatlandırılmasına xüsusi diqqət yetirmiş, elektron nəzarət vasitələrinin tətbiqinin xüsusiyyətləri ilə bağlı rayon (şəhər) və Apellyasiya məhkəmələrinin hakimləri, Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin müəllim və tələbələri ilə görüşlər keçirib, probasiya fəaliyyətinə həsr olunmuş videoçarxlar nümayiş etdirib.

Aşkarlığın və şəffaflığın, vətəndaşların ədliyyə orqanlarına əlçatanlığının təmin olunması, əhalinin maarifləndirilməsi məqsədilə məhkumların cəmiyyətdən təcrid edilməsi ilə əlaqədar olmayan cəzaların icrası sahəsində görülmüş işlər barədə kütləvi informasiya vasitələrində ictimaiyyətə mütəmadi, müfəssəl məlumatlar verilir.

Probasiya nəzarəti tətbiq edilmiş məhkumların islah olunması, sosial adaptasiyası və reabilitasiyası işinə qeyri-hökumət təşkilatlarının cəlb edilməsi üçün tədbirlər görülmüş, bu məqsədlə “Vətəndaş Cəmiyyəti Uğrunda” Müstəqil Məsləhət və Yardım Mərkəzi, “Ümidli Gələcək” Sosial Təşəbbüslər İctimai Birliyi ilə əməkdaşlıq əlaqələri qurulub, probasiya nəzarəti tətbiq edilmiş məhkumlarla, xüsusən yetkinlik yaşına çatmayanlarla görülməli sosial adaptasiya və reabilitasiya tədbirlərinin birgə planları təsdiq edilib.

Həmin təşkilatların nümayəndələri ilə birgə hüquq pozuntularının, yeni cinayətlərin profilaktikası ilə bağlı məhkumlarla

təbiiyə işlərinin aparılması, onların maarifləndirilməsi, sosial-psixoloji yardım göstərilməsi istiqamətində əməli tədbirlər görülür.

Ötən dövrdə məhkum olunmuş şəxslərin əfv edilməsi haqqında dövlətimizin başçısının sərəncamları Xidmət tərəfindən icra olunaraq, qeydiyyatda olan məhkumlara əfv edildikləri, ölkə başçısının bu addımının humanist mahiyyəti elan edilərək 109 şəxs cəza çəkməkdən dərhal azad olunub.

“8 Noyabr – Zəfər Günü münasibətilə amnistiya elan edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2021-ci il 5 noyabr tarixli Qərarının mütəşəkkil və yüksək səviyyədə icra olunması məqsədilə Probasiya Xidməti tərəfindən əməli tədbirlər görüldü, probasiya qeydiyyatında olan 6600-dən çox məhkuma amnistiya aktı tətbiq olunub. Hazırda amnistiyanın tətbiqinin müəyyən olunmuş müddətdə uğurla başa çatdırılması istiqamətində tədbirlər davam etdirilir.

Probasiya Xidmətinin dörd il ərzindəki fəaliyyəti, görülən işlərin nəticələri də dövlətimizin başçısının cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və təkmilləşməsi ilə bağlı imzaladığı sərəncamın mühüm əhəmiyyət daşıdığını bir daha təsdiq edərək, bu təsisatın gələcək fəaliyyətinə nikbinliklə baxmağa zəmin yaradır, onun inkişafının, fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsinin zəruri olduğuna dəlalət edir.

Bu gün əminliklə demək olar ki, Probasiya Xidməti öz fəaliyyətini bundan sonra da müasir dövrün tələblərinə uyğun quracaq, qarşıda duran vəzifələri layiqincə yerinə yetirəcək.

ƏQLİ MÜLKİYYƏT, KREATİV İQTİSADİYYAT VƏ GƏNCLİK: GƏLƏCƏK NAMİNƏ İNNOVASIYALAR

26 aprel əqli mülkiyyət sahibləri üçün mühüm məna daşıyır. Hər il bu tarix bütün dünyada Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Günü kimi qeyd edilir. Bunun tarixi missiyası haqqında geniş söhbət açmaq istəməzdik. Çünki zamanla müəyyənləşərək özünü təsdiqləmiş missiya hər kəsə bəllidir və əqli fəaliyyət bütün dövrlərdə bəşəriyyət üçün xüsusi önəm kəsb edib. İnsanlıq tarixi dünyamızı addım-addım irəli aparan böyük kəşfləri, ixtiraları ilə bu fəaliyyətə borcludur. Həyatımızda möcüzələr yaradan yeni texnologiyalar, innovativ həllər məhz əqli mülkiyyət sahiblərinin yaradıcılıq məhsuludur.

Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Günü münasibətilə dünyanın əksər ölkələrində keçirilən müxtəlif formatlı tədbirlərin əsas məqsədi də əqli mülkiyyətin mədəni irsin zənginləşməsində, davamlı iqtisadi inkişafda və informasiya cəmiyyətinin formalaşmasındakı rolunu diqqətə çatdırmaqdır. Yaradıcı insanların fəaliyyətini dəstəkləmək və stimullaşdırmaq, onlara olan hörmət və ehtiramı nümayiş etdirməkdir.

Bu günün tarixi isə Azərbaycan 1995-ci ildən üzvü olduğu Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının 2000-ci ildə 26 aprelin Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Günü kimi elan edilməsi barədə qərarı ilə bağlıdır.

Gəncliyin yaradıcı gücü

2022-ci il Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Günü'nün mövzusu çox aktual bir məsələyə həsr edilib: "Əqli mülkiyyət və gənclik: gələcək naminə innovasiyalar". Mövzunun adından da göründüyü kimi, diqqət mərkəzində innovasiya və gənclərin yaradıcılığı məsələləri durur. Gənclik hər zaman yeniliklərin, inkişaf meyillərinin hərəkətverici qüvvəsi rolunda çıxış edib. Müasir gənclər xüsusilə ixtiraçılıq istedadları, innovasiyalara olan böyük maraqları ilə fərqlənilirlər. Onların yeni baxışları, enerjisi, marağı və çətinlikləri dəf etməyə hazır olmaları, eləcə də daha fi-

ravan gələcəyə can atmaları artıq mövcud yanaşmaları başqalaşdırır, innovasiyalara, dəyişikliyə stimül verir, kreativliyə gətirib çıxarır.

Əqli mülkiyyət hüquqları isə gənclərə qarşıya qoyduqları məqsədlərə çatmaqdan ötrü bir sıra vacib alətlərə çıxış imkanı yaradır. Bunlar əmtəə nişanları, sənaye nümunələri, müəllif hüquqları, patentlər, coğrafi göstəricilər, ticarət sirləri və s. bu kimi vasitələrdir. 2022-ci il Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Günü gənclərə ideyalarını reallığa çevirmək, gəlir yerləri tapmaq, iş yerlərinin

yaradılmasında iştirak etmək, dünyaya necə müsbət təsir göstərməyin yollarını öyrənmək baxımından gözəl bir imkandır.

Ənənəvi olaraq Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Günü ölkəmizdə də qeyd olunur və bu münasibətlə silsilə tədbirlər təşkil edilir. Həmin tədbirlərin tərkib hissəsi kimi bu gün Əqli Mülkiyyət Agentliyinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycan Yaradıcı Sənayelər Federasiyası ilə birgə əməkdaşlıq çərçivəsində gənclərin yenilikçiliyi və kreativliyi nəzərə alınmaqla "Kreativ iqtisadiyyat: gələcək naminə innovasiyalar" mövzusunda konfrans keçiriləcək. Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri, professor Kamran

İmanov müasir dünyamızda əqli fəaliyyətin rolunu və bu əlamətdar gün münasibətilə təşkil ediləcək tədbirlərin gənclərdə böyük maraq doğuracağını xüsusi vurğulayaraq demişdir: "Hazırda dünyanın əksər qabaqcıl ölkələri kimi, Azərbaycanda da innovasiyalar ekosistemi sürətli inkişafdadır. Ölkəmizin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, bu istiqamətdə də gənclərin fəal iştirakı və kreativliyi müşahidə olunur və dövlətimiz gənc nəslə öz potensiallarını faydalı məqsədlərə yönəltmələri üçün hər cür şərait yaradır. Gənclik – kreativlik deməkdir. Bunun bir bariz nümunəsi də müasir startapların əksəriyyətinin gənclər tərəfindən yaradılmasında və qeydiyyatdan keçirilən əqli mülkiyyət obyektlərinin gənc sahiblərinin sayının getdikcə artmasındadır". Yeri gəlmişkən onu da bildirək ki, Əqli Mülkiyyət Agentliyinin Aparatının və tabeliyində olan qurumların əmək kollektivinin 30 faizə yaxınını da məhz gənclər təşkil edir. Onlar agentliyin qarşısına qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsində fəallıq göstərərək qazanılan nailiyyətlərə öz töhfələrini verməyə çalışırlar.

Qanunvericilik bazası təkmilləşdirilir

Ötən dövrdə agentliyin fəaliyyəti üzrə əldə edilmiş bu nailiyyətlərin sırası kifayət qədər genişdir. Məlum olduğu kimi, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Vətən müharibəsində qazandığımız tarixi qələbədən və ərazi bütövlüyümüzün bərpasından sonra Azərbaycan keyfiyyətə yeni strateji mərhələyə daxil olub. Bu mərhələdə dövlətimizin hədəflədiyi məqsədlərə çatmaq, uyğun siyasət və islahatlar çərçivəsini formalaşdırmaq üçün dövlət başçısının 2

fevral 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"dən irəli gələn və reallaşdırılmalı olan "dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat" və "rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı" istiqamətləri milli prioritetlər sırasına daxil edilmişdir. Həmin sənəddə qeyd olunur ki, "Gələcək dövrdə ən müasir texnoloji sahələri və innovasiyaları dəstəkləyən rəqəmsal cəmiyyət inkişafın aparıcı qüvvəsinə çevriləcəkdir. Ölkəni rəqabətdə irəli aparmaq üçün cəmiyyətin yaradıcılığını və innovativliyini stimullaşdıran ekosistem qurulmalıdır". Əqli mülkiyyət sisteminin qarşısında duran vəzifələr də ölkənin innovasiya siyasəti ilə müəyyən edilir.

Dövlət başçısının əqli mülkiyyətin dəyişmiş kontekstini nəzərə alan uzaqgörən siyasətindən irəli gələn institusional islahatlar nəticəsində yaradılan Əqli Mülkiyyət Agentliyi həm müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar, həm də sənaye mülkiyyəti (ixtiralar, faydalı modellər, sənaye nümunələri və əmtəə nişanları) sahələrini əhatə edərək, özünəməxsus unikal idarəetmə modelini aktuallaşdıran, Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasını və Texnologiyaların Kommersiyalaşdırılması və Transferi Mərkəzini əlaqələndirən strukturudur.

Əqli mülkiyyətin dünyanın iqtisadi inkişafında tutduğu önəmli yeri, bu mülkiyyətin sahibi olan yaradıcı insanların hüquqlarının ən yüksək səviyyədə qorunması zərurətini nəzərə alaraq, dövlətimiz bu sahədə qanunvericilik bazasının daim təkmilləşdirilməsi istiqamətində addımlar atır. Yalnız ötən il layihələrinin hazırlanmasında agentliyin də bilavasitə iştirak etdiyi 3 qanun qəbul edilmiş, Azərbaycan Prezidenti tərəfindən 3 fərman,

2 sərəncam imzalanmış, Nazirlər Kabineti 8 qərar və 5 sərəncam vermişdir.

Agentliyin rəhbəri K.İmanov bildirdi ki, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və struktur islahatlarının nəticəsi olaraq, həmçinin bu sahədə göstərilən dövlət xidmətlərinin səviyyəsinin yüksəlməsi hesabına 2021-ci ildə ölkəmizdə yaradıcılıq fəallığı xeyli artmış, elm və sənaye arasında bağlantı güclənmişdir. Belə ki, xidmətlərin göstərilməsi rejimi qısa müddətdə yeni tələblərə uyğunlaşdırılmış və agentlik dövlət xidmətlərinin əksər hissəsini onlayn rejimdə aparmışdır. O cümlədən müəlliflik hüququ obyektlərinin qeydiyyatı ilə bağlı ərizələrin qəbulu və digər xidmətlər elektron hökumət portalı, sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydiyyatı ilə bağlı iddia sənədlərinin qəbulu isə "Patentlərə, Əmtəə Nişanlarına Açıq Hədəf" (PƏNAH) rəqəmli informasiya sistemi və elektron poçt vasitəsilə həyata keçirilmişdir. İl ərzində PƏNAH sistemi vasitəsilə sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydiyyatı sahəsində tətbiq edilən "vahid pəncərə" prinsipi daha da təkmilləşdirilmişdir. Dövlət başçısının açıqlıq və şəffaflığın təmin edilməsi ilə əlaqədar tapşırıqlarının icrası çərçivəsində yaradılmış bu sistemin müsbət təsiri hesabına göstərilən dövlət xidmətlərinin səviyyəsi yüksəlmişdir. Belə ki, agentliyin Dövlət Xidmətləri Portalı üzərindən həyata keçirdiyi 19 xidmətdən 13-nün elektron hökumət Portalı vasitəsilə fasiləsiz fəaliyyət göstərməsi təmin edilmişdir.

Ötən il yeni yaradılmış Çağrı mərkəzinin fəaliyyəti də səmərəlidir. Bu sistem əqli mülkiyyət obyektləri, o cümlədən sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydiyyatı sahəsində fəaliyyətin operativliyinin və əhaliyə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin daha da artı-

rılmasında mühüm rol oynayır. Təhlillərdən aydın olur ki, mərkəzin fəaliyyəti ixtira və patent fəallığının artmasına və mövcud problemlərin operativ şəkildə qısa müddətdə həllinə müsbət təsir göstərir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, ötən il əqli mülkiyyət məsələləri ilə bağlı 17115-dən artıq telefon zəngi bu mərkəz vasitəsilə cavablandırılmış, məsləhətlər verilmişdir. Bundan başqa, agentlikdə ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən "Hüquq məsləhətxanası" da müəlliflərə və digər hüquq sahiblərinə lazımi köməklik göstərmişdir.

Ötən il əqli mülkiyyət sisteminin avtomatlaşdırılması layihəsi üzrə aparılan işlər də tamamlanmış və əvvəllər tətbiq olunan IPOA sistemindən Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının təqdim etdiyi və hazırda 50-yə qədər ölkədə istifadə olunan daha müasir və səmərəli IPAS sisteminə əmtəə nişanları üzrə miqrasiya prosesi başa çatdırılmışdır.

Elm və sənaye arasında bağlantı qurulur

Müasir cəmiyyətdə əqli fəaliyyət nəticələrinin kommersiyalaşdırılması, transferi və sənaye tətbiqi, həmçinin innovasiyalara dəstək verilməsinin iqtisadiyyatın dinamik inkişafına birbaşa təsir edən amillərdən olduğu nəzərə alınmaqla agentlik tərəfindən bu sahədə ötən il ərzində təhlillər davam etdirilmiş, innovativ inkişafa və əqli fəaliyyət nəticələri olan yeni texnologiyaların tətbiq olunması, onların kommersiyalaşdırılması və transferi, texnoloji innovasiyaların stimullaşdırılması istiqamətlərində tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Elm və sənaye arasında bağlantı yaradılması, əqli fəaliyyət nəticələrinin kommersiyalaşdırılması və transferi istiqamətlərində

görülən işlərin nəticəsi olaraq, ölkə Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin tabeliyində "Texnologiyaların Kommersiyalaşdırılması və Transferi Mərkəzi"nin yaradılması haqqında" 2021-ci il 6 aprel tarixli fərmanının 1-ci hissəsinin icrasını təmin etmək məqsədilə Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 2021-ci il tarixli Qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin tabeliyində "Texnologiyaların Kommersiyalaşdırılması və Transferi Mərkəzi" yaradılmışdır. Hazırda mərkəzin fəaliyyətinin təşkili üzrə tədbirlər davam etdirilir. Mərkəz elm və sənaye arasında bağlantı, qarşılıqlı sifariş və təklif münasibətlərinin yaradılması, ixtiraçılıq fəaliyyətinin keyfiyyətcə artırılması və tətbiqi xarakter daşması üçün texnologiyaların transferi və əqli fəaliyyət nəticələrinin kommersiyalaşdırılması, transferi, innovativ inkişafın, o cümlədən startap layihələrinin dəstəklənməsi, müştərilərə texnologiyaların və layihələrin hədəf bazarlarına çıxarılması xidmətlərinin göstərilməsi və s. sahələrdə fəaliyyəti əlaqələndirəcək.

Agentliyin cari fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili də əqli mülkiyyət sahəsinin inkişafında davamlı müsbət dinamikanı təsdiq edir. 2021-ci ildə ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsinin qeydiyyatı ilə bağlı agentliyə müraciətlərin sayının xeyli artması müşahidə olunur. Belə ki, həmin obyektlərin qeydiyyatı ilə bağlı 193, o cümlədən ixtiraya dair 135, faydalı modelə dair 32, sənaye nümunəsinə dair 26 iddia sənədi daxil olmuşdur. Aparılan ekspertizanın nəticələri olaraq, ötən il sənaye mülkiyyəti obyektləri üzrə dövlət reyestrində ixtiralara dair 119, faydalı modellərə dair 27, sənaye nümunələrinə dair isə 27 patent verilmişdir. Bununla yanaşı, 2021-ci ildə

müvafiq dövlət reyestrində 2379 əmtəə nişanı qeydiyyatla alınmışdır. Onlardan 1453-ü milli, 926-sı isə xarici fiziki və hüquqi şəxslərə məxsusdur. Qeydiyyatla alınan əmtəə nişanlarından 22-si şərabçılıq məhsulları, 3-ü xalçaçılıq sənətinə aiddir. Qeydiyyatla alınmış əmtəə nişanlarından 12-sinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının payına düşməsi xüsusilə sevindiricidir.

Azərbaycan beynəlxalq reyting cədvəllərində irəliləyir

Əqli mülkiyyət sahəsində həyata keçirilən islahatların müsbət nəticələri ölkəmizin beynəlxalq reytinglərdə mövqelərini daha da möhkəmləndirməkdədir. Bu nəticələr nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında öz əksini tapır. Məsələn, Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik İndeksi üzrə sonuncu hesabatına görə, Azərbaycan 141 ölkə arasında "əqli mülkiyyətin qorunması" göstəricisinə görə 30-cu yeri tutmuşdur. Bu göstərici üzrə ölkəmiz MDB-də 1-ci yeri tutaraq bir çox Avropa ölkələrini də qabaqlayır.

2021-ci ildə Qlobal İnnovasiya İndeksi üzrə reytingdə Azərbaycan "Kreativ fəaliyyətin nəticələri" bloku üzrə 67-ci, "Qeyri-maddi aktivlər" göstəricisi üzrə 54-cü yerdə olmuşdur. "İnnovasiya əlaqələri" istiqaməti üzrə ölkəmiz "Universitetlər və sənaye arasında əməkdaşlıq" və "Klaster inkişafı" göstəricilərinə görə müvafiq olaraq 23-cü və 27-ci yerlərə yüksəlmişdir. Ölkəmiz "Rezidentlərin ixtiralarla iddia sənədləri" üzrə 8, "Rezidentlərin faydalı modellərə iddia sənədləri" üzrə 11, "sənaye nümunələri" üzrə 18, "əmtəə nişanları" üzrə 11, "patent ailələri" üzrə 12 pillə irəliləmişdir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və maarifləndirmə tədbirləri davam edir

Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı məsələləri də prioritet istiqamət kimi diqqət mərkəzində saxlanmış, pozulmuş müəllif hüquqlarının bərpası ilə bağlı daxil olan 8 yazılı müraciət müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələbləri nöqtəyi-nəzərindən araşdırılmış və müvafiq qərarlar qəbul edilmişdir. Agentliyin nümayəndələri əqli mülkiyyət obyektləri ilə bağlı müxtəlif məhkəmə instansiyalarında keçirilmiş 54 iş üzrə (onlardan 46-sı sənaye mülkiyyəti obyektləri, 8-i isə müəllif hüquqları ilə bağlı) 160-dan çox məhkəmə iclasında iştirak etmiş, hər bir işə dair ekspert rəyi hazırlanmış və təqdim olunmuşdur.

Agentliyin sənaye mülkiyyətinin mühafizəsi sahəsində mübahisələrə baxan Apellyasiya şurasına daxil olmuş 245 müraciətə operativ qaydada baxılmış, ötən dövr üzrə daxil olmuş və yekunlaşdırılmış işlər də nəzərə alınmaqla, il ərzində 226 işə baxılmış, 110 iş üzrə ərizənin təmin edilməsi, 43 iş üzrə ərizənin qismən təmin edilməsi, 66 iş üzrə, o cümlədən əmtəə nişanına dair 62, ixtiraya dair 2, faydalı modelə dair 2 ərizənin rədd edilməsi, 7 ərizənin baxılmamış saxlanması barədə qərarlar qəbul olunmuşdur. Piratçılığa qarşı mübarizə tədbirləri çərçivəsində bir sıra çap məhsullarının nəzarət markası ilə buraxılması təmin edilmiş, il ərzində 352100 ədəd nəzarət markası verilmişdir.

Agentliyin proqram təminatı sahəsində həyata keçirdiyi müvafiq tədbirləri də qeyd etmək lazımdır. Bu məsələlərlə bağlı il ərzində ABŞ-ın "Microsoft", "Oracle" və

"Trimble Tekla" şirkətləri ilə əməkdaşlıq davam etdirilmiş, qarşılıqlı əlaqələrin perspektivləri ilə bağlı geniş müzakirələr aparılmışdır.

Təbii ki, sahə üzrə biliklərin artırılması və maarifləndirmə məsələləri də bu sahədə aparılan işlərin səmərəliliyinin yüksəlməsində önəmli amillərdəndir. Agentlikdə bununla bağlı müxtəlif tədbirlərdə "İnnovasiyalı inkişaf və əqli mülkiyyət hüquqları", "Əqli mülkiyyət innovativ inkişaf kontekstində", "Kreativ iqtisadiyyat, əqli mülkiyyət və iqtisadi artım", "Nə etməliyik ki, biznes və mədəniyyət müxtəlif qütblərdə yerləşməsinlər", "Azərbaycanda ixtiraçılıq və patent analitikası", "Azərbaycanda sənaye nümunələrinin, coğrafi göstəricilərin və əmtəə nişanlarının analitik icmalı", "Azərbaycanın texnoloji profili və dünyanın qabaqcıl texnoloji sahələri (patent analitikası)", "İnnovasiyaların kommersiyalaşdırılması sisteminin təmin edilməsi" altməqsədi əsasında innovasiya ekosisteminin uğurlu inkişafının təmin edilməsinin sistemli analizi", "Связь авторского и патетного права: нормативно-правовые и коллизийные аспекты", "Права интеллектуальной собственности и экономическое развитие", "О задачах, стоящих перед системой интеллектуальной собственности в контексте ее развития", "Что нужно, чтобы инновации рождались, внедрялись и приносили доход? (экспертные оценки и материалы социологических исследований МСП)" və s. mövzularda təqdimatlar edilmiş, həmin təqdimatlar üzrə kitabçalar hazırlanmış və çap edilərək yayılmışdır.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması və təminatı sahəsində digər dövlət qurumları ilə son illər aparılan əlaqəli birgə tədbirlərin nəticəsi olaraq, audio-video məhsul bazarında,

proqram təminatı və kitab sənayesi sahəsində piratçılığın səviyyəsi xeyli aşağı düşmüşdür. Məsələn, kitab satışı sahəsində piratçılıq son 15 ildə 61 faizdən 20 faizə qədər azalmışdır.

Müəlliflik hüququna əsaslanan yaradıcı sənaye sahəsində də müsbət dəyişikliklər davam etməkdədir. Milli iqtisadiyyat sahələri üzrə faktiki statistik göstəricilərin və dövlət büdcəsi rəqəmlərinin agentlik tərəfindən aparılmış təhlili göstərir ki, ölkəmizin ÜDM-də kreativ sənayenin payı daim yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Bu pay 2010-cu ildə olan 3,5 faizdən 2021-ci il yanvarın 1-nə olan vəziyyətə görə 5,3 faizə yüksəlmişdir. Yalnız müəlliflik hüququna əsaslanan sənaye sahələrinin payı isə son 10 il ərzində 1,8 faizdən 2,9 faizə qədər artmışdır. Bu dövr ərzində sözügedən sahələrdə istehsalın həcmi 4020,3 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da kifayət qədər əhəmiyyətli göstəricidir.

Azərbaycanın beynəlxalq uğurlarının göstəriciləri

Ötən il Azərbaycanın əqli mülkiyyət sistemi beynəlxalq səviyyədə bir sıra əlamətdar hadisələrlə zəngin olmuşdur. 2021-ci ildə İsveçrənin Cenevrə şəhərində keçirilən ÜƏMT üzv-dövlətlərinin assambleyalarının 62-ci sessiyasında ÜƏMT komitələrinə seçkilər zamanı ölkəmiz yenidən bu təşkilatın fəaliyyətinin təşkilində xüsusi əhəmiyyəti olan Koordinasiya Komitəsinin, Proqram və Büdcə Komitəsinin üzvü seçilmişdir.

Agentliyin nümayəndələri ÜƏMT bölmələrinin, o cümlədən təşkilatın Müəllif Hüquqları və Əlaqəli Hüquqlar üzrə Daimi Komitəsinin, Patent Hüququ üzrə Daimi Komitəsinin, Proqram və Büdcə Komitəsinin,

Əqli mülkiyyət və genetik resurslar, ənənəvi biliklər və folklor üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin hibrid rejimdə keçirilən sessiyalarında onlayn qaydada iştirak etmiş, müzakirə edilən sənədlərin müddələrinin razılaşdırılmasına öz töhfələrini vermişlər.

Agentliyin təşəbbüsü və dəstəyi ilə ölkəmizin gənc ixtiraçıların beynəlxalq səviyyədə qazandıqları nailiyyətləri də qeyd etmək lazımdır. Belə ki, Avrasiya Patent İdarəsinin 25 illiyinə həsr olunmuş "Gələcəyə baxış" Universiadasında qaliblər sırasında ölkəmizin gənc ixtiraçıları da yer almışlar. Avrasiya Patent Konvensiyasının üzvü olan dövlətlərin təhsil müəssisələrinin tələbələri, habelə 18-25 yaşlı gənclər arasında keçirilən müsabiqədə azərbaycanlı iştirakçıların "Tibbi müəssisələrdə koronavirusun (COVID-19) aşkarlanması və avtomatik aradan qaldırılması üçün mobil robot" adlı layihəsi 2-ci, "Elektronika üçün epitaksial CdFeTe pilyonkaları" adlı layihəsi isə 3-cü yerə layiq görülmüşdür.

Əqli Mülkiyyət Agentliyinin Aparatının və tabeliyində olan qurumların əməkdaşları il ərzində öz fəaliyyət sahələri üzrə biliklərini artırmaq məqsədilə ÜƏMT Akademiyasının distant təhsil və ixtisasartırma kurslarında, həmçinin əqli mülkiyyət sahəsi ilə bağlı 50-dən artıq milli və beynəlxalq kurs, seminar və konfranslarda iştirak etmiş, əqli mülkiyyətin müxtəlif sahələri üzrə 28 sertifikat almışlar.

Əqli mülkiyyət bəşəriyyət üçün bir dəyərdir. Bütün bu qeydlər belə bir dəyərin Azərbaycanda daim uca tutulduğunu və ölkəmizin global dünyanın bir parçası kimi mühüm uğurlarına yol açdığını göstərir.

**İradə ƏLİYEVƏ,
"Azərbaycan".**

www.azerbaijan-news.az

YENİ KİTABLAR

PREZİDENT İLHAM ƏLİYEV: ELƏ ETMƏLİYİK Kİ, ERMƏNİ FAŞİZMİ BUNDAN SONRA HEÇ VAXT BAŞ QALDIRMASIN

Bəli, biz deyirik ki, sülh olmalıdır. Ancaq heç vaxt erməni vəhşiliyini, erməni faşizmini unutmamalıyıq. Xocalı qurbanlarını unutmamalıyıq. Gəncə qurbanlarını, digər şəhərlərimizin qurbanlarını heç vaxt unutmamalıyıq və unutmayaçağıq. Onların müqəddəs ruhu qarşısında baş əyərək bir daha deyirik ki, onların qanı yerdə qalmadı. Onların yaxınları üçün bəlkə də bu, təsəlli ola bilər. Eyni zamanda, deyirik ki, biz müzəffər xalqıq, biz qalib dövlətik. Erməni faşizminin məğlub etdik. Elə etməliyik ki, erməni faşizmi bundan sonra heç vaxt baş qaldırmasin.

“İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir” çoxcildliyinin çapdan yeni çıxmış 117-ci kitabında yer alan bu fikirləri dövlətimizin başçısı 2022-ci il yanvarın 30-da Gəncədə Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyinə – AZƏRTAC-a müsahibəsində söyləyib.

Çoxcildliyin bu kitabındakı materiallar 2022-ci ilin yanvar-fevral aylarını əhatə edir.

Kitaba Azərbaycan Prezidentinin Rusiyaya rəsmi səfəri, Prezident Vladimir Putin ilə görüşü haqqında məlumat, iki ölkənin liderlərinin imzaladığı “Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında Bəyannamə”nin, Rusiya və Azərbaycan prezidentlərinin mətbuata bəyanatlarla çıxışlarının mətnləri, dövlətimizin başçısının TASS agentliyinin mənzil-qərargahında “Rusiya və Azərbaycanın diplomatik münasibətlərinin 30 ili TASS və AZƏRTAC-ın fotolarında” adlı ekspozisiya ilə tanışlığı, həmçinin səfər çərçivəsində digər tədbirlər barədə informasiyalar daxil edilib.

Prezident İlham Əliyevin Ukraynaya işgüzar səfəri, Prezident Volodimir Zelenski ilə görüşünə və sənədlərin imzalanmasına dair materiallar, mətbuata bəyanatlar da bu nəşrdə yer alıb.

Regionların inkişafını daim diqqət mərkə-

zində saxlayan Prezident İlham Əliyev 2022-ci il yanvarın 30-da Gəncəyə səfər edib, Dövlət Dram Teatrının yeni binasının, Gəncə regional “ASAN xidmət” Mərkəzinin açılışlarında, Gəncə Memorial Kompleksinin təməlqoyma mərasimində və digər tədbirlərdə iştirak edib. Bütün bunlar haqqında xəbərlər və dövlətimizin başçısının Gəncədə AZƏRTAC-a müsahibəsinin mətni, eləcə də fevralın 13-də Ağdam və Ağcabədi rayonlarına səfəri ilə bağlı geniş informasiyalar yeni kitabda toplanıb.

Oxucu 117-ci cildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının 30 illiyinə və Prezident İlham Əliyevin 60 illik yubileyinə həsr olunmuş və “Rossiya 24” telekanalında yayımlanmış “Hakimiyyət formulu” verilişinin mətni ilə də tanış ola bilər.

Həmçinin yeni kitaba dövlətimizin başçısının Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının “ACWA Power” şirkətinin ölkəmizdə inşa edəcəyi “Xızı-Abşeron” külək elektrik stansiyasının təməlqoyma mərasimində, “Cənub Qaz Dəhlizi” məşvərət şurası çərçivəsində nazirlərin VIII toplantısında, Azərbaycan Gəncləri Gününün 25 illiyinə həsr olunmuş Gənclər Forumunda və digər tədbirlərdə çıxışlarının, habelə “Qobu” Enerji Qovşağının açılışından sonra AZƏRTAC-a müsahibəsinin mətnləri daxil edilib.

Nəşrdə Azərbaycan Prezidentinin Türkiyə Prezidentinə, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının Baş nazirinə, İki Müqəddəs Ocağın xadimi, Səudiyyə Ərəbistanı Kralına həmin ölkələrlə respublikamız arasında diplomatik münasibətlərin qurulmasının 30 illiyi münasibətilə ünvanlandığı məktublar da verilib.

“Azərənşr” tərəfindən buraxılan çoxcildliyin 117-ci kitabının hazırlanmasında Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyinin (AZƏRTAC) materiallarından istifadə olunub.

AZƏRBAYCANDA “AİLƏ TƏDQIQATLARI” – “FAMILİSTİKA” ELMİ SAHƏSİNDƏ İLK AKADEMİK MONOQRAFİYA

*(Hüquq elmləri doktoru Səidə Həsənzadənin “Ailəlogiya” monoqrafiyası haqqında.
Səidə Həsənzadə. “Ailəlogiya”. Bakı. “Optimist” MMC. 2022.-430 s.)*

Azərbaycan ailəsi ənənəvi olaraq, nəinki regionda, həmçinin, dünyada ən yaxşı ailə modellərindən biri kimi qəbul edilib. Xalqımız əsrdən-əsrə keçən ailə dəyərləri, ailə həyat tərzinin cəmiyyətdə statusuna verilən yüksək qiymət, geniş ailə modeli və möhkəmliliyi ilə seçilib.

Müəyyən dərəcədə deyə bilərik ki, sivilizasiya və coğrafiyaların kəsişməsində, ən mürəkkəb tarixi sınaqlarla üzləşən dövlətçiliyimizin təməllərinin qorunub saxlanması ailə modelimizin birmənalı və böyük xidmətləri mövcud olub. 70 illik sovet ailə modelinin formalaşdığı illərdə sovet hakimiyyətinin ailədaxili münasibətlərə güclü təsir göstərməsinə baxmayaraq, Azərbaycan ailəsi özünəməxsus xüsusiyyətlərini qoruyub saxlaya bilmişdi.

Ötən əsrin 80-90-cı illərindən ailə institutumuzu qəfil, hazırlıqsız yaxalayan sosial eksperimentlər, keçid sarsıntıları, sovet modelinin dağılması, demokratikləşmə və modernləşmə yönündə milli quruculuq prosesləri ailənin statusunu, sosial və mənəvi əsaslarını müxtəlif güclü təsirlərə məruz qoydu. Ailədaxili münasibətlərdə yeni, eyni zamanda mürəkkəb meyillərin formalaşmasına təkan verdi.

Qeyd edilən proseslər-XXI əsrdə Azərbaycan cəmiyyətinin əsas dayaqlarından olan ailə institutunda baş verən modernləşmə/postmodernləşmə proseslərinin, informasiya cəmiyyətinə keçid mərhələsinin özəl-

likləri ailə tədqiqatları aspektində hələlik geniş araşdırmaların mövzusu olmayıb. Azərbaycan ailə institutunun, ailə dəyərlərinin transformasiyasına, bu prosesin fasiləsiz, ümumdünya xarakterli fenomen kimi nəzərə alınmaqla, informasiya cəmiyyətinə xas olan yeni və ağırlı tendensiyaların təhlili ayrı-ayrı aspektlərdə işıqlandırılsa da, sistemli, kompleks və akademik tədqiqatlar aparılmayıb.

Müasir ailənin tədqiqat obyektini, araşdırma mövzuları kifayət qədər genişdir. Bu ailə institutu, onun cəmiyyət həyatında malik olduğu tələpəli rolunu, artan problem və çağırışlarına dair real vəziyyətin elmi akademik təhlili əsasında adekvat qərarların, müvafiq tədbirlərin müəyyən edilməsi zərurətindən irəli gəlir.

Bu baxımdan, təsadüfi deyil ki, ailə ilə bağlı ictimai-humanitar, multidissiplinar araşdırmalar ümumilikdə “ailə tədqiqatları” elmi sahəsi kimi son onilliklərdə olduqca sürətlə inkişaf edib, müxtəlif elm sahələrinə bölünüb.

Azərbaycanda ailə institutunun müxtəlif aspektləri çeşidli elm sahələri tərəfindən araşdırılır.

Bununla yanaşı, maraqlıdır ki, “ailə tədqiqatları” nəinki bir elm sahəsi kimi, hətta ayrıca elmi termin kimi demək olar elmi ictimaiyyətimizə naməlum olaraq qalıb. “Ailə araşdırmaları”, “Ailəşünaslıq”, “Ailə tədqiqatları”, “Ailə elmi” və s. kimi terminlərin istifadə edilməsi də nadir hallarda baş verir.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda-bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, ailə problemlərinin tədqiqi ilə məşğul olan ayrıca elmi-tədqiqat mərkəzi yaxud qurum mövcud deyil, eləcə də, ailə problemlərinin kompleks və sistemli araşdırılması ilə bağlı əsərlər yox dərəcə-sindədir. Bu gün üçün ailə tədqiqatları ümumiyyətlə bir termin olaraq özü hələ yerli elmi leksikonumuza daxil olmayıb. “Ailə tədqiqatları” söz birləşməsinin axtarıları da lazımı səviyyədə ürəkaçan nəticə vermir. Bunu hər birimiz İnternet axtarış sisteminə “sıfır” nəticə ilə görə, əhəmiyyətli boşluğun olduğunu aşkarlaya bilərik.

Hüquq üzrə elmlər doktoru Səidə Həsənzadənin yeni, 2022-ci ildə işıq üzü görmüş “Ailəlogiya” adlı monoqrafiyası, qeyd edilənlər baxımından, diqqətimizi cəlb etdi. Müəllifin termin və yenilik olaraq elə gətirdiyi “Ailəlogiya” əsəri, müasir ictimai elmin ən mühüm sahələrindən biri olmaqla yanaşı, dövlət ailə siyasətinin də əsasını təşkil edir. Hazırda ailəşünaslıq tədqiqatlarının intensivləşməsinin ən mühüm səbəbi də məhz bununla bağlıdır.

Səidə Həsənzadənin “Ailəlogiya” kimi qələmə aldığı, cəmiyyətin fundamental institutu olan ailə ilə bağlı kompleks sistemli, akademik tədqiqatlar dünyada həm də “Famillistika” adlı yeni yaranmış elm sahəsidir. XX əsrin ikinci yarısından (1960-1970-ci illər) “ailəşünaslıq, ailə tədqiqatları”- “ailə sosiologiyası” elmindən ayrılaraq müstəqil tədqiqat sahəsinə çevrilib, sürətlə inkişaf edir. “Famillistika”- (latıncadan: "familia — qohumluq, ailə, nəsil yaxınlığı ilə bağlı olan şəxslər qrupu") ailə institutunu öyrənən kompleks bir elm sahəsidir. Dilimizdə onun qarşılığı, "Famillistika" – termininin sinonimi kimi

"Ailə araşdırmaları", "Ailəşünaslıq", "Ailə tədqiqatları", "Ailə elmi" və təbii ki, müəllifin seçim etdiyi kimi “Ailəlogiya” istifadə edilir.

Monoqrafiya, ilk növbədə-sonuncu terminə, Azərbaycan oxucusunun, elmi ictimaiyyətinin, ailəşünasların münasibətini dəyərləndirmək baxımından, olduqca maraqlı bir yenilikdir.

Kitabın elmi redaktoru və rəyçiləri Azərbaycanın tanınmış hüquqşünas alimləri, professorlar: Rüstəm Məmmədov, Həbib Qurbanov və Mayis Əliyevdir.

Monoqrafiya dörd fəsildən, on yarımfəsildən ibarətdir. Burada “Ailəlogiya yeni və müasir elm sahəsi kimi”, “Azərbaycanda ailəsinin hüquqi statusu”, “Nikah əqdi- ailənin hüquqi statusunun əsası kimi”, “Azərbaycan ailəsinin sosial-siyasi və hüquqi mahiyyəti”, “Demokratik hüquqi dövlət quruculuğu kontekstində ailə-sosial dövlət münasibətlərinin konstitusiyaya və beynəlxalq-hüquqi müqayisəsi” kimi mövzular-günümüzdə ailə institutunun ən aktual problemləri müxtəlif aspektlərdən müqayisəli şəkildə tədqiq edilir.

Müəllif, Ailəlogiyanın müasir dövrümüzün yeni və aktual elm sahəsi kimi səciyyələndirir. Bu elm sahəsinin müasir metodları və metodologiyaları ilə bağlı müxtəlif tədqiqat mənbələrinə əsaslanaraq geniş məlumat verir. Məlum olur ki, "Ailəlogiya-Ailə tədqiqatları" bütövlükdə ailənin problemlərini, eləcə də uşaqların, qadınların, valideynlərin sosial-iqtisadi müdafiəsini öyrənən interdisciplinar-fənlərarası elmi istiqamətdir. İctimai-humanitar elmin diferensiasiyası prosesində yaranan ən gənc elm sahələrindən biri kimi Ailəşünaslığın intensiv inkişafı, onun həm də, araşdırma metodlarının zənginliyi və imkanları ilə şərtlənib.

Bu elm sahəsinin yaranmasını zəruri edən məsələlərə aydınlıq gətirilir.

Qeyd edilir ki, sosiologiyada ailə fənlər-arası istiqamət kimi şaxələndiyi, nikah və ailə problemlərinin öyrənilməsi iqtisadi, tarixi, etnoqrafik, hüquqi, demoqrafik, gender, pedaqoji, psixoloji, tibbi və digər aspektlərin təhlilini əhatə etdiyi üçün, sadalanan və digər sahələri Ailəlogiya-ailə tədqiqatları öz çətiri altında çoxşaxəli, dərin və hərtərəfli araşdırmaları inteqrasiya etməyə imkan yaradır. Nəticədə isə ailə problemlərinin dar çərçivədə, fraqmentar deyil, vahid-sistemli mənzərəsinin yaradılmasına nail olunur. Müvafiq olaraq, problemlər dairəsi də yarımcıq, natamam qalmır.

Ailənin elmi tədqiqi yönündə çoxsaylı elm sahələri – Ailənin sosiologiyası, Sosial pedaqogika, Sosial psixologiya, Ailə psixologiyası, Ailə hüququ, Ailə pedaqogikası, Pedaqoji psixologiya və s. mövcuddur. Ailəlogiya – ailə haqda elmlərin kompleks sistemi, ailədə tərbiyə proseslərini öyrənən elm sahəsi kimi problemlərin ortaq təhlilinə imkan verir.

Vacib məqamlardan biri də budur ki, Ailəlogiya – ailəni cəmiyyətin sosial-mədəni elementi kimi qəbul edir və öyrənir. Ailə vahid sosial-mədəni fenomen, sosial institut, və sistem olduğundan onun funksiyalarının kompleks şəkildə araşdırılması bu sahədə daha uğurlu mümkün olur.

Ailə tədqiqatları məhz, ailənin mahiyyətini ifadə edən "sosial institut" və "kiçik sosial qrup" kateqoriyalarının tətbiqi, ailənin, dolayısı ilə də cəmiyyətin makro və mikro səviyyələrdə birgə öyrənilməsinə imkan verir. Ailə birliyinin əsasında sosial və psixoloji bağlılıq, hüquqi öhdəliklər və s. amillər durur.

Monoqrafiyanın "Azərbaycanda ailənin və nikahın hüquqi statusu" adlanan fəslə, Azərbaycanda ailəsinin hüquqi statusu, bu statusun fundamental əsası kimi -Nikah əqdi mövzusu araşdırılıb. Müəllif qeyd edir ki, "Ailə insana həyatının tarixən formalaşan, üzvlərinin evlilik və ya qohumluq əlaqələri, həyat birliyi, qarşılıqlı mənəvi məsuliyyət və s. bağlarla yaxın olduğu kiçik sosial qrupdur. Ailə mənşəyi etibarlı ilə, siniflərdən, millətlərdən və dövlətlərdən daha erkən - ibtidai dövrlərdə də meydana gəlib. İnsanlara həyat və dünya haqda, dəyərlər haqqında ilk təməl bilgiləri verən mikro-sosium-ailədir. Övladlar ailədə sosial münasibətlərlə bağlı bütün həyatı boyu onlarda dərin iz buraxan praktik bacarıqlarını alır. Ailə insanın daxili aləmini, psixoloji dünyasını, bənzərsiz fərdiyyət cizgilərini müəyyən edir." Sosial birlik kimi bənzərsiz sosial fenomen olan ailənin, eyni zamanda, hüquqi statuslu struktur olmaqla, cəmiyyətin tarixi inkişafının subyektivi qismində çıxış etməsi əsaslandırılır. İnsanların həyatının bu sosial təşkil forması, tarix boyu insanların qarşılıqlı hüquqi məsuliyyət, fəaliyyət, öhdəlik və qarşılıqlı vəzifələr əsasında formalaşmış, mövcud olub. Bu baxımdan, ailə üç səviyyədə ibarət olan sosial-mədəni sistemdir: 1. Nikah münasibətləri, qohumluq əlaqələri ilə birləşmiş fərdlər toplusu; 2. Sosial rollar və hüquqi statuslara malik təsisat; 3. Sosial və hüquqi norma və dəyərlərin toplusu kimi.

Ana və atanın evliliyinə – nikah əqdinə əsaslanan çoxuşaqlı ailə-ənənəvi müxtəlif cəmiyyətlərdə tarixən əsas ailə modeli kimi formalaşmış.

Çoxsaylı mövqələrdən biri də bundan ibarətdir ki, reallıqda tədqiqat predmeti kimi ailənin inkişaf və dinamikasından bəhs edi-

lərkən, dolayısı yaxud birmənalı olaraq, nikah-evlilik institutunun inkişaf dinamikasından söz açılması labüddür.

Çünki baş verən proseslərdə daha çox dəyişikliklərə uğrayan məhz evliliyin təməl statusu olan nikah münasibətləridir. Ailənin tarixən formalaşan sosial birlik, dəyər obrazının nikah münasibətlərindən ayrı qavranılması, tədqiqi birtərəfli yanaşma olardı.

Monoqrafiyanın 3-cü fəslə müəllifin öz növbəsində ailənin hüquqi statusuna daha geniş interdisciplinar: siyasi, sosial və hüquqi prizmadan nəzər salınması ilə diqqəti cəlb edir. “Azərbaycan ailəsinin sosial-siyasi və hüquqi mahiyyəti” adlanan bu fəsildə təhlil edilən mövzular – “Demokratik hüquqi dövlət quruculuğu kontekstində ailə-sosial dövlət münasibətlərinin konstitusiya və beynəlxalq-hüquqi müqayisəsi” və “Azərbaycan ailə modeli” müəllifin sistemli yanaşma aspektində yeni olan tədqiqat hesab edilə bilər.

Belə ki, inteqral: sosial-siyasi və hüquqi institut kimi ailə və nikahın təkamül və dinamikasının izlənilməsitədqiqatçıya XXI əsrdə bu sahədə formalaşan, arzuolunmaz tendensiyaların, bəzi istiqamətdə isə, həyəcan təbili çalınacaq meyllərin aşkarlanmasına imkan verir.

Müəllifin ailə problemini məhz kompleks – “Ailə tədqiqatları” – “Famillistika” aspektində ələ alması, həm də mövcud metodoloji vasitələrdən ortaq bəhrələnməyə şərait yaradır. Qeyd edilir ki, çoxsaylı təriflərin verildiyi ailə, hər bir xalqın mədəniyyətinin təməl dəyərlərinin varisliyini təmin edən, hər yeni gələn nəslin böyüyüyü, vətəndaş kimi sosiallaşdığı bənzərsiz sosial institutdur. Bu qisimdə ailə fərdlə cəmiyyət arasında vasitəçi olmaqla, sosial proseslərə təsir edən çox ciddi amildir. Ailənin potensialı müasir

cəmiyyətdə ciddi dəyişikliklərə məruz qalan əsas funksiyalarının yerinə yetirməsi ilə həyata keçirilir. Əgər bu funksiyaları ailə artıq yerinə yetirə bilmirsə-deməli dövlətin varlığı ən yaxın gələcəkdə bilavasitə təhlükəyə məruz qala bilər.

Birmənalıdır ki, tarixən ailənin təkamül və dinamikasının əsas istiqamətlərindən birinin kollektiv-sosial institut təşəkkülü və formalaşmasıdır. Müəllif doğru olaraq vurğulayır ki, hazırkı modern və artıq postmodern adlanan mərhələlərdə ailənin sosial institut formatından qrup formatına doğru meyillənməsi qlobal trend şəklini almaqdadır.

Bu isə o deməkdir ki, müasir ailədə sosial, hüquqi, iqtisadi funksiyaların zəifləməsi baş verir. Aparıcı yeri geniş formatlı ailə modelinin sosial funksiyaları deyil, qlobal miqyasda çütlüklərin individual/fərdi, ər-arvadın şəxsi qarşılıqlı münasibətləri tutmaqdadır. Tarixən tədqiqatçılar tərəfindən ailənin ən vacib funksiyaları kimi tanınan reproduktiv (nəsil artımı) və tərbiyə və s. sosial funksiyalarının zəifləməsi, bir çox ölkələrdə ilk növbədə ailənin sosial statusunun tənəzzülü və böhranında ifadəsini tapır. Qeyd edilənlər, ailənin sosial-hüquqi funksiyalarında baş verən dəyişikliklər tarixi transformasiya sayılacaq proseslərə təkan verməkdədir.

Sözü gedən proseslərin ölkəmizdə ailə institutuna təsirini müəllif “Azərbaycan ailə modeli” adlanan yarım fəsildə təhlil edir.

Bütün dünyada olduğu kimi, hazırda Azərbaycanda da ailənin üzleşdiyi müxtəlif çağırışlar kompleksinin: sosial-iqtisadi, sosial-məişət, sosial-psixoloji problemlər, müasir ailənin dayanıqlığı problemləri, ailə tərbiyəsi ilə bağlı problemləri, sosial-demoqrafik vəziyyətlə bağlı problemlər və kimi bir neçə

qrupda təsnifləşdirməyinməqbul yanaşma olması qeyd edilir.

Müəllifə görə, hazırda da Azərbaycan ailəsi də qloballaşma və Qərb sivilizasiyasına xas olan münasibətlər sistemindən təcrid olunmayıb, fəal şəkildə baş verən proseslərə cəlb edilir. Ailə institutumuzun vəziyyəti böyük dərəcədə XXI əsrin əvvəllərindən baş verən qlobal siyasi və sosial-iqtisadi proseslərlə əlaqədardır. Son illərdə adi gözlə sezilən, nikah sayında azalma və boşanma sayında artım dinamikası, Azərbaycan ailəsinin ənənəvi modeldən bütün parametrlərinə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən yeni modelə doğru istiqamətləndiyini deməyə əsas vermişdir. Azərbaycan ailəsi, onun mənəvi təməl və dəyərləri, modernləşməsi və transformasiyaya uğraması, ailədaxili münasibətlərin dinamikası dərin tədqiqini tələb edir. Bu baxımdan, "Ailəlogiya"- tədqiqat obyektini və predmetini mikro və makro səviyyədə öyrənməklə yanaşı, müasir cəmiyyətdə baş verən proseslərin və ailənin transformasiyasını qarşılıqlı təsirdə, kompleks öyrənməyə, bütöv mənzərəsini göz önündə canlandırmağa imkan verir. Müəllif Azərbaycan ailə modelinin yaranması, təkamülü və inkişaf tarixini, şərti olaraq, sovet, postsovet və müasir (moder/postmodern) dövrlərə ayırmaqla hər mərhələnin özünəməxsus qanunuyğunluqlarını aşkara çıxarılmasına cəhd edir. Müasir ailənin kollektiv-sosial institut formatından nuklear, bəzən, hətta daha kiçik qrup formatına doğru meyillənməsinin təzahürlərinə toxunur.

Qlobal miqyasda əsas tendensiyalardan biri kimi, ailənin sistem və strukturundakı son dəyişikliklərə, ənənəvi ailənin dəyişikliyə uğramasını göstərən əlamətlərdən biri kimi, alternativ ailə formalarının ortaya çıxması və yayılmasının olduğu vurğulanır. Alternativ

ailə formalarına: bir valideynli (natamam) birgə yaşayan cütlüklər, eyni cinsli ailələr, könüllü övladsız evliliklər nikahsız birgə yaşayan cütlüklər və s. aiddir. Bu yeni formaları bir tərəfdən birgə yaşamaq, ortaq yaşayış məkanını bölüşməklə, heç bir hüquqi-qanuni, mədəni, dini və s. məsuliyyət/öhdəliklər olmadan mövcud olan münasibətlərə əsaslanması göstərilir. Tədqiqat mənbələrinə əsaslanmaqla, yeni ailə formalarının heç də mütərəqqi sayılmaması göstərilir. Belə ki, ailə ilə bağlı "innovasiyaları"-ailənin tarixən formalaşan sosial funksiyalarının sıradan çıxmasını heç nə əvəzləmir, əksinə, ortada böyük və təhlükəli boşluqlar yaranır.

Monoqrafiyanın sonuncu "Azərbaycan ailəsinin strukturunda təmsil olunan subyektlərin statusu" adlı fəslində yaşadığımız dövrdə ölkəmizdə ailə institutunun üzvləşdiyi çağırışların və cavabların təhlili baxımından maraq doğurur.

Müəllif, "Qloballaşma və transformasiya şəraitində Azərbaycan ailəsinin strukturu; Azərbaycan ailəsində qadının-ailənin hüquqi statusu: müqayisəli təhlili; Azərbaycan ailəsinin üzvü kimi uşağın hüquqi statusu; Azərbaycan ailəsinin statusunun təkmilləşdirilməsi, onun hüquqlarının müdafiəsi və mühafizəsi məsələləri" kimi aktual məsələləri qələmə alıb.

Oxucular bu fəsildə müstəqil Azərbaycanda statistik məlumatlara görə mövcud olan 2 milyon 62 mindən çox ailənin inkişaf dinamikası, ailədaxili münasibətlərdə baş verən dəyişikliklər, çıxış yollarından biri kimi, ailənin və onun subyektlərinin: qadınların, uşaqların statusunun təkmilləşdirilməsi və bu yöndə həyata keçirilən müvafiq dövlət siyasəti, həmçinin aidiyyətli məsələlərlə bağlı müəllifin münasibəti ilə tanış ola bilərlər.

Müəllif, xüsusi olaraq, vurğulayır ki, ailə hazırda nəinki hər bir dövlətin, həmçinin, dünya birliyi tərəfindən və BMT-nin rəsmi sənədlərində təsdiqlənən ümumbəşəri dəyərlər sırasındadır. Müasir ailələr çoxsaylı qlobal və lokal dəyişiklik və problemlər üz-üzə qaldığı üçün dövlət və cəmiyyət tərəfindən ailəyə daha çox diqqət və dəstəyin zəruriliyi gündəmə gəlib. Bu və digər səbəblərdən dünyada ailə sahəsində baş verən mürəkkəb proseslər ailə tədqiqatlarına görünməmiş təkan verib, böhrandan çıxış yollarının, dövlətin optimal ailə siyasətinin axtarışını gündəmə gətirib.

Dövlət ailə siyasətindən bəhs edən müəllif qeyd edir ki, Ümummilli lider, eləcə də, Azərbaycan xalqının ailə institutunun örnəyi, etalon nümunəsini yaradan Heydər Əliyev ailənin cəmiyyətdəki rolunu xüsusi olaraq vurğulayaraq bildirirdi: "Ailə dəyərləri, ailə ənənələri, milli-mənəvi dəyərlərimizə sədaqət, uşaqların müasir səviyyədə tərbiyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir".

Sürətli templərlə dəyişən müasir cəmiyyətdə Azərbaycan ailəsi bir tərəfdən, cəmiyyətdə dayanıqlı, tarixi zamanın sınağından çıxmış köklü dəyərləri və ənənələri, norma və ideallar, təsəvvür və münasibətləri nəsil-dənəslə ötürmək imkanını qoruyub saxlayır. Digər tərəfdən, ənənəvi ailə modeli çoxsaxəli təsirlərə, obyektiv, xüsusilə də, daha çox subyektiv: qlobal mərkəzlərdən yönəldilən manipulyasiya siyasətinin hədəfinə çevrilir.

Müstəqillikdən ötən üç onillik ərzində, xalqımızın ən vacib mənəvi və əxlaqi milli dəyəri və sərvəti olan Azərbaycan ailəsi nəinki ən etibarlı ənənəvi sosiallaşma institutu, həm də bu müddət ərzində dövlətimizin inkişafını təmin edən təməl sosial institutlardan

biridir. Ailə institutumuz və ailə dəyərlərimiz Azərbaycan xalqının minilliklər boyu topladığı misilsiz sərvət olmaqla yanaşı, bu günümüzdə də, qlobal çağırışlara və yad təsirlərə qarşı milli müqavimətimizin ən güclü sistemi olaraq qalmalıdır. Bu istiqamətdə "Ailəlogiya"nın kompleks və sistemli ailə tədqiqatlarının (Familiatika) ölkəmizdə inkişaf etdirilməsi günün mühüm vəzifələrindəndir.

Hüquq üzrə elmlər doktoru Səidə Həsənzadənin "Ailəlogiya" monoqrafiyası Azərbaycanda "Ailə tədqiqatları" – "Familiatika" elm sahəsində ilk akademik monoqrafiyadır. Ölkəmizdə ailə tədqiqatlarının müəllif tərəfindən orijinal "Ailəlogiya" adlandırılması ilə bağlı polemika aparmaq olar. Bununla yanaşı, ailə ilə bağlı nisbətən yeni yaranan bu elmi istiqamətin ümumilikdə dünyada, o cümlədən Azərbaycanda ailə-dövlət münasibətləri, onun sosial sistemində yeri və statusu, ailədaxili münasibətlərin transformasiya və dinamikası, tendensiyaları və perspektivləri, cəmiyyətimizdə baş verən proseslərlə qarşılıqlı əlaqəsi, nəsillərarası dəyərlər sistemində baş verən proseslərə müxtəlif baxışların dəyərləndirilməsinin ən uğurlu yanaşma kimi alternativ olmamasına dair yekdil qənaətlər müəllifin düzgün seçim etməsinə dəlalət edir.

Müəllifin ailə tədqiqatları sahəsində bu yeni monoqrafiyası ilə öz davamçılarını yetişdirməsinə təkan verəcəyinə inanır, ölkəmizdə bu elm sahəsinin geniş inkişaf etməsinə yeni töhfələr verməsinə arzu edirik.

Tahirə Allahyarova,
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru,
milli təhlükəsizlik və hərbi
humanitar elmlər üzrə professor.

RƏSMİ SƏNƏDLƏR**TURİZM HAQQINDA****AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU**

Bu Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında turizmin dayanıqlı inkişafını təmin etmək məqsədilə turizm sahəsində dövlət idarəetməsinin əsaslarını, turizm sənayesinin tənzimlənmə mexanizmlərini, turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə qaydalarını və turizm sahəsinin maliyyələşdirilmə mənbələrini müəyyən edir.

1-ci fəsil**ÜMUMİ MÜDDƏALAR****Maddə 1. Əsas anlayışlar**

1.1. Bu Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənalara ifadə edilir:

1.1.1. turizm – fiziki şəxslərin getdiyi ölkədə (yerdə) ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq şərtilə istirahət, mədəni, tarixi və təbii irslə tanışlıq, sağlamlıq, bərpa və digər məqsədlərlə daimi yaşadığı ölkənin (yerin) hüdudlarından kənara müvəqqəti səyahəti;

1.1.2. turist – turizm məqsədilə səyahət etdiyi ölkədə (yerdə) 90 günədək müvəqqəti olan fiziki şəxs;

1.1.3. turizm ehtiyatları – səyahət edilən ölkənin (yerin) mədəni, tarixi və təbii irsi, infrastruktur obyektləri və turistlərin tələb və ehtiyaclarını təmin edə bilən digər obyektlərin məcmusu;

1.1.4. turizm məhsulu – turizm ehtiyatlarının turistlərin maraq dairəsinə uyğun olaraq müəyyən məzmun əsasında sistemləşdirilmiş məcmusu;

1.1.5. turistlərin təhlükəsizliyi – turistlərin həyat və sağlamlığının, əmlakının qorunması, habelə onlara dair fərdi məlumatların yayılmasının qarşısının alınması;

1.1.6. dövlət turizm orqanı – turizm sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum);

1.1.7. turizm və rekreasiya zonaları – xüsusi ekoloji, tarixi və mədəni əhəmiyyət daşıyan, təbiəti mühafizə, tarixi və mədəni irsi qoruma, turizmin dayanıqlı təşkili və davamlı inkişafı, investisiya qoyuluşunun təşviqi məqsədilə ayrılan, habelə sahibkarlıq subyektlərinin inkişafına kömək edən, sərhədləri dəqiq müəyyən edilmiş turizm əhəmiyyətli ərazilər;

1.1.8. Turizm Reyestri – turizm ehtiyatları, turizm məhsulları və turizm sənayesi subyektləri haqqında məlumat bazasını, turizm sənayesi və turizm fəaliyyəti barədə statistik məlumatları və həmin məlumatların monitorinqinin nəticələrini özündə əks etdirən elektron dövlət informasiya ehtiyatı;

1.1.9. turizm xidmətləri – səyahətin məqsədindən asılı olaraq turistlərə ödənişli əsaslarla göstərilən yerləşmə, nəqliyyat (nəqliyyat vasitələrinin turistlərə kirayəyə verilməsi daxil olmaqla), turagent, turoperator, turizm bələdçisi, ictimai iaşə (qidalanma), əyləncə, idman-sağlamlıq, mədəni, işgüzar tədbirlərin təşkili xidmətləri və turistlərin tələb və ehtiyaclarının ödənilməsinə təmin edən digər xidmətlər;

1.1.10. turizm sənayesi – turizm xidmətləri və turizm təlimi xidmətləri göstərən, turizm-təbliğat fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslərin, habelə turizm sənaye assosiasiyalarının məcmusu;

1.1.11. turizm fəaliyyəti – turizm xidmətləri göstərən şəxslərin fəaliyyəti;

1.1.12. turoperator – turizm zərfinin hazırlanmasını, birbaşa və ya turagent vasitəsilə satışını həyata keçirən hüquqi şəxs;

1.1.13. turagent – turizm xidmətlərinin və ya turopertorlar tərəfindən hazırlanmış turizm zərfinin satışını həyata keçirən və ya bu sahədə vasitəçilik fəaliyyəti göstərən fiziki və ya hüquqi şəxs;

1.1.14. turizm zərfi – müəyyən müddət üçün və müəyyən qiymət əsasında turopertor tərəfindən formalaşdırılan, iki və daha çox turizm xidmətini özündə birləşdirən turizm məhsulu;

1.1.15. tur – xüsusi proqram əsasında müəyyən müddətdə təşkil olunan turizm məqsədli səfərlər;

1.1.16. turizm marşrutu – coğrafi məkanlar üzrə özündə müəyyən məzmunu ehtiva edən turizm ehtiyatlarını və turizm xidmətlərini birləşdirən, dövlət turizm orqanı tərəfindən təsdiq edilən marşrut;

1.1.17. turizm yollayışı – ciddi hesabat blankı olub, turizm zərfinə daxil olan xidmətlərin dəyərinin ödənildiyini təsdiq edən sənəd;

1.1.18. turizm vauçeri – turizm zərfində nəzərdə tutulan turizm xidmətləri üzərində turistin hüququnu müəyyənləşdirən və xidmətlərin göstəriləcəyini təsdiq edən sənəd;

1.1.19. turizm bələdçisi - bələdçilik etdiyi ölkə (yer) və onun turizm ehtiyatları barədə zəruri bilik və bacarıqlar əsasında tur çərçivəsində turistləri müşayiət edən və onları lazımi məlumatla təmin edən, səfər edilən turizm məkanları barədə izahlar verən fiziki şəxs;

1.1.20. yerləşmə vasitələri – ödənişli əsərlərlə yerləşmə xidməti göstərən mehmanxanalar (hotellər), mehmanxana tipli obyektlər və müvəqqəti yaşayış üçün nəzərdə tutulmuş digər obyektlər;

1.1.21. mehmanxana (hotel) – qəbul-qeydiyyat bölməsi olan, sanitar qovşağa malik otaqlarda yerləşmə, gündə azı bir dəfə qidalanma və digər əlavə xidmətlər göstərən, nömrə fondunun tutumu azı 11 (on bir) olan yerləşmə vasitəsi;

1.1.22. birgünlük ziyarətçi – turizm məqsədilə səyahət etdiyi ölkədə (yerdə) gecələməmək şərtilə müvəqqəti olan fiziki şəxs.

Maddə 2. Turizmin formaları və növləri

2.1. Turistlərin səyahət istiqamətindən asılı olaraq turizmin aşağıdakı formaları vardır:

2.1.1. daxili turizm – Azərbaycan Respublikasında yaşayan fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasının sərhədləri daxilində turizm məqsədli səyahəti;

2.1.2. gəlmə turizm – yaşayış yeri Azərbaycan Respublikasından kənarında olan fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasının sərhədləri daxilində turizm məqsədli səyahəti;

2.1.3. getmə turizm – Azərbaycan Respublikasında yaşayan fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara turizm məqsədli səyahəti.

2.2. Turistlərin səyahət məqsədindən asılı olaraq turizmin aşağıdakı növləri vardır:

2.2.1. mədəni turizm – səyahət edilən ölkənin (yerin) maddi və qeyri-maddi mədəni irsi ilə tanışlıq məqsədli turizm;

2.2.2. ekoloji turizm (ekoturizm) – təbiətə minimum təsir, ekoloji sistemin bütövlüyünün qorunması prinsipləri əsasında səyahət edilən ölkənin (yerin) təbiəti, təbii ekoloji sistemi, bioloji və mədəni müxtəlifliyi ilə tanışlığı özündə ehtiva edən turizm;

2.2.3. kənd (icma) turizmi – turistlərin kənd təsərrüfatı obyektlərində (ferma, əkin sahələri, bağ, bostan, üzümlük və s.) təsərrüfat fəaliyyətində iştirakı (aqroturizm), kənd həyat tərzini, yerli ərazinin təbii, tarixi və mədəni dəyərlərinin öyrənilməsi ilə bağlı xidmətlərin göstərilməsi ilə müşayiət olunan turizm;

2.2.4. macəra turizmi – turistlərin xüsusi coğrafi xüsusiyyətlərə malik ərazilərdə fiziki aktivlik, mədəni mübadilə, təbiətlə qarşılıqlı əlaqə ilə müşayiət olunan turizm;

2.2.5. sağlamlıq turizmi – turistlərə səyahət etdikləri ölkədə (yerdə) müalicə, profilaktika, diaqnostika və digər tibbi xidmətlərin (tibbi turizm), təbii müalicə ehtiyatları və müalicə-sağlamlaşdırma yerlərindən istifadə etməklə

rekreasiya xidmətlərinin (rifah turizmi) göstərilməsini nəzərdə tutan turizm;

2.2.6. işgüzar turizm – işgüzar tədbirlərdə (görüşlər, seminarlar, konfranslar, konqreslər, sərgilər və s.) iştirak məqsədilə həyata keçirilən turizm;

2.2.7. gastronomiya turizmi – turistlərin səyahət edilən ölkənin (yerin) ənənəvi və (və ya) innovativ kulinariya nümunələri və ərzaq məhsulları, yerli ərzaq istehsalçıları ilə tanışlığı, kulinariya festivallarında və digər oxşar tədbirlərdə iştirakı ilə müşayiət olunan turizm;

2.2.8. sahil və su turizmi – turistlərin su obyektlərinin sahillərində və su nəqliyyat vasitələrində göstərilən xidmətlərdən istifadə və istirahətlərinin təşkili, su idman növləri ilə məşğul olmasını özündə ehtiva edən turizm;

2.2.9. dağ turizmi - özünəməxsus landşaft, topoqrafiya, iqlim, bioloji müxtəliflik (flora və fauna) xüsusiyyətləri olan dağlıq ərazilərdə həyata keçirilən turizm;

2.2.10. idman turizmi – idman yarışlarında iştirak etmək və ya idman yarışlarını izləmək məqsədli turizm.

Maddə 3. Turizm haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Turizm haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə 4. Bu Qanunun tətbiq dairəsi

4.1. Ələt azad iqtisadi zonasında turizm sahəsində münasibətlər “Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq tənzimlənir.

4.2. Bu Qanunun müddəaları birgünlük ziyarətçilərə də şamil olunur.

2-ci fəsil

TURİZM SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT İDARƏETMƏSİNİN ƏSASLARI

Maddə 5. Turizm sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri

5.1. Turizm sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

5.1.1. effektiv idarəetmə sisteminin qurulması və bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi;

5.1.2. rəsmi statistikanın aparılması, təhlil və tədqiqatların həyata keçirilməsi;

5.1.3. qabaqcıl texnologiyaların və innovasiyaların tətbiqinin təşviq edilməsi;

5.1.4. normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi;

5.1.5. turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;

5.1.6. ölkədə keyfiyyətli turizm xidmətlərinin göstərilməsinin təmini;

5.1.7. turizm sahəsinə investisiya qoyuluşunun təşviqi;

5.1.8. turizm sahəsində dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının dəstəklənməsi;

5.1.9. beynəlxalq turizm bazarının tələblərinə uyğun turizm məhsullarının hazırlanması və təqdim olunması sahəsində turizm sənayesi subyektlərinin dəstəklənməsi;

5.1.10. turizm sahəsində marketing strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

5.1.11. turizm sahəsində təhsilin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və bu sahədə rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanması.

Maddə 6. Turizm sahəsində dövlətin vəzifələri

6.1. Turizm sahəsində dövlətin vəzifələri aşağıdakılardır:

6.1.1. turizm sahəsində dövlət siyasətini formalaşdırmaq və həyata keçirmək;

6.1.2. turizmin davamlı və dayanıqlı inkişafı məqsədilə dövlət strategiyaları hazırlamaq və həyata keçirmək;

6.1.3. turizmin prioritet inkişaf sahələrini və istiqamətlərini müəyyən etmək, həmin sa-

hələr və istiqamətlər üzrə layihələr hazırlamaq və həyata keçirmək;

6.1.4. regional turizmin inkişafı məqsədilə regionlarda turizm infrastrukturunun yaradılması və müxtəlif turizm məhsullarının formalaşdırılması üçün lazımi şərait yaratmaq;

6.1.5. turizm növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görmək və turizm marşrutlarının yaradılmasını təmin etmək;

6.1.6. turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı ölkənin təbii, mədəni və tarixi irsindən səmərəli, təyinatına uyğun istifadəni, onların qorunmasını və ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək;

6.1.7. turizm sahəsində standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsini təmin etmək;

6.1.8. turizm sahəsində əlverişli investisiya mühiti yaratmaq, sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə çıxış imkanlarını genişləndirmək və rəqabətin məhdudlaşdırılmasının qarşısını almaq;

6.1.9. turizm sənayesi subyektlərinin hüquqlarını və qanuni maraqlarını qorumaq, habelə onların fəaliyyətinə nəzarət etmək;

6.1.10. turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması üçün tədbirlər görmək, bu məqsədlə sahibkarlar və turizm sənaye assosiasiyaları ilə əməkdaşlıq etmək;

6.1.11. turistlərin hüquqlarını və qanuni maraqlarını müdafiə, onların təhlükəsizliyini təmin etmək;

6.1.12. Turizm Reyestrinin aparılmasını təmin etmək;

6.1.13. qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, turizm sahəsi üzrə təhsil proqramlarını (kurikulumları) və peşə standartlarını hazırlamaq və tətbiqini təmin etmək;

6.1.14. turizm sənayesinin kadr tələbatı nəzərə alınmaqla bu sahədə ixtisaslı kadrların hazırlanmasını təmin etmək;

6.1.15. turizm sahəsində elmi tədqiqat və araşdırmaların aparılmasını, innovasiyayönümlü layihələrin həyata keçirilməsini və turizm xid-

mətlərinin yeni texnologiyalar əsasında göstərilməsini dəstəkləmək, bu məqsədlə elmi müəssisə və təşkilatlar, ali təhsil müəssisələri və turizm sənayesinin subyektləri ilə əməkdaşlıq etmək;

6.1.16. gəlmə turizmin inkişaf etdirilməsi, bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının cəlbəedici turizm ölkəsi kimi tanınmasını, turizm imicinin formalaşmasını və qorunmasını təmin etmək;

6.1.17. ölkənin turizm potensialının uğurlu təbliğini təmin edən effektiv marketinq strategiyası, marketinq və kommunikasiya planları hazırlamaq və icra etmək, məqsədyönlü və koordinasiya təbliğat-təşviqat tədbirləri həyata keçirmək;

6.1.18. turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və təcrübə mübadiləsinə şərait yaratmaq;

6.1.19. ölkənin beynəlxalq turizm bazarında mövqeyini mütəmadi təhlil etmək və rəqabətliyini artırmaq məqsədilə zəruri tədbirlər görmək.

3-cü fəsil

TURİZM SƏNAYESİNİN TƏNZİMLƏNMƏ MƏXANİZMLƏRİ

Maddə 7. Turizm sənayesində xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi

7.1. Turizm xidmətlərinə və turizm məhsullarına dair dövlət standartlarının hazırlanması "Standartlaşdırma haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

7.2. Turizm xidmətlərinin müvafiq dövlət standartının tələblərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi həmin xidmətləri göstərən şəxsin təşəbbüsü ilə "Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində akkreditasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunmuş qaydada akkreditasiya edilmiş uyğunluğu qiymətləndirən qurumlar tərəfindən təmin edilir və bu barədə uyğunluq sertifikatı verilir.

7.3. Dövlət turizm orqanı turizm sənayesində rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə turizm sənayesi subyektləri üçün müsabiqələr keçirə və fərqləndirici nişanlar təsis edə bilər. Həmin müsabiqələrin keçirilmə qaydasını və fərqləndirici nişanların verilməsi meyarlarını dövlət turizm orqanı müəyyən edir.

Maddə 8. Turoperator və turagentlər

8.1. Turoperator və turagentlər turizm zərfinin və ya turizm xidmətinin turistlərə satışını yazılı müqavilə əsasında həyata keçirməlidirlər. Müqavilədə turizm zərfinə daxil olan xidmətlərin siyahısı, onların təsviri və qiyməti, ödəniş qaydası, turun başlama və bitmə tarixi, müqavilənin ləğvi şərtləri, mülki məsuliyyətin sığortası və istehlakçılara dəymiş zərərin kompensasiya edilməsi şərtləri və qaydaları mütləq əks olunmalıdır. Müqavilənin digər şərtləri Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə tənzimlənir və müqavilədəki bütün qeyri-müəyyənliklər istehlakçıların xeyrinə şərh edilir.

8.2. Turoperator və turagentlər bu Qanunun 8.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müqavilə şərtlərini pozmağa görə sığortaçı ilə mülki məsuliyyətin sığortası müqaviləsi bağlamalıdır. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) sığorta məbləğinə dair minimum tələbləri Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla müəyyən edir.

8.3. Turoperator və turagentlər turizm zərfinin və ya turizm xidmətinin dəyərini ödəyən istehlakçılara turizm yollayışı təqdim etməlidirlər. Turizm yollayışı turizm zərfinin və ya turizm xidmətinin satışına dair müqavilənin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilir.

8.4. Turist göndərən turoperatorla və ya turagentlə turist qəbul edən turoperator və ya tura daxil olan konkret xidmətləri təklif edən şəxslər arasında qarşılıqlı ödəmələr turizm vauçeri əsasında həyata keçirilir.

Maddə 9. Yerləşmə vasitələri

9.1. Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən hər bir mehmanxana (hotel) fəaliyyətə başladığı tarixdən 6 (altı) ay ərzində ulduz kateqoriyası əldə etməlidir. Mehmanxanaların (hotellərin) ulduz kateqoriyalarının müəyyən edilməsi “Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində akkreditasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq akkreditasiya edilmiş uyğunluğu qiymətləndirən qurumlar tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) müəyyən etdiyi mehmanxanaların (hotellərin) ulduz kateqoriyaları üzrə qiymətləndirmə meyarları əsasında həyata keçirilir.

9.2. Yerləşmə vasitələrində yerləşmə xidmətindən istifadə edən şəxslərin elektron qeydiyyatı aparılmalıdır. Yerləşmə vasitələrində yerləşmə xidmətindən istifadə edən şəxslərin elektron qeydiyyatının aparılma qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyən edir.

9.3. Yerləşmə vasitələrində ictimai iaşə (qidalanma) xidmətləri göstərən subyektlər “Yeyinti məhsulları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada qida təhlükəsizliyi qeydiyyatına alınmalıdırlar.

Maddə 10. Turizm bələdçiləri

10.1. Turizm bələdçilərinin sertifikatlaşdırılması könüllüdür və “Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində akkreditasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunmuş qaydada akkreditasiya edilmiş uyğunluğu qiymətləndirən qurumlar tərəfindən onların bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi nəticəsində həyata keçirilir.

10.2. Bu Qanunun 10.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, sertifikatlaşdırılmış turizm bələdçilərinin dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan muzey və qalereyalara, həmçinin dövlət qoruqlarına ödənişsiz giriş hüququ vardır.

10.3. Sertifikatlaşdırılmış turizm bələdçilərinin təbliği üçün dövlət turizm orqanı Turizm

Reyestrində formalaşdırılan reyting cədvəllərindən istifadə edir.

Maddə 11. Turizm sənayesi assosiasiyaları

Turizm sənayesi subyektləri ümumi maraqlarının təmsil və müdafiəsi, fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi məqsədilə “Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq ictimai birlik formasında turizm sənaye assosiasiyaları yarada bilərlər.

Maddə 12. Etik davranış kodeksləri

Turizm sənayesi subyektlərinin davranışının etik normalarını, mədəni rəftar və sağlam rəqabət qaydalarını müəyyən edən etik davranış kodeksləri dövlət turizm orqanı tərəfindən təsdiq olunur və kütləvi informasiya vasitələrində və dövlət turizm orqanının rəsmi internet saytında dərc edilir.

Maddə 13. Turizm Reyestri

13.1. Turizm sənayesi subyektləri barədə məlumatların toplanılmasını, saxlanılmasını, istifadəsini və daxil edilən məlumatların dəqiqliyini, tamlığını və etibarlılığını, həmin məlumatlar əsasında turizm sənayesi subyektlərinin reyting cədvəllərinin formalaşdırılmasını, istifadəçilər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarına uyğun olaraq açıq hesab edilən məlumatların əldə olunmasını, turizm sahəsində elektron xidmətlər göstərilməsini, məlumatlandırma və maarifləndirmə işlərinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə dövlət turizm orqanı Turizm Reyestri (bundan sonra - Reyestr) yaradır və həmin reyestrin elektron formada aparılmasını təmin edir.

13.2. Turoperator və turagentlər fəaliyyətə başladığı tarixdən 15 (on beş) gün müddətində mülki məsuliyyətin sığortası barədə məlumatları Reyestrə daxil etməlidirlər.

13.3. Mehmanxanalar (hotellər) ulduz kateqoriyaları barədə məlumatları bu Qanunun 9.1-ci maddəsinə uyğun olaraq müəyyən edildiyi tarixdən 15 (on beş) gün müddətində Reyestrə daxil etməlidirlər.

13.4. Turizm sənayesi subyektləri Reyestrə onlar barədə olan məlumatlar dəyişdiyi halda (real vaxt rejimində yenilənən məlumatlar istisna olmaqla) 15 (on beş) gün müddətində bu məlumatların Reyestrə yenilənməsini təmin etməlidirlər.

13.5. “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş əldə olunması məhdudlaşdırılan informasiya istisna olmaqla, Reyestrə daxil edilən məlumatlar ictimaiyyət üçün açıqdır və həmin məlumatlardan “İnformasiya əldə etmək haqqında”, “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, “Dövlət sirri haqqında”, “Fərdi məlumatlar haqqında” və “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarının tələbləri nəzərə alınmaqla istifadə olunur.

Maddə 14. Turistlərin hüquq və vəzifələri

14.1. Turistlərin aşağıdakı hüquqları vardır:

14.1.1. getdiyi ölkənin (yerin) ərazisinə daxil olma, orada olma qaydaları, yerli əhalinin adətləri, dini mərasimlər, müqəddəs yerlər, xüsusi mühafizə olunan təbiət, tarix, mədəniyyət abidələri və digər turizm obyektləri, ətraf mühitin vəziyyəti barədə məlumat almaq;

14.1.2. müvəqqəti olduğu ölkədə (yerdə) mövcud olan məhdudiyətlər nəzərə alınmaqla, hərəkət-yerdəyişmə hüququndan, turizm ehtiyatlarından istifadə etmək;

14.1.3. təcirəsalınmaz tibbi yardım almaq;

14.1.4. şəxsi və əmlak təhlükəsizliyinin təmin edilməsini, fərdi məlumatlarının qorunmasını tələb etmək;

14.1.5. təklif edilən turizm zərfinin (turizm xidmətinin) xüsusiyyətləri, turizm xidmətlərinin göstərilməsi üzrə müqavilənin şərtləri haqqında tam, dəqiq və düzgün məlumat almaq;

14.1.6. turizm zərfinin (xidmətinin) satışına dair müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilmədiyi hallarda ona dəymiş maddi və mənəvi zərərin ödənilməsini tələb etmək.

14.2. Turistlərin vəzifələri aşağıdakılardır:

14.2.1. müvəqqəti olduğu ölkənin (yerin) qanunvericiliyinə riayət, adət-ənənələrinə və dini etiqadlarına hörmət etmək;

14.2.2. müvəqqəti olduğu ölkənin (yerin) təbii, tarixi və mədəni irsinə qayğı ilə yanaşmaq, onların mühafizəsi ilə bağlı qaydalara əməl etmək və ətraf mühitə ziyan vurmamaq;

14.2.3. müvəqqəti olduğu ölkənin (yerin) konstitusiyaya quruluşunun, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, dövlət təhlükəsizliyinin və ictimai asayişin pozulmasına yönəlmiş hərəkətlərə, həmin ölkədə (yerdə) əhalinin sağlamlığına zərər vura bilən, habelə həmin ölkənin (yerin) qanunvericiliyi ilə qadağan edilən digər hərəkətlərə yol verməmək;

14.2.4. yerləşmə vasitələrində, istirahət və gəzinti yerlərində daxili intizam, yanğın təhlükəsizliyi və sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl etmək.

14.3. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) turistlərin bu Qanunun 14.1-ci və 14.2-ci maddələrində qeyd olunan hüquq və vəzifələri barədə məlumatlandırılmasını təmin etmək üçün zəruri tədbirlər görür.

Maddə 15. Turizm vizası və turistlərə verilən elektron vizalar

15.1. Azərbaycan Respublikasına gəlmək üçün viza tələb olunduğu hallarda turist kimi gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada turizm vizası almalıdırlar.

15.2. Turizm vizasında ölkədə qalma müddəti 30 (otuz) günədək müəyyən edilir.

15.3. Turizm vizasının rəsmiləşdirilməsi üçün səfərin turizm məqsədilə həyata keçirildiyini təsdiqləyən sənəd (turizm vauçeri və ya turizm yollayışı, yaxud sənişin bileti və yerləşmə vasitəsində yer sifariş edilməsini təsdiqləyən sənəd) və Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 36-cı maddəsində göstərilən sənədlər tələb olunur.

15.4. Azərbaycan Respublikasına gələn turistlər siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən təsdiq edilən ölkələrin vətəndaşları və ya həmin ölkələrdə daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər olduqda "ASAN Viza" sistemi vasitəsilə elektron viza ala bilərlər.

15.5. Elektron viza almaq üçün əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər "ASAN Viza" sistemində yerləşdirilmiş elektron müraciət formasında nəzərdə tutulan məlumatları sistemə daxil etməli, müraciətin qəbul olunması barədə müvafiq təsdiqnamə aldıqdan sonra "Dövlət rüsumu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş məbləğdə dövlət rüsumunu elektron qaydada ödəməlidirlər.

15.6. Birdəfəlik və ya çoxdəfəlik elektron vizanın verilməsi ilə bağlı müraciətə ən gec 3 (üç) iş günü müddətində, birdəfəlik elektron vizanın sürətləndirilmiş qaydada alınması üçün müraciət edildikdə ən gec 3 (üç) saat ərzində, birdəfəlik elektron vizanın Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hava limanlarında alınması üçün müraciət edildikdə isə real vaxt rejimində baxılır, imtina üçün əsas olmadıqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) müəyyən etdiyi qaydada viza verilir. Viza verilməsindən imtina edildikdə, müraciət etmiş şəxsin elektron poçt ünvanına bu barədə məlumat göndərilir.

Maddə 16. Turistlərin təhlükəsizliyi

16.1. Turizm xidmətləri göstərən şəxslər turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlər görməlidirlər.

16.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəvqəladə hallar (qəzalar, təbii və texnogen hadisələr, təbii və ya digər fəlakətlər) baş verdikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) turistlərə axtarış-xilasetmə xidməti göstərir və onların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün zəruri tədbirlər görür.

16.3. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında fəvqəladə hallar baş verdikdə dövlət Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan turistlərin həyat və sağlamlığının, qanuni maraqlarının müdafiəsi, o cümlədən onların müvəqqəti olduqları ölkədən (yerdən) köçürülməsi üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər görür.

16.4. Yoluxucu xəstəliklər təhlükəsi olan ölkəyə (yerə) gedən və ya bu cür ölkədən (yerdən) gələn turistlər beynəlxalq tibbi-sanitariya qaydalarında nəzərdə tutulmuş hallarda tibbi müayinə, vaksinasiya və ya digər profilaktik tədbirlərdən keçməli, yaxud bu barədə müvafiq sənəd təqdim etməlidirlər.

16.5. Turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində turoperatorların və turagentlərin aşağıdakı öhdəlikləri vardır:

16.5.1. turizm zərfini formalaşdırarkən turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlər görmək və turistləri səyahət zamanı mümkün olan təhlükələr barədə məlumatlandırmaq;

16.5.2. turistlərə təxirəsalınmaz təcili yardım göstərilməsini təşkil etmək;

16.5.3. bu Qanunun 16.2-ci maddəsində göstərilən fəvqəladə hallar barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanı (qurumu), dövlət turizm orqanını və turistin vətəndaşı olduğu ölkənin (vətəndaşlığı olmayan şəxsə münasibətdə onun daimi yaşadığı ölkənin) Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliyini (konsulluğunu) dərhal məlumatlandırmaq.

Maddə 17. Turistlərin sığortalanması

Turoperator və turagentlər turistlərin gətirdiyi ölkənin (yerin) qanunvericiliyi ilə tələb edildiyi halda, habelə gəlmə turizm sahəsində formalaşdırdıqları turizm zərfləri çərçivəsində turistlərin səfər sığortası ilə təmin edilmələri üçün zəruri tədbirlər görməlidirlər.

4-cü fəsil

TURİZM EHTİYATLARINDAN İSTİFADƏ

Maddə 18. Turizm ehtiyatlarından istifadənin ümumi şərtləri

18.1. Turizm fəaliyyəti həyata keçirilərkən təbii, mədəni və tarixi irsin, ətraf mühitin qorunub saxlanmasına diqqət yetirilməli, həmin turizm ehtiyatları geniş ictimaiyyət üçün açıq olmalı, həmçinin bu obyektlərə giriş dini etiqad azadlığına, adət və ənənələrə mane olmamaq şərtilə təmin olunmalıdır.

18.2. Turizm ehtiyatları barədə ictimaiyyətin məlumatlandırılması və turistlər üçün əlçatanlığın təmin edilməsi məqsədilə dövlət turizm orqanı məlumatverici-göstərici lövhələrin quraşdırılmasını təmin edir. Turizm ehtiyatları barədə məlumatverici-göstərici lövhələrin yol kənarında yerləşdirilməsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) rəyi nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

18.3. Azərbaycan Respublikasının turizm ehtiyatlarının planlı və məqsədyönlü şəkildə təbliğini təmin etmək məqsədilə dövlət orqanları (qurumları) tərəfindən turizm sahəsində təbliğat-təşviqat fəaliyyəti dövlət turizm orqanı ilə əlaqəli şəkildə həyata keçirilməlidir.

18.4. Turizm sənayesinin subyektləri turizm fəaliyyətini həyata keçirərkən fəaliyyətlərinin turizm ehtiyatlarına potensial zərərli təsirinin qarşısını almalıdırlar.

18.5. Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektlərindən, təbii müalicə ehtiyatları və müalicə-sağlamlaşdırma yerlərindən, mədəni irs obyektlərindən turizm məqsədləri üçün istifadə "Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında", "Təbii müalicə ehtiyatları, müalicə-sağlamlaşdırma yerləri və kurtortlar haqqında", "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" və "Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

18.6. Turizm sahəsi üzrə strateji sənədlərin layihələrinə dair "Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Res-

publikasının Qanununa uyğun olaraq strateji ekoloji qiymətləndirilmə (SEQ) sənədi hazırlanmalı və həmin sənədin dövlət ekoloji ekspertizası keçirilməlidir.

Maddə 19. Turizm və rekreasiya zonaları

19.1. Turizm və rekreasiya zonaları bu zonaların yaradılması üçün əlverişli olan ərazilərdə dövlət turizm orqanının təklifi əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən elan olunur. Turizm və rekreasiya zonalarının nümunəvi əsasnaməsini müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) təsdiq edir.

19.2. 300 nəfərdən çox tutumu olan turizm və rekreasiya obyektlərinin layihələrinə dair “Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş qaydada ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi (ƏMTQ) sənədi hazırlanmalı və həmin sənədin dövlət ekoloji ekspertizası keçirilməlidir.

19.3. Bu Qanunun 19.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan mövcud turizm və rekreasiya obyektlərinin ətraf mühitə təsirinə qiymətləndirilməsi zamanı “Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4.20-4.21-ci maddələrinin tələblərinə riayət olunmalıdır.

19.4. Bu Qanunun 19.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan obyektlərə dair ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi (ƏMTQ) həyata keçirilərkən onların transsərhəd təsiri müəyyən edildikdə, həmin obyektlərlə bağlı transsərhəd təsirlərin qiymətləndirilməsi məsələləri Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq həll olunur.

5-ci fəsil

YEKUN MÜDDƏALAR

Maddə 20. Turizm sahəsinin maliyyə mənbələri

20.1. Azərbaycan Respublikasında turizm sahəsi dövlət büdcəsindən ayrımlar, turizm

sahəsində fəaliyyətdən əldə olunan gəlir və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir.

20.2. Turizm sahəsində layihələrin qrant maliyyələşdirilməsi turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, regional turizmin inkişafı, prioritet turizm bazarları üçün xüsusi turizm məhsullarının yaradılması və turizm sahəsində innovasiyaların və tədqiqatların stimullaşdırılması, habelə turizm sahəsində məarifləndirmə məqsədilə dövlət büdcəsində ayrılan vəsait dairəsində “Qrant haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir.

20.3. Turizm sahəsində layihələrin qrant maliyyələşdirilməsi üzrə müsabiqələrin keçirilməsi qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyən edir.

Maddə 21. Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun tələblərinin pozulmasına görə şəxslər Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 22. Bu Qanunun qüvvəyə minməsi

Bu Qanunun qüvvəyə mindiyi gündən “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 4 iyun tarixli 674-IQ nömrəli Qanunu (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999, № 7, maddə 394; 2004, № 4, maddə 203, № 6, maddə 396; 2007, № 8, maddə 751; 2014, № 11, maddə 1341; 2016, № 12, maddə 2035; 2017, № 6, maddə 1030, № 7, maddə 1276; 2018, maddə 31; 2019, № 6, maddə 991; 2020, № 6, maddə 677; 2021, № 6 (I kitab), maddə 543) ləğv edilir.

İlham ƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 27 dekabr 2021-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNZİBATİ XƏTALAR MƏCƏLLƏSİNDƏ DƏYİŞİKLİK EDİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 17-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alır**:

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinə (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2016, № 2 (I kitab), maddə 202, № 3, maddələr 397, 403, 429, № 4, maddələr 631, 647, 654, № 5, maddələr 835, 846, № 6, maddələr 997, 1010, № 7, maddələr 1247, 1249, № 10, maddə 1608, № 11, maddələr 1769, 1774, 1781, 1783, 1786, 1788, № 12, maddələr 1984, 2000, 2009, 2024, 2049; 2017, № 1, maddə 21, № 2, maddələr 139, 147, 152, 162, № 3, maddələr 331, 344, № 5, maddələr 698, 701, 734, 749, 754, № 6, maddələr 1020, 1033, 1036, № 7, maddələr 1273, 1296, 1297, 1299, № 11, maddələr 1964, 1966, 1969, 1979, № 12 (I kitab), maddələr 2214, 2217, 2220, 2233, 2237, 2240, 2253, 2256, 2266; 2018, № 1, maddə 19, № 2, maddələr 160, 162, 163 № 3, maddələr 383, 401, 404, № 4, maddə 646, № 5, maddələr 857, 860, 862, 876, 883, № 6, maddələr 1153, 1188, № 7 (I kitab), maddələr 1435, 1437, 1438, № 10, maddə 1963, № 11, maddələr 2188, 2191, 2214, 2217, 2231, № 12 (I kitab), maddələr 2473, 2475, 2499, 2507, 2512, 2522; 2019, № 1, maddələr 4, 6, 15, 18, 23, 44, № 3, maddələr 374, 389, № 4, maddələr 579, 581, 587, 595, № 5, maddələr 791, 800, 803, 804, 813, № 6, maddələr 992, 998, 1007, № 7, maddə 1193, № 8, maddələr 1364, 1367, 1368, 1381, 1383, № 11, maddələr 1682, 1686, 1696, № 12, maddələr 1883, 1900; 2020, № 3, maddə 222, № 5, maddələr 505, 515, 519, № 6, maddələr 670, 672, 681, № 7, maddələr 838, 841, 846, 854, № 8, maddələr 1008, 1011, № 11, maddələr 1332, 1333, 1336, № 12 (I kitab), maddələr 1432, 1440; 2021, № 4, maddə 306, № 5, maddə 428, № 6 (I kitab), maddələr 535, 541, 546, 560, № 7, maddələr 701, 705, 711, № 8, maddə 894; Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il 5 noyabr tarixli 397-VIQD nömrəli Qanunu) aşağıdakı məzmununda 428-1-ci maddə əlavə edilsin:

“Maddə 428-1. Turizm haqqında qanunvericiliyin pozulması

428-1.1. Sığortaçı ilə mülki məsuliyyət sığortası müqaviləsi bağlamadan turoperator və ya turagentlər tərəfindən turizm zərfinin satışının həyata keçirilməsinə görə –

fiziki şəxslər min manat, hüquqi şəxslər iki min manat məbləğində cərimə edilir.

428-1.2. Mehmanxanalar (hotellər) tərəfindən “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9.1-ci maddəsinə uyğun olaraq ulduz kateqoriyası müəyyənləşdirilmədən fəaliyyət göstərilməsinə görə –

iki min manatdan beş min manatadək məbləğdə cərimə edilir.

428-1.3. “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 13.2-13.4-cü maddələrinin tələbləri pozularaq, Turizm Reyestrinə daxil edilməli olan məlumatların daxil edilməməsinə və ya vaxtında daxil edilməməsinə, Turizm Reyestrindəki məlumatların

yenilənməsinə və ya vaxtında yenilənməsinə görə –

üç yüz manat məbləğində cərimə edilir.

428-1.4. Yerləşmə vasitələrində yerləşmə xidmətindən istifadə edən şəxslərin elektron qeydiyyatının aparılmamasına görə –

iki yüz manat məbləğində cərimə edilir.

428-1.5. Bu Məcəllənin 428-1.3-cü və 428-1.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalara inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən inzibati tənbeh vermə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində təkrar törədilməsinə görə –

beş yüz manat məbləğində cərimə edilir.”.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 27 dekabr 2021-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI NAZİRLƏR KABİNETİNİN QƏRARI

№ 175

Bakı şəhəri, 28 aprel 2022-ci il

“Əmək pensiyalarının təyin edilməsi, hesablanması, yenidən hesablanması, bir növdən başqa növə keçirilməsi və ödənilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə

“Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il 30 noyabr tarixli 1362-VQD nömrəli Qanununun tətbiqi və “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 6 mart tarixli 377 nömrəli Fərmanında dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 423 nömrəli Fərmanının 1.1.3-cü yarımbəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti **qərara alır:**

1. “Əmək pensiyalarının təyin edilməsi, hesablanması, yenidən hesablanması, bir növdən başqa növə keçirilməsi və ödənilməsi Qaydası” təsdiq edilsin (əlavə olunur).

2. Bu Qərarla dəyişiklik Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 24 avqust tarixli 772 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “İcra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsi qaydası haqqında Əsasnamə”nin 2.6-1-ci bəndinə uyğun edilə bilər.

Əli ƏSƏDOV
Azərbaycan Respublikasının Baş naziri

SAĞLAMLIĞINIZI QORUYUN**Şəfalı otlar**

Dərman bitkiləri haqqında ilk məlumatlara hələ eramızdan 6 min il əvvəl qədim şumerlərin əlyazmalarında rast gəlinib. Qədim tarixə malik Çin təbabətində də dərman bitkilərindən geniş istifadə olunub.

Mənbələrə görə eramızdan 3 min il əvvəl Çində 230-dək dərman bitkisindən istifadə olunub. “Təbabətin atası” Hippokratın “Kompus Hyppocraticum” adlı külliyyatındakı dərman bitkiləri haqqında məlumatlar tibb elminin inkişafında mühüm rol oynayıb. Bu gün alimlər dünya xalqları tərəfindən 21 min növ bitkinin müalicə məqsədilə istifadə edildiyini müəyyənləşdiriblər.

Dərman bitkiləri minilliklər boyu yaralanmaların və müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilib. Elə bu gün də müasir tibbi müalicə ilə yanaşı, dərman bitkilərindən və bitki mənşəli digər vasitələrdən sağlamlıq üçün istifadə edilir. Bitkilərin insan sağlamlığına təsiri də müasir tibb mütəxəssisləri tərəfindən daim araşdırılır və bu istiqamətdə yeni kəşflər edilir.

Dərman bitkilərinin müalicəvi xassəsi onların tərkibindəki fizioloji təsiredici fəal maddələrin - alkaloidlər, qlikoidlər, flavonoidlər, vitaminlər, aşı maddələri, kumarinlər, efir yağları və bir sıra turşular, mikroelementlər, fermentlərin olması ilə əlaqədardır.

Hərəsinin öz faydası var

Dərman bitkiləri arasında müxtəlif otların da sınılanmış müalicəvi təsirləri var. Məsələn, xalq təbabətində geniş istifadə olunan dəvədabanının tərkibində 2,63 faiz acı qlukoqid mövcuddur. Bu bitkinin yarpaqları bişirmə və dəmləmə şəklində bəlgəmgətirici və öskürəyi sakitləşdirici dərman kimi işlədir.

Çobanyastığı çox güclü antiseptik, mikrob və virus əleyhinə xüsusiyyətlərə malikdir. Angina, faringit zamanı çobanyastığı dəmləməsinin istifadəsi çox yaxşı effekt verir. Zökəm, haymorit, sinusitlər zamanı çobanyastığı dəmləməsi ilə burun boşluğunu yumaq və buruna çobanyastığı yağı (hər burun yoluna 1-2 damcı) damcılamaq çox effektivdir. Qastrit, kolit, mədə və onikibarmaq bağırsağın xorası xəstəliklərinin müalicəsi zamanı çobanyastığı dəmləmələri çox faydalıdır. Çobanyastığı insanın sinir sistemində çox yaxşı sakitləşdirici təsir edir. Məhz bu səbəbdən çobanyastığı uşaqlar və böyüklər üçün nəzərdə tutulmuş bir çox sakitləşdirici preparatın tərkibinə daxildir.

Qantəpər bitkisinin çiçəklərindən dəmləmə (çay) şəklində qədimdən bəri soyuqdəymədə, daxili qanaxmalarda, eləcə də ürək-damar və böyrək-sidik yolu xəstəliklərinin müalicəsində istifadə olunur.

Bağayarpağının yarpaqları yarasagaldıcı məlhəmdir. Onun toxumlarında zülal, selik, aşı maddələri, piyli yağlar var ki, ondan bişmiş halda qarın boşluğu xəstəliklərində dərman kimi istifadə edilir.

Qatırquyruğunu dəmləyib içmək böyrəklərdə və sidik yollarında olan daşlaşmanı, kirecləşməni, oynaqlardakı duzlaşmanı və ağrıları azaldır, sidik ifrazını asanlaşdırır.

Ödqovucu və sidikqovucu təsirə malik solmazçiçəyi qaraciyər xəstəlikləri, az turşuluqlu gastrit və ateroskleroz zamanı faydalıdır.

Amma müalicəvi bitkilərdən kortəbii istifadə sağlamlığa ciddi zərər vura bilər. Hansısa orqana faydalı bildiyiniz bir bitkidən kortəbii istifadə orqanizminizdə digər fəsada yol açmağa bilər. Buna görə də ilk əvvəl araşdırmaq məsləhətdir.

Əvəlik ürəyin dostudur

Azərbaycan mətbəxində öz yeri olan əvəlik bitkisindən xalq təbabətində öskürək, plevrit, bronxit, bronxial astma, qaraciyər və öd kisəsi, dəri xəstəlikləri, anemiya, qıvcıqlanmış bağırsağ sindromu, ürəkbulanma, mədədə qıvcırma zamanı, eləcə də qurdqovucu vasitə kimi istifadə olunur. Yarpaqlarının yumşaldıcı və iltihab əleyhinə təsirlərinə görə bir çox dəri xəstəliklərində, döyənəklərdə islatma və vanna şəklində qəbul edilir.

Tərkibi C, A, E, PP və B qrupu vitaminləri ilə zəngin olan əvəlik içərisindəki askorbin turşusu sayəsində qan damarlarının keçiriciliyini yaxşılaşdırır, beynin işini aktivləşdirir. Gözlərdə itiliyi artıran bu bitki dəmirlə də zəngin olduğu üçün qanın keyfiyyətini yaxşılaşdırır, qan dövranını artırır.

Ürək üçün vacib olan bitki orqanizmdə maye balansını təmin edir. İnfarkt və işemik xəstəlik riskini azaldır. Sinusit, haymorit, angina, burun-qulaq-boğaz orqanlarının infeksiyaları, iltihabında istifadə olunur. Əvəliyin təzə yarpaqlarından və zoğlarının şirəsindən qarqara kimi istifadə edilməsi diş ətinin iltihabını azaldır, qankəsici təsir göstərir.

Təzyiqin çarəsi olan kəklikotu

Şəfali bitkilər dedikdə ilk ağla gələn bitkilərdən olan kəklikotudan hələ qədim zamanlardan sağlamlıq üçün istifadə edildiyi məlumdur. Bu bitkinin əhəmiyyəti haqqında İbn Sina, Dioskorid və Böyük Pliniy əsərlərində yazıblar.

Yeməklərə, çaya ətir və ləzzət vermək, məqsədi ilə geniş istifadə olunan bu faydalı bitkinin tərkibində efir yağı ilə bərabər, kamedlər, flavanoidlər, ursol və olenol turşuları var. Təbabətdə geniş tətbiq olunan kəklikotudan bir çox xəstəlikdən qurtulmaq üçün istifadə olunur. Qarqara şəklində ağız boşluğunun və

udlağın iltihabi xəstəliklərində tətbiq edilir. Bəlgəmgətirici və antiseptik vasitə kimi laringitdə, traxeitdə, bronxitdə, göyöskürəkdə və bronxopnevmoniyada, eləcə də mədə turşuluğunun azalması, köp, bağırsaqların atoniyası və spazmı ilə gedən mədə-bağırsağ xəstəliklərində qəbul edilir. Kəklikotu çiçəyinin 9 qramının sirkə və duzla qarışığını ödqovucu vasitə kimi də qəbul edirlər.

Kəklikotu həlimi qarında yaranan spazmanı götürür, həzmə kömək edir. Qusma və kolitə qarşı da xeyirlidir. Bu bitki və baldan hazırlanmış məlhəm zəhərli cücülərin dişlədiyi yerin üzərinə qoyulduqda faydasını görmək olur.

Kəklikotunun əncirlə həlimindən astma və öskürək zamanı da istifadə edirlər. Sakitləşdirici təsirə malik olan kəklikotu immuniteti artırır, soyuqdəyməyə və ağciyər xəstəliklərinə qarşı, revmatizm, spazma, zökəm və qrip xəstəliklərinin müalicəsinə kömək edir.

Ətirli bitki diş ağrısını və öskürəyi kəsir. Damaqları möhkəmləndirir. Xolesterolun miqdarını nizamlayır. Aritmiya ehtimalını azaldır, qan dövranını nizamlayır, eyni zamanda qanazlığını aradan qaldırır. Kəklikotu, həm də yüksək təzyiqin dərmanıdır və şəkər xəstəliyinə qarşı əvəzolunmazdır.

Öskürəyin qənimi olan gülxətmi

Gülxətmi bitkisinin faydalı xüsusiyyətləri antik çağlardan bəri bir çox xalq tərəfindən bilinir. Bu bitkidən boğaz xəstəliklərinin müalicəsində geniş istifadə edilir, ağciyərlərə yığılan bəlgəmi təmizləyir. Gülxətmi immunitet sistemini gücləndirir, gözlərin sağlamlığına müsbət təsir edir.

Farmakologiyada geniş istifadə edilən bu bitkidən tənəffüs və həzm sistemi orqanlarının müalicəsi üçün də istifadə edilir. Onun kökünün dəmləməsi iltihab əleyhinə, öskürəkkəsici kimi təsirə malikdir. Bu dəmləməni içmək

badamcıqlardakı şişkinliyi, ağrını aradan qaldırır, öskürəyi yumşaldır və bəlgəmin azalmasına səbəb olur. Tərkibində olan yumşaldıcı selik maddələri qastrit, kolit, mədə və onikibarmaq bağırsağın yarası xəstəlikləri zamanı çox faydalıdır. Xalq təbabətində gülxətmi kökünün dəmləməsindən kompreslərin qoyulması, yanıqlar zamanı yaranın yuyulması, boğazı qarqara etmək üçün geniş istifadə edilir.

Qrip və pnevmoniya xəstəliklərini quru gülxətmi çiçəklərindən hazırlanan dəmləmə ilə müalicə etmək mümkündür. Bunun üçün 200 ml qaynar suda dəmlənmiş 1 xörək qaşığı gülxətmi çiçəyini gündə 3 dəfə 50 ml olmaqla içmək lazımdır.

Baldırğan min bir dərdə dəvadır

Şəfali bitkilərdən olan baldırğanın tərkibində etil efiri yağı və yağ turşuları var. Əsas komponentini isə sirkə turşusunun oktil efiri təşkil edir və bu keyfiyyətinə görə tıbdə tətbiq olunur. Ondan hazırlanan preparatlardan ödqovucu, soyuqdəymə, ağrıkəsici və sakitləşdirici vasitə kimi istifadə olunur.

Müalicə məqsədləri üçün bitkinin yarpaq, kök və toxumlarından da istifadə etmək mümkündür. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində baldırğan kökünün dəmləməsinin öd kisəsi daşlarını parçaladığı müəyyən edilib. Köklərindən alınan qalen preparatlar və alkaloidlər göbələk əleyhinə yaxşı təsirə malikdir. Meyvələrindən alınan kumarinlər şiş əleyhinə təsir göstərir. Həmçinin bəlgəmli öskürək, isteriya və epilepsiya tutmalarında, sinir, dəri və mədə-bağırsaq xəstəliklərində, əsasən də diareyalarda müalicə üçün istifadə çox faydalıdır. Kök hissəsi qaraciyər və sarılıq xəstəliklərinin əleyhinə olduqca faydalıdır. Təzə toplanmış bitkidən hazırlanan çaydan qastrit, həzm sisteminin pozulması, qan təzyiqi, ürək-damar xəstəlikləri zamanı istifadə edilir.

Bununla yanaşı, bitkinin fototoksik təsiri

də var. Baldırğanın yarpaqları efir yağları ilə zəngindir. Bitkinin bəzi növlərinin şirəsinin tərkibində dərinin ultrabənövşəyi şüalara qarşı müdafiə qabiliyyətini azaldan, həssaslığı isə kəskin artıran aktiv furanokumarin maddəsi var. Baldırğan şirəsinə toxunduqda və ya bitkini qırmaq istədikdə dəridə qıcıqlanma, bəzən isə yanıt – fotodermatit yarana bilər.

Xərcənglə savaşan pərpətöyün

Avropaya XIX əsrdə gətirilən pərpətöyünün vətəni Hindistan, Argentina və Braziliya hesab edilir. Respublikamızın bir çox bölgəsində də yayılan bu bitki A, B1, B2, B6, C, E, beta karotin, riboflaven kimi vitaminlərlə və minerallarla zəngindir. Pərpətöyün bu tərkibi sayəsində bir çox xəstəliyə qarşı qoruyucu təsir göstərir, eyni zamanda həzm sistemini gücləndirir.

Omega-3 ilə də zəngin olan pərpətöyün ürək-damar sisteminin sağlamlığını qoruyur. Tərkibindəki komponentlər sayəsində həm xolesterolu aşağı salır, həm də qan təzyiqinin normallaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Göz problemlərinə qarşı da qoruyucu təsir göstərən pərpətöyün antioksidant təsirinə görə xərcəng və bir çox xəstəliyin müalicəsində istifadə olunur. Sidıqovucu və toksin təmizləyici xüsusiyyəti olan pərpətöyünün böyrəklərdəki qum və daşı tökdüyü təsdiq olunub. Tərkibindəki vitamin və minerallar sayəsində yorğunluq, halsızlıq və depressiyaya qarşı əhəmiyyətli rol oynayır.

Dəridə quruluq kimi problemləri aradan qaldırır. Bakteriya və göbələk yaranmasına qarşı qoruyucu təsirə malik olduğundan bədəni xəstəlik yaradan mikroorqanizmlərdən qoruyur.

Yasəmən MUSAYEVA,
"Azərbaycan".

www.azerbaijan-news.az

MÜNDƏRİCAT

<i>Əli Hüseynli.</i> Heydər Əliyevin dövlətçilik salnaməsi Qarabağ zəfəri işığında	3
<i>Elçin Babayev.</i> Azərbaycan elmini və təhsilini intibaha qovuşduran lider	10
<i>Anar İsgəndərov.</i> Heydər Əliyev – müstəqil Azərbaycan tariximizin memarı	14
<i>Xanlar Vəliyev.</i> Heydər Əliyev – əfsanəyə çevrilmiş böyük dövlət xadimi	18
<i>Аруф Гулиев.</i> В заветом Гейдара Алиева солидарностям Азербайджане – народ, армия, президент, международного права возникла новая реальность – юридические уроки международного сообщества.....	30 39
<i>Hikmət Babaoğlu.</i> Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusudur	
<i>Bəhram Zahidov, Üzeyir Həsənzadə.</i> Müasir Azərbaycan Respublikası – Ulu öndər.....	43
Heydər Əliyevin şah əsəridir	55
<i>Misir Mərdanov.</i> Milli şüurda və xalqın iradəsində bərqərar olan ideologiya	63
<i>Elman Nəsirov.</i> Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının əzəmətinin simvoludur	71
<i>Eldar Əzizov.</i> İnamın gücü	79
<i>Amin İsmayilov.</i> Heydər Əliyevin elmin inkişafına diqqət və qayğısı	84
<i>Asif Əsgərov.</i> Dünyanın ən böyük azərbaycanlısı	
<i>Vahid Novruzov.</i> Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu strategiyası və iqtisadi.....	90
islahatlar	95
<i>Sadiq Qurbanov.</i> Zamana sıgmayan lider	101
<i>Sahil Babayev.</i> Sosial inkişaf strategiyasının müəllifi	108
<i>Mübariz Qurbanlı.</i> Qurtuluşdan zəfərə	114
<i>Ziyafət Əsgərov.</i> Hüquqi və demokratik dövlət quruculuğunun banisi	121
<i>Bəxtiyar Sadiqov.</i> Heydər Əliyevin arzuladığı Azərbaycan	128
<i>Fuad Muradov.</i> Dünya azərbaycanlılarının Zəfər qurultayı	135
<i>Sultan Fərzəliyev.</i> Xalqın və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması başlıca vəzifədir.....	141
<i>Səidə Həsənzadə.</i> Beynəlxalq humanitar siyasətə xüsusi töhfələr verən xanım lider	
<i>Rövşən Raqifoğlu.</i> Dezinformasiya: düşünülmüş ictimai təsir metodu, yoxsa, sadəcə.....	148
qeyri-peşəkarlıq?	
<i>Əvəz Ələkbərov, Elnur Sadiqov.</i> Monetar siyasətin əsas parametrlərinin icra vəziyyətinə.....	154
baxış və perspektivlər	160
<i>Azər Qarayev.</i> Vətənə, dövlətə sədaqət nümunəsi	166
<i>Tofiq Hüseynov.</i> Naxçıvan iqtisadiyyatı: sürətli və tarazlı inkişaf nümunəsi	

<i>Bəhram Zahidov, Üzeyir Həsənzadə. Milli hüquq elmimizdə hadisə hesab edilə bilən akademik nəşr</i>	171 178
<i>Saftar Rəhimli. Dövlətin beynəlxalq hüquq subyektliliyini formalaşdırın əlamətlər</i>	190
<i>Şəhriyar Əliyev, Solmaz Əzimli, Zaur Bəndəliyev. Mənzildən istifadə hüququnun anlayışı və mahiyyəti</i>	200
<i>Bəhram Zahidov, Üzeyir Həsənzadə. İnformasiya təhlükəsizliyi – milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi</i>	210
<i>Səidə Həsənzadə. Qadın cinayətkarlığının profilaktikası</i>	221
<i>Rahib Əkbərov. Azərbaycanda hüquq elminin inkişaf tarixi (qədim və orta əsrlər)</i>	231
<i>Aqşin Ziyadov. icrasında və cəza siyasətinin humanistləşdirilməsində probasiya xidməti</i>	236
<i>İradə Əliyeva. Əqli mülkiyyət, kreativ iqtisadiyyat və gənclik: gələcək</i>	

YENİ KİTABLAR

<i>Prezident İlham Əliyev: Elə etməliyik ki, erməni faşizmi bundan sonra heç vaxt baş qaldırmasın</i>	242
<i>Tahirə Allahyarova. Azərbaycanda “Ailə tədqiqatları” – “Familiatika” elmi sahəsində ilk akademik monoqrafiya</i>	243

RƏSMİ SƏNƏDLƏR

<i>Turizm haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu</i>	249
<i>Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu</i>	258
<i>“Əmək pensiyalarının təyin edilməsi, hesablanması, yenidən hesablanması, bir növdən başqa növə keçirilməsi və ödənilməsi qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı</i>	259
<i>Sağlamlığınızı qoruyun</i>	260

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyində
19 fevral 2020-ci il tarixdə qeydə alınmışdır (Şəhadətnamə № 11479)**

**JURNALDA ÇAP OLUNAN ELMİ MƏQALƏLƏRƏ
DAİR ƏLAVƏ TƏLƏBLƏR**

Word proqramı

Səhifənin formatı – A4

**Azərbaycan, rus və ingilis dillərində mətnlər «Times New Roman»,
Az_Times_lat şrifləri ilə verilsin**

Əsas mətn – 14 pt

Sətirlərarası məsafə – 1,5 interval

**Vərəqin sağ və sol hissəsindən 2 sm, yuxarı və aşağıdan isə 3 sm ölçüdə
zolaq ayrılın**

Məqalənin həcmi – 10 səhifəyədək

Məqalə fiziki kağız və elektron versiyada verilməlidir.

